

Boletí de la
SOCIETAT
ARQUEOLÒGICA
MALLORQUESA

#71_2015

SOCIETAT
ARQUEOLÓGICA
L'UÍANA

Bolletí de la
SOCIETAT
ARQUEOLÒGICA
L'ULIANA

Societat Arqueològica Lul·liana

JUNTA DE GOVERN

President

Antoni Planas Rosselló

Vicepresidenta

Francesca Tugores Truyol

Secretària

Maria Carme Coll Font

Tresorer

Antoni Vallespir Bonet

Director de publicacions

Miguel José Deyá Bauzá

Conservadora

Carme Colom Arenas

Bibliotecari

Pablo Pérez-Villegas Ordovás

Vocals

Santiago Cortès Forteza / Maria Antònia Segura Bonnín / Miquel Àngel Capellà Galmés /

Àngel Lluïl Duró / Antoni Ortega Villoslada /

Antònia Juan Vicens / Maria Barceló Crespí / Sebastià Riutort Taberner

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

HISTÒRIA

1885-1904: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*

1905-1937: *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*

1938-1977: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*

Anys: 3ª Època 1978-

ISSN: 0212-7458

Dipòsit legal: PM 738-1960

Periodicitat ANUAL

Editor: *Societat Arqueològica Lul·liana*

<http://www.arqueologicauliana.com>

Preu de la subscripció: 45 euros

CONSELL DE REDACCIÓ

Director Dr. Miguel José Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Secretari Dr. Miquel Àngel Capellà Galmés, Universitat de les Illes Balears

Vocals Dr. Albert Hauf i Valls, Universitat de València / Dr. Flocel Sabaté i Curull, Universitat de Lleida / Dr. Manuel Calvo Trias, Universitat de les Illes Balears / Dr. Tomàs de Montagut Estragués, Universitat Pompeu Fabra / Dr. Xavier Torres Sans, Universitat de Girona / Dra. Maria Barceló Crespi, Universitat de les Illes Balears / Dr. Ricard Urgell Hernández, Arxiu del Regne de Mallorca

CONSELL ASSESSOR

Dr. Antonio Bernat Vistarini, Universitat de les Illes Balears / Dra. Catalina Cantarellas Camps, Universitat de les Illes Balears / Dr. Marià Carbonell Buades, Universitat Autònoma de Barcelona / Dr. Friedrich Edelmayer, Universität Wien / Dr. Gabriel Ensenyat Pujol, Universitat de les Illes Balears / Dr. Antoni Furió Diego, Universitat de València / Dr. Jaime García Rosselló, Universitat de les Illes Balears / Dra. Maria Grazia Melis, Università di Sassari / Dr. Ignacio Henares Cuéllar, Universidad de Granada / Dr. Eloy Martín Corrales, Universitat Pompeu Fabra / Dra. Isabel Moll Blanes, Universitat de les Illes Balears / Dra. Natividad Planas, Université Clermond-Ferrand / Dra. Sabine Panzram, Universität Hamburg / Dr. Enric Porqueres i Gené, École des hautes études en sciences sociales (CNRS) / Dra. Pinuccia Simbula, Università di Sassari / Dra. Francesca Tugores Truyol, Societat Arqueològica Lul·liana

PRESENCIA EN BASES DE DADES I REPERTORIS BIBLIOGRÀFICS

ISOC – Ciencias Sociales y Humanidades. CSIC / REGESTA IMPERII. Akademie der Wissenschaften und der Literatur (DE) / *Repertorio de medievalismo Hispánico*. CSIC / Catàleg LATINDEX / Incorporada a DICE / Evaluada a RESH / Clasificada a CIRC / Allotjada a e-Dialnet, Universidad de La Rioja

PRESENCIA A INTERNET

Volums 1-62 (1885-2006) <http://ibdigital.uib.cat>

Volums 1-18 (1885-1921) <http://prensahistorica.mcu.es>

Volums 63 i següents (2007-) <http://dialnet.unirioja.es>

REVISIÓ DE TEXTOS EN ANGLÈS

M. Magdalena Vázquez Amer

DISSENY

Antoni Garau / Carles Fargas

IMPRESSIÓ

Indústria Gràfica Bahía

© dels autors pels seus articles

Els articles publicats al BSAL recullen exclusivament les opinions dels seus autors.

La revista declina qualsevol responsabilitat que pogués derivar-se dels drets de propietat intel·lectual o comercial.

Societat Arqueològica Lul·liana: C/ Monti-Sion, 9 / 07001 / Palma de Mallorca / bolletisal@gmail.com

BolLETÍ de la
SOCiETAT
ARQUEOLòGiCA
L'IL·liANA

Revista d'Estudis Històrics

Any CXXX Núm. 869 #71_ISSN: 0212-7458

Tercera Època_Palma_2015

Monografies
*Monographs*_13

La cova de les Meravelles. Una nova necròpolis de taüts
 de l'edat del ferro a la Serra de Tramuntana
*The «Cave of Wonders». A new necropolis of coffins
 from the Iron Age in the Tramuntana Range*
Jaume Deyà Miró_15

Antropologia i arqueologia dels enterraments de l'exterior
 de l'església de Bellpuig (Artà)
*Anthropology and Archaeology of the burials
 in the church of Bellpuig (Artà)*
**Helena Inglada Grau / Noemi Prats Picó /
 Francisca Cardona / Maria Llinàs / Llorenç Vila Socias_35**

El conjunt de ceràmica baixmedieval del Born (Palma)
The Early Middle Ages pottery set of El Born
Neus Serra Vives / Mateu Riera Rullan_53

L'església vella des Mercadal.
 Visites pastorals i inventaris artístics (1609-1636)
*The old church of Es Mercadal.
 Pastoral visits and artistic inventory (1609-1636)*
Bartomeu Martínez Oliver_73

Los grados en Teología Luliana
 en la Universidad de Mallorca (1692-1824)
*The graduates in Lullian Theology
 from the University of Mallorca (1692-1824)*
Albert Cassanyes Roig / Rafael Ramis Barceló_93

L'art del set-cents a la parroquial de Maria de la Salut:
 els escultors Deià, Bennàsser i els Carbonell
*The art of the 1700s in the parish of Maria de la Salut:
 sculptors Deià, Bennàsser and Carbonell*
Miquel Pou Amengual_129

Los Alcaldes de Cuartel y de Barrio
 de la ciudad de Palma (1770-1812)
*The "alcaldes de cuartel" and "alcaldes de barrio"
 in the city of Palma (1770-1812)*
Eduardo Pascual Ramos_155

La participació de la Societat Arqueològica Lul·liana
 a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888
*The Participation of the Societat Arqueològica Lul·liana
 in the 1888 Barcelona Universal Exposition*
Carme Colom Arenas_179

Registro arqueológico de las marcas y grafitos
de los muebles del coro trasladados por Gaudí en la Catedral de Mallorca
*Archaeological register of marks and graffiti
in the furniture of the choir moved by Gaudí in the Cathedral of Majorca*
Elvira González_209

Del Rosellón a Mallorca.
Entre el Simbolismo y el Mediterraneísmo
*From the Rousillon to Majorca.
Between Symbolism and the Mediterranean*
Francisca Lladó Pol_227

Les Llegendes de les Balears d'Andreu Ferrer:
temàtica i tipologies narratives
*The Legends from the Balearics by Andreu Ferrer:
themes and narrative typologies*
Caterina Valriu_247

Documents
Documents_259

Inventari de l'alqueria de Jaume Masroig (1491)
The inventory of Jaume Masroig's hamlet (1491)
Maria Barceló Crespí / M. del Carme Coll Font_261

Relació cronològica dels mostassafs
de la Ciutat de Mallorca (1455-1718)
*Chronological relationships of the Mostassaf
in Ciutat de Mallorca (1455-1718)*
Miguel Gabriel Garí Pallicer_273

Recensions
Book Reviews_287

CAPELLÀ GALMÉS, M.À.:
Ars Vitraria: Mallorca (1300-1700), Palma, 2015
M. Magdalena Riera Frau_289

FULLANA PUIGSERVER, P.:
El bisbe arquitecte.
Pere Joan Campins Barceló (1859-1915), Palma, 2015
Albert Cassanyes Roig_290

JUAN VICENS, A.:
Lapiscida vel ymaginarius.
L'art de la pedra a Mallorca a la baixa edat mitjana, Barcelona, 2014
Amadeo Serra Desfilis_293

Secció Oficial i de Notícies
Official Selection and News_297

Acta de l'assemblea general ordinària
Minutes of the Ordinary General Assembly

25 de febrer de 2014
February 25th, 2014_299

Vida de la Societat
Society's activity

Any 2015
Year 2015_305

Necrològiques
Obituaries

Any 2015
Year 2015_309

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

Instruccions per als autors
Instructions for Authors (Catalan)_312

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

Instrucciones para los autores
Instructions for Authors (Spanish)_315

MONOGRAFIES

LA COVA DE LES MERAVELLES. UNA NOVA NECRÒPOLIS DE TAÜTS DE L'EDAT DEL FERRO A LA SERRA DE TRAMUNTANA

Jaume Deyà Miró

Director del Museu de Sóller

Resum: La visita, l'any 2014, d'una cavitat a Orient (Bunyola), posà de manifest l'existència d'una necròpoli on es conserven restes de taüts de fusta, un tipus de ritual funerari ja documentat a l'illa de Mallorca en el context de l'edat del ferro. Malauradament, el jaciment ha sofert importants espolis, podent-se veure en superfície abundant material arqueològic. Les restes documentades i l'accés a alguns materials recuperats a l'indret els anys 70, han permès donar una primera visió dels ritus que s'hi dugueren a terme i aportar noves dades en quant a la manifestació cultural dels sarcòfags de fusta. Un fet del tot inesperat ha consistit en poder relacionar, de forma directa, aquesta necròpolis amb el jaciment de Son Espases (Palma) i amb la necròpolis de la cova Monja (Sencelles) i de s'Alova (Sóller).

Paraules clau: Necròpoli, taüts de fusta, edat del ferro, jaciment arqueològic inèdit, Mallorca, plaqueta plom.

Abstract: The visit in 2014 to a cavity in Orient (Bunyola) revealed the existence of a cemetery where there are remains of wooden coffins, a funerary ritual already documented in Mallorca from the Iron Age. Unfortunately, this site has suffered considerable desecration and abundant archaeological remains can be seen above ground. The documented remains and access to other material recovered in the 70s gives us a first impression of the rites practiced back then and brings out new data as to the cultural importance of the wooden coffins. An unexpected outcome has been the establishment of the connection between this necropolis and the archaeological site of Son Espases (Palma) and the cemetery of the burial cave, Cova Monja (Sencelles) and s'Alova (Sóller).

Key words: Necropolis, wooden coffins, Iron Age, unpublished archaeological site, Mallorca, lead plate.

Antecedents¹

La motivació d'aquesta recerca cal remuntar-la a les notícies verbals proporcionades l'any 2002 per Antoni Matheu, qui va mencionar l'existència d'una cavitat, a la finca de Comasema, en el terme municipal de Bunyola, en la qual es conservaven restes de fustes d'origen prehistòric. Segons explica, entorn a l'any 1970, acompanyat d'un amic, visitaren l'indret. A una primera sala on s'havia esfondrat el sostre, sota les grans lloses caigudes, es podien observar alineacions i concentracions de fusta, de les quals afloraven restes humanes. Retirant alguns fragments de fusta s'adonaren de l'existència de restes de taüts gràcies a la identificació d'elements d'encaix. També hi recuperaren alguns materials arqueològics, com un *tintinnabulum* i algunes plaquetes de plom.²

A partir d'aquesta visita s'ha tengut constància que la cavitat ha estat profusament freqüentada i espoliada fins a dia d'avui, havent-se remogut i destruït tots aquells contextos funeraris que es conservaven intactes en els anys 70. De totes aquestes activitats clandestines tan sols s'ha pogut tenir accés a una petita col·lecció de material arqueològic exposat al Museu Parroquial de Deià, procedent de la cova de les Meravelles.

Anteriorment als fets exposats, l'única referència rellevant sobre la cova de les Meravelles correspon a la visita que hi va realitzar l'Arxiduc Lluís Salvador (1847-1915), de la qual en va deixar constància a la seva obra *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*.³

Frente a ésta se eleva el Puig de Ses Meravelles con sus abruptos cantiles cubiertos de hiedra donde se abre la entrada de la impresionante cueva que le da nombre, opuesta al Puig de l'Ofre. La entrada de la cueva, que está entre matas espinosas y forma una vuelta apuntada cubierta de hiedra, es bastante ancha; desde aquí baja una escalera. Por una entrada inclinada y bajo techo se entra a un vestíbulo más grande, que tiene un suelo regular, va bajando suavemente. A mano derecha hay una pequeña cueva, Boca des Forn, una vez al otro lado; desde aquí hacia afueras el aire es más fresco. A la derecha se encuentran unas formaciones conocidas con el nombre de Els Orgues, a la izquierda la cámara principal de techo plano y abundantes estalagmitas quebradas. Arriba a la derecha se encuentran bellas estalactitas en forma de coliflor y un colgante que parece un diamante. Arriba a la derecha de aparecer asimismo una excavación a la que se asciende por una rampa que las filiformes formaciones calcáreas parecen cubrir de velos. En el fondo de esta oquedad se encuentra una gran estalagmita columnar y por detrás de ella una pequeña cámara con innumerables estalactitas.

No serà, però, fins a l'any 2014 quan es visità per primera vegada l'indret. La sala dels blocs destaca per la magnitud i per les grans lloses que li donen nom, tot i no ser vistosa quant a formacions geològiques. Un primer recorregut pel seu interior evidencià instantàniament el fort espoli que ha sofert. Es pot observar l'apilonament de pedres, ossos i munts de terres producte de les porgades, a més de localitzar-se en alguns punts eines amagades. La gran majoria dels blocs petris han estat excavats per sota, arribant al punt de formar autèntiques galeries. Malgrat aquesta situació, s'han pogut localitzar alguns elements arqueològics en superfície de certa rellevància, que permeten aproximar-nos a l'ús funerari d'aquest

¹ L'existència d'aquest jaciment fou comunicada al Consell de Mallorca per a la seva futura catalogació i protecció.

² Els materials que aquí s'exposen, si ens basam en la informació del moment de la troballa per Antoni Matheu, foren extrets directament de l'interior de la massa descomposta d'un o diversos taüts, fet que podia posar en una probable relació entre sarcòfags, *tintinnabula* i plaquetes de plom.

³ SALVADOR, L.: *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*, Leipzig, 1869-1891.

emplaçament. Malauradament, aquests són una minsa mostra de la realitat arqueològica que degué tenir l'indret, ja que la gran majoria de material arqueològic és actualment irrecuperable o es troba en mans privades.

Ubicació

La cavitat tractada en aquest article s'ubica al terme municipal de Bunyola (Mallorca), a les proximitats del llogaret d'Orient, concretament dins la fèrtil i longitudinal vall de la finca de Coma-sema. Aquesta vall s'estén del nord-est cap el sud-oest i es troba ben encaixonada per la Mola de Son Montserrat i la Serra d'Amòs, al seu lateral est, i pel límit nord de la Serra d'Alfàbia i el massís de na Franquesa pel seu lateral oest. L'entrada de la cavitat se situa a la vessant oest de la mateixa Mola de Son Montserrat. Aquesta unitat geològica es correspon amb un anticlinal tombat on, al seu centre, apareixen calcàries taulejades i dolomies bretxoides del Liàsic (Juràssic inferior) flanquejades per margues i calcàries noduloses del Dogger-Malm (Juràssic mitjà-superior) i del Cretaci inferior. L'obertura de la cavitat (Fig. 1) coincideix amb el punt on entren en contacte uns amb altres materials, mentre que la pròpia cova es desenvolupa quasi íntegrament dins la unitat liàsica.⁴

Descripció de la cavitat

Aquesta cavitat és considerada una de les més emblemàtiques de l'illa de Mallorca. Les seves característiques tant geològiques com biològiques han permès la seva protecció com a Lloc d'Importància Comunitària (LIC) de l'illa de Mallorca, amb el número ES5310040, a més d'estar integrada dins la Xarxa Natura de les Illes Balears. Fet inusual és que la cova no es troba, fins al moment, en cap catàleg o inventari com a jaciment arqueològic.

Recentment, l'any 2014, membres del Grup d'Activitats de Muntanya i Espeleologia (GAME)⁵ varen dur a terme una important exploració amb l'objectiu de realitzar-ne una acurada topografia (Fig. 2). Aquest fet ha permès que actualment tenguem una visió més real de la magnitud d'aquesta gran formació geològica. La cova sembla que fou condicionada, probablement, entorn els segles XIX-XX, per a realitzar-hi visites. Així ho demostren les escales i caminós repicats que permeten realitzar un recorregut circular per les sales de major magnitud on es concentren les formacions geològiques més belles. S'ha de destacar que les sales que seran del nostre interès no presenten cap bellesa natural degut a l'esfondrament del sostre, motiu pel qual passaren desapercbedes fins als anys 50 del segle XX.

La cavitat es desenvolupa uns 500 metres i està conformada per unes 17 cambres o sales a diferents altures. L'accés a l'interior es practica mitjançant unes escales de pedra que descendeixen a la sala 2, "sala dels blocs", des de la qual es pot continuar cap a les següents cambres, que no seran tractades per la seva manca d'interès arqueològic.⁶ Aquesta sala dels blocs (Fig. 3) és la que concentra l'atenció més gran d'aquest article, perquè conté un gran volum de material arqueològic en superfície. L'esfondrament del sostre, en temps antics, propicià el segellat dels nivells arqueològics a causa de la caiguda de grans lloses. Tot i això, el darrer mig segle ha estat subjecta a constants espolis.

⁴ BERMEJO, J. *et alii*: "Cova de ses Meravelles (Bunyola, Mallorca)", *Gota a gota*, 5, 2014, p. 30-39.

⁵ Donar el meu agraïment als seus membres pel seu ajut i posada en comú d'informació.

⁶ Tan sols s'hi ha pogut documentar algunes concentracions de carbons, probablement relacionades amb rudimentàries il·luminacions, i un antic ribell per a la recollida d'aigua del degoteig de les estalactites.

L'altra cambra amb interès arqueològic és la sala 1, "sala del mort", on s'ha d'accedir mitjançant una gatera que es troba al corredor situat entre l'exterior i la sala dels blocs. Aquesta concavitat, de reduïdes dimensions, fou descoberta pel grup GAME a les seves exploracions. Al seu interior es poden observar les restes d'una inhumació *in situ* totalment concrecionada a una de les parets laterals (Fig. 4). Malauradament, la part central d'aquest ha estat parcialment remoguda.

Restes arqueològiques

La prospecció a l'interior de la cambra 2 (dels Blocs) ha evidenciat la importància científica del lloc. El material arqueològic visible es troba molt regirat, degut tant a l'antic ensorrament del sostre com a les constants remocions realitzades pels clandestins. En superfície s'han pogut observar nombroses restes humanes escampades per tota la cambra, la gran majoria d'elles amb signes d'haver estat en contacte amb el foc (Fig. 5). Així ho evidencien les coloracions negres, blanques i blavoses que tenen.⁷ També s'han pogut distingir fragments ceràmics que podrien abraçar des del bronze final fins al ferro ple. Les restes materials que permeten proposar aquest ventall cronològic corresponen a fragments de petits vasos bitroncocònics similars als de Son Matge,⁸ grans recipients ceràmics tipus pitoide i vasos troncocònics amb ansa/es tipus orella (Fig. 5) típics de les necròpolis de l'edat del ferro mallorquí,⁹ tals com Ses Copis, Cova de s'Alova, Son Maimó o Cova Monja, entre d'altres. A més d'altres fragments que fan sospitar la presència d'algun tipus d'ocupació més antiga, anterior a l'edat del ferro.¹⁰

Sota alguns dels grans blocs encara es poden intuir nivells intactes, veient-se *in situ* les restes humanes en superfície molt desarticulades, probablement degut al fort impacte de les tones de roca que es precipitaren sobre el pis de la cova. Gràcies al gran pes d'aquestes pedres sembla que es podrien conservar nivells fèrtils entre algunes d'elles (Fig. 6). Sota una d'aquestes es pot testimoniar una seqüència estratigràfica parcialment excavada per algun clandestí (Fig. 7). Al centre del tall es pot observar un nivell compost per pedreny entremesclat amb grans i abundants carbons i restes humanes, moltes d'elles carbonitzades. Però dels elements materials identificats a la cavitat, aquell que destaca per sobre de tots els altres són les innumerables restes de fusta atribuïbles a taüts, llits o civeres. Les restes es concentren principalment en dos punts (Fig. 2), coincidint amb els llocs de major concentració de grans lloses caigudes del sostre. Amb tota probabilitat les condicions climatològiques i físiques de la cavitat –la petita boca d'accés, una temperatura i humitat estable, i la protecció per les mateixes roques– n'han propiciat la seva conservació. La gran majoria dels fragments s'han localitzat apilats als laterals de les galeries d'espoli realitzades sota les pedres (Fig. 8). A alguns indrets encara es poden observar fragments encaixats entre el pedregam, cosa que torna evidenciar la possibilitat d'alguns indrets intactes. Es realitzaren fotografies d'alguns dels trossos més representatius i es deixaren al mateix lloc, degut a que molts d'ells es trobaven saturats d'humitat i es desfeien en contacte amb les mans. Sembla que els

7 VAN STRYDONCK, M. *et alii*: "The Protohistoric 'Quicklime Burials' from the Balearic Islands: Cremation or Inhumation", *International Journal of Osteoarchaeology*, 2013.

8 ROSSELLÓ, G.; WALDREN, W.: "Excavaciones en el abrigo del bosque de Son Matge (Valldemosa. Mallorca)", *Noticario Arqueológico Hispánico. Prehistoria*, II, 1973, p. 33-38.

9 ENSEÑAT, C.: *Las Cuevas sepulcrales mallorquinas de la edad del Hierro*, Madrid, 1981.

10 Durant la prospecció visual de la sala dels Blocs es pogueren identificar alguns fragments dispersos corresponents a ceràmiques globulars típiques del bronze ple illenc.

fragments més rellevants, és a dir, que poguessin conservar algun tipus de forma "atractiva" o restes de llengüetes, foren retirats i emportats pels espoliadors, ja que la majoria dels bocins identificats són restes d'extrems de taüts molt malmesos i de taulons treballats, que podrien correspondre a trams laterals o tapes dels sarcòfags. Els pocs fragments que han passat desapercebuts pels clandestins i que presenten algun tipus de perforació d'encaix o singularitat són els que foren fotografiats en detall al mateix jaciment i són aquí presentats:

-Fragments amb perforacions rectangulars (Fig. 9.7-8). Ambdós fragments presenten secció rectangular. El primer exemplar presenta la peculiaritat de conservar a l'interior de la perforació part de la llengüeta d'encaix. Tres dels seus costats es troben perfectament treballats (Fig. 9.7. a-c), i un que per mor del seu mal estat de conservació es fa difícil determinar (Fig. 9.7.d). Aquest element manté certa semblança tipològica amb alguns documentats a la Cova de Son Maimó.¹¹

-Fragments amb perforacions circulars (Fig. 9.3-4). L'exemplar núm. 3 presenta secció ovalada i marques als laterals de retoc i treball. Determinar la seva funció pot ser arriscat, tot i que no es descarta que per les seves característiques pogués estar vinculat amb una civera. El segon exemple, núm. 4, de secció rectangular presenta un extrem fragmentat on s'hi pot observar una segona perforació. En aquest cas, semblen evidents els paral·lelismes amb els jaciments de Cales Coves XXI¹² i de Son Maimó,¹³ atribuïts a llengüetes d'encaix de taüts.

-Fragment allargat de secció cilíndrica amb tendència cònica i moxa per ajustar la peça (Fig. 9.1). Aquest element té clares similituds amb d'altres documentats a l'avenc de la Punta¹⁴ (Fig. 9.1), atribuïts a potes de taüts.

-Peces indeterminades (Fig. 9.5-6).

Pel que fa als aixovars metàl·lics, als quals s'ha pogut tenir accés, es poden subdividir en dos grups:

1_Objecte de bronze. *Tintinnabulum* Grup A¹⁵ amb disc circular i mugró central unit amb un mànec mitjançant una cadena (Fig. 10.3a-3b).

2_Objectes de plom:

a_Dues plaquetes de plom tipus IV¹⁶ (Fig. 10.4-5).

b_Dos pectorals de plom tipus III¹⁷ (Fig. 10.1-2).

c_Fragments variis corresponents a plaquetes i pectorals de plom procedents del Museu Parroquial de Deià (Fig. 11).

11 GUERRERO, V.: "Nautas baleáricas durante la Prehistoria (parte II). De la iconografía naval a las fuentes históricas", *PYRENAE*, 37, 2, 2006, p. 26.

12 GORNÉS, J.S.; GUAL, J.M.: "El hipogeo XXI de la necrópolis de Cales Coves, Menorca", a *L'ipogeismo nel Mediterraneo: sviluppo, quadri culturali*, Sassari, 2000, p. 573-590.

13 AMORÓS, L.: "La cueva sepulcral prerromana de Son Maimó en el término municipal de Petra (Mallorca)", *Prehistoria y arqueología de las Islas Baleares: VI Symposium Internacional de Prehistoria Peninsular*, Barcelona, 1974, p. 137-170.

14 CERDÀ, D.: *Bocchoris. El món clàssic a la Badia de Pollença*, Palma, 2002, p. 74-77.

15 PERELLÒ, L.; LLULL, B.: "De la vitrina al contexto perdido. Explorando nuevas perspectivas en torno a los discos metálicos del postaláyotico", *Materialidades. Perspectivas en cultura material*, 2, 2014, p. 24-45.

16 ENSEÑAT, C.: "Las plaquetas de plomo mallorquinas. Sistematización tipológica", *Trabajos del Museo de Mallorca*, 19, Palma 1975, p. 66.

17 ENSEÑAT, C.: "Las plaquetas...", p. 66.

Les necròpolis en taüts a Mallorca

El fenomen dels enterraments en sarcòfags s'emmarca dins el context dels rituals funeraris del talaiòtic final que perduren durant el postalaiòtic. En aquest moment conviuen un gran nombre de manifestacions encaminades a donar el descans als difunts de les comunitats prehistòriques que habiten l'illa, com són els enterraments en calç, les cremacions/incineracions, els enterraments infantils en contenidors ceràmics o urnes de pedra i els enterraments en inhumacions individuals i col·lectives en coves o panteons familiars, com és el cas de la necròpolis de Son Real. Segons afirma el Dr. Víctor Guerrero,¹⁸ és en aquest moment quan apareix un tipus de tractament funerari encaminat a diferenciar certs individus adults, majoritàriament senils, de la resta de la comunitat. Aquests foren dipositats a l'interior de sarcòfags de fusta en necròpolis col·lectives, tant en coves naturals com artificials. Per culpa de la naturalesa perible d'aquest tipus de receptacle funerari, pocs són els casos que han arribat avui dia a la comunitat científica. Els exemples que fins ara es tenen documentats són la Cometa dels Morts II, Son Boronat, l'avenc de la Punta, Son Maimó i sembla que també a la Cova Monja, tot i ser un cas dubtós. Aquests taüts podien ser de diversa tipologia: monòxils (Cometa dels Morts II, Son Maimó i Son Boronat), antropomorfs (Son Maimó) o zoomorfs (avenc de la Punta). En relació a aquestes necròpolis postalaiòtiques sembla que també hi és present el ritual de cremació i/o incineració dels cossos, la qual cosa ha obert un fort debat sobre la naturalesa dels propis taüts com a possibles contenidors/combustible per a incineracions *in situ* dins l'espai funerari. Tesi recentment qüestionada i reinterpretada,¹⁹ tot argumentant que gran part d'aquestes evidències podrien correspondre a restes de petits focs destinats al desenvolupament de certs rituals. Els aixovars²⁰ relacionats amb aquests difunts es poden dividir en objectes de tipus personal i objectes relacionats amb els ritus i/o ofrenes. En el primer cas s'han pogut documentar denes de pasta vítria, anells de bronze, espirals de ferro, punyals i espases, campanetes, dobles destrals, etc. I en el segon, ceràmiques tipus contenidors (pitoides o urnes) i petits vasos de variades tipologies (copes crestades, vasets troncocònics i globulars, etc.), *tintinnabula*, taps d'os, punxons de bronze i ferro, pintes de fusta i os, entre d'altres.

Datacions radio-carbòniques realitzades per la Universitat de les Illes Balears i publicades recentment²¹ han permès situar aquesta manifestació cultural, dels sarcòfags, entre el 700-400 aC, a més de donar importants dades de les tècniques constructives i la identificació taxonòmica de les fustes utilitzades per a la seva elaboració.

Les plaquetes de plom de la Cova de les Meravelles, del jaciment de Son Espases (Palma) i de la necròpolis de la Cova Monja (Sencelles) i de s'Alova (Sóller)

Una de les sorpreses que ha proporcionat aquest estudi ha estat la possibilitat de relacionar quatre jaciments arqueològics, considerablement distants, gràcies a la identificació de

¹⁸ GUERRERO, V.: "El yacimiento funerario de Son Boronat (Calvià-Mallorca)", *BSAL*, 47, 1979, p. 1-50.

¹⁹ PICORNELL, L.: *Paisaje vegetal y comunidades prehistóricas y protohistóricas en Mallorca y Menorca (Illes Balears): una aproximación desde la antracología*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2012, p. 295-316.

²⁰ BALAGUER, P.: *Aproximación cronotipológica a la materialidad del postalayótico mallorquín: El ajuar funerario no cerámico*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2005, p. 49-320.

²¹ CALVO, M. et alii: "Ataúdes en las prácticas funerarias de la Edad del Hierro Balear", *III Jornades d'arqueologia de les Balears*, Maó, 2008.

diverses plaquetes de plom. No és el primer cas que, mercès a aquests elements, s'han pogut interrelacionar diverses estacions arqueològiques. Un primer cas se situa a la vall de Sóller. Les excavacions realitzades per l'arqueòleg B. Enseñat al poblat del Puig d'en Canals²² i a les necròpolis de s'Alova²³ i de ses Copis,²⁴ posaren de manifest la relació entre ambdós indrets, gràcies a la troballa del motlle de fundició al poblat, i les plaquetes de plom realitzades amb aquest que acompanyaven l'aixovar de diversos difunts. Un segon cas, també situat a la Serra de Tramuntana, fou donat a conèixer per W. Waldren on documenta, a les proximitats del santuari de Son Mas (Valldemossa), el que atribueix a les restes d'un taller de fosa de plom a causa de la troballa de lingots de plom, residus de fosa i algunes plaquetes ja elaborades. Mitjançant una d'aquestes últimes relacionà l'assentament de Son Mas amb les necròpolis de Son Matge i Son Gallard per la troballa de plaquetes idèntiques als tres emplaçaments.²⁵ Si analitzem aquests dos casos, podem veure que comparteixen certes similituds (Fig. 12):

Els dos es corresponen amb el nucli principal d'hàbitat de la vall de Sóller i de Valldemossa.

Ambdós poblats comptaven amb un santuari de planta de ferradura.

S'ha pogut relacionar el lloc d'hàbitat amb el seu indret funerari, cosa que permet obtenir una visió aproximada de l'àrea d'influència/territori pertanyent a cada un d'ells.

La cova de les Meravelles ha ofert l'excepcional possibilitat de relacionar aquest indret amb la necròpoli de la cova Monja (Sencelles) i de s'Alova (Sóller) i, a més, amb el jaciment documentat en el transcurs de les obres de l'Hospital de Son Espases (Palma). La cova Monja fou excavada l'any 1920 per J. Colominas Roca. Es tracta d'una cova artificial de varies cambres amb columnes excavades, a la qual se li enfonsà gran part del sostre, conservant així el seu aixovar pràcticament intacte fins la seva excavació. Els treballs foren publicats a l'Anuari núm. VI de l'Institut d'Estudis Catalans.²⁶ Mitja centúria després, l'arqueòloga C. Enseñat²⁷ publicà una nova revisió del jaciment amb un exhaustiu inventari dels materials dipositats al Museu Arqueològic de Barcelona i al Museu de Mallorca. Les descripcions de Colominas, de l'estratigrafia, reproduïdes i reinterpretades per Enseñat i posteriorment per J. Coll,²⁸ coincideixen en afirmar que el ritu funerari de la cova Monja foren inhumacions en calç. També s'hi documentaren abundants urnes d'incineració per a individus infantils. Els materials arqueològics recuperats foren rics i variats. S'hi troben espiraliformes, anells, denes i ungüentaris de pasta vítria, braçalets de bronze, algunes

22 ENSEÑAT ESTRANY, B.: "Sóller (Mallorca). I. El Puig d'en Canals", *Noticario Arqueológico Hispánico*, III-IV, 1954-55, p. 37-50.

23 ENSEÑAT ESTRANY, B.: "Soller, Mallorca. IV, Cueva S'Alova", *Noticario Arqueológico Hispánico*, III-V, 1954-55, p. 54-55.

24 ENSEÑAT, C.: *Las cuevas sepulcrales mallorquinas en la Edad del Hierro*, Madrid, 1981, p. 44-48.

25 WALDREN, W.: *Balearic Prehistoric Ecology and Culture: The Excavation and Study of Certain Caves, Rock Shelters and Settlements*, 3 v., Oxford, 1982.

26 COLOMINAS, J.: "Coves romanes d'enterrament a Mallorca", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, 1915-1920.

27 ENSEÑAT, C.: *Las cuevas...*, p. 59-82.

28 COLL, J.: *La evolución del ritual funerario en la cultura talayótica*, Tesi Doctoral, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, 1989.

armes, destrals dobles, campanetes, *tintinnabula*, figures zoomorfes i plaquetes de plom, amulets fàl·lics d'os i abundant ceràmica tant indígena com d'importació. Pel que fa a la cova de s'Alova, aquesta fou excavada per l'arqueòleg Bartomeu Ensenyat,²⁹ tot documentant en ella nivells d'enterraments en calç, els quals segons ell es trobaven remoguts. Els materials arqueològics recuperats coincideixen en gran mesura amb els de la cova Monja.

Pel que fa al tercer jaciment tractat, el jaciment de Son Espases, l'equip d'arqueòlegs donà a conèixer recentment les principals troballes realitzades,³⁰ entre els quals destaca la recuperació de diverses plaquetes de plom al voltant del santuari en forma de ferradura. Una d'elles (Fig. 10.6) és idèntica a dues plaquetes de la cova de les Meravelles (Fig. 10.4-5), a algunes documentades a la cova Monja (Fig. 10.7) i una de la cova de s'Alova (Fig. 10.8). Malauradament, el jaciment de Son Espases no pogué ser excavat en la seva totalitat, i fins avui dia encara no s'han publicat les memòries d'aquesta intervenció.³¹ Les plaquetes coincidents entre els quatre jaciments tractats corresponen al tipus IV segons Enseñat i on apareix reproduït l'exemplar de la cova Monja.³² Les decoracions que presenten aquests elements són úniques, ja que s'elaboren mitjançant petits motlles de pedra sorrenca, els quals tenen una vida útil relativament curta degut a la seva fragilitat.³³ Per això, la similitud de les plaquetes només pot ser deguda al fet de tenir un origen comú en un mateix motlle, únic i irrepetible. Comparant les mesures de les 5 plaquetes estudiades s'observa que les mides entre elles són pràcticament idèntiques: llargària: entre 11,9-12,3 cm; amplària màxima central: entre 5,3-5,35 cm; gruixa màxima: 0,3 cm. La lleugera diferència mil·limètrica entre elles és deguda, en tota probabilitat, a l'escolament del plom entre les juntes del motlle durant el procés de fabricació. Un altre element que ajuda a sustentar aquesta hipòtesi són els motius decoratius. Una vegada analitzat en detall cada un dels individus i havent comparat els petits elements ornamentals (concentració de punts, cercles concèntrics, graella amb punts alternats, entre altres motius) no es troba a faltar a cap dels cinc casos l'absència de cap motiu decoratiu, a més de respectar-se les proporcions i distàncies entre ells. Esperem que futurs estudis de composició puguin proporcionar noves dades i reforçar aquesta hipòtesi.

En conseqüència, la troballa de plaquetes elaborades amb un mateix motlle, tant a les dues cavitats com al santuari, connecten indiscutiblement tots aquests indrets. Com ja s'ha exposat anteriorment, no és la primera ocasió que s'interrelacionen diferents llocs

29 ENSEÑAT, B.: "Soller, Mallorca. IV, Cueva S'Alova", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, III-V, 1954-55, p. 54-55.

30 ESTARELLAS, M.; MERINO, J.; TORRES, F.: *Roma conquista Mallorca. Les excavacions a Son Espases*, Palma, 2014.

31 Degut aquest fet es va realitzar una entrevista amb el Sr. Josep Merino, codirector del seguiment arqueològic. Segons aquesta font les plaquetes es trobaren en superfície realitzant una prospecció a les proximitats del santuari, atribuint la possibilitat que el conjunt localitzat fos algun tipus de taller ocasional per a la fosa de plom per part d'algun romà del campament contigu al santuari. Tot i això, i la manca de publicacions al respecte d'aquesta troballa i del seu context exacte, no seria del tot agosarat oferir una interpretació alternativa, i plantejar que aquest "taller" pogués ser un cas similar al documentat per W. Waldren al jaciment de Son Mas a Valldemossa.

32 ENSEÑAT, C.: "Las plaquetas...", p. 95.

33 Els motlles, per causa dels canvis bruscs de temperatura que pateixen a causa de la necessitat d'haver-los d'encalentr abans de cada fosa, tenen una vida útil relativament curta, de manera que es poden utilitzar un màxim de trenta foses (ENSEÑAT, C.: "Las plaquetas...", p. 71). A més, s'ha de tenir present el desgast que experimenta el motlle en ser utilitzat successivament, fet que implica la pèrdua de definició dels motius decoratius de forma progressiva (BALAGUER, P.: *Aproximación cronotipológica...*, p. 239-240).

gràcies a les plaquetes, però aquest cas és del tot sorprenent degut a la gran distància entre els diversos emplaçaments (Fig. 13). Tant a Valldemossa com a Sóller, la distància entre el poblat i la necròpolis se situa entorn els 3,5 km (en línia recta), que contrasta amb els 15-18 km dels exemples aquí tractats. Fins al moment, els casos que es tenien constància coincidien aproximadament amb els “probables” territoris controlats per una mateixa comunitat. Els motius decoratius tan característics i variats semblava que podrien haver respost, fins al moment, a una manifestació o tret “identitari” d'ús exclusiu d'un grup clànic. Aquest estudi posa en evidència que aquests elements, relacionats amb algun tipus de litúrgia religiosa/funerària, presenten una dispersió extra comunitària.

A què pot ser degut aquest fet? Ens trobam davant un cas d'intercanvi d'elements sumptuaris? D'artesans ambulants? Moviment de població entre comunitats? La peculiaritat d'aquest cas obri moltes qüestions que, malauradament, ara com ara, són difícils d'explicar, però sí que poden iniciar una nova línia d'investigació. Esperem que futures intervencions arqueològiques permetin oferir noves dades.

Conclusions

Abans d'iniciar aquestes conclusions s'ha de dir que no s'oblida en cap moment la realitat d'aquest conjunt arqueològic, la seva descontextualització, ni les limitacions interpretatives que aquest fet implica. Tot i això permeten plantejar tot un seguit de qüestions del tot interessants i a tenir en compte.

Pel que fa a les fases d'ús, les restes materials ens evidencien l'existència de varis ritus funeraris: a la cambra 1, “sala del mort”, s'ha pogut documentar una inhumació en posició fetal depositada directament sobre el sòl de la cambra. La seva adscripció cronològica es fa molt difícil per la manca de material arqueològic relacionable. A la cambra 2, “sala dels blocs”, s'hi han pogut observar restes humanes que testifiquen ritus d'inhumacions, cremacions i/o incineracions, a més de la presència de taüts de fusta. Com s'ha exposat anteriorment, els materials recuperats, tant ceràmics com metàl·lics, majoritàriament abracen una cronologia que es podria estendre *grosso modo* entre els segles X-II aC. Un altre aspecte a tenir present és que no s'han identificat nivells corresponents a enterraments en calç, típics d'aquestes cronologies. S'ha de destacar que als punts on ha estat visible el tall estratigràfic s'hi documenta, recurrentment, la presència d'un nivell format per pedreny entremesclat amb abundants cendres, carbons de mida considerable i restes humanes molt fragmentades, la gran majoria amb clars signes d'haver estat en contacte amb el foc. Aquest nivell és comú en altres cavitats on s'hi documenta aquest tipus de ritual funerari³⁴ i s'hi detecta la presència de taüts.

Centrant-nos en els materials, les restes de fusta evidencien l'existència de taüts monòxils, articulats i la possibilitat de civeres. Els primers han estat identificats gràcies als abundants fragments informes atribuïbles als extrems i a la zona central/lateral dels sarcòfags, molt similars als documentats a la Cometa dels Morts II.³⁵ Respecte als taüts articulats, la relació fou possible per la troballa d'un fragment anàleg als documentats per Cerdà i Encinas

³⁴ PICORNELL, L.: *Paisaje vegetal...*, p. 295-316.

³⁵ VENY, C.: “Cueva II de la Cometa dels Morts (Escorca, Mallorca)”, *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 15, 1983, p. 343-358.

a l'avenc de la Punta,³⁶ que relacionen amb fragments de les cames dels sarcòfags tauomorfs. Aquest fet no implica la presència de taüts en forma de bou, ja que a la Cometa dels Morts II existeixen casos de taüts monòxils amb “potes”.³⁷

La documentació d'aquesta nova estació arqueològica, la cova de les Meravelles, obri noves oportunitats per a la comprensió d'aquest ritu funerari.

Pel que fa als elements metàl·lics als quals s'ha tingut accés, *tintinnabulum* i plaquetes de plom, ambdós són típics en el context funerari del ferro illenc, on se'ls atribueix una funció litúrgica/ritual.

Aquests elements apareixen conjuntament a tot un seguit de jaciments funeraris com a la Cova de sa Madona, Son Matge, Cova Massana, Cometa dels Morts I, Son Real, Cova Monja, entre d'altres. En el cas dels *tintinnabula*, a banda de contexts funeraris, també són presents en relació a santuaris, com seria el cas del santuari de Son Corró.³⁸ Igual ocorre amb les plaquetes de plom³⁹ localitzades a Son Mas, Son Espases i el motlle del Puig den Canals.

La relació entre *tintinnabulum* i necròpolis amb presència de taüts ja fou documentada a l'avenc de la Punta, on se'n va recuperar un de complet i un disc aïllat. Amb la consulta dels documents originals de l'excavació (Arxiu personal Encinas) no es poden atribuir clarament aquests elements amb cap taüt en concret, tot i que es pot evidenciar la presència coetània d'ambdós elements dins d'un mateix espai i context funerari.⁴⁰ Per altra banda, les denominades plaquetes/pectorals de plom són uns elements que fins al moment no s'havien documentat en cap context amb sarcòfags, però sí en necròpolis de ritus en calç viva (inexistent a la cavitat aquí presentada), on sembla que en el cas de la Cova de les Meravelles aquests eren abundants.⁴¹

Segons evidencien les noves datacions realitzades pel Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, Àrea de Prehistòria de la Universitat de les Illes Balears, el ventall cronològic on s'hauria de situar el ritus dels taüts aniria del 700-400 aC;⁴² en canvi, les cronologies relatives als pectorals de plom s'emmarquen entre finals del s. IV-III/II aC.⁴³ Les implicacions, si es confirmés aquest fet, serien dues: o el ritus d'enterrament es podria perllongar fins ben entrat el s. IV/III aC o l'aparició dels pectorals de plom seria anterior a la cronologia del s. IV aC. Un altre fet ha estat la possibilitat d'interconnectar la cova de les Meravelles amb el jaciment de Son Espases i la necròpoli de la cova Monja, amb totes les possibilitats que obri per entendre l'organització territorial i ritual de les comunitats de l'edat del ferro illenc.

36 CERDÀ, D.: *Bocchoris. El món...*, p. 74-77.

37 VENY, C.: “El complejo funerario de una galería subterránea de la Cometa dels Morts. Lluc, Escorca (Mallorca)”, *Trabajos de Prehistoria*, 38, 1981, p. 257-280.

38 Peça inèdita del fons arqueològic del Museu de Mallorca.

39 També han estat localitzats en jaciments com el Turó de les Abelles i Hospitalet Vell.

40 A l'avenc de la Punta s'hi varen documentar de forma coetània enterraments de taüt amb inhumacions.

41 Veure nota a peu de pàgina núm. 2.

42 CALVO, M. *et alii*: *Ataúdes en...*

43 BALAGUER, P.: *Aproximación cronotipológica...*, p. 235-244.

Esperem que amb una futura intervenció arqueològica en aquest indret es puguin desmentir o afirmar aquestes hipòtesis. La caiguda del sostre fou, probablement, un element clau per a la conservació d'aquests contextos, i no es descarta que encara existeixin a sota nivells intactes que permetrien documentar de forma exhaustiva la seqüència estratigràfica.

Amb aquest article s'ha volgut posar de manifest la documentació d'una nova cavitat arqueològica que permetrà donar noves dades entorn d'aquesta manifestació cultural de la prehistòria mallorquina. A més, posar-la en coneixement a la comunitat científica i a les autoritats pertinents per a la seva futura protecció i conservació.

Agraïments

Voldria donar el meu més sincer agraïment al Grup GAME, en especial a José Bermejo, al propietari de la cavitat don Fernando Fortuny, Antoni Matheu, la parròquia de Deià, a J. Encinas, Pere Rullan, Jaume Balaguer, Pablo Galera, Marta Quetglas, Llorenç Picornell i Josep Ramis.

Fig. 1 Vista de l'entrada actual de la cavitat

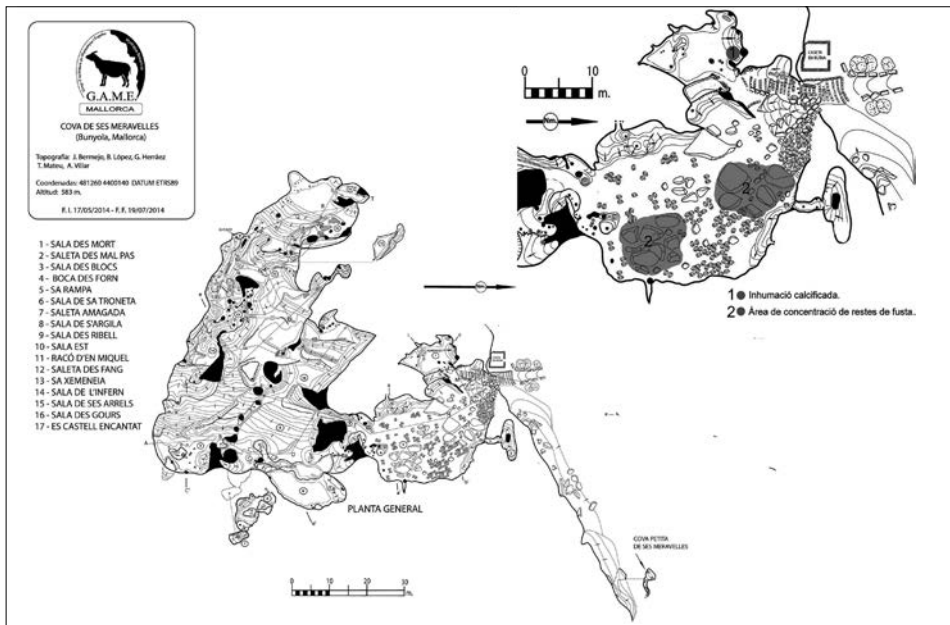
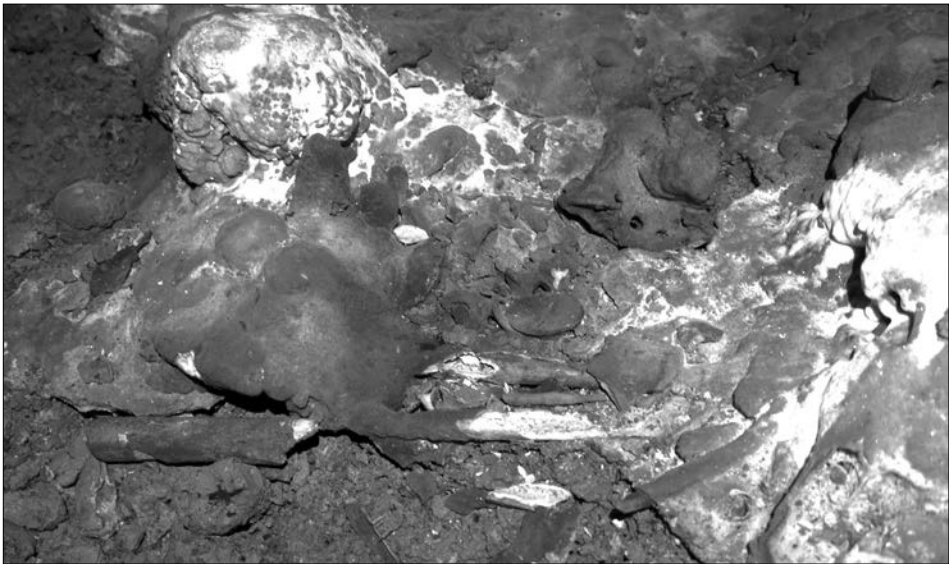

Fig. 2 Topografia elaborada per G.A.M.E amb la ubicació de les troballes més rellevants (concentració de fustes i inhumació)

Fig. 3 Vista general Sala dels Blocs. Imatge cedida per B. López

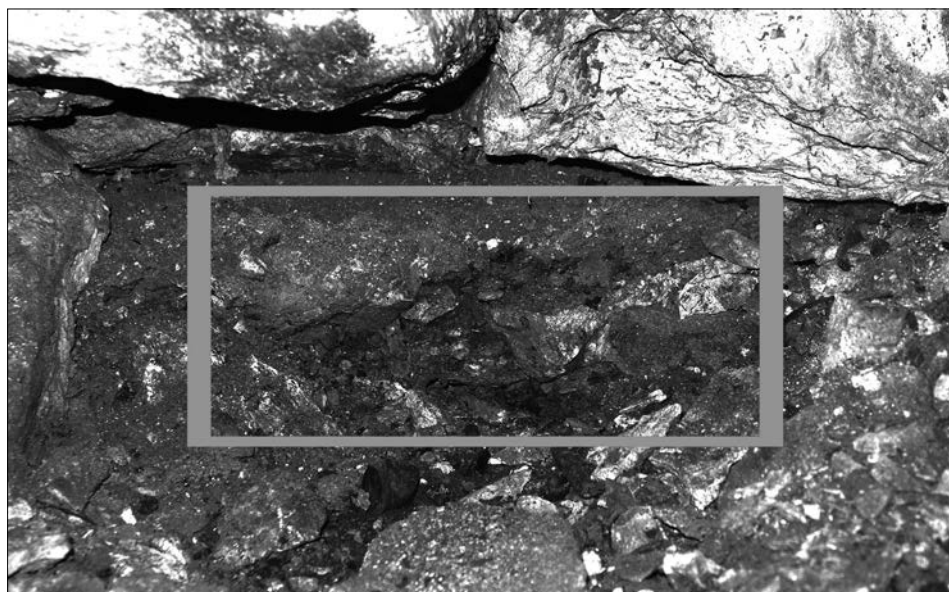
Fig. 4 Detall inhumació "Sala del Mort"

Fig. 5 Detall perfil ceràmic documentat a la cavitat. Fragment de mandíbula i os llarg humà amb signes de cremació

Fig. 6 Detall de nivells superficials sota les lloses caigudes

Fig. 7 Estratigrafia visible sota una gran llosa on s'observa el nivell de carbons i ossos humans calcinats

Fig. 8 Estat actual de les concentracions de fusta realitzades pels clandestins

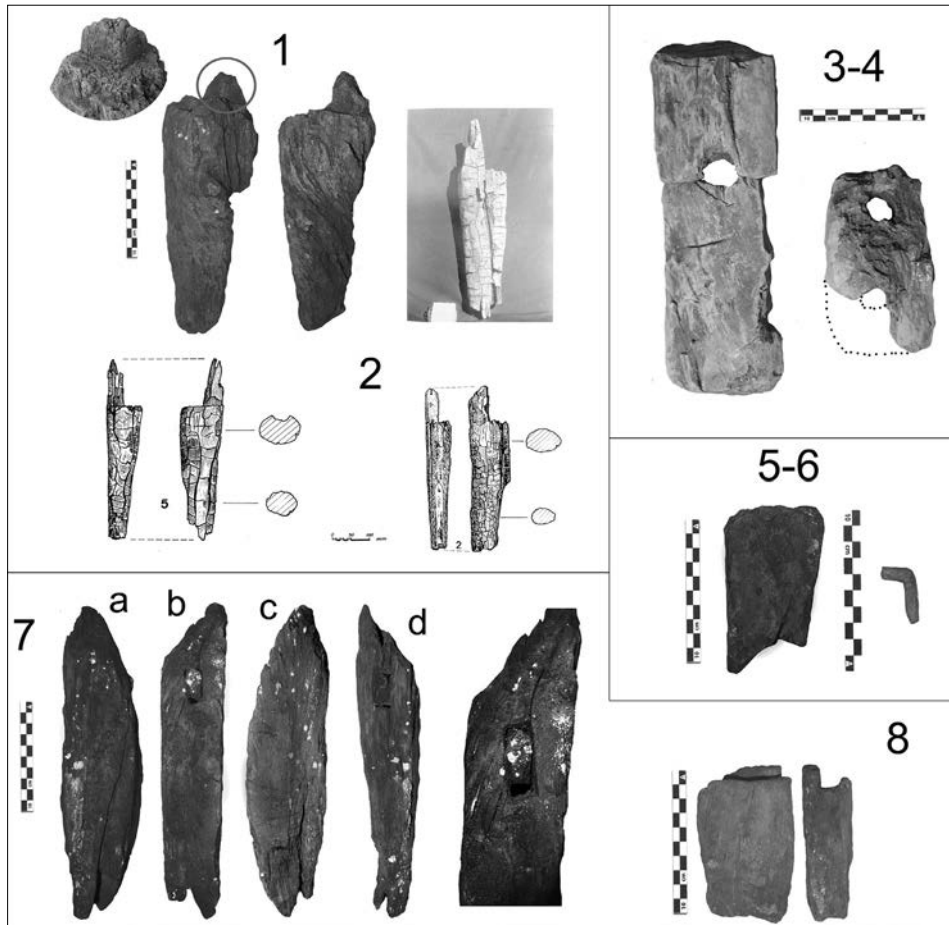
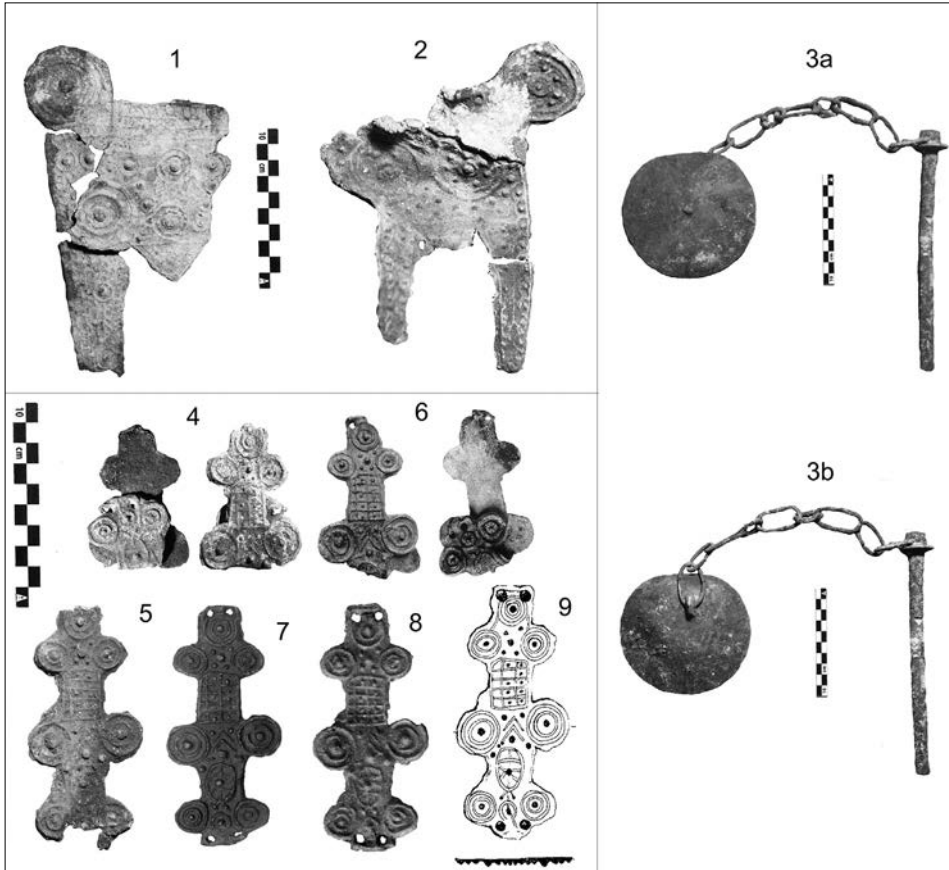

Fig. 9 Cova de les Meravelles (1, 3-8). Avenc de la Punta (2) CERDÀ, D.: *Bocchoris. El món...*, p. 115

Fig. 10 Cova de les Meravelles (1, 2, 3a, 3b, 4 i 5), Son Espases (6), Cova Monja (7 i 9) i Cova de s'Alova (8), Imatges: 6 i 7 Museu de Mallorca. Dibuix: 9 ENSEÑAT, C.: "Las plaquetas...", p. 95

Distància entre centre poblacional i necròpolis		
Hàbitat	Funerari	Kms
Son Mas (Valldemossa)	Son Gallard	3,7 km
	Son Matge	3,5 km
Puig d'en Canals (Sóller)	S'Alova	3 km
	Ses Copis	2,7 km

Fig. 12 Distància entre espai funerari i centre poblacional.

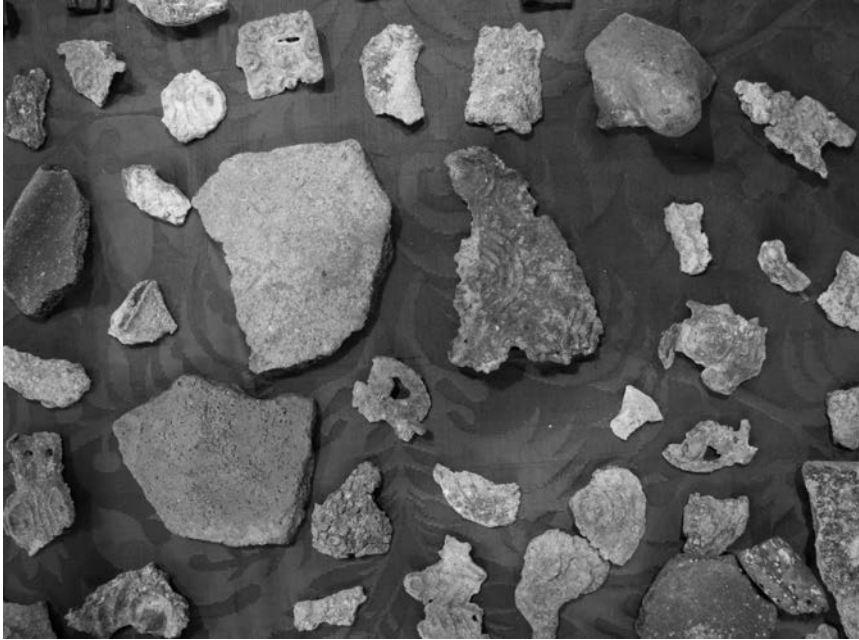

Fig. 11 Material arqueològic procedent de la cavitat dipositat al Museu Parroquial de Deià

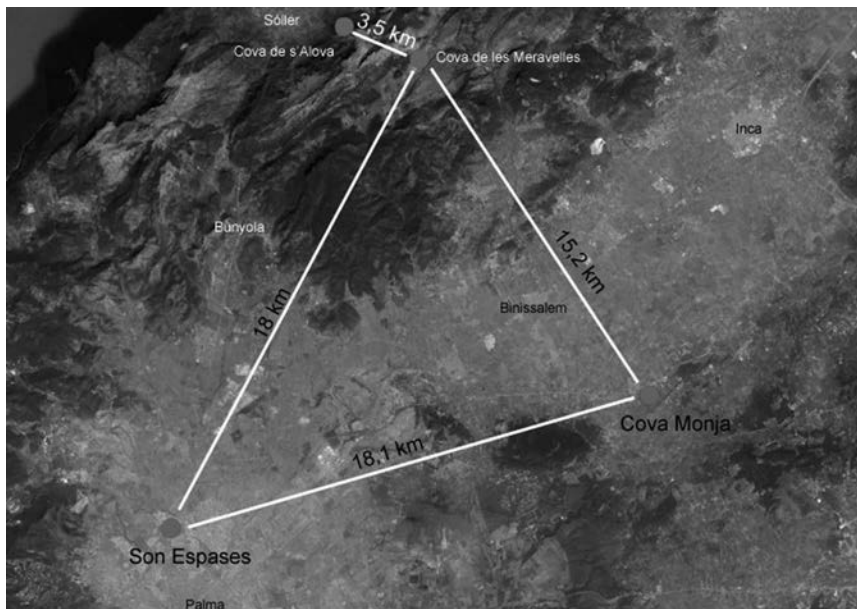

Fig. 13. Distància entre els jaciments tractats. Imatge: Google Earth

ANTROPOLOGIA I ARQUEOLOGIA DELS ENTERRAMENTS DE L'EXTERIOR DE L'ESGLÉSIA DE BELLPUIG (ARTÀ)

**Helena Inglada Grau / Noemi Prats Picó / Francisca
Cardona López / Maria Llinàs Riera / Llorenç Vila Socias**

Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca

Resum: L'excavació arqueològica efectuada a l'exterior del mur meridional de l'església de Bellpuig (Artà) ha permès identificar un total de cinc (5) fosses excavades a la roca. En tots els casos s'identifiquen més d'un individu per fossa i es constata l'aprofitament de les tombes al llarg del temps. La primera estimació indica l'existència d'un nombre mínim de vint-i-quatre (24) individus que representen totes les categories de rang d'edat i sexe. S'argumenta l'existència d'una fossa dissenyada originalment amb dues cambres superposades; en la part superior es dipositaria l'individu (o individus) i la part inferior serviria d'ossera al llarg del temps.

Paraules clau: Enterraments, Bellpuig, Antropologia física, aprofitament de tombes.

Abstract: The archaeological dig carried out outside the southern wall of the church of Bellpuig (Artà, Mallorca) has identified altogether five (5) tombs dug out of the rock. In all cases, repeated burials have been identified at different time intervals. The results so far show that twenty-four (24) individuals (minimum number of individuals -MNI) from all age levels and genders were buried in this area along time. It is argued that one tomb was designed with two overlapped chambers; individuals would be deposited in the upper part (primary burial) and the bottom part would serve as an ossuary

Key words: Burials, Bellpuig, Biological Anthropology, Reuse of graves.

1. Breu introducció històrica de Bellpuig

L'església de Santa Maria de Bellpuig és una de les que s'inclouen a la butlla del Papa Innocenci IV¹ per la que la Santa Seu reconeixia a les noves esglésies creades a Mallorca després de la conquesta cristiana de 1229. Aquest document oficialitzava la re-instauració de l'Església Catòlica a Mallorca i posava sota el domini i la protecció papal trenta-cinc parròquies que havien estat creades a Mallorca després de la conquesta de Jaume I, reimplantant el culte abandonat feia tres segles.

Immediatament després de la conquesta els participants, bisbes i nobles que s'havien repartit el territori, hagueren d'atendre les necessitats de culte dels colons que van arribar, fent necessari habilitar i construir noves edificacions per a dedicar-les al culte. Així, la divisió religiosa-administrativa de l'illa va ser prèvia a l'organització civil dels nuclis urbans, que no es va fer fins al 1300 amb les Ordinacions de Jaume II que afavoria el creixement de les viles reials en els poblaments que s'havien desenvolupat entorn de les esglésies.

L'ordre dels premonstratesos fou fundada a França el 1120 per Sant Norbert a la vall de Premontre i experimentà una gran expansió en el segle XII. Santa Maria de Bellpuig de les Avellanès (Urgell) fou un dels monestirs fundats en aquesta època (1166). El bisbe d'aquest monestir participà en la conquesta de Mallorca i rebé extensos terrenys en el repartiment. En aquest fet té l'origen el monestir premonstratès de Bellpuig d'Artà.

Es desconeix la data exacta de la instal·lació dels monjos premonstratesos a Bellpuig, se sap però que en 1230, el bisbe de Mallorca, concedí la parròquia de Santa Maria de Palma a aquests religiosos.² El rei Jaume I atorgà a l'ordre una part del territori d'Artà, on es trobaven diverses alqueries. Va ser una concessió en règim de cavalleria que incloïa les cases i les terres. A més d'edificar el monestir, els monjos administraven les propietats, l'explotació del bestiar i dels conreus. La constitució definitiva esdevindria l'any 1240, en rebre la comunitat l'administració i el règim de la parròquia d'Artà. El 1244 la comunitat premonstratesa d'Artà era ja formada per vuit religiosos.³

Ben prest la comunitat es desprèn de part de les seves propietats a Artà, potser per la construcció dels edificis de Bellpuig. Els premonstratesos van abandonar Artà el 1425,⁴ Bellpuig passà a mans privades, els Vivot, i es convertí en una explotació agrícola. Poc després, el 1441 la cavalleria fou venuda a Albertí Dameto, perpetuant l'ús que ha estat vigent fins fa poc temps. Al segle XVII, amb la concessió del marquesat de Bellpuig, s'inicia un procés de rehabilitació, i es reinstaurà el culte a l'església. Durant el segle XVIII va ser transformat en un lloc residencial que perdurà fins al segle XIX. El 1820 es declarà una epidèmia de pesta a Artà que va obligar a utilitzar Bellpuig com a llatzeret.⁵ Temps després la finca es manté només com a explotació agrícola i, en algun moment amb posterioritat a 1868 es produí l'adaptació de l'església en casa de pagès.

¹ Feta a petició del bisbe de Mallorca, posava sota la protecció directa del Papa la diòcesi de l'illa amb els béns que cada una posseïa. Va ser publicada a la ciutat de Lió el 14 d'abril de 1248 i es conserva a l'Arxiu Capítular de la Seu.

² LLITERAS, L.: *Artà en el siglo XIII*, Palma, 1967, p. 28.

³ LLITERAS, L.: *Artà en...*, p. 34.

⁴ LLITERAS, L.: *Artà en...*, p. 37.

⁵ SUREDA, J.: *La pesta de 1820 a Son Servera, Artà i Capdepera*, Palma de Mallorca, 1993.

Els canvis d'ús dels edificis, i les dècades que romangueren tancats provocaren nombroses modificacions i adaptacions a les noves necessitats.

L'any 1998 la família Truyols Rovira va fer acte de donació dels edificis de Bellpuig al Consell de Mallorca.

En resum, l'espai de Bellpuig és un conjunt de restes originàries del segle XIII, transformades, ampliades i modificades fins als anys noranta del segle XX. Les intervencions arqueològiques dutes a terme, han aportat informació parcial sobre els espais i ha estat especialment complicat identificar l'ús original dels mateixos. Un altre tema pendent és el de les adscripcions cronològiques, ja que els materials són escassos. Els pocs materials localitzats no són significatius per poder establir un marc cronològic, ni en els espais d'habitació ni a les tombes. Malauradament tampoc no disposem de datacions radiocarbòniques que ens puguin donar llum al respecte. Pel que fa a la documentació històrica, els treballs de Llorenç Lliteras i Antoni Gili presenten una ingent informació, però clarament encarada a l'interès religiós. Per ambdós autors és especialment interessant l'evolució del conjunt des del punt de vista de la vida parroquial, tant en època monàstica com després. Si bé és cert que en la documentació d'Antoni Gili hi ha força dades econòmiques i biogràfiques, no aporten informació substancial alhora d'identificar espais i usos dels mateixos en el conjunt. Altres estudis se centren en l'anàlisi de l'església.⁶

2. Metodologia

Les unitats d'estratificació han estat retirades d'acord amb els principis formulats per Harris. El registre arqueològic ha estat documentat mitjançant tècniques fotogramètriques.⁷ Aquesta mateixa tècnica s'ha emprat en el registre de restes antropològiques.

La neteja de les restes antropològiques han consistit en la remoció del sediment adherit amb raspall suau i instrumental de fusta. Puntualment s'han fet servir escovillons de cotó amarats amb una barreja d'aigua destil·lada i alcohol (95°) al 50%.

Per a l'estudi preliminar s'han lligat les peces rellevants per a realitzar les primeres estimacions (nombre mínim d'individus, edat, sexe, patologies) i s'ha restituit la connexió anatòmica. En el cas concret dels individus trobats en connexió anatòmica, tots els ossos recuperats han estat dividits per grups i lateralitats i s'han efectuat mesures preliminars en ossos llargs mitjançant planxa osteomètrica, calibre digital, cinta mètrica i models fotogramètrics. Les mesures i índexs s'han estimat d'acord amb els procediments descrits per Knußmann⁸ i Buikstra i Ubelaker.⁹ El sexe dels individus adults ha estat estimat a partir de la morfologia de pelvis, crani i mandíbula.¹⁰ L'edat dels individus adults ha estat estimada a partir dels canvis en la símfisi

6 PASCUAL, A.; LLABRÉS, J.: *L'antiga església de Bellpuig (Artà). Evolució històrica del monument (s. XIII-XIX)*, Informe, Palma, 1996; DURLIAT, M.: *L'art en el regne de Mallorca*, Palma, 1989, p. 60.

7 DONEUS, M.; NEUBAUER, W.: "Laser scanners for 3D documentation of stratigraphic excavations", a BALTSAVIAS, E. et alii (ed.): *Recording, modeling and visualization of Cultural Heritage*, Londres, 2006, p. 193-204.

8 KNUßMANN, R.: *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Band I/1*, Nova York, 1988, p. 193-230.

9 BUIKSTRA, J.E.; UBELAKER, D.H.: *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains Arkansas Archaeological Survey Research, Series N° 44*, Fayetteville, 1994, p. 69-84.

10 BUIKSTRA, J.E.; UBELAKER, D.H.: *Standards for Data Collection...*, p. 16-21.

pública i en la superfície auricular de l'ili, l'estat de les sutures cranials i les lesions de caràcter degeneratiu. Quant als individus subadults, l'edat s'ha estimat tenint en compte la seqüència d'erupció i formació de peces dentals, així com el grau d'unió de les epífisis.¹¹ L'alçada dels individus adults ha estat estimada d'acord amb les propostes de Mendonça¹² i Pearson.¹³

3. Resultats i discussió

La superfície que ha estat objecte d'excavació fins a l'esgotament de l'estratigrafia arqueològica corresponen als anomenats sectors 9000 i 9001 (Fig. 2). Un cop eliminats els estrats vegetals superficials varen aparèixer les restes d'un paviment empedrat que es projectava vers el costat oriental, en paral·lel al mur meridional de l'església, per sota del qual s'identificaren un total de quatre fosses (Fig. 3). Com es pot observar, es tracta de fosses excavades a la roca, de planta rectangular amb el costat llarg paral·lel al mur meridional de l'església. Les fosses dels extrems (Fossa 0 i Fossa 4) conserven la integritat estructural de la negativa original practicada a l'estrat geològic, si bé les fosses del mig (Fossa 1 i Fossa 2) semblen haver estat objecte de posteriors accions negatives que han modificat la seva aparença original, afectant fonamentalment als costats laterals. Aquest fet, junt amb l'elevada variabilitat de les restes antropològiques sense connexió anatòmica identificades a cada tomba i la seva relació estratigràfica amb els individus en connexió, suggereix una modificació diacrònica de l'espai amb el manteniment de l'activitat d'enterrament, tal i com s'argumenta en els següents apartats.

3.1 Fossa 0

La Fossa 0 presenta unes dimensions en planta de 2.6 x 0.75 m. La primera agrupació de restes antropològiques identificada en aquesta fossa correspon a un conjunt de diversos ossos llargs i cranis aparentment desplaçats cap al costat meridional de la fossa amb l'objectiu d'obtenir espai per a un posterior enterrament d'un nou individu subadult el qual es trobava en connexió anatòmica. Com es pot observar (Fig. 4a), l'individu en connexió anatòmica parcial està representat per ambdós fèmurs, tíbies i peroné, la pelvis, part del sacre, 1 fragment de radi i 2 fragments de cúbit. La longitud de la diàfisi de la tíbia permet suggerir un rang d'edat aproximadament entre 4-6 anys.¹⁴ Es constata que aquest esquelet va ser seccionat provocant el desplaçament dels ossos d'entre la tercera vèrtebra lumbar i el crani. Aquesta acció negativa es correspon al retall que s'efectuà per modificar les dimensions de la Fossa 1 i, probablement, també de la Fossa 2. Aquesta proposició es fonamenta en el fet que el retall del costat meridional de la Fossa 0 coincideix amb l'espai que haurien d'ocupar els ossos desplaçats.

Un cop retirades aquestes restes aparegueren dos nous individus superposats que presentaven la part superior de l'esquelet en connexió anatòmica, si bé la resta es trobava distribuït per la fossa de manera inconnexa (Fig. 4b i c). Ambdós individus foren dipositats

¹¹ SCHEUER, L.; BLACK, S.: *Developmental Juvenile Osteology*, Londres, 2000, p. 244-467.

¹² MENDONÇA, M.C.: "Estimation of height from the length of long bones in a Portuguese adult population", *American Journal of Physical Anthropology*, 112, 1, 2000, p. 39-48.

¹³ PEARSON, K.: "Mathematical contributions to the theory of evolution. V. On the reconstruction of the stature of prehistoric races", *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 192, 1899, p. 169-244.

¹⁴ SCHEUER, L.; BLACK, S.: *Developmental Juvenile...*

directament per sobre d'un conjunt de quatre lloses de marès que cobrien la fossa. És interessant observar alguns detalls d'aquesta seqüència.

1_En primer lloc, si bé totes les lloses havien col·lapsat i s'havien trencat parcialment, només les lloses dels extrems havien caigut formant un angle proper als 45° mentre que les dues lloses del mig havien quedat dipositades en pla. Una explicació plausible d'aquest fet és que la cambra inferior hauria estat coberta inicialment exclusivament per les lloses, sense cap dipòsit de terra. Certament, amb el temps s'hauria anat dipositant sediment dins d'aquesta cambra d'aire però de manera heterogènia al llarg de la seva superfície. La Fig. 4d mostra la fossa un cop esgotada l'estratigrafia arqueològica. Com es pot observar, els extrems apareixen clarament més erosionats que la resta de la superfície de la fossa i a unes cotes relativament més profundes. En conseqüència, l'aigua hauria transportat el sediment dipositat amb el temps necessàriament vers els extrems, a unes cotes inferiors, cosa que explicaria la disposició de les lloses un cop col·lapsada la coberta.

2_Un segon aspecte interessant és el fet que els dos individus es troben superposats i en contacte, directament un per sobre de l'altre, i dipositats per sobre de les lloses col·lapsades, amb clara connexió anatòmica (almenys pel que respecta el tronc superior i el crani). Per tant, aquesta qüestió només s'explica pel fet que, o bé les lloses col·lapsaren quan els individus ja havien estat dipositats a la fossa però no s'havia produït encara la descarnació tafonòmica dels cossos (per tant passaria un temps relativament curt entre l'enterrament dels individus i el trencament de les lloses), o bé que els individus foren dipositats un cop la coberta ja havia col·lapsat.

3_D'altra banda, un altre aspecte que requereix explicació és per què la coberta de lloses de marès fou situada a una cota de més de 0.7 m respecte al nivell de circulació. Una explicació plausible és que aquesta fossa va ser dissenyada originalment amb dues cambres superposades (separades per les lloses de marès); una cambra superior (probablement coberta de terra) en la qual s'hi enterraria l'individu (o individus) i una cambra inferior pensada per a funcionar d'ossera (Fig. 5). Les restes inconnexes trobades per sota de les lloses donen suport a aquesta hipòtesi sobre el funcionament de la Fossa 0.

3.2 Fossa 1

La Fossa 1 presenta una llargària d'1.97 m. Els costats curts varen ésser retallats per incrementar l'espai d'enterrament i redistribuir les restes dels individus ja enterrats, cosa que també afectà l'estructura de la Fossa 2. Així, en aquest cas no s'ha identificat cap individu en connexió anatòmica, sinó un conjunt heterogeni de restes òssies.

3.3 Fossa 2

La Fossa 2 presenta una seqüència similar a la Fossa 1. En aquest cas, tampoc s'hi ha recuperat cap individu en connexió anatòmica, sinó conjunts d'ossos que representen molt probablement deposicions secundàries. Així, assumint la interpretació oferida per a la Fossa 0, es contempla la possibilitat que aquestes acumulacions puguin provenir d'alguna de les cambres de la Fossa 0. Les cronologies absolutes d'aquests conjunts permetran dilucidar aquesta possibilitat.

3.4 Fossa 3

La Fossa 3 presenta unes dimensions en planta de 2.4 x 0.5 m. Aquesta fossa també mostra evidències d'haver estat aprofitada en diversos enterraments diacrònics. Durant l'anterior campanya de l'any 2003 s'hi recuperaren un total de quatre cranis, dos corresponents a individus subadults. En aquesta darrera intervenció s'ha identificat el cos d'un individu adult de sexe masculí en connexió anatòmica al qual només li mancava el crani (retirat durant l'anterior excavació). Es pot veure (Fig. 6) com aquesta fossa va ser excavada a la roca deixant a l'extrem sud-oest una banqueteta a una cota lleugerament superior al fons de la fossa (7 cm) a sobre de la qual s'hi recolzaria el crani de l'individu enterrat. La disposició del cos en decúbit supí, lleugerament inclinada sobre el costat esquerre, la dimensió de la tomba, força estreta, determina la posició del cos en general i de les extremitats en particular, molt comprimides. Cal destacar la manera en què foren disposades les mans de l'individu; una agafada a l'altra, la dreta per damunt l'esquerra, sobre el pubis.

Les primeres estimacions suggereixen una alçada de l'individu d'1.6 m. Es constaten entesopaties en el taló d'Aquil·les d'ambdós calcanis, en la zona d'inserció del tríceps sural que estén el genoll i turmell i permet l'impuls en el darrer temps d'un pas. Aquesta entesopatia pot associar-se a la realització d'activitats físiques de forma regular o transtorns com el DISH o algunes espondili artropaties.¹⁵

En la columna vertebral s'aprecia l'existència d'excrecències òssies en les zones d'inserció del lligament groc, en l'àmbit de l'aresta flava, en algunes vèrtebres dorsals, així com osteòfits marginals en el cos d'L4. Els lligaments grocs lliguen les làmines dels arcs vertebrals adjacents i es perllonguen des de l'axis fins al sacre. La seva funcionalitat és la de limitar la separació de les làmines quan es realitza la flexió de la columna vertebral i ajuda als músculs vertebrals posteriors a mantenir la postura alçada.¹⁶ En aquest sentit, alguns autors interpreten que aquesta és una característica assumible dins la normalitat sense necessitat de considerar-la com a una patologia, mentre que d'altres relacionen aquesta enteso-exòstosi amb la hiperostosi esquelètica difusa -idiopàtica (DISH), amb artropaties inflamatòries o degeneratives, o amb una activitat física intensa relacionada a un fort desenvolupament de la línia aspra dels fèmurs.¹⁷

Adicionalment s'han observat fins a tres costelles amb el característic call de fractura, cosa que indica una recuperació en vida de l'individu.¹⁸

15 CUNHA, E.: "Pathology as a factor of personal identity in forensic anthropology", *Forensic Anthropology and Medicine*, 2006, p. 333-358.

16 CAMPO, M.; GONZÁLEZ, A.; RODRÍGUEZ, A.I.: "El problema de la calcificación del ligamento amarillo. Propuesta metodológica para su estudio en paleopatología", a SÁNCHEZ, J.A. (ed.): *Sistematización metodológica en paleopatología. Actas del V Congreso nacional de Paleopatología*, Alcalá la Real, 2003, p. 54-64.

17 CAMPO, M.: "Lo normal y lo patológico en la columna vertebral: Consideraciones a la luz una población arqueológica", a CAMPO, M.; ROBLES, F.J. (ed.): *¿Dónde estamos? pasado, presente y futuro de la Paleopatología: actas del VI Congreso Nacional de Paleopatología*, Madrid, 2003, p. 52-78.

18 BANDRÉS, A. *et alii*: "Estudio paleopatológico de las costillas: diagnóstico diferencial a través de la radiología", a CAMPO, M.; ROBLES, F.J. (ed.): *¿Dónde estamos? pasado, presente y futuro de la Paleopatología: actas del VI Congreso Nacional de Paleopatología*, Madrid, 2003, p. 456-463.

3.5 Fossa 6

Aquesta fossa es troba a l'anomenat sector 9001, a l'extrem oriental de l'església (veure Fig. 2). Com en els casos anteriors es tracta d'una fossa excavada a la roca amb el costat llarg paral·lel al mur meridional de l'església. En el seu interior s'han documentat un nombre mínim de 2 individus. El primer és un individu juvenil de sexe masculí d'aproximadament 1.58-1.61 m d'alçada. No presenta patologies que hagin deixat traces en els ossos excepte un defecte cortical a l'os navicular del peu dret, a la superfície que articula amb l'extrem de l'astràgal. A través seu es pot veure l'os esponjós i les seves parets irregulars. El diagnòstic d'aquesta erosió no és de fàcil interpretació. Podria representar un simple defecte articular no patològic o una osteocondritis dissecant. Aquesta darrera patologia és una malaltia articular adquirida durant la qual se separa un segment de cartílag i d'os subcondral en produir-se una disminució local de flux sanguini a causa de microtraumatismes localitzats i repetitius en la superfície articular.¹⁹

L'altre individu d'aquesta fossa representa un adult que, per la gruixa i la morfologia de les restes, podria ser de sexe masculí. Aquest individu està representat bàsicament per fragments de fèmur, costelles i falanges.

4. Antropologia preliminar de les restes desarticulades

L'estudi antropològic preliminar indica l'existència d'un nombre mínim de divuit individus que representen totes les categories de rang d'edat i sexe. Així, s'han identificat tant subadults (perinatals (1), infantils (3), juvenils (2)) com adults (adults (7) i madurs (5)). Al grup d'adults hi ha un gran nombre d'individus de sexe masculí (8), els individus femenins en edat adulta podrien ser almenys quatre.

Pel que fa a les patologies de les restes òssies sense connexió, s'han pogut definir algunes que tal vegada s'haurien pogut originar per algun tipus d'anèmia, malnutrició o problemes metabòlics o alimentaris, com en el cas d'alguns cranis on s'ha trobat una lesió al sostre de les òrbites; és l'anomenada *cribra orbitalia* (Fig. 7), una porositat normalment bilateral, que pot ser atribuïda a anèmies ferropèniques, vitamíniques i/o minerals, que provoquen una reducció del teixit ossi. L'anèmia ferropènica pot ser provocada per malnutrició, una malaltia gastrointestinal o un paràsit intestinal.²⁰

Els signes d'hipoplàsia de l'esmalt (paralització temporal en la gènesi de l'esmalt) també estan presents en aquestes restes (Fig. 8). La hipoplàsia de l'esmalt està ocasionada per diversos factors, entre els quals destaquen els episodis d'estrès fisiològic, com el raquitisme, altres mancances vitamíniques, afeccions paratífoides, infeccions o traumatismes locals, intoxicacions i també per causes congènites i hereditàries.²¹

19 ZIMMERMAN, M.R., KELLEY, M.A.: *Atlas of human paleopathology*, Nova York, 1982, p. 70-71; ORTNER, D.J.; PUTSCHAR, W.G.J.: *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Washington DC, 1985, p. 242-243.

20 POLO, M.; VILLALAIN, D.: "Fenómenos porosos en paleopatología: estado de la cuestión y nuevas aportaciones", a CAMPO, M.; ROBLES, F.J. (ed.): *¿Dónde estamos? pasado, presente y futuro de la Paleopatología: actas del VI Congreso Nacional de Paleopatología*, Madrid, 2003, p. 88-101; LEWIS, M.; ROBERTS, C.: "Growing Pains: the Interpretation of Stress Indicators", *International Journal of Osteoarchaeology*, 7, 1997, p. 581-586.

21 TRANCHO, G.J.; ROBLEDO, B.: "Hipoplasia del esmalte dental: un indicador patológico", *Gaceta Dental*, 107, 2000, p. 62-72; HINDLE, A.: "Problems in the Methodology of Dental Enamel Hypoplasia Analyses", *Nexus*, 13, 1,

Les lesions fruit de les càries s'han trobat tant a la mandíbula com al maxil·lar. Les produeixen bacteris que destrueixen la placa dental perforant l'esmalt, característic de poblacions amb dietes riques en carbohidrats i influenciada també per la higiene oral i factors de tipus constitucional.²²

D'altra banda, s'ha estudiat el crani d'un individu de sexe masculí que conserva restes de la sutura metòpica (Fig. 9). El seu tancament es concreta al voltant dels 2 anys de vida,²³ malgrat que existeixen serioses divergències respecte d'aquesta estimació d'edat, ja que hi ha autors que ho situen en edats posteriors.²⁴ En aquest cas, les restes de la línia de fusió estan presents en un individu adult. El metopisme pot ser causat per un creixement anormal dels ossos cranians, una interrupció del creixement, factors hereditaris, la influència del sexe, factors de tipus hormonal, atavisme, malformacions cranianes o la hidrocefàlia. Així mateix, normalment no es considera una patologia en si.²⁵

Finalment, s'ha pogut identificar una pala ilíaca dreta que pertany a un individu de sexe masculí que presenta una patologia advertida per una important artrosi i una ossificació del lligament transvers acetabular (Fig. 10). El diagnòstic podria tenir origen en una fractura del fons acetabular amb subluxació i neoartrosi secundària. Per a la confirmació de la diagnosi seria imprescindible observar el cap i coll del fèmur corresponent, així com la pala ilíaca esquerra.

No hem localitzat en cap de les fosses excavades restes de tèxtil, agulles de mortalla o altres elements que poguessin indicar un tractament postmortem en aquest sentit dels cossos.

5. Conclusions

Durant la darrera intervenció a l'exterior de l'església de Bellpuig s'han excavat completament un total de 5 fosses retallades a la roca. Totes presenten la mateixa orientació (sud-oest-nord-est) i en tots els casos s'han trobat més d'un individu per fossa, el que indica clarament un aprofitament diacrònic de l'espai d'enterrament.

En tots els casos, els individus documentats en connexió anatòmica foren dipositats en la mateixa orientació: sud-est (crani)/nord-est (extremitats inferiors). Les fosses en el mig del conjunt (Fossa 1 i Fossa 2) han estat objecte de posteriors accions negatives que han modificat la seva aparença original, afectant fonamentalment als costats laterals. Aquest fet, junt amb l'elevada variabilitat de les restes antropològiques sense connexió anatòmica identificades a cada tomba i la seva relació estratigràfica amb els individus en connexió, suggereix una modificació diacrònica de l'espai amb el manteniment de l'activitat d'enterrament. Així mateix, la Fossa 0, la situada més a prop de l'església (immediatament al costat del mur meridional), presenta una organització diferent de la resta. S'hauria construït

1998, p. 29-45; LEWIS, M.; ROBERTS, C.: "Growing Pains: the Interpretation of Stress Indicators", *International Journal of Osteoarchaeology*, 7, 1997, p. 581-586.

22 CAMPILLO, D.: *Introducció a la Paleopatologia*, Barcelona, 2001 p. 329-332.

23 MANZANARES, M.C. *et alii*: "Metopic sutural closure in the human skull", *J. Anat.*, 161, 1988, p. 203-15.

24 AJMANI, M.L. *et alii*: "Incidence of the metopic suture in adult Nigerian skulls", *J. Anat.*, 137, 1983, p. 177-83.

25 ROA, I. *et alii*: "Metopismo: bases morfológicas, implicancias clínicas y reporte de caso", *International Journal of Morphology*, 29, 3, 2011, p. 992-999.

originalment amb dues cambres superposades: en la cambra superior s'enterrarien primàriament els individus i, probablement, es cobriria de terra, mentre que la cambra inferior, coberta per lloses de marès, serviria d'ossera per mantenir l'espai superior disponible per a successius enterraments. En un moment indeterminat aquesta estructura col·lapsa, però es manté el seu ús com a fossa d'enterrament; de fet per sobre de les lloses col·lapsades s'hi dipositaren un mínim de tres individus. Es planteja com a hipòtesi que, especialment els dos individus enterrats en contacte un sobre l'altre, podrien estar relacionats amb els episodis de pesta bubònica que l'any 1820 assolaren les poblacions d'Artà, Capdepera i Son Servera, i per extensió els localitzats per sobre d'aquests. L'ús intensiu de les tombes, les que es localitzen en aquest sector, sembla indicar una mortaldat alta en un període curt de temps. Aquesta pràctica d'enterrar molts individus junts s'ajusta més a un episodi epidèmic que a una seqüència d'enterraments d'una comunitat petita com la que podia ser la d'Artà postconquesta. La qüestió és si s'aprofiten les tombes medievals ja presents a Bellpuig o s'obren fosses de bell nou per enterrar els difunts d'una població malalta i aïllada de 1400 individus.²⁶ Futures anàlisis físicoquímiques sobre els individus ens haurien de permetre determinar la sincronia o diacronia dels enterraments, entre fosses i dins les mateixes fosses múltiples.

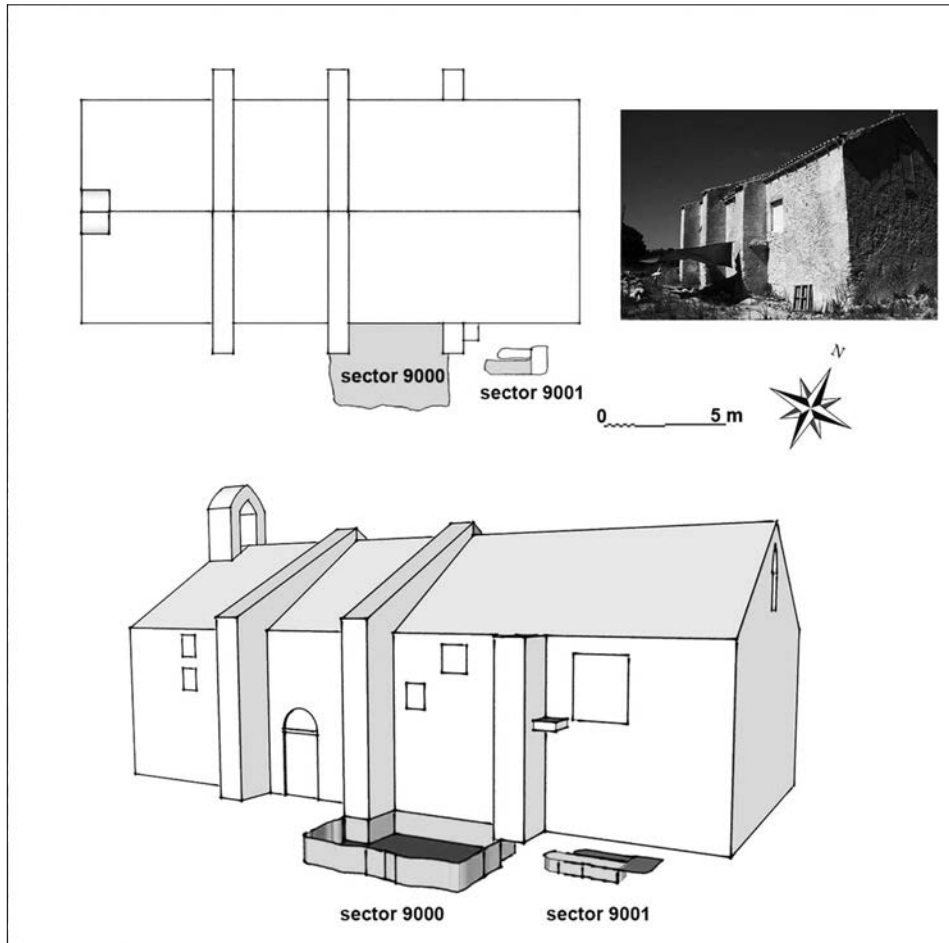
L'estudi antropològic preliminar indica l'existència d'un nombre mínim de vint-i-quatre individus de totes les categories de rang d'edat i sexe. Entre les patologies identificades destaquen les relacionades amb possibles episodis d'anèmia, malnutrició o problemes metabòlics o alimentaris, potser causats per períodes de fam, epidèmies o ambients insalubres, com en el cas de la *cribra orbitalia* i la hipoplàsia de l'esmalt. També destaca la presència de diverses patologies a escala articular i algunes fractures.

Atesa la rellevància del jaciment, tant pel que fa a l'estudi del repoblament posterior a la conquesta de 1229 com per l'ocupació diacrònica d'aquest espai de manera pràcticament ininterrompuda fins a l'actualitat, s'està definint, a hores d'ara, un pla de treball per avançar en el coneixement del conjunt i fer propostes de dinamització de l'espai. En aquest context, i a l'espera d'obtenir els resultats de datacions absolutes que permetin datar la seqüència dels enterraments, s'està redactant un projecte de reposició de les restes humanes en el seu lloc originari amb el suport d'un control de conservació.

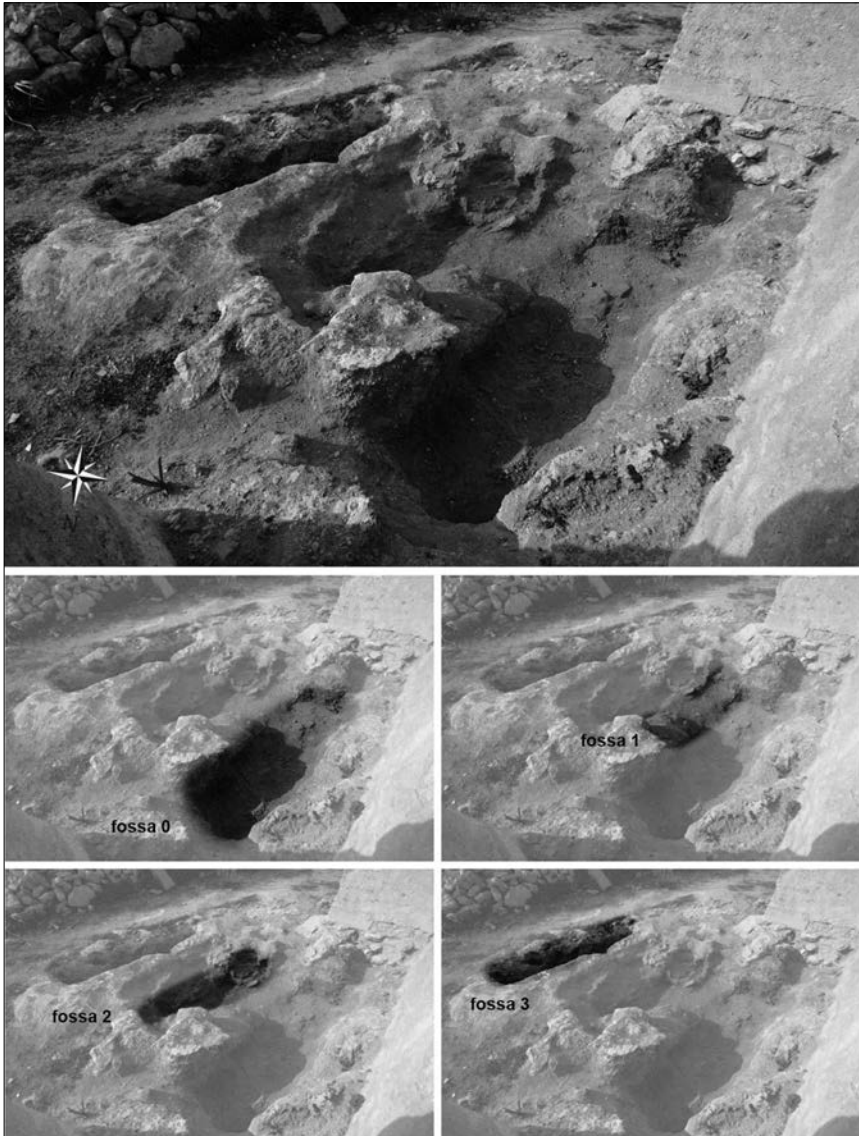
²⁶ GILI, A.: *Santa Maria de Bellpuig d'Artà*, Palma, 2006, p. 149.

Fig. 1 Localització de l'església de Bellpuig (Artà)

Fig. 2 Planta (superior) i perspectiva (inferior) dels sectors excavats a l'exterior de l'església de Bellpuig (Artà)

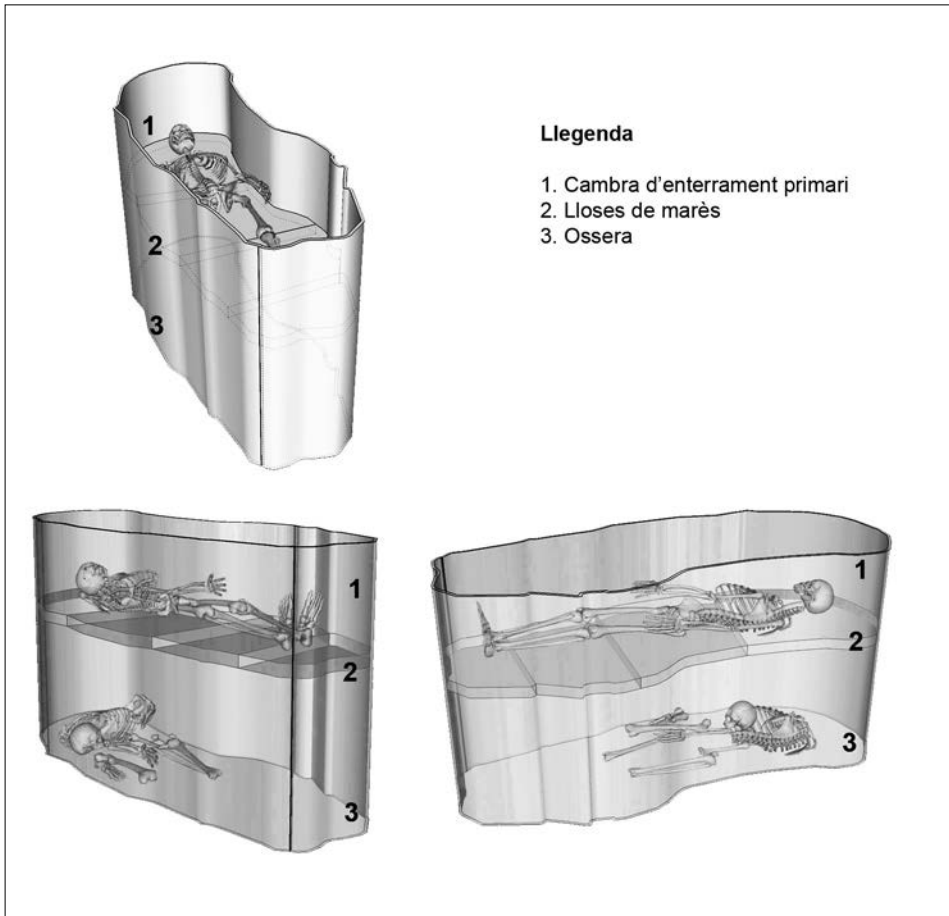

Fig. 3 Conjunt de quatre fosses excavades a la roca

Fig. 4 Seqüència de les agrupacions de restes antropològiques documentades a la Fossa 0

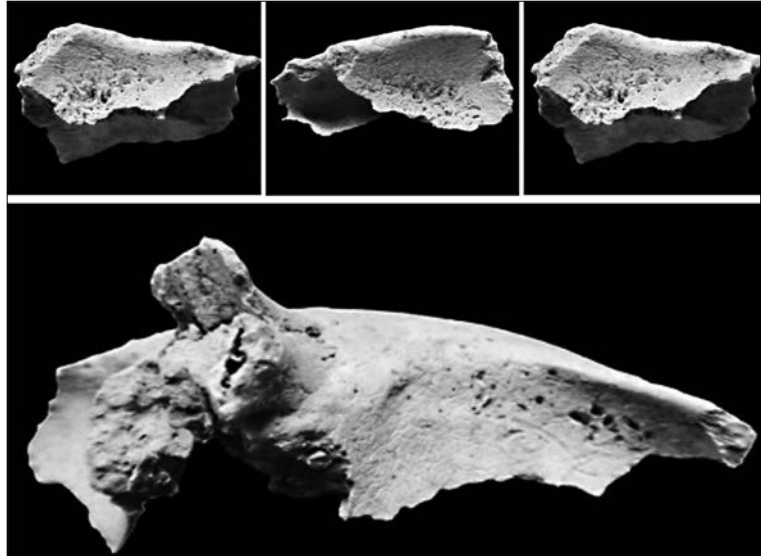

Fig. 5 Model il·lustratiu de l'hipotètic funcionament original de la Fossa 0

Fig. 6 Captura zenital de la Fossa 3

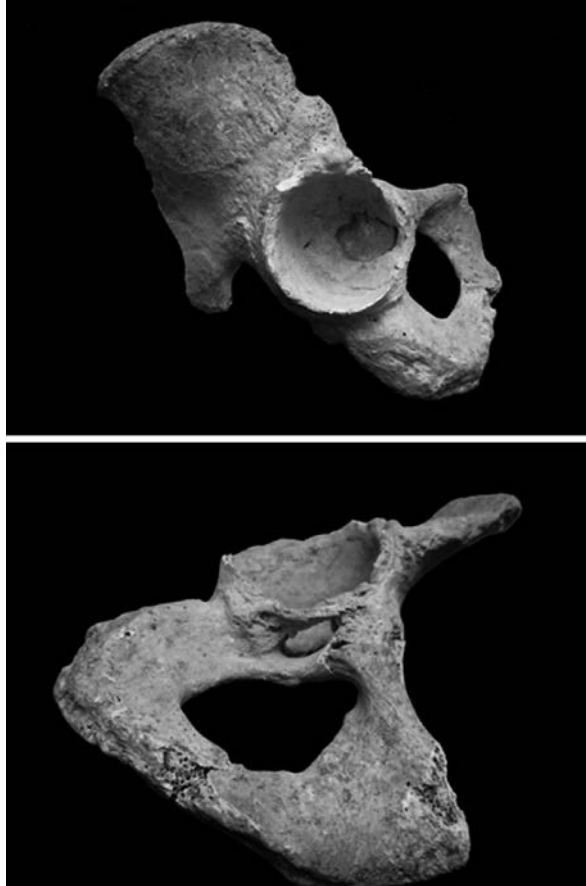
Fig. 7 Detall de *cribra orbitalia* identificada en individus adults

Fig. 8 Signes d'hipoplàsia de l'esmalt en maxil·lar i mandíbula

Fig. 9 Vista frontal del crani d'individu adult amb persistència de sutura metòpica

Fig. 10 Vista de l'interior de l'acetàbul (superior) i de l'ossificació del lligament transvers (inferior)

EL CONJUNT DE CERÀMICA BAIXMEDIIEVAL DEL BORN (PALMA)

Neus Serra Vives / Mateu Riera Rullan

Universitat de les Illes Balears / Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Resum: Presentem la vaixel·la fina d'època baixmedieval trobada en un femer/abocador localitzat a l'encreuament entre el carrer Sant Feliu i el Passeig del Born, durant una intervenció d'urgència realitzada l'estiu de 2006. El conjunt està conformat, majoritàriament, per peces de procedència valenciana decorades en blau o blau i daurat. Cronològicament poden situar-se a principis del segle XV i podrien vincular-se amb les tasques de remodelació d'aquest espai després de l'aiguat de 1403.

Paraules clau: Born, Can Quint, ceràmica baixmedieval, femer, abocador.

Abstract: We present the late medieval tableware found in a waste dump located at the corner of carrer Sant Feliu and Passeig del Born during an archaeological intervention carried out in the summer of 2006. The set consists, mainly, of Valencian shreds decorated in blue or blue and gold. Chronologically they can be placed in the early fifteenth century and could be related to the remodelling tasks of that space after the flood of 1403.

Key words: Born, Can Quint, Late medieval pottery, waste tip, midden.

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer part dels materials d'època baixmedieval recuperats al Passeig del Born (Palma) durant l'estiu del 2006.¹ La intervenció d'urgència, subsidiària d'un projecte d'EMAYA,² que va donar lloc a la troballa, implicava la realització d'una rasa en el marge Oest del Passeig del Born (paral·lela a la voravia occidental), des de la intersecció del carrer Sant Feliu fins a aproximadament l'inici de la Plaça Joan Carles I.

Les tasques d'excavació tragueren a la llum dos femers/abocadors de secció allargada i poca potència que contenien abundants restes ceràmiques (Là. 1). El primer d'ells, situat just a l'encreuament amb el Carrer Sant Feliu, anomenat UE-302, d'unes dimensions de 8 metres de llarg i una potència màxima de 40 centímetres és el que va proporcionar el material medieval d'aquest estudi. Ocupava tota l'amplària de la rasa continuant per dins dels talls oriental i occidental d'aquella. El segon abocador, UE-305, va ser localitzat a uns 70 metres de distància d'aquest darrer, presentava unes dimensions de 4 metres de llarg, un metre d'amplària i 30 centímetres de potència màxima contenint fragments d'època moderna. Dins aquest mateix espai també es localitzà la paret d'un mur de tapiat, d'uns 10 metres de llargària i 1,40 metres d'alçada.

Creiem que aquestes restes són d'especial interès pel fet d'haver estat localitzades en una àrea de la ciutat de vital rellevància històrica, l'orografia i les característiques urbanístiques de la qual ens són pràcticament desconegudes, doncs la primera documentació gràfica amb què comptem data del segle XVII, moment en què el cabal del torrent ja va ser desviat.

Amb les dades que tenim a l'abast, resulta pràcticament impossible precisar l'espai ocupat pel torrent, pel Born i pels habitatges en dates anteriors al segle XVII.

Si acudim a les fonts escrites, podrem d'alguna manera extreure les característiques generals d'aquest indret, però, si com és el cas, volguéssim aclarir quin ús exacte tingué la zona on es va localitzar la troballa, ens trobaríem amb nombroses incògnites.

Segons es desprèn de la documentació, fins a l'aiguat de 1403, tot aquell espai³ es trobaria ocupat per habitatges que tindrien la seva entrada pels carrers paral·lels al torrent, mentre que els seus horts o corrals, localitzats al darrere de les cases, donarien a aquell.⁴

Totes aquestes cases i els seus carrers haurien desaparegut aquell fatídic 14 d'octubre.⁵ Segons Zaforteza la devastació causada alliberà terreny urbà que s'hauria reutilitzat com a

1 Aquest article aprofita una petita part del treball de final de màster titulat *El conjunt de ceràmica baixmedieval del Born (Palma). Noves fonts materials per a l'estudi de la Mallorca medieval*, dirigit pel Dr. Miquel Àngel Capellà Galmés i el Dr. Manuel A. Calvo Trias i fet i presentat per Neus Serra Vives a la Universitat de les Illes Balears el setembre de 2014.

2 Empresa Municipal de Aguas y Alcantarillados S.A.

3 El marge Oest del passeig del Born, en concret la placeta que hi ha davant Can Quint. Zaforteza suggereix que podria tractar-se de la plaça dels Calafats, anterior a 1403, si bé la descripció de la mateixa no s'ajusta amb exactitud a aquest espai, a: ZAFORTEZA Y MUSOLES, D.: *La ciudad de Mallorca: ensayo histórico-toponímico*, II, Palma, 1987, p. 261-262.

4 BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*, Palma, 2009, p. 96; MURRAY, D.G.; LLABRÉS, J.; PASCUAL, A.: *Jardins de Palma. Història i imatges*, Palma, 2008, p. 89.

5 El carrer dels Sastres i dels Pellissers a ZAFORTEZA Y MUSOLES, D.: *La ciudad de Mallorca...*, p. 210.

espai hortícola. La documentació és bastant explícita en alguns casos, ja que ens comunica el canvi d'ús de certs espais dins la ciutat, és el cas de: "Gabriel Castanyer pagaba un censo de 1 libra y 4 sueldos (...) por un patio de tierra (...) *qui antigament foren cases e alberchs darrocats per lo diluvi situat al cap del Born* (...) (1486)".⁶

És l'espai que existeix avui dia davant Can Quint el resultat de les demolicions causades per la torrentada? Sembla haver-hi unanimitat en pensar que així va ser si bé també existeix la possibilitat que la devastació es produís en alguna de les torrentades que varen copejar la ciutat amb anterioritat.

I així, sabem que el 1362 la zona actual del Born es va veure greument afectada, especialment el carrer Paraires,⁷ i fins i tot del segle XIII es conserva alguna referència fent al·lusió a altres inundacions: "Bertran Espaer i muller Simona venen a Guitardino de Pontremol, genovès corredor, un pati on havia cases edificades, destruïdes per la Riera, dins la Ciutat de Mallorca, en el carrer de la Mar, per preu de 20 lliures".⁸

Se sap, per altra banda, que part d'aquest espai es va dedicar a la celebració de tornejos i altres festivitats ja des del segle XIV i que d'aquí precisament deriva el seu topònim.⁹

Sembla, per tant, que els límits que caracteritzen l'actual Born no es correspondrien amb l'antiga fisonomia medieval. Aquest espai presentaria una multiplicitat d'usos, privats i públics, les fronteres dels quals sols podem intuir.

És per aquest motiu que les restes trobades el 2006 poden aportar alguna llum en aquesta qüestió. Creiem que possiblement el femer/abocador localitzat a l'encreuament amb el carrer Sant Feliu sigui indicatiu de certa activitat en aquest indret vinculada a un espai privat, possiblement un pati o un hort, tal com fou freqüent en època medieval.¹⁰

LA CERÀMICA

Les restes situades enfront de Can Quint configuren un conjunt que a grans trets pot ser datat com de finals del segle XIV i inicis del segle XV i que s'ha classificat dins tres grans grups funcionals: vaixel·la fina, ceràmica comuna i ceràmica de cuina, dins els quals s'han pogut fer subdivisions basant-se en la procedència, morfologia i decoracions.

És sense cap dubte la vaixel·la fina la que ha proporcionat, tal com és habitual, la informació més valuosa i útil d'aquest conjunt de més de 600 peces.

6 BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La Ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad medieval*, Palma, 2006, p. 406.

7 ENSENYAT PUJOL, J.B.: *Historia de la Baronía de los señores Obispos de Barcelona en Mallorca: Comprende los pueblos de Andraig y S'Arracó, Calviá, Capdella, Puigpunyent, Estalenchs, Marratxí, el llano de San Jorge y la parroquia de Santa Cruz de Palma*, Inca, 1983, p. 258-259; RIERA FRAU, M.M.: *Evolució urbana i topografia de Madína Mayúrqa*, Palma, 1993, p. 93.

8 ROSSELLÓ VAQUER, R.: *La ciutat de Mallorca després de la conquesta de 1229: documentari 1230-1300*, Palma, 2004, p. 158.

9 BIBILONI, G.: *Els carrers de Palma: toponímia i patrimoni de la ciutat*, Palma, 2012, p. 168.

10 A títol d'exemple reproduïm la següent notícia de 1444: "Item fa cens En Gabriel Valsecha, buxoler, posseïdor del alberch qui fo d'En Nicholau de Joan, mercader, per hun pati de terra situat en la plaça del Born...", a LLOMPART, G.: "La cartografia mallorquina del siglo XV: nuevos hitos y rutas", *BSAL*, 34, 1973-1975, p. 454.

Utilitzats per a ornamentar, presentar i consumir aliments, els atuells que presentem pertanyen al, ja tradicional, trinomi cromàtic: verd i negre, blau i blau i daurat que exposarem seguint aquest ordre convencional si bé no cronològic.

Es tracta de material d'importació, ja que tot i que Mallorca fou productora de ceràmica comuna durant l'època baixmedieval,¹¹ no s'ha pogut demostrar que fabriqués ceràmica decorada fins al segle XVII.¹²

L'aparició d'aquestes produccions en jaciments del segle XV és un fet habitual a Mallorca tal com demostren els més recents conjunts trobats a Can Oleo¹³ o Casa de Cultura¹⁴ a Palma,¹⁵ i a Sineu¹⁶ o Sóller,¹⁷ els quals presenten proporcions de les distintes produccions molt similars a les nostres.

Tot i que és la UE-302 aquella que ens ofereix un context força tancat, inclourem aquí també, alguns materials apareguts a la unitat superficial que, malgrat la seva descontextualització, presenten trets suficientment interessants com per incloure'ls en aquest estudi i contribuir a la caracterització de la ceràmica fina baixmedieval. Tot i així remarquem que només aquelles peces de la UE-302 seran les que s'utilitzaran per extreure les conclusions percentuals finals.

Verd i negre català

Una de les produccions amb manco representació i pitjor estat de conservació dins aquest conjunt ha estat aquella que presenta motius en verd de coure i negre de manganès, ja sigui de procedència catalana com valenciana, tota ella pertanyent al segle XIV.

Presentem, pel que fa a la ceràmica catalana, una sèrie de fragments que exemplifiquen aquells trets més característics de la producció.

Tots ells presenten cobertura estannífera únicament a l'interior de la peça i els motius ornamentals apareixen traçats indistintament amb pinzellades gruixades en manganès i coure, fet distintiu d'aquesta producció en relació a l'obra valenciana.

11 LLOMPART, G.: "La alfareria gòtica d'en Prunera de la Ciutat de Mallorca", *BSAL*, 44, 1988, p. 179-193.

12 BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma, 1996, p. 7-10.

13 RIERA RULLAN, M.; JOFRE SERRA, C.; JUNCOSA VECCHIERINI, E.: "Un conjunt ceràmic del segle XV del Palau de Can Oleo de Palma de Mallorca (Illes Balears)", *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, 1, p. 571-585.

14 RIERA RULLAN, M.: "La intervenció arqueològica a l'Arxiu Històric Provincial (Casa de Cultura) de Palma: els nivells posteriors a 1229", *Seminari d'estudis històrics 2007: Arqueologia de l'arquitectura*, Palma, 2008, p. 47-81.

15 Una relació més completa de les troballes de ceràmica medieval a Palma a: GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Ceràmica medieval (s. XIV-XV) i postmedieval (s. XVI-XVIII) d'importació a Mallorca, en el seu context arqueològic urbà", *Mallorca i el comerç de la ceràmica a la Mediterrània*, [cat. exp.], Barcelona, 1998, p. 58-63.

16 GONZÁLEZ GOZALO, E.: "La loza del pozo de la calle Mayor núm. 11 de Sineu", *BSAL*, 49, 1993, p. 217-248.

17 COLL CONESA, J.: *Algunos materiales de época medieval hallados en Sóller (Mallorca)*, Palma, 1979, p. 253-287; COLL CONESA, J.: "Sóller dins el panorama del comerç de la ceràmica medieval", *I Jornades d'Estudis locals a Sóller*, Sóller, 2007, p. 9-43. COLL CONESA, J.: "Aproximació a l'arqueologia medieval urbana de la vila de Sóller", *Homenatge de les lletres a Pere Serra i Bauzá en el seu 80è aniversari*, Palma, 2008, p. 239-254.

Pel que fa a les tipologies, hi ha un absolut predomini de peces de gran format, siguin talladors o servidores, que semblen derivar de prototips cristians en fusta.¹⁸

Una sèrie de bases, possiblement de peces de gran format, exemplifiquen els motius més habituals. Aquests poden ser vegetals, com és el cas de les fulles de pi (Làm. 2. Fig. 1), zoomorfs, normalment aus o peixos (Làm. 2. Fig. 2 i 3),¹⁹ i d'altres que presenten dibuixos reticulats (Làm. 2. Fig. 4), sovint configurant motius arquitectònics.²⁰ Hem inclòs aquí una base de producció tardana (Làm. 3. Fig. 10), que presenta un motiu floral, en negre, al centre i una banda en verd.

Pel que fa a les vores, tenim d'una banda un fragment d'escudella o saler amb la característica sanefa simple a base de dues bandes en negre emmarcant-ne una de verda²¹ (Làm. 2. Fig. 5). I per altra banda, un tallador amb una orla complexa (Làm. 2. Fig. 6)²² caracteritzada per un rombe amb aspa en manganès alternant amb dues línies en verd de coure.

Finalment, volem exposar una peça d'adscripció incerta (Làm. 3. Fig. 7) tant pel que fa a la seva morfologia com per al possible taller de producció, si bé, les característiques físiques i la tècnica ornamental ens suggereixen una major filiació catalana, no es descarten altres possibilitats. Es tracta d'una base completa amb cos de perfil troncocònic que mostra els quarts davanters d'un quadrúpede, amb tota probabilitat, la grapa d'un lleó. El contorn del mateix es troba realitzat per una gruixada línia negra i l'interior sembla haver-se farcit de punts en verd de coure.

Monocrom català

Considerades com a coetànies a la producció en verd i negre, volem incloure aquí una sèrie de peces amb decoració únicament en negre. Aquestes, si bé aparegueren, en la seva majoria, a la unitat superficial són una mostra més de la difusió i èxit que conegueren en el seu moment.

Es tracta, majoritàriament, de plats o escudelles de petites dimensions que mostren un únic element decoratiu, normalment al fons de la peça, i que sol adoptar formes ben senzilles com ara estrelles, creus, o motius vegetals simplificats. Probablement es tracta d'una producció més econòmica i popular, degut a la reducció de la superfície ornamentada que degué abaratir els costos i aconseguir una major irradiació que la ceràmica bicolor del mateix moment. (Làm. 3. Fig. 8, 9 i 10; Làm. 4. Fig. 11 i 12).

Verd i negre valencià

Pel que fa a la ceràmica d'origen valencià en verd i negre comptabilitzem únicament 4 fragments. Gràcies a l'exhaustiva sistematització que ha conegut aquesta producció, ha estat possible identificar la temàtica ornamental exacta d'alguns d'ells.

18 COLL CONESA, J.; MARTÍ OLTRA, J.; PASCUAL PACHECO, J.: *Ceràmica y cambio cultural: el tránsito de la Valencia islàmica a la cristiana*, [cat. exp.], Madrid, 1988, p. 11-23.

19 Creiem que la Fig. 2 podria ser part del cos d'una au, pel que fa a la Fig. 3, podria tractar-se de part del cos d'un animal o d'un motiu pseudoheràldic.

20 Si bé, no exclusivament. Les retícules podien fer-se servir per reomplir qualsevol motiu, com ara els peixos.

21 Orla tipus 3 segons MONREAL, L.; BARRACHINA, J.: *El castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*, Barcelona, 1983, p. 102.

22 Orla tipus 4 segons MONREAL, L.; BARRACHINA, J.: *El castell de Llinars...*, p. 102.

És el cas d'un fragment informe d'escudella vidriat interiorment amb blanc d'estany i que presenta una decoració a base de fins traços en manganès i restes de verd de coure molt deteriorat (Làm. 4. Fig. 13). Es tracta de part d'un microelement o motiu secundari que n'acompanyaria a un altre de principal. Aquest consisteix en un dibuix el·líptic o segment de cercle amb punts al seu interior, que s'ubicaria en un espai buit de la peça, normalment generat per composicions principals poligonals. Segons la classificació de Pascual-Martí els microelements desapareixen a les peces de la sèrie esquemàtica, la més tardana, donant-se per tant en les sèries clàssica i evolucionada. Segons els mateixos autors, la sèrie clàssica es caracteritza per mostrar uns motius tractats de manera detallada i acurada, mentre que la sèrie posterior, l'evoluciona, presenta els mateixos motius, si bé, representats de forma més ràpida i esquemàtica, probablement com a conseqüència d'un major domini de la tècnica i la temàtica, derivada d'un augment de la producció. En aquest cas concret, s'estipula que el motiu en qüestió es faria derivar d'un prototipus previ que representaria ziga-zagues en lloc de punts. El nostre cas seria una simplificació d'aquest motiu, fet que ens fa pensar a situar-lo dins la sèrie evolucionada i, per tant, ubicar-lo cronològicament entre 1330 i 1350.²³ El mateix podem dir d'un fragment de vora que probablement representa el tema del paradís (Làm. 4. Fig. 14).

Blava valenciana

És sense cap dubte la producció valenciana decorada en blau la que es troba més àmpliament representada en aquest conjunt. Com veurem a continuació, pot apreciar-se una certa reducció de la varietat formal, predominant l'escudella on, a més, començarà a donar-se un tret morfològic que no es trobava a la producció en verd i manganès, el peu discoidal.²⁴

Pel que fa a la primera d'aquestes sèries, la sèrie simple, aquesta es troba representada a través d'escudelles les quals presenten coberta estannífera a ambdues superfícies i decoració en blau de cobalt únicament a la cara interna. El motiu que veurem repetit és de tipus vegetal/geomètric i consistent en fulles ratllades i palmets esquematitzades alternant en una composició radial (Làm. 5. Fig. 15 i 16).

La següent sèrie és l'anomenada complexa. En aquesta, la decoració augmenta i s'estén per tota la cara interna de la peça, sense deixar pràcticament cap espai en buit. I si bé persisteix una certa esquematització dels motius, els temes vegetals tendeixen a naturalitzar-se. L'esquema més habitual és una composició tripartida a base de bandes superposades. La primera situada sota el llavi, representa una sanefa de motius corbs que constitueixen una abstracció de peixos entrelaçats. La segona banda sol contenir una retícula com una sèrie de palmets vistes de perfil, tot això enquadra un medalló central, que normalment representa una palmeta (Làm. 5. Fig. 17).

²³ PASCUAL, J.; MARTÍ, J.: *La cerámica verde-manganeso bajomedieval valenciana*, Valencia, 1986, p. 84, fig. 40. COLL CONESA, J.: *La cerámica valenciana (apuntes para una síntesis)*, Manises, 2009, p. 73.

²⁴ Sembla que aquest tret és característic d'aquelles produccions més populars i és de fet a la producció decorada únicament en manganès, una de les més populars, on comença a donar-se el fenomen. Lerma considera que aquest tret es generalitzà amb l'objectiu d'agilitzar i facilitar el modelatge, avantatges que contribuïren a una optimització de les produccions més demandades, a: LERMA, J.V. et alii: "Sistematización de la loza gótico mudéjar de Paterna/Manises", *III Congreso Internazionale sulla Ceramica Medievale nel Mediterraneo Occidentale*, Florència, 1986, p. 103.

Una de les peces més completes que ens ha arribat d'aquesta sèrie (Làm. 5. Fig. 17) presenta part de la decoració escrostonada. Els principals punts afectats coincideixen amb el dibuix dels motius en blau com suggereix l'empremta dels mateixos. Una possible causa d'aquest defecte podríem anar a cercar-la al moment de la seva fabricació. Com apunta Jaume Coll, la tècnica sota coberta impossibilitava una correcta adherència de la pintura facilitant en nombroses ocasions el despeniment de la mateixa amb el temps.²⁵

Finalment, tenim un conjunt de peces amb un sol motiu central, heràldic o pseudoheràldic que, tot i presentar molts punts en comú amb la sèrie esquemàtica blava, presenten cobertura d'estany a l'exterior. Tenim, per una banda, una base on apareix representat un motiu zoomòrfic, inscrit dins un escut en losange. Es tracta clarament d'un cérvol i tal volta pel fet d'haver-se representat amb tant de detallisme pugui fer referència a un llinatge concret, creiem que probablement al·ludeix als Cervelló.²⁶ Fet que ens indicaria que estem al davant d'una peça d'encàrrec (Làm. 6. Fig. 18).

Seguidament, tenim un altre escut molt elaborat, en losange quarterat en *sotuer* on s'alternen nou pals blaus verticals, els quals poden fer al·lusió a la corona d'Aragó,²⁷ així com dos motius molt simples que no hem pogut identificar amb cap llinatge i que tal volta siguin l'esquematzació d'un motiu més complex. De cada un dels vèrtexs de l'escut sorgeix un floró trilobulat, tal volta la flor de llis? (Làm. 6. Fig. 19).

En darrer lloc, volem afegir dues peces de possible procedència valenciana, que presenten també motius pseudoheràldics però que s'haurien d'incloure dins la "sèrie esquemàtica". Tècnicament, podríem considerar-les idèntiques a les del grup anterior, si bé, qualitativament, són inferiors. L'ús d'estany és més restringit, tan sols cobreix la cara interna de les peces i la capa que s'aplica és tan escassa que es transparenta el color rosat de la pasta. Es tracta de dos plats o talladors que contenen un senzill escut d'un blau intens fet de manera menys curosa que els anteriors. La presència de pals i punts no sembla correspondre a cap llinatge, associant-se més aviat a improvisacions i variacions d'un tema molt sol·licitat²⁸ (Làm. 6. Fig. 21 i 22).

Pel que fa a la datació, aquestes produccions són les que presenten un major marge cronològic. Abraçant des de la segona meitat del segle XIV fins ben entrat el segle XV.

Daurada i blava valenciana

Per concloure l'apartat de vaixella fina exposarem aquelles peces que poden ser inscrites dins algunes de les sèries amb les quals es divideix la producció en reflex metàl·lic i blau.

Seguint un ordre cronològic, ens toca començar pel grup Pula. Els trets comuns d'aquesta sèrie poden ser apreciats a gairebé tots els nostres exemplars. Així doncs, veurem com la cara externa de les peces es troba decorada amb una sanefa d'espigues, traços oblics o

25 COLL CONESA, J.; PÉREZ CAMPS, J.: "Aspectos de la técnica de fabricación en la cerámica de Manises (siglos XIV-XVI)", *IV CAME*, III, Alicante, 1994, p. 882.

26 RIQUER I MORERA, M. de: *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*, Barcelona, 1983, vol. 1, p. 223; vol. 2, p. 390.

27 ÀLVARO ZAMORA, M.I.: "La emblemàtica en la ceràmica", *Emblemata*, 11, 2005, p. 355.

28 PARERA I PRATS, M.: "Materials per a l'estudi de la ceràmica de Barcelona decorada en blau (segles XIV-XVI)", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVII)*, XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, p. 125-145.

chevrons en llambreg que poden variar de tonalitat, des d'un marró color xocolata fins a una púrpura violàcia. La cara externa de la base també es troba decorada, normalment, amb un motiu floral. El tema principal, sovint d'ascendència islàmica com són les pinyes o els arbres de la vida, sol presentar-se a través d'una organització radial o concèntrica. Aquest apareix acompanyat de tota una sèrie de motius de farciment secundaris que ens ajuden a identificar la sèrie. Es tracta de petits espais poligonals traçats en daurat i farcits amb punts i espirals²⁹ (Làm. 7. Fig. 23 i 24).

Un altre tema, també freqüent, combina la composició radial i la concèntrica a través de motius més aviat geomètrics. Es tracta dels anomenats per Alberto García Porras com a motiu de la retícula (Làm. 7. Fig. 25) i de cercles i radis. D'aquest darrer exemple, que també es troba a la sèrie islamitzant, una de les peces que ens ha arribat pràcticament completa mostra una decoració molt deteriorada. Es tracta d'una escudella que conserva una gruixada línia blava que divideix l'interior de la peça en dos. Restes de decoració en llambreg metàl·lic mostren una sanefa d'angles contraposats o meandres a la part superior (Làm. 7. Fig. 26 i 27).

Finalment, podem incloure una base que presenta únicament decoració en blau. Aquesta consisteix en una retícula al centre del cos de la peça i que probablement ha perdut la decoració en daurat.³⁰ Un tret distintiu d'aquest exemplar és que presenta una incisió en forma de mitja lluna al peu i que probablement correspon a una marca del ceramista. Normalment, la majoria de marques que identifiquen al productor i que han estat estudiades són les que s'han trobat a gerres i alfàbies. La vaixella fina, però, també podia presentar-ne. Mercedes Mesquida contribueix amb un mostrari de les que s'han localitzat a Paterna, de les quals una, corresponent a Ollerías Menors, presenta les mateixes característiques³¹ (Làm. 6. Fig. 20).

La cronologia de tots aquests exemplars, del tipus Pula, gira entorn de la segona meitat del segle XIV, datació que ha pogut ser fixada gràcies als nombrosos exemples conservats a les parets de les esglésies italianes.³²

El següent grup dins la producció en daurat és l'anomenat Islamitzant. Es tracta d'una mena de sèrie de transició entre el tipus Pula i les sèries plenament clàssiques. En aquesta podem veure com juntament amb motius dels grups anteriors n'apareixen d'altres propis de les sèries clàssiques. Algunes d'aquestes peces presenten una forta relació amb el tipus Pula i podem considerar-les com una evolució d'aquest darrer. Prolifera els motius estrellats centrals que poden arribar a marcar la composició del recipient, o les orles amb meandres. Però els motius que més se solen repetir són, amb diferència, l'orla de peixos esquematitzada (Làm. 8. Fig. 28), que es combina amb motius vegetals així com incipients fulles de julivert que veurem desenvolupades en el grup posterior. La majoria d'exemplars d'aquesta sèrie han perdut tota la decoració daurada. Aquest fet s'explica perquè la

29 GARCÍA PORRAS, A.: *La cerámica en azul y dorado valenciana del siglo XIV e inicios del XV*, Valencia, 2008, p. 31-42; LERMA, J.V. et alii: *La loza gótico-mudéjar...*, p. 126-127; LERMA, J.V.; SOLER, M.P.: "Gloria de la cerámica 'Hispano-Morisca' de Manises", *El reflejo de Manises...*, p. 25; COLL CONESA, J.: *La cerámica valenciana...*, p. 75-76.

30 ALGARRA PARDO, V.M.; BERROCAL RUIZ, P.: "El taller de cerámicas bajomedievales de la c/. València, núm. 25, de Manises: espacios y producción", *IV CAME*, III, Alicante, 1994, Figura 4.7, p. 876.

31 MESQUIDA GARCÍA, M.: *Las Ollerías de Paterna. Tecnología y producción*, Siglos XII y XIII, Paterna, 2001, p. 215-219.

32 COLL CONESA, J.: *La cerámica valenciana...*, p. 76; GARCÍA PORRAS, A.: *La cerámica en azul y dorado...*, p. 38.

decoració daurada és la darrera en aplicar-se i es troba per tant a un nivell més superficial que la decoració blava, que la fa més vulnerable a les agressions externes (Làm. 8. Fig. 29 i 30). Un fet morfològic, que ha resultat determinant per a identificar aquesta producció, és la base còncava sense peu diferencial, que indica una pertinença a moments cronològics més tardans (propis del segle XV). La datació d'aquestes peces presenta també certa ambigüitat pel fet de trobar-se a cavall entre finals del segle XIV i primer quart del XV.³³

Finalment exposem les sèries clàssiques que es donen al llarg del segle XV i que es troben profundament inspirades en les manifestacions artístiques contemporànies com manuscrits, teixits, pintures, etc. Els principals motius que la caracteritzen, tots ells d'inspiració vegetal, s'utilitzen com a teló de fons de temàtiques zoomorfes (Làm. 9. Fig. 34) o antropomorfes entre altres, vinculant-se directament a diverses modes que se succeïren i convisqueuren al llarg d'aquest segle.

Poden ser subratllades dues característiques pròpies d'aquesta producció: per una banda, l'extensió de la decoració per tota la superfície, aparentment sense l'organització restrictiva i condicionant d'èpoques anteriors, que transmet una sensació de naturalisme i realisme inherent a la tendència artística del moment, caracteritzada per un gust cap al minuciós i el detall. Per altra, un predomini absolut del daurat sobre el blau, fet que es relaciona amb la voluntat ostensiva d'aquesta vaixela. Si bé, com acabem de dir existeix un predomini dels motius vegetals, ja sigui el julivert (Làm. 9. Fig. 31), la briònia (Làm. 9. Fig. 32) o la fulla d'heura, que presenten una filiació subjacent amb el món clàssic i que també es relacionen amb aspectes quotidians i profans, com el vi o les plantes trepadores i aromàtiques, tant del gust dels jardins medievals.

Aquests motius vegetals sovint es vinculen a d'altres que podríem considerar principals. És el cas del tema de la corona (Làm. 9. Fig. 35) que pot aparèixer amb tots els seus detalls o de manera simplificada, com és el nostre cas. O les inscripcions gòtiques (Làm. 9. Fig. 36) sovint portadores de petites oracions. Aquestes inscripcions són la reinterpretació cristiana de la moda islàmica d'utilitzar frases de caràcter profilàctic o apotropaic a la vaixela per tal d'indicar la pietat del propietari. Es tracta principalment de pregàries com: "Ave Maria", si bé també poden trobar-se frases de caràcter moralitzant.³⁴ Aquest fet s'ha d'entendre dins un nou clima d'espiritualitat on la renovada devoció mariana pretén humanitzar i apropar la religió als individus. Precisament, una de les frases més utilitzades sobre la ceràmica, i també a altres suports,³⁵ va ser el lema: "Ave Maria, Gratia Plena".

33 COLL CONESA, J.: *La ceràmica valenciana...*, p. 83; GARCÍA PORRAS, A.: *La ceràmica en azul y dorado...*, p. 47; SOLER, M.P.: "Ceràmica valenciana", *Ceràmica Española*, Summa Artis. Historia General del Arte, 42, Madrid, 1999, p. 157.

34 CERDÀ I MELLADO, J.A.: "Sobre unes ceràmiques de Manises amb llegenda gòtica conservades al Museu comarcal del Maresme (Mataró)", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 11-12, 1990-1991, p. 499-509.

35 Entre aquests altres suports destaca el vidre. A l'inventari dels Reis Catòlics apareix un gran nombre de peces amb inscripcions devocionals, entre elles l'Ave Maria, a: CAPELLÀ GALMÉS, M.À.: *Ars Vitriaria. Mallorca (1300-1700)*, Palma, 2015, p. 142.

CONCLUSIONS

Tot i haver-nos centrat, per qüestions d'espai, únicament en la vaixel·la fina tindrem en compte a l'hora de redactar les conclusions el nombre total de peces. Així doncs, tot i suposar únicament un 18% del total³⁶ és aquesta la que ens servirà per tractar de datar el conjunt.

Dins les peces destinades al servei de taula hi ha un clar predomini de la ceràmica daurada d'origen valencià (Pula, Islamitzant i Clàssica) que representa un 41% del total, seguida de la blava (19%). La ceràmica en verd i manganès queda reduïda a un 8% i la decorada en manganès a un 2%, la presència de la qual es pot considerar com a residual.

Paral·lelament hem pogut determinar que pel que fa a la procedència, un 80% de la vaixel·la fina té un origen valencià, mentre que el 6% seria català.

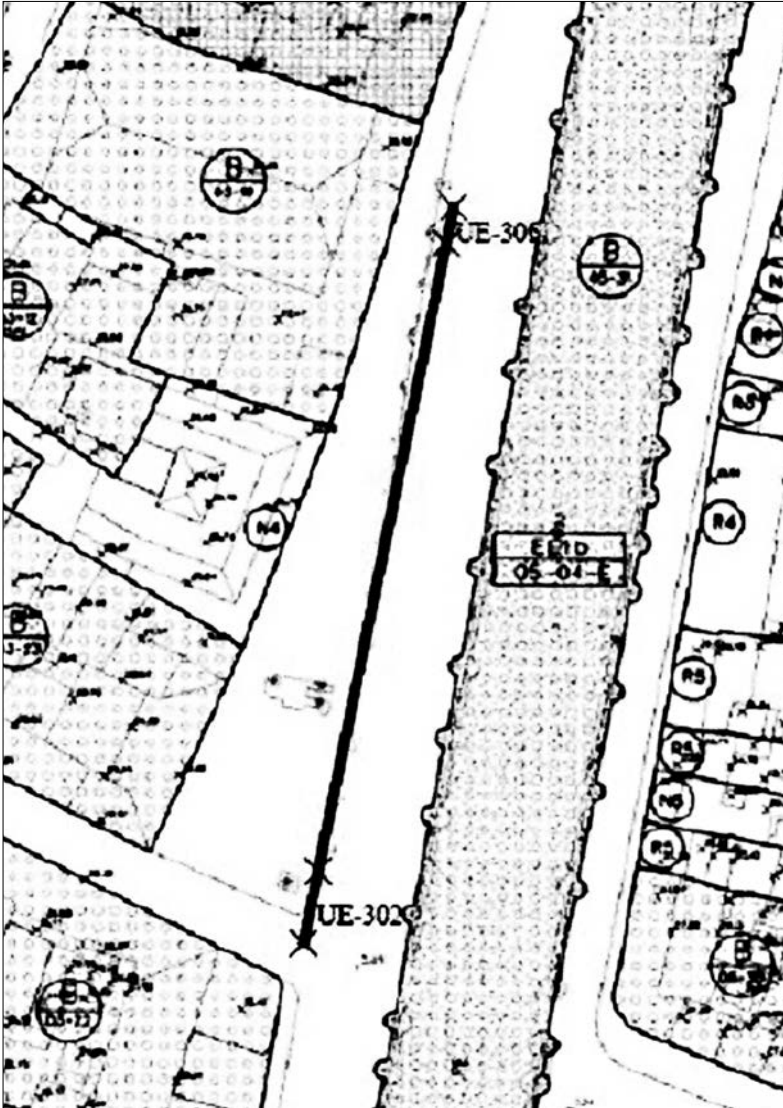
El 47% del material presenta una cronologia centrada entre la segona meitat del segle XIV i principis del segle XV. Considerem que, malgrat que el ventall cronològic es trobi a cavall entre dues centúries, les característiques de l'abocador, les del material ceràmic, així com pels fets històrics abans esmentats (inundació de 1403) ajuden a pensar que la deposició va realitzar-se durant el primer quart del segle XV.³⁷

Les característiques morfològiques de la UE-302 l'allunyen del característic pou negre i l'acosten al de femer/abocador domèstic. Tot i que es podria haver tractat d'una abocada per anivellar el terreny, creiem que, l'origen de les restes trobades (ceràmica, ossos, pintures murals, etc.) provenen d'un sol origen domèstic i les dimensions del femer podrien denotar algun tipus de restricció espacial que en condicionés la seva disposició. Aquest fet podria relacionar-se amb els límits d'un espai privat, hort, corral o pati.³⁸ Si bé, tampoc podem descartar que es tracti d'un abocament al torrent, fet bastant freqüent a la baixa edat mitjana, tot i que les inundacions dels anys posteriors n'haurien dificultat la seva conservació. En darrer lloc, volem acabar dient que les restriccions de la intervenció fan que no s'hagi pogut documentar la totalitat de la deposició i que els resultats aquí exposats no puguin donar dades concloents en aquest sentit, sinó més bé reobrir els interrogants sobre aquest indret així com contribuir a la caracterització i estudi de la ceràmica baixmedieval importada a Mallorca.

36 Percentatges relatius a la ceràmica comuna i a la vaixel·la fina del conjunt del Born UE-302, tenint en compte el nombre total de fragments.

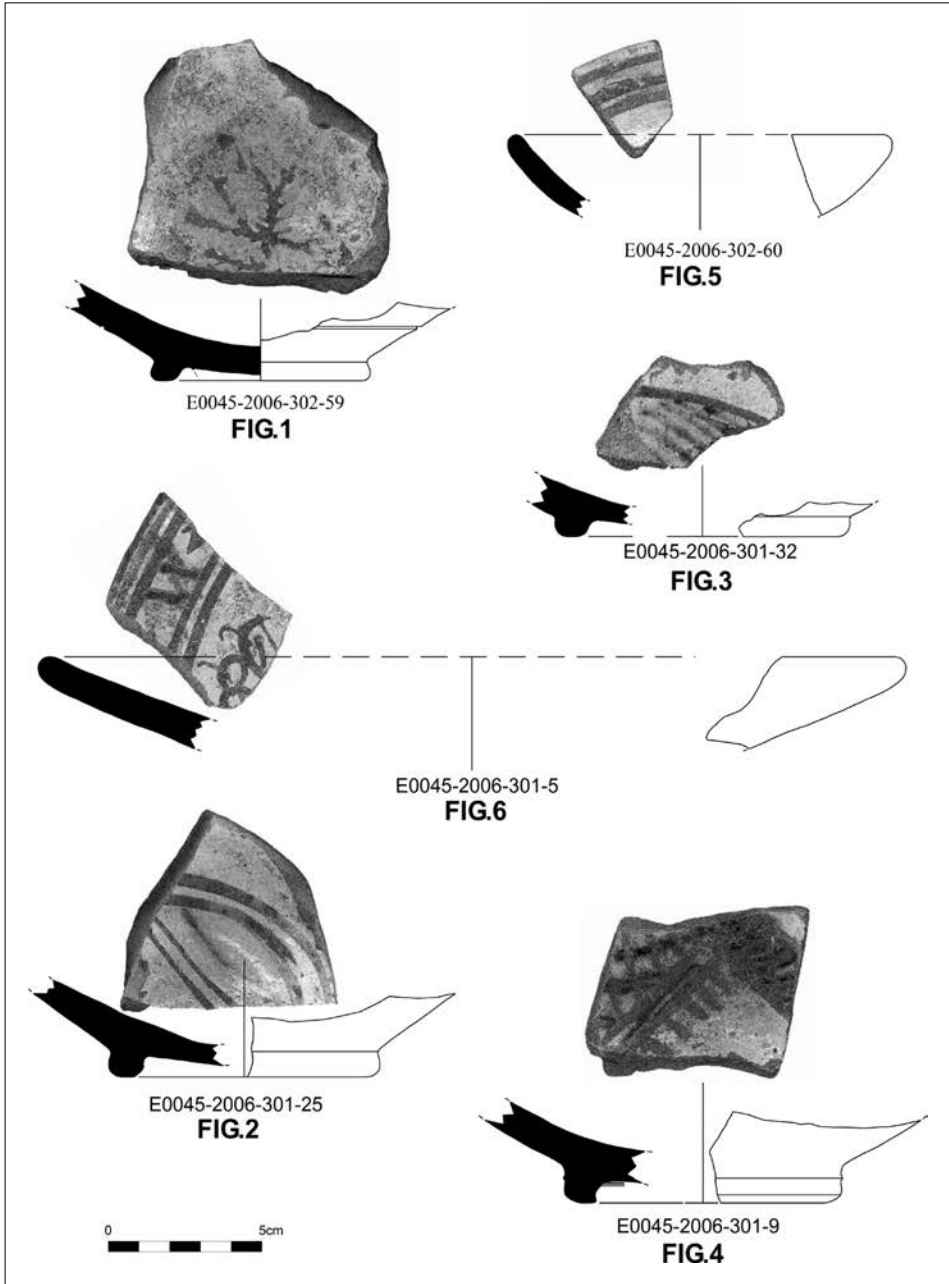
37 La comparació amb altres jaciments de característiques similars ens ajuda a ajustar la cronologia d'aquest abocador. BENET, C. *et alii*: "Intervenció arqueològica a l'interior de la torre de les Monges (segle XIV)", *Butlletí Arqueològic*, 13, 1992, p. 145-186; MACIAS I SOLÉ, J.M.; MENCHON BES, J.J.; MUÑOZ MELGAR, A.: "Una fonda medieval en el Hospitalet de l'Infant (Baix Camp, Tarragona)", *Boletín de Arqueología Medieval*, 10, 1996, p. 197-214; MONREAL, L.; BARRACHINA, J.: *El Castell de Llinars...*, p. 87-205; PASCUAL, J.; MARTÍ, J.: "Importaciones cerámicas valencianas en el castell Formós de Balaguer", *I CAME*, 1985, p. 633-647.

38 La presència de femers als corrals o horts de les cases medievals no s'ha constatat únicament per via arqueològica sinó també documental, com demostra la següent notícia de 1394: "Tot hom qui vulla comprar a VI anys e VI esplets, primers vinents, un hort de la heretat den Nicholau Cerola (...) e famer qui aquí es, el qual fems no pusca tolre del dit hort", a LLOMPART, G.: "País, paisatge i paisanatge a la taula de Sant Jordi de Pere Niçard", *El Cavaller i la Princesa. El Sant Jordi de Pere Nisard i la Ciutat de Mallorca*, Palma, 2001, p. 67.

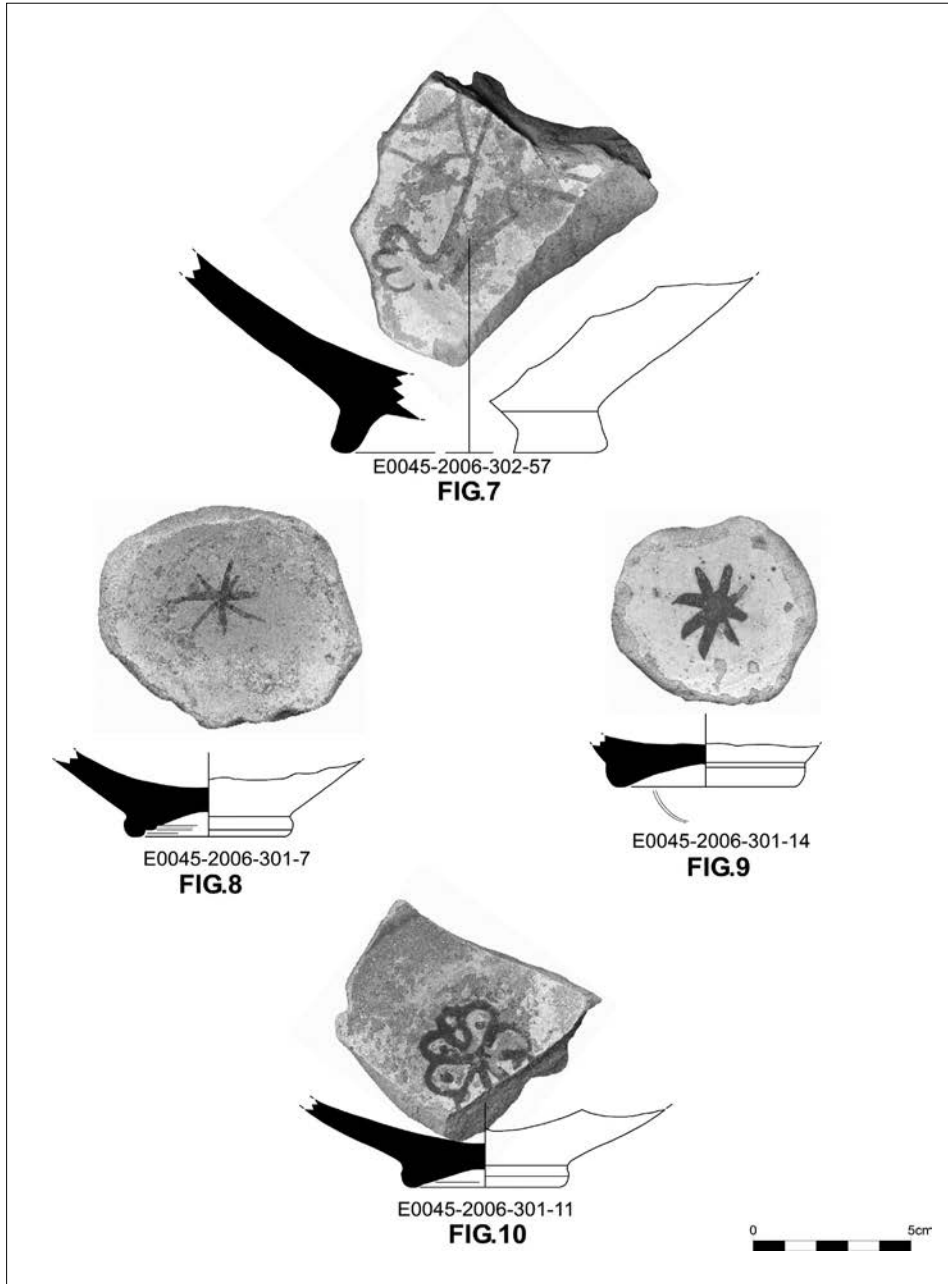

Làm. 1 Plànol A4, del Pla General d'Ordenació Urbana de Palma. Modificat per Neus Serra

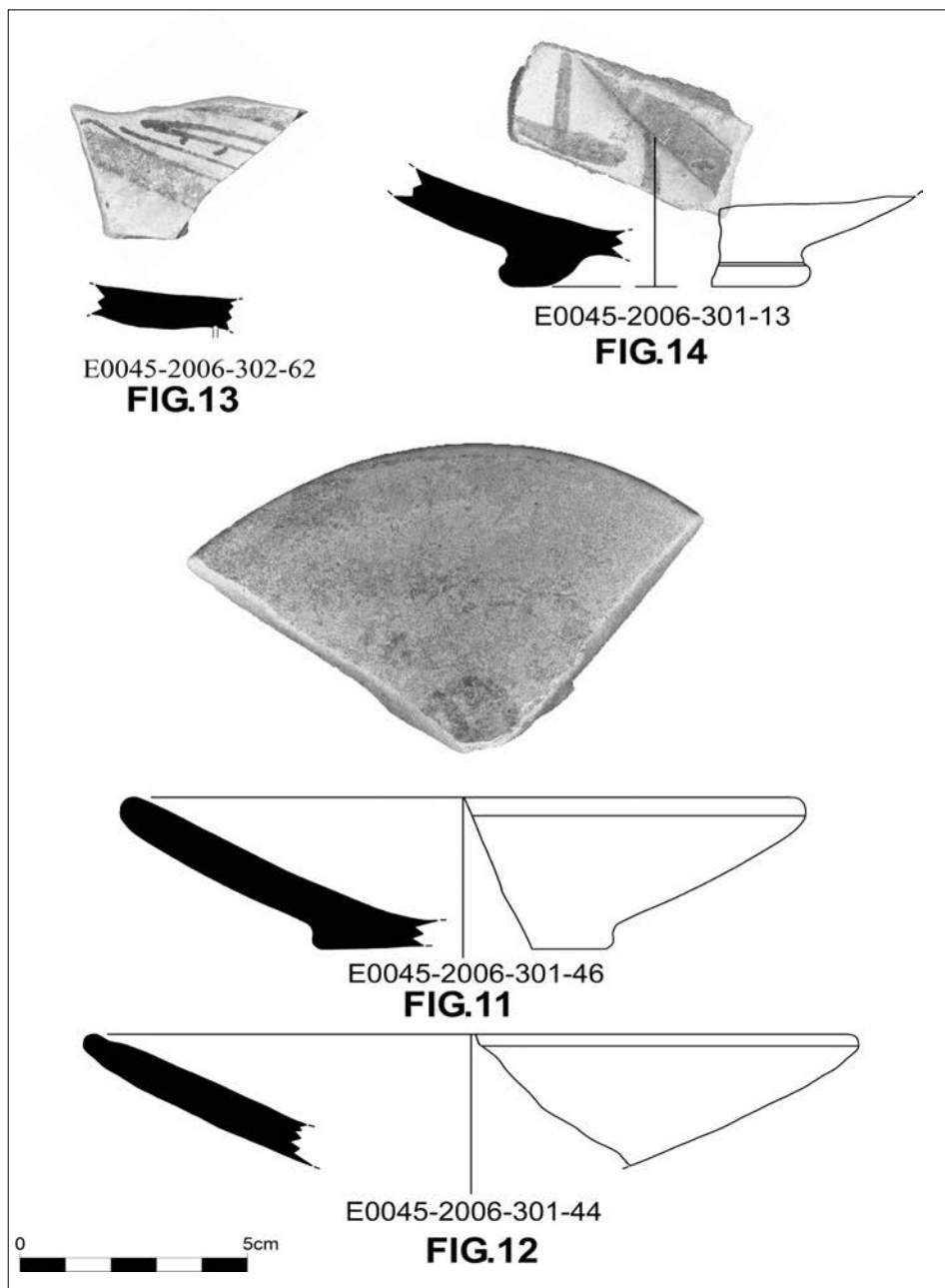

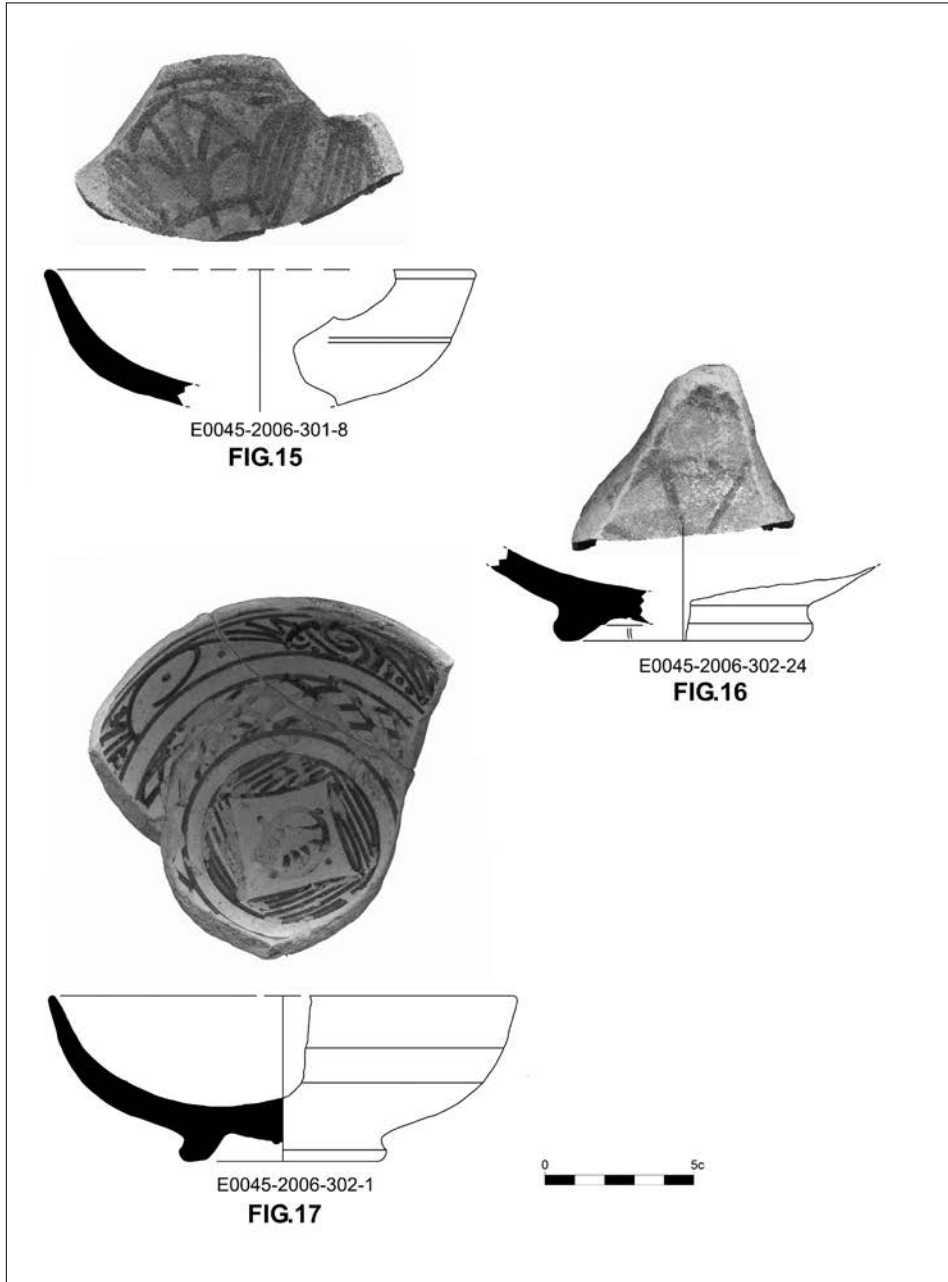
Làm. 2 Vaixel·la catalana decorada en verd i negre. Neus Serra

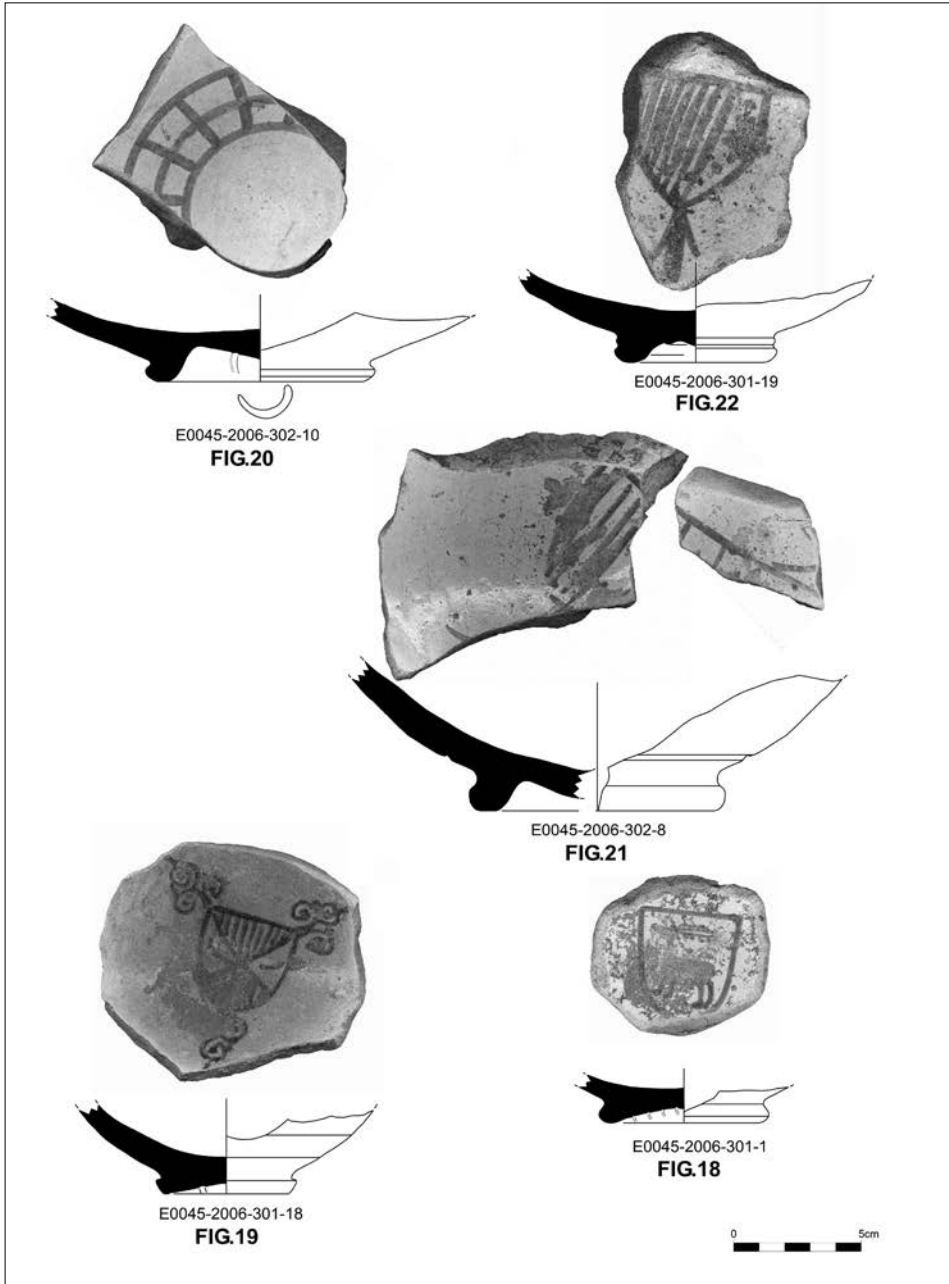
Làm. 3 Vaixella catalana decorada en manganès. Neus Serra

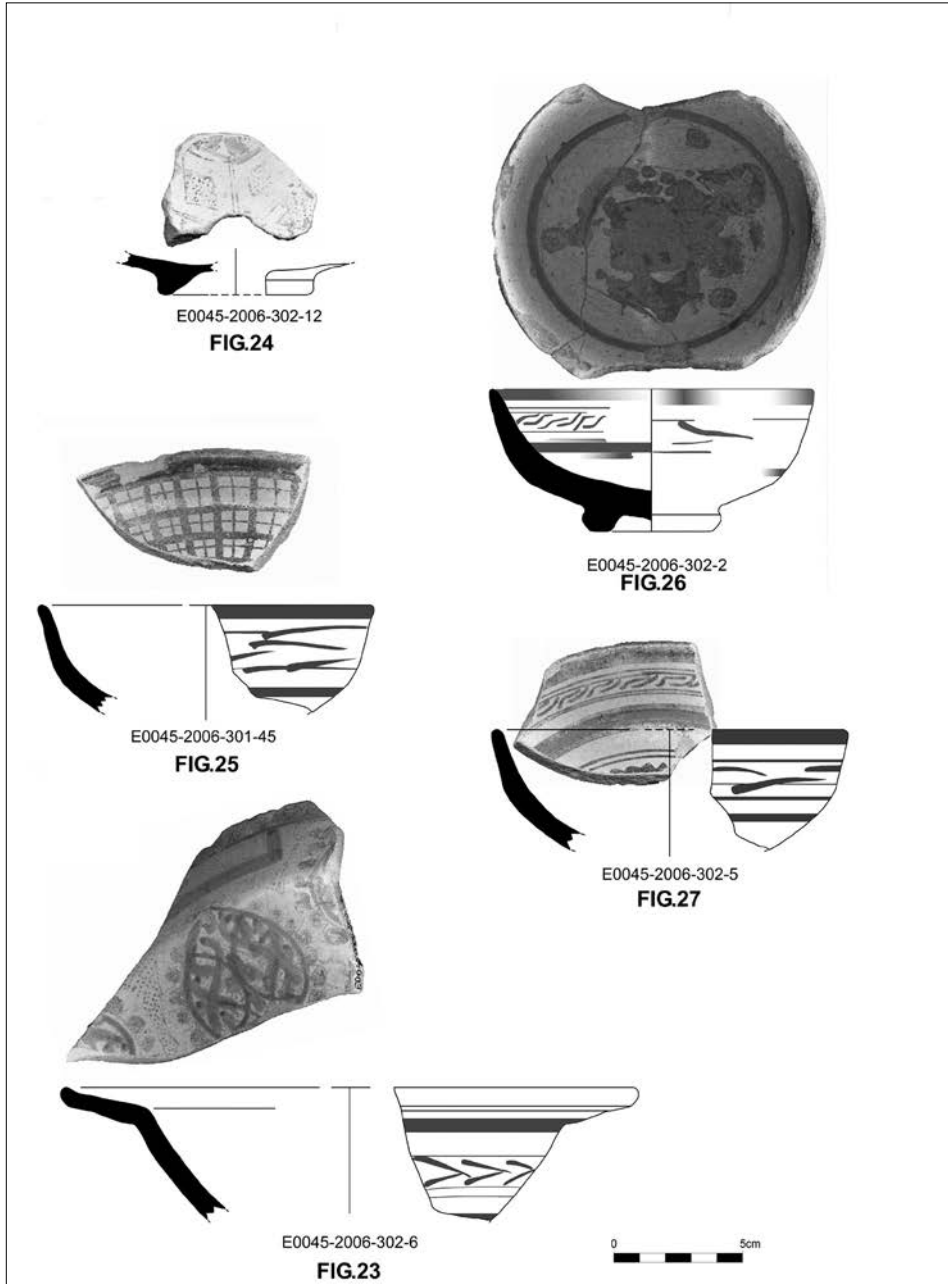
Làm. 4 Vaixel·la catalana decorada en manganès i vaixel·la valenciana decorada en verd i negre. Neus Serra

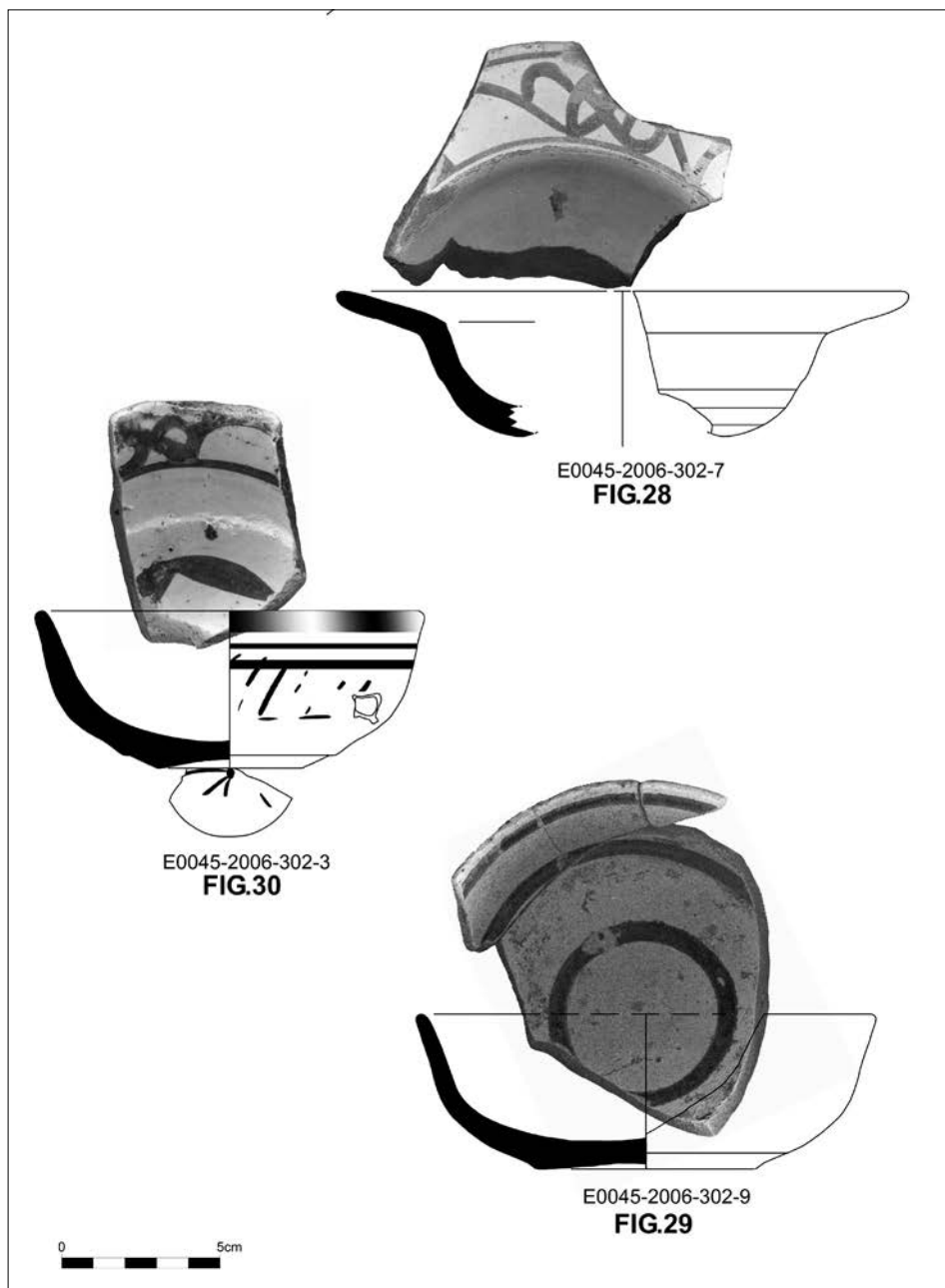
Làm. 5 Vaixel·la valenciana decorada en blau. Sèrie simple i complexa. Neus Serra

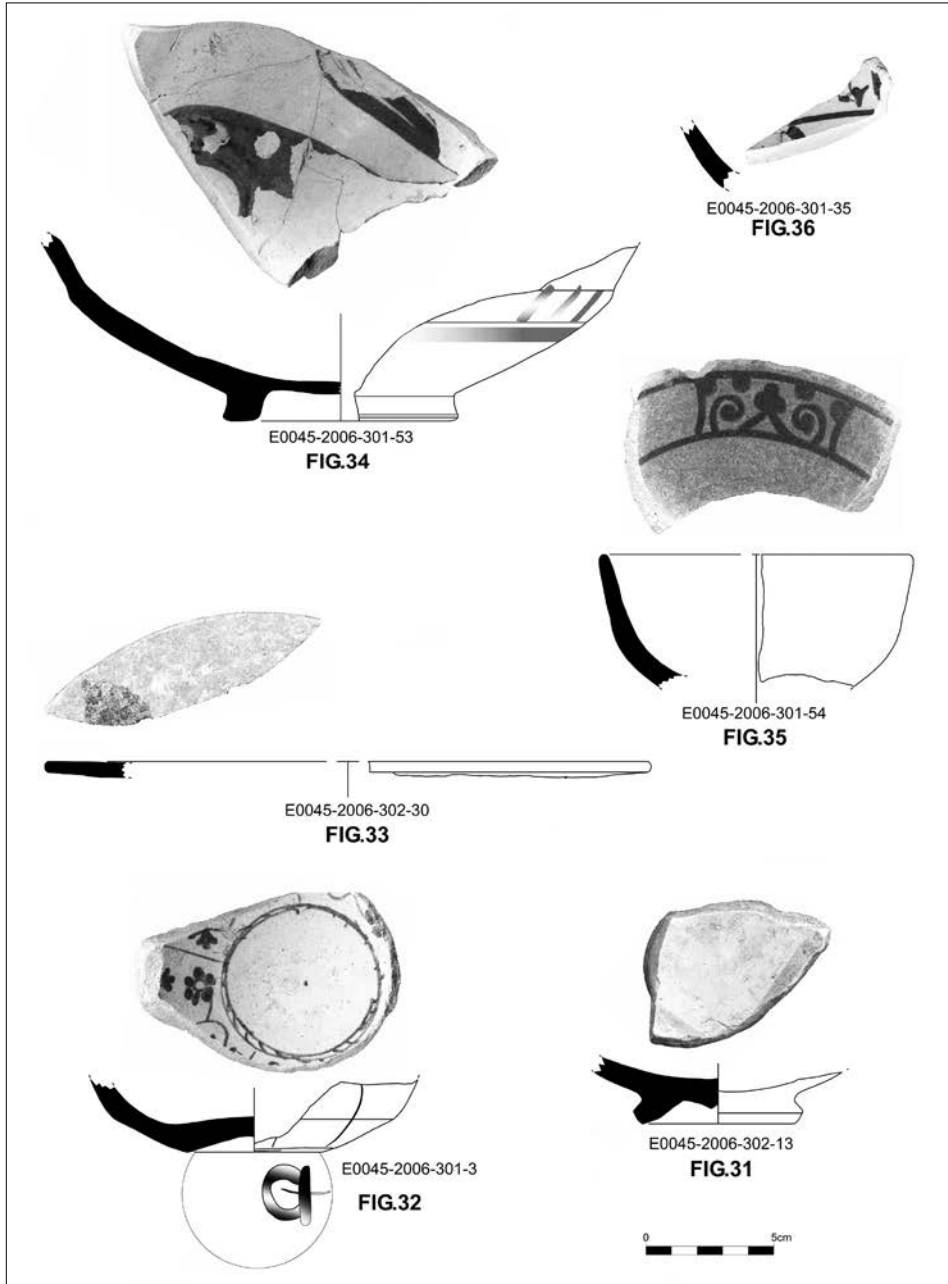
Làm. 6 Vaixel·la valenciana decorada en blau. Neus Serra

Làm. 7 Vaixella valenciana decorada en blau i daurat. Neus Serra

Làm. 8 Vaixel·la valenciana decorada en blau i daurat. Neus Serra

Làm. 9 Vaixella valenciana decorada en blau i daurat. Neus Serra

L'ESGLÉSIA VELLA DES MERCADAL, VISITES PASTORALS I INVENTARIS ARTÍSTICS (1609-1636)

Bartomeu Martínez Oliver

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: Aquesta investigació vol contribuir, humilment, a pouar dins el buit historiogràfic menorquí que l'església vella des Mercadal i la figura del prelat valencià Baltasar de Borja han tingut respectivament. No existeix per una banda cap monografia ni aproximació acurada sobre el temple menorquí ni tampoc de la vida, obra i govern diocesà de Baltasar de Borja Velasco al capdavant de les illes de Mallorca i Menorca. Exercí des de 1625 els càrrecs de prelat i virrei del Regne: les seves decisions (especialment com veurem a Menorca) transferides als vicaris generals (Joan Baptista Pollina Ciurana, Gabriel Güells i Dionís Montserrat), afectaren directament al patrimoni sacre d'Es Mercadal. Les visites pastorals i els inventaris historicoartístics d'aquest indret durant l'època moderna foren mètodes de control eficients sobre la parròquia, el clergat i la població. Analitzarem, per exemple, les visites i els inventaris de l'aixovar litúrgic de 1609, 1612 i 1627 de "l'església vella des Mercadal", esbucada l'agost de 1767.

Paraules clau: Baltasar Borja, Mercadal, Visites pastorals, Inventaris artístics.

Abstract: This research aims to humbly contribute to the empty historiographical gap that exists on the old church in Menorca Es Mercadal and on the figure of the Valencian prelate Baltasar de Borja Velasco. On the one hand, there does not exist any monographic or accurate approximation to the Menorcan temple, nor to the life, works and diocesan government of Baltasar de Borja Velasco, head of the islands of Majorca and Menorca. He served from 1625 as Viceroy of the Kingdom: his decisions (especially in Menorca) transferred to the Vicar General (Pollina Siurana Juan Bautista, Gabriel Güell Montserrat Dionysus), and directly affected the sacred heritage of Es Mercadal. The pastoral visits and the historicoartistic inventories conducted on this site during the Modern period proved to have been effective methods of control over the parish, the clergy and the population. Here we analyse, for example, the visits and the liturgical inventory in 1609, 1612 and 1627 of the old church of Es Mercadal demolished in August of 1767.

Key words: Baltasar Borja, Mercadal, Pastoral visits, Inventories art.

Rebut el 15 de maig de 2014. Acceptat el 20 de desembre de 2015.

Abreviatures: ACM = Arxiu Capitular de Mallorca, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca.

Aquesta recerca no hauria fructificat sense l'ajut inestimable i desinteressat dels professionals de l'arxivística i biblioteconomia de molts centres i institucions, especialment de Marc Pallicer Benejam, de l'Arxiu Diocesà de Menorca. Gràtitud sempiternes al professor Marià Carbonell Buades de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Item per quant la dita isglesia des Mercadal és molt petita i per tant se espera que els habitants i parrochials de ella le aniran engrandant. Per tant en les que cantitats no bastassen a lo dit efecte mana que dels sous de la Universitat ajude i sie fet un tall per lo rector, obrers i síndichs conforme axí ho hauran fet també a Ciutadella.

Visita a la parroquial església des Mercadal realitzada per II-lustríssim i Reverendíssim Sr. D.Baltasar de Borja i Velasco, fill del VI Duc de Gandia, el dia 9 de juny de 1627.¹

1. La pobla des Mercadal i castell de santa Àgata en el segle XVII. Llacunes historiogràfiques menorquines

En el segle XVII les anomenades illes adjacents ja presentaven, ben constituïdes, les característiques definitòries dels segles baixmedievals; la major part dels quals tingueren continuïtat durant l'edat moderna. Segons M. A. Casanovas, "Menorca, d'una banda, i les Pitiüses, de l'altra, presentaven notables diferències i algunes semblances. Podem esmentar en aquest últim grup la dependència respecte de les autoritats reials de Mallorca".²

Els governadors de Menorca depengueren sempre del virrei. Les illes Balears eren regides per un lloctinent i capità general de Mallorca, a qui vulgarment s'anomenava virrei.

Pel que fa als diferents processos històrics dels segles XVI-XVII, Menorca patirà l'amenaça exterior, sobretot de turcs i barbarescs, i la sensació, en definitiva, de ser fortaleces aïllades. L'illa posà, durant l'últim terç del segle XVII, les bases que havien de permetre la seva forta expansió al llarg de la centúria, ja sota domini britànic. L'entrada en l'edat moderna no representà canvis substancials en l'estructura institucional del regne de Mallorca, que continuava essent un regne sense institucions representatives comunes, on cada illa tenia el seu Consell General autònom. Però no fou únicament l'autonomia insular el que diferenciava Menorca respecte a Eivissa.

A partir de l'aragonès Diego de Arnedo (1562-1572) coneixem les visites pastorals postridentines "modernes" que milloraren la vida religiosa (especialment la informació parroquial i l'estat dels béns artístics) i la disciplina eclesiàstica. Florencio Sastre ens ofereix una llista sintètica dels documents pastorals estructurats en quatre grans blocs:³ les visites pastorals enquadernades a llibres; les visites pastorals incloses als llibres sacramentals, les visites pastorals en plecs (Bisbes de Mallorca-Parròquia d'Es Mercadal: 1569, 1596, 1605, 1609 (Alfonso Orcedo, vicari general), 1612 (Fra Simó Bauzá), 1627 (Baltasar de Borja), 1636 (Marcos de Talledo, vicari general), 1638, 1647, 1658, 1666, 1674, 1686, 1695) i, finalment, les visites pastorals en plecs (Bisbes de Mallorca).

Fins ara no coneixíem la transcripció de la visita pastoral efectuada el 1627 pel bisbe Baltasar de Borja Velasco (ni les immediatament anteriors ni posteriors amb els seus corresponents inventaris), la qual cosa ens permetrà conèixer el model postridentí que establí el control

¹ ADME, *Visita pastoral D. Baltasar Borja, bisbe de Mallorca*, f. 5r.

² CASASNOVAS, M.A.: "Menorca i les Pitiüses en la Monarquia Hispànica", BELENGUER, E. (dir.): *Història de les Illes Balears*, II, Barcelona, 2004, p. 355; AMENGUAL, J.: *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, Palma, 2002.

³ SASTRE, F.: "Visitas pastorales efectuadas a las parroquias de Menorca por los obispos de Mallorca y Menorca", *Memoria Ecclesiae*, XV, 1999, p. 587-591.

patrimonial a les parròquies com la des Mercadal. Calia doncs aprofundir en la figura del bisbe Borja i veure la incidència del seu govern diocesà a Es Mercadal.

Guillem Pons dins l'estudi de Miquel Anglada titulat *Els bisbes de Menorca* afirma que “és veritat que no tota la història eclesial es pot conèixer per les activitats, o en certs casos, per la minvada actuació dels bisbes; però és cert que la figura, la presència i les accions dels bisbes han contribuït d'una manera molt significativa a la vida de l'Església menorquina”.⁴

Pel que fa a la figura de Baltasar de Borja manifesta Anglada tan sols una exigua definició: “Besnét de sant Francesc de Borja i nebot de sant Joan Ribera, va néixer a Berlanga l'any 1586 i va ser nomenat bisbe de Mallorca el 1625. Personalment va prendre possessió de la seu el 28 de gener de l'any venidor. Vicari general per Menorca ho fou el mateix Dr. Guells, que va ser també paborde. El bisbe era un home d'una vida summament austera i, flac com era de salut, va morir a 44 anys, dia 11 de juliol de 1630”.⁵

L'episcopologi del Dr. Sebastià Vives (publicat a Ciutadella el 1903) dedica algunes notes més explícites a la prelatura de Baltasar de Borja, malgrat que observem una relectura molt sintètica del document fins aleshores desconegut: el sermó que predicà a la Seu de Mallorca el jesuïta P. Joan Baptista Escardó a les exèquies del dia 11 de juliol de 1630.⁶

Guillem Pons en una altra publicació titulada *Historia de Menorca*,⁷ en tot el capítol dedicat a “El penoso siglo XVII”, tan sols dedica una breu referència a Borja: “El puerto de Fornells estaba desierto y en él se guarecían con toda facilidad las naves piratas. El Gobernador Don Baltasar de Borja emprendió la construcción de un fuerte junto a la entrada de poniente, colocándose la primera piedra, que bendijo el Rector de Mercadal, el 5 de junio de 1625”.⁸

Fernando Martí Camps analitzà els aspectes religiosos de l'illa juntament amb els factors humans i demogràfics fent incidència succincta a la figura de Borja Velasco.⁹

La visió del prelat valencià per part de Gabriel Mateu és més abreujada: unes breus notes biogràfiques, perfil espiritual, virregnat, la devoció a la Immaculada Concepció, deu línies sobre les visites pastorals, altres sobre un truncat sínode diocesà, infermetat i la relació amb la monja jerònima Sor Clara Andreu Malferit d'Inca.¹⁰

I del terme des Mercadal, què en sabem d'aquesta època circumscrita a la prelatura de Borja?

4 ANGLADA, M.: *Bisbes de Menorca*, Ferreries, 1999, p. 7.

5 ANGLADA M.: *Bisbes...*, p. 40.

6 GARAU, J.: “La predicación de Juan Bautista Escardó (Palma de Mallorca, [1581]-1652) a través de uno de sus sermones”, *AISO*, Actas IV (internet), 1996, p. 625-630).

7 PONS, G.: *Historia de Menorca*, Mahón, 2004, p. 65.

8 ESPINO, A.: *En la periferia dels regnes perifèrics. Guerra i defensa en la Mallorca de Carles II (1665-1700)*, Palma, 2011.

9 MARTÍ, F.: *Iniciació a la historia de Menorca*, Palma, 1973; “Cuarto centenario de los libros sacramentales de las parroquias de Menorca”, *Revista de Menorca*, IV, 1965, p. 303-331.

10 MATEU, G.: *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985, p. 283-297.

Andreu Murillo ofereix un mirador privilegiat del barroc a la vila del Mercadal.¹¹ Per les pàgines passen personatges i aspectes recòndits d'una economia feudal en una societat feudal, la guerra del rei, censals, etc. Quina visió dóna de Baltasar Borja i des Mercadal entre 1625 i 1630? Pel que fa a l'interès de la nostra recerca, nul·la.

Joan Pons s'apropa a Sant Antoni de Fornells per explicar i ampliar la visió de la fortificació del Port (castell de sant Jordi i sant Antoni), les construccions i assistències religioses (sant Antoni i el raval) entre molts d'altres interessants aspectes com per exemple, un acurat rectorologi a l'apèndix.¹² En aquest sentit, la parròquia d'Es Mercadal ben entrat el segle XVIII tingué una rellevància i un pes dins la diòcesi pel fet que sabem que el 1793, el rector Gabriel Aleñà renuncià a una col·legiatura de Lluc per haver aconseguit la rectoria des Mercadal.¹³

En conclusió, analitzades les publicacions mallorquines i menorquines referents als bisbes que han governat la diòcesi en el segle XVII, manca una visió profunda de la figura de Baltasar Borja Velasco (1625-1630). Darrerament el professor Josep Juan Vidal ha aprofundit i ampliat el coneixement del prelat i virrei a l'estudi titulat "Felipe IV y Mallorca. Los servidores del Rey" (2014).¹⁴

Baltasar de Borja arribà a l'illa de Mallorca el dia 15 d'abril de 1626, el dilluns de Pasqua de Resurrecció, segons el ritual d'entrada establert i descrit minuciosament pel cronista Joan Fe;¹⁵ nou dies més tard prenia possessió solemnement a la Catedral de Palma.¹⁶ Poc mesos després de la seva vinguda a Mallorca, començà la primera visita pastoral. Entre els mesos de maig i juny de 1627 realitzà una visita a Menorca.

Segons el P. Villanueva, el 1628 celebrà "Un sínodo del cual he visto citar algunas constituciones en los sínodos posteriores (...) Otro quiso celebrar en 1630, cuya convocatoria está fechada a 21 de junio y cuya celebración señaló para el día 25 de agosto inmediato. Pero una muerte repentina le atajó los pasos algunos días antes en la edad de 44 años a 11 de julio del mismo año".¹⁷

11 MURILLO, A.: *El terme del Mercadal a l'època del Barroc*, Mercadal, 2008.

12 PONS, J.: *Sant Antoni de Fornells. D'església de castell a parròquia*, Es Mercadal, 2005.

13 ADM, sig. 19/8/1. Coneixem altres dades curioses de la mateixa època, concretament el 1750, referents a una *Inquisició fiscal contra Matheu Pons, clerga, seminarista del Seminario de St. Pere y beneficiat de la parroquial iglésia de la vila de Mercadal de la isla de Menorca y altres sobre haver romput y esquinsat un imatge del Beat* (Biblioteca Pública can Salas, Palma de Mallorca, manuscrit 1140).

14 Vegeu també l'estudi *Els virreis de Mallorca (ss. XVI-XVII)*, Palma, 2002; "Obispos-virreyes de Mallorca en la primera mitad del siglo XVII", JIMÉNEZ ESTRELLA, A. (ed.): *Construyendo historia. Estudios en torno a Juan Luis Castellano*, Granada, 2013, p. 799-810.

15 ACM, Noticiari de Joan Fe, f. 36r.

16 ACM, Actes Capitulars, f. 125r.

17 VILLANUEVA, P.: *Viaje literario a las Iglesias de España*, 1851, XXII, p. 173.

Durant el seu interinatge¹⁸ com a virrei, durant un any i mig, avançaren molt les obres de la fortificació de la ciutat de Mallorca, s'acabà una de les portes de la murada de Ciutat de Mallorca, la *Porta Pintada*, emeté pregons a partir de maig de 1628 per a fer més efectiva la repressió de la delinqüència. En resum, l'historiador ciutadellenc Josep Maria Quadrado (1819-1896) definí el seu govern així:

“No le permitió hacer más al biznieto de San Francisco de Borja, demasiado santo tal vez para reformar al clero. Durante solos quince meses juntó el mando temporal con el eclesiástico y como virrey sufrió entredicho el inquisidor, que todas las jurisdicciones arrollaban por el malhadado fuero de sus familiares. Halló contradicción en el cabildo y en los jurados el seminario que pensó fundar, contra su confesor jesuita el P. Garriga elevaron grandes quejas los segundos. En septiembre del 29 vino a aliviar de un peso principal al buen obispo, la llegada del virrey que se aguardaba, José de Montpahnón”.¹⁹

Morí a 44 anys, el 21 de juliol de 1630,²⁰ i fou enterrat a la capella de Sant Pere de la Seu de Palma, al costat de l'Evangeli sense llosa ni inscripció per a la posteritat, oficià les seves exèquies el seu bon amic i jesuïta Joan Baptista Escardó,²¹ impreses en els obradors de Gabriel Guasp i, fins aleshores, inexplorades.²²

18 Les interinats en el càrrec foren motivades per absències i no per defuncions de virreis. Si fins llavors el càrrec havia estat designat al procurador reial de forma automàtica (o en el seu defecte al regent de l'Audiència), a partir d'ara, ocuparà el càrrec el bisbe (qui no era natural del regne) a qui se li suposava una major imparcialitat. Per altra banda ja hi havia hagut un precedent: fou el 1606 a la mort del virrei Ferran de Sanoguera i abans de l'arribada del seu successor Joan de Vilaragut. Ocupà llavors interinament el virregnat durant uns mesos el bisbe de Mallorca Alfonso Lasso Sedeño. Vegeu més àmpliament JUAN VIDAL, J.: *Felipe IV y Mallorca. Los servidores del Rey*, Palma, 2014.

19 QUADRADO, J.M.: *Islas Baleares*, Barcelona, 1888, p. 496. A la part exterior de la porta pintada de la Ciutat de Mallorca, concretament sobre un arc de mig punt, hi havia tallat en pedra granítica l'escut d'armes d'Aragó i, a sota, una làpida que deia: “Reinando la Majestad del Rey D. Philippe III Nuestro Señor y siendo Virrey y Capitán General D. Baltasar de Borja Obispo de este Reino y Jurados de esta Ciudad Nicolas Rosinyol Çagranada de Cavalleros, Balthasar Serre y Parera y Juanote Mut de Ciudadanos Matheo Reus y Balthazar Sans de Mercaderes y Geronimo Nicolau de Oficiales se acaba esta puerta en el año de M D CXXVIII”. Avui aquest vestigi forma part de la col·lecció del Museu de Mallorca. Vegeu també TOUS, J.: *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*, Palma, 2009, p. 224.

20 ACM, 3417, f. 45v; VILLANUEVA, J.: *Viage literario a las Iglesias de España*, XI, Madrid, 1851, p. 141-143; FURIÓ, A.: *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1852, p. 395-401; MATEU, G.: *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985, p. 284-287; JUAN, J.: “Obispos-Virreyes de Mallorca en la primera mitad del siglo XVII”, JIMÉNEZ, E. (ed.): *Construyendo historia. Estudios en torno a Juan Luis Castellano*, Granada, 2013, p. 806-807.

21 GARAU, J.: “Apuntes para un estudio de la vida y obra de Juan Bautista Escardó (1581-1652)”, *Criticón*, 61, 1994, p. 63 s.; “La predicación de Juan Bautista Escardó...”, p. 625-630.

22 *Oración fúnebre pronunciada en las solemnes exequias que el día 13 de julio de 1630 celebró la santa iglesia catedral de Mallorca al eminentísimo señor Don Baltasar de Borja* (Biblioteca Lluís Alemany, sig. E1-146), dedicada al germà del difunt, el cardenal Gaspar de Borja. “(...) Había sido siempre el prelado de naturaleza muy delicada. Él mismo había confesado que se hubiera hecho religioso si la salud del cuerpo hubiera acompañado a la del espíritu (...)”, p. 10. Per altra banda, el canonge menorquí Sebastià Vives focalitza la seva pastoral en l'atenció als més desfavorits: “Tan caritativo era con los menesterosos y desvalidos el Sr. Borja, que los miró siempre como la porción más predilecta de su rebaño, y vino a confirmarlo la orden que tenía dada a los párrocos de la capital, para que cuidaran de que los pobres enfermos de sus feligresías fueran alimentados y asistidos de facultativo y medicinas a expensas del mismo Prelado. Tampoco se olvidó de distribuir cuantiosas limosnas entre las familias vergonzantes que se hallaban sumidas en la mayor miseria”.

No existeix cap estudi monogràfic d'aquest prelat d'ascendència familiar prou considerable: fill del VI Duc de Gandia Francesc Tomàs de Borja Centelles (marquès de Llompay i comte d'Oliva), besnét per part paterna de sant Francesc de Borja Aragó (IV duc de Gandia i tercer Pare General de la Companyia de Jesús), nebot de sant Joan de Ribera (arquebisbe i virrei de València), cosí d'Agnès de Zúñiga i Velasco (esposa del Comte Duc d'Olivares) i germà de l'arquebisbe de Sevilla, Toledo, cardenal camarlenc, ambaixador a Roma i virrei de Nàpols, Gaspar de Borja Velasco.

Baltasar Borja Velasco, ardiaca de Xàtiva, canonge i vicari capitular de València fou designat bisbe de Mallorca després de la defunció de Felipe de Guzmán el juliol de 1625. Els jurats de Ciutat de Mallorca li donaren la seva enhorabona tot just sabuda la notícia del seu nomenament.²³

Les visites que analitzarem en aquesta investigació marcaren, per un costat, l'entrada dels bisbes moderns pròpiament dits com Borja i, per l'altre costat, l'inici i el canvi del vell concepte de tipologia de visita medieval a un de modern. Sobretot amb la separació de la *visitatio hominum* i la *visitatio rerum*; i l'enfocament dels seus interessos cap a temes econòmics de les obrereries, confraries i administracions, o el compliment de les obligacions dels beneficiats.

Les visites pastorals des Mercadal, com a font documental tan sols, ofereixen informació variada i diversa; les seves possibilitats depenen del que s'hi busca i com es fa.

Principalment, i a excepció de casos aïllats, han estat emprades de manera fragmentària per escriure la història monogràfica d'una església, d'una població o per verificar dades complementàries.²⁴

De totes maneres, les visites pastorals des Mercadal de la primera meitat del segle XVII demostren, com qualsevol altra font, les seves limitacions: el visitador, sempre dins un solemne protocol, és qui imposa un estil de visitar, d'atansar-se als feligresos i clergues, de preguntar per la vida parroquial i, al final, el seu secretari de visita escriu i pren nota d'allò que era del seu interès.

L'any 1301, el rei Jaume II de Mallorca, mitjançant el document conegut com el Pariatge, du a terme la demarcació de les parròquies de Menorca i testimonia l'existència, a la vila del Mercadal, d'una capella anomenada Sant Narcís. El 1439 aquesta església ja era parròquia i estava dedicada a Sant Martí de Tours. La vila era la seu d'un ampli municipi que es designava en els documents civils i religiosos com a Universitat del Mercadal i Castell de Santa Àgueda.

L'agost de 1767 va començar a enderrocar-se l'antiga església, anomenada en aquesta recerca "l'església vella", ja que s'havia de construir en el mateix emplaçament la que existeix actualment.

L'estat material de la parroquial "vella" des Mercadal preocupava en extrem els bisbes; i les visites pastorals, com veurem, són testimonis excepcionals per analitzar-ho: les

23 ARM, AH 706, f. 323r.

24 Amb tot no es pot oblidar que les visites pastorals des Mercadal són, abans que cap altra cosa, un "fet" que té lloc dins la institució eclesiàstica, i que té objectius i manifestacions connexes amb altres activitats de la institució.

descripcions que els visitadors menorquins en fan esdevenen inèdites i úniques. Cap altra font no és tan precisa i concreta. Altrament, els inventaris testimonien la reposició de robes, ornaments litúrgics i peces d'orfebreria: ho podem atribuir a l'ús diari, al desgast continuat, a l'efecte de robatoris i destruccions ocorregudes en els conflictes bèl·lics. Els exemples que veurem a continuació en són una demostració.

2. Antecedents. L'inventari del vicari general Alfonso de Orcedo del 14 de desembre de 1609 i la visita pastoral de fra Simó Bauçà de 16 de març de 1612

La visita pastoral a l'interior del temple ocupava un temps prudencial, ja que s'inspeccionava amb cura totes les capelles, altars, retaules, fonts baptismals, sagristia, troncs, confessionaris, cor, bancs o armaris.²⁵

El tresor de la parroquial des Mercadal era un indicador quantitatiu i qualitatiu dels béns mobles per una banda, i dels benefactors que patrocinarren objectes litúrgics de plata, donacions d'exvots o presentalles per l'altra.

Les visites, a través dels inventaris, ofereixen un material valuós per examinar el nombre de peces: per exemple, senyalen la gran diversitat i l'ús continuat de les robes i els vestits sacerdotals. Vegem dos exemples abans de la visita del bisbe Baltasar de Borja el 1627.

El rector de la parròquia Pere Juaneda rebé el manament del vicari general del bisbe Fra Simó Bauçà (1608-1623), el teòleg i prevere Alfonso de Orcedo, de refer l'inventari parroquial existent d'ençà de l'època del prelat Alfonso Lasso i Sedeño (1604-1607). El vicari general actuava amb plens poders i en tenim una mostra el 14 de desembre de 1609.

El document descriu amb detalls l'aixovar litúrgic que l'església d'Es Mercadal custodiava. El primer apartat dedicat als argents hi figura una custòdia gran amb creu i crucifix d'argent, una capseta pels sants olis i un calze amb la seva corresponent patena. El segon correspon als amits, cinyells, les capes, casulles entre les quals s'allista una casulla amb la imatge de santa Llúcia.

D'entre els pal·lis o frontals d'altar destacava un brodat de sant Cristòfol, un pintat "a pinzell" amb els sants metges Cosme i Damià, i tres vermells dedicats a les Ànimes del Purgatori, sant Joan i una triada amb sant Martí, Nostra Sra. Dels Dolors i santa Llúcia.

Per a la processió del Santíssim Sagrament, les dues confraries de sant Joan i de l'Assumpció treien els seus "pavellós" o estendards. El Santíssim Sagrament, guardat dins el sagrari o tabernacle, està potenciat per Trento a través de la celebració de la missa (SECT, Sessió XIII, Decret sobre el Santíssim Sagrament de l'Eucaristia: 122-123).²⁶ Descrit a l'inici de cada visita, esdevé l'element central de l'altar, per damunt de la taula i d'unes grades, formant part del retaule, havent de ser ben visible pel poble des Mercadal.

Entre les imatges "de bulto" cal destacar la Verge amb l'Infant de l'altar major, l'Assumpció "dins una arca arrimada a la paret" o Mare de Déu morta, Nostra Sra. del Roser amb "la pastera daurada", sant Sebastià i un Crist "gran i de altar".

²⁵ Vegeu TORRE, A.: *Il consumo di devozione. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Regime*, Venècia, 1995.

²⁶ LÓPEZ DE AYALA, I. (trad.): (SECT), *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París-Mèxic, 1893.

Finalment, apareixen descrits els béns corresponents a la celebració litúrgica com, per exemple, un faristol, dos missals, un ordinari, dues creus i un sagrari del “Dijous Sant per amagar el Santíssim Sagrament de fust” o urna de Setmana Santa. Aquest inventari fou manat repetir el dia 3 de juny de 1620 pel canonge de la Seu de Mallorca Antoni Gil i entregat, posteriorment, al prevere Miquel Anglada.

Per la seva banda, en una altra visita pastoral del 16 de març de 1612 el bisbe fra Simó Bauçà, acompanyat dels canonges mallorquins d’Antoni Gil i Pere Ensenyat, inspeccionà, amb el rector Pere i els jurats des Mercadal Pere Salort i Bartomeu Piris, el temple menorquí.

Iniciaren el recorregut per l’altar major visitant el Santíssim Sagrament reservat dins una custòdia de plata, a la qual li mancava una “porteta sense pintar”; manà policromar-la en un termini de tres mesos sota una pena de tres lliures. L’altar major no tenia un cobertor de guadamassil i el prelat urgí de dur-ne un de Barcelona. A més a més, es donaren les instruccions per construir una peanya de fusta davant de l’absis principal del temple a causa de l’estat del paviment.

L’assistència als malalts era una de les obligacions que els rectors havien d’atendre segons marcaven els preceptes tridentins. A continuació, visitaren les fonts baptismals i els sants olis faltant-hi un pitxer de plata per a batiar infants; manà, en conseqüència, fer-ne un en el termini i pena anteriorment citada.²⁷

Posteriorment, visitaren tres capelles: la de sant Joan, sant Cristòfol i la dels sants Cosme i Damià, respectivament, on mancaven guadamassils d’altar que s’havien de dur de Barcelona.

Els altars on se celebra el sagrament de l’eucaristia havien d’estar en perfecte estat, ja que era el cor litúrgic per als feligresos. Aquestes dues capelles com la resta de les que es disposaven als laterals de la nau central havien d’estar perfectament equipades amb la taula (sobre una grada), l’ara consagrada, les tres tovalles blanques, el frontal o pal·li (de pell, domàs i xamellot, i diferents colors segons el cicle pasqual).

Aquesta visita, en general, ofereix un panorama riquíssim en aquests ornaments i amb un alt grau de detallisme del material, colors, tècnica, etc. Els múltiples encàrrecs de guadamassils que feia l’església des Mercadal és indicatiu de l’alta productivitat de les indústries del ram de la pell i el cuir.

El bon estat material dels edificis, pel que fa a l’arquitectura, és un altre objectiu bàsic per als bisbes, i ocupen desenes de manaments. Per exemple, reparar la teulada,²⁸ tancar el fossar perquè no hi entrin els cans i desenterrin els difunts, encarregar un “drap per enterrar els morts”. La proximitat al temple del sagrat el feia especialment vulnerable a ser reduït i empetitit.

Finalment, es manà repetir l’inventari, comprar corporals per dir missa i la seva capsa coberta de seda per emmagatzemar-los, fer una casulla de tafetà blanc pel dia de Nostra

27 Les fonts i piques, sempre ben properes a la porta, s’adaptaren als ritus ambrosià i romà, cosa que es procura en aquesta visita. Les noves piques esculpides de pedra, sovint poligonals, s’encastaren a les parets obrint un forat, amb tapes de fusta guarnides de guadamassil o teles, i tancada amb pany i clau.

28 Les teulades eren els punts més dèbils, on creixen plantes ufanoses, s’hi produeixen forats i goteres que descrostaven les capes de calç i morter i, a la llarga, debilitaren l’estructura de la parròquia d’Es Mercadal.

Senyora, encomanar un amit, camis i cinyell de bri de Gènova i construir un moble de fusta amb calaixos (calaixera) per estotjar les robes litúrgiques.

La participació activa i col·lectiva dels laics a la parròquia “vella” des Mercadal tenia cabuda en les obreries i en les confraries simultàniament i, encara més, si incloem els càrrecs dins la universitat.

Els manaments i disposicions episcopals ocupen la darrera part de la visita pastoral: els obrers són el centre d'atenció religiosa en l'estructura parroquial i per aquest motiu han de ser “persones de bondat i confiança”. El rector té l'obligació de custodiar un llibre on es registrin les confraries i obreries des Mercadal amb les seves corresponents disposicions que expliquen el funcionament intern.

Les obligacions dels obrers eren els puntals funcionals de l'obreria: el control de l'estat financer de la institució i la vigilància de l'estat material de l'església.

3. La visita pastoral del bisbe Baltasar de Borja a través del vicari general Dionís Montserrat, el secretari Lluç Vic de Solaguren i el rector des Mercadal Pere Bisquerra el dia 9 de juny de 1627

D'ençà del Concili de Trento, la visita pastoral significà uns dels instruments més poderosos amb els que comptà l'Església per aconseguir els fins reformistes que resultaren del mateix. Els bisbes havien de complir l'obligació de realitzar-la en tot el territori de les seves respectives diòcesis. És el cas de la de Mallorca.

Acabada la missa, la comitiva presidida pel vicari general del bisbe Borja, Dionís Montserrat, es dirigí amb processó cantant *veni creator Sancti Spiritus* cap a la pila baptismal i, posteriorment, requerí els sants olis per a la seva inspecció.²⁹

L'estructura de la visita determinava la “visitatio rerum”, és a dir, la inspecció de l'estat material de l'església parroquial, dels ornaments litúrgics i de la resta d'edificis i espais sagrats. La visita, en aquest apartat, tingué un esquema ordenat, reiterat i sistemàtic, clar reflex del seu caràcter ritual o protocol·lari.

Iniciaren el recorregut pel Santíssim Sagrament reservat dins una custòdia de plata blanca al costat de la qual hi havia una custòdia d'esquifides dimensions pels malalts fora vila, obrada en “plata llisa i blanca”.

A continuació, el visitador manà adobar les fonts baptismals, fer “una tancadura per la coberta de les fonts i unes ampolletes de oli de plata i una capseta per elles”.

Efectuades les absolucions pels difunts al sagrat, començà el recorregut per l'església, les capelles i altars.

El retaule major necessitava adobar i ho manà fer en sis mesos sota una pena de 5 lliures. La capella i el retaule de les Ànimes també necessitava una imminent reparació, especialment el “Crist de les Ànimes”, determinant la intervenció en dos mesos sota pena de 10 sous.

²⁹ Un any més tard d'aquesta inspecció, el dia 21 de desembre de 1628, es publicà la visita pastoral del bisbe Baltasar de Borja i es penjà a un dels laterals de la trona de l'església vella des Mercadal.

La pauta general fou encaixar totes les ares a les diferents capelles amb excepció de la de Nostra Senyora del Roser, inutilitzada a causa del seu mal estat.

La teulada necessitava una rehabilitació urgent i es manà als síndics d'Es Mercadal que en dos mesos sota pena de 10 lliures es reparés. El vicari general avisà de la posada en marxa de l'ampliació del temple per necessitats d'aforament i en aquest sentit, manà que els bacins de sant Cristòfol poguessin captar per la festivitat de "San Domingo per qui estan tots dos en un mateix retaule". La trona necessitava una coberta i també quedà definida la seva construcció.

Finalment, l'inventari de la visita fa esment de l'estat dels ornaments (casulles, maniples, estoiles, tovalles d'altar, etc.), de la plata (calzes, patenes, vexil·les, capsetes d'olis sants, etc.), dels pal·lis (guadamassils amb sis figures i un altra amb la imatge de sant Joan), les llànties i canelobres, dues campanes a la torre, un "rollo de campanetes", missals, el lliit i la talla de l'Assumpció de la Verge, un ordinari, bacines de llautó, etc.

A més, en aquesta relació, hi figura el retaule major dedicat a sant Joan, Nostra Sra. del Roser i santa Llúcia presidit per la imatge "de bulto i marbre" de la Verge amb l'Infant.³⁰

4. *Postea episcopum Borja. La visita pastoral de Fra Joan de Santander a través del vicari general Marc de Talledo el dia 23 de gener de 1636*

Després de la visita pastoral del bisbe Borja el 1627, vegem la del bisbe fra Joan de Santander una dècada posterior, el 1636. En resum, el document reflecteix els incompliments de gairebé totes les disposicions i manaments que havien estat estipulats, anteriorment, pel vicari general Dionís Montserrat.

Els manaments decretats pel visitador foren publicats en diverses ocasions, un cop finalitzada la inspecció. La divulgació d'aquestes disposicions solia fer-se des de la trona, durant els oficis dominicals o festius en què coincidien major nombre de fidels. Però, donat que molts dels manaments d'inspecció posaven en qüestió o reprenien directament els comportaments i les actuacions dels capellans, jurats i obrers; de les actes acostumaven a llegir-se únicament les parts que afectaven els fidels: és a dir, existia un text per a coneixement interior del clergat i un altre per a fer-se públic.

Els incompliments de visita apareixen en un alt percentatge. Per a fer complir els decrets l'amenaça de sanció era constant, des de la implantació d'uns diners a l'excomunió. No fou freqüent, però, l'execució d'aquestes sentències. En el cas d'aplicar-les, segurament no haurien estat ni ben rebudes ni tampoc efectives, ja que imperava la desídia.

30 ADME, Inventari de les robes d'Es Mercadal (29 d'abril de 1632), f. 10r.-10v. Hem localitzat un inventari incomplet, publicat quatre anys més tard, en el volum de les visites pastorals: "Inventari de les robes que se han trobat en la parrochial del Mercadal a 29 de abril de 1632 dia del Angel Custodi en virtud de les bulles del Sr. Antoni Domenge, canonge, el qual ha manat ab ses lletres doni dita possessió a Antoni Carbonell essent testimonis el sindic major Gabriel Pons i Antoni Piris, picapedrer major de Santa Eulalia, obre major de dita parroquial. Antoni Deyanguas, prevere. Gaiser amb patena. Capes. Casulles. Palis. Capella de Sant Cristòfol (palis i cubertor), capellas dels sants metges Cosme i Damià (palis i cubertor nous). Altar de Sant Joan. Altar de les Ànimes. Vestidures. Tovallons. Amits. Misals. Custodia de plata per a portar el Sant viàtic. Una altra per a portar lo Santíssim Sacraments lo dia del Corpus y Dominicas. Ensenser. Llànties".

Es trobaven arrelats d'una manera tan fonda en la cultura popular que els parroquians des Mercadal els consideraven naturals o, fins i tot, bons, de manera que un atac directe al costum podia haver aixecat opinions en contra i esdevenir-se pitjor el remei que la malaltia.

Els bisbes es limiten a advertir, orientar i reconduir els temes d'interès no acomplits fins aleshores.

Per exemple, el vicari general Marc Talledo i el secretari de visita Jaume Pujol incideixen en algunes ordinacions sense efecte durant deu anys: posar en decència el sagrari de l'altar major i adobar-ho; fer unes ampolletes de plata pels sants olis; encastar l'ara i adobar l'altar major; prohibir la celebració del culte per no ser decorosos els altars del Roser, de sant Sebastià, Sant Joan i dels sants metges; reparar la capella i altar de les Ànimes posant un vel davant el Crist; fer un cobertor de couro a l'altar de sant Cristòfol; no posar bancs davant els altars i prohibir a dir missa sense un crucifix o una creu; fer uns calaixos per a les robes per manca d'una sagristia, etc.

Finalment, podem extreure algunes conclusions si comparem els inventaris de 1609 (refet onze anys després) i 1636. La custòdia d'argent existent en el primer inventari es repara el 1636. D'entre els elements més significatius i nous respecte al primer inventari és la producció d'una nova capseta d'olis pels malalts feta en plata, la visita i reforma del fossar o cementiri, les males condicions de preservació de l'altar major i la tirallonga de retaules nous que apareixen el 1636 com el de Nostra Senyora del Roser, Ànimes en el Purgatori, Sant Sebastià, Sant Cristòfol, Sant Cosme i Damià i Sant Joan; tots per adobar i per cobrir en cobertors de couro, fet que ens palesa que ja estaven construïts anteriorment a la visita del bisbe Joan de Santander.

5. Fonts documentals transcrites³¹

- ADME, *Inventari del patrimoni artístic de la parroquial des Mercadal supervisat pel vicari general de Menorca Alfonso de Orcedo*, 14 de desembre de 1609.

{f. 1r.} Inventari de les robes i ornamentals de la iglesia parrochial del Mercadal. Die XIII mensis desembris anno a natus Domini M D CVIII. Dictis die et anno lo molt Magnifich i Molt Reverent Señor el Doctor Alfonso de Orcedo prevere, theolech, visitador vicari general i oficial eclesiàstic en la present isla de Menorca lo ll. et Rev. bisbe de Mallorca personalment constituït en la iglesia parrochial de la pobla del Mercadal entre estes i altres actes que exercit dita visita mana rebre inventari de las robas i ornamentals de dita iglesia en la forma i manera seguent. Argents. Primo una custodia gran de argent per unir lo sanctissim sacrament per aportar als malalts ab una creu xica i un crucifixi de argent. Item un vercle de argent per aportar al Sanctissim Sagrament daurat quan se faça processo del Corpus. Item una creu al crucifixi de argent per quant se va a la extremaunctio. Item una capseta de argent per aportar los olis sancts als malalts. Item una capseta de argent per tenir los olis sancts i la chrisma. Item un calis nou de argent ab sa patena daurat. Casulles. Primo una casulla blanca de sedilla flacada amb sa estola. Item altra casulla de xemallot morat ab sa estola i maniple. Item altra casulla de fustania vermella ab sa estola i maniple. Item altre casulla llistada de blanch i negre de lli ab sa estola i maniple molt vella. {f. 1v.} Item altre casulla de tafetà vermell ab sa estola i maniple rostro que sa fet de Sta. Llucia. Capes. Primo una capa de vellut fals groga ja vella. Item altra capa de xemallot vermell nova. Camis, amits i cinyolles. Primo tres camis, un nou i dos usats. Item tres amits nous. Item altre civella nou. En total sinch camis tots bons i tres amits i 3 sinvilles. Palis. Primo un palis de tela llistada de groch i vert molt usat de lli i seda. Item altre palis de brocadells vermell molt usat. Item altre palis llistat de blanch i negre de molt vellor. {f. 2r.} Item un palis ab la figura de Sant Christophol molt vell. Item altre palis de pinsell ab les figures dels metges molt vell. Item altre palis de pinsell de les Ànimes. Item altre palis de sant Joan pintat de pinsell. [...] Item altre palis de granate vermell ab les figures de Sant Martí, Nostra Senyora Dolors i Santa Llucia lo han fet los obrers de Sant Martí. Item altra palis usat de domas vert. Tovalles dels altars. En son sis en total. Tovalloles. Primo una tovallola morisca llistada de seda molt vella. Item sinch tovalloles de drap de lli i filam. Item una tovallola de tafetà vermell bona. {f.2v.} Pavelló. Item un pavelló de tafetà vermell ab quatre cordons ab sons flochs i quatre astes per a la processo del Sanctissim Sagrament. Item dos pavellons de tafetà vert ab asta de la confraria de sant Joan i un altra de tafetà blanch de la confraria de Nostra Sra. de la Assumptio. Item un pavelló blanch per les fonts molt vell. Figures de bulto. Primo en lo altar major figures de marbre de Nostra Senyora amb Nin, robes de tafetà carmesi i altres de seti groc per lo Jesuset. Item la figura gran de Nostra Sra. de la Assumptio dins de una archa que esta arrimada a la paret. Item un mandil de seda blanch perdita figura. Item dos caxons amb guadamasil i dos vantalls daurats de dita figura. Item una figura de Nostra Senyora del Roser ab sa pastera daurada. Item una panitentia de llambre ab senyals de crestalls menudeta. Ara son de vidre. {f. 3r.} Item altre penitentia de llambre ab senyals de crestall mes gran. Item una penitentia gran de coral ab los grants llarchs. Item altra figura de sant Sebastia ab sa pastera pintada. Item un christ gran ab altar de les Ànimes ab ses cortines de filampua. Item una cortina de drap ab les parts pintades molt vella. Item una creu de fust

³¹ Les fonts documentals que presentam conserven en tot moment la cal·ligrafia original.

argentada nova. Item una creu de fusta daurada vella. Diverses coses. Primo un faristol per al cor de fust. Item altra faristol per lo altar. Item un missal bo del roma, ara son dos. Item un ordinari. Item un pauher de vidre i altre de llautó. Item un ensenser de llautó ab sa cullareta de llautó. Item una llanterna de stany per los combregants. Item nou llànties per la iglesia ab ses bacines de llautó. Item onse canelobres per la iglesia de ferro vell. Item un rollo ab unes campanetes a la paret. Item altra campaneta a la paret. {f. 3v.} Item altre campaneta per los combregans. Item dos campanes en lo campanar. Item quatre torretes de fust per los ciris. Item una caxa gran en la sacristia per los vestiments. Item un sacrari per lo Dijous Sanct tenir lo Sanct Sacrament de fust. Item una tauleta per lo pa beneit. Item dos bancals fets per la obre de la iglesia. Item dos canelobres de fust. Item un pitxer de argent per batiar. Item uns corporals nous i dos tovalloles de mans. Inventari fou repetit el 29 de maig encomanach al doctor Pere Juaneda, rector de dita iglesia lo qual se obliga a donar compte i rao de aquella i per adesso sobli bona. Visitador General Alfonso Orcedo. Secretari, Nicolau Xalpes. {f. 4r.} Item un doçelet de coto vermell i blanch per les terces dominicas ab 3 vares de ferro per posarlo. Item dos coxins per lo altar per a dir missa. Item dos cortines de filempua morada per cobrir lo altar en la Quaresma i Advent. Item altra cortina que servex en lo cor de color morat. Als 3 de juny de 1620 fonch repetit lo present inventari per mi Antoni Gil canonge de la Santa Iglesia de Mallorca i entregat al Rvndo. Miquel Anglada prevere en presentia de Joan Llofriu i de Antoni Llambies. Antoni Gil, canonge.

- ADME, *Visita pastoral efectuada pel bisbe Fra Simó Bauzá a Es Mercadal, 16 de març de 1612.*

{f. 1r.} Die XVI mensis marii a natus Domini M D CXII. Los dit die i any essent personalment constituït lo ll. i Rev. Sr. D. Simon Bauça per la Gratia de Deu i de la Santa Sede Apostolica, bisbe de Mallorca i del Consell de Sa Majestat en la parrochial iglesia de la pobla del Mercadal en la isla de Menorca per a fer General Visita en aquella i exercir lo acte pontifical de la confirmatio entre altres coses missa i visita a lo Sanctissim Sacrament apres de ser rebut personaliter per lo Rdo. Rector Pere dits Pere Salort i Bartomeu Piris, en la iglesia i tot lo poble congregat allí i en companyia dels Ilustres jurats i dels Srs. Antoni Gil i Pere Enseñat canonges de la seu de Mallorca, feu la visita en lo modo i forma següent. Primo visita Su Sma. Señoria lo Sanctissim Sagrament del altar lo qual troba estar reservat en una custodia de plata en lo altar major i feu obrir lo Sanctissim Sagrament trobat que la porteta estava sense pintar, ordena per ço i mana que lo dit Rdo. Rector a costes de la obra {f. 1v.} facen pintar aquella dins tres mesos sota pena de vint sous. Item visita les fonts baptismals, olis sagrats y lo demes necessari per lo sacrament del baptisme i havent vist que hi faltava un pitxer de plata per posar i espargir la aigua sobre lo cap dels minyons quant los baltizen ordena i mana Su Señoria que los obrers facen fer un de plata dins tres mesos sota pena de 3 lliures. Visita dels altars, retaules i capelles del Mercadal. Item mira i visita apres de dinar lo altar i retaule major i troba que en altres visites estava ordenat i manat per los antecessors [Alfonso de Orcedo, vicario general] que fessin los obrers cubertor de guademassil per tenir sobre lo altar per guardar les tovalloles de la pols i fins ara no se era fet per mala negligencia ordena per ço que dins mitx any envien i aporten un de Barcelona sota pena de 3 lliures. Item per quant lo paviment que esta davant lo altar major esta molt canat i desigual per lo perill de caure ordena {f. 2r.} que los obrers reparen aquelles i fassen un postis o peanya de fusta per davant lo altar. Item mira i visita lo altar i retaule de la capella de Sant Joan i havent vist que en les visites passades estave ja ordenat i manat que fassen un frontal de

guademassil lo qual fins ara no hi havia fet, ordena per ço que facen fer aquells i envien a Barcelona dins de tres mesos sota pena de 3 lliures. Item mira i visita los altars, retaules i capelles dels gloriosos metges i Sant Christophol i troba que en los dits altars hi havia falta de molt gran palis, ordena per ço que los caxers o obrers de diners de les acaptres juntament ab los altres envien a Barcelona per palis sots la 2 lliures. de pena. Item mira i visita tota la esglesia i tenint relatio de que en temps de pluja se plovia en algunes parts de ella, ordena i mana que recorreguen les teulades y les reparen com lo mes prompte que puguen. Item mira i visita lo fossar de la iglesia lo qual troba que en una part estave la paret baixa de manera que los cans i altres animals bruts podien entrar facilmente i soterrar {f. 2v.} algun cos ordena per ço que lo alsen i lo tanquen dins de tres mesos sota pena de 3 lliures. Item mana repetir lo inventari de les robes i ornamentals de la iglesia des Mercadal en presentia de los honorables obrers i mana fer lo seguent. Primo ordena i mana visitar la falta que hi ha de corporals per dir missa que lo Rdo. Rector ne faça fer uns bons ab se fiola i crema dins lo fossar los que hi ha designats attes que no son aptes per a servir. Item per quant ha trobat que en la iglesia hi ha gran falta de una casulla de tafetà blanc per los dies de Nostra Senyora confessors i altres dia ordena per ço que los obrers ne façen fer una dins tres mesos sota pena de tres lliures. Item per haver vist la molta necessitat que hi ha en la iglesia de amits, camis i sinyell ordena que dins de tres mesos facen fer los obrers un camis, un amit i un sinyell de brinet de Genova i perque los ornamentals per dir missa estiguen ben tractats i aplegats com conceb i no vagen rosegant per la iglesia ordena i mana que los predits obrers {f. 3r.} facen fer uns calaxos per tenir los ornamentals guardats dins sis mesos sota pena de 2 lliures. Item ordena i mana que los obrers facen fer una caixa viatica de setí o xamellot carmesi per aportar lo Sanctissim Sagrament fora als malalts de la qual hi ha gran falta dins de sis mesos sota pena de 3 lliures i un drap per enterrar los morts com ha estat ordenat a altres visites sots demunt dita pena. I per los corporals estiguen ab la decentia que conve mana facen fer una capsula cuberta de seda per tenir aquells guardats i que pugue lo prevere pugui dir missa ab aquella dins de sis mesos sota pena de 1 lliura. Mandatos i ordinations fetes per lo Rdo. Rector de la iglesia. Primo ordena i mana que cada any lo Rdo. Rector ab los honorables caxers o obrers de la iglesia se ajunten en los dies que son acostumat treure caxers o obrers per la obra de la iglesia o confraries de la iglesia en casa de la rectoria i alli tots aplegats juxta ses consientes {f. 3v.} fassen electio de obrers o caxers que la hauran de fer i procuren que sien persones de bondat i confiança per cubrir lo dit carrech. Item ordena i mana que lo Rdo. Rector tenga en se casa un llibre en la qual scrigue cada obreria i confraria de per si i los noms dels obrers que cada any trauran de bax de la confraria i lo any que hauran de regir perque en lo temps de la visita perque puguen prendre compte i raó dels obrers que hauran estat succesius de de ara fins aleshores. Item ordena i mana que en lo matex llibre a a fi scrigue lo Rd. Rector la sententia que fara a cada confraria de per si quant los caxers havia donat comptes i se definiran. Item ordena i mana que tots los caxers aporten compte i raó de tot lo que faran les confraries i tambe los baciners de les charitats que trobaran per la iglesia i fora de ella i en lo mateix quadern o llibre posen tot lo que gastaran per aquella i prendran albarans dels pagaments que faran perque de esta manera en son temps puguen donar bo i leal compte de tot lo que hauran rebut i del que hauran gastat i en cas que no sapien scriure {f. 4r.}.

- ADME, *Visita a la parrochial isglesia del Mercadal de la yslla de Menorca y de altres llochs pios de la dita vila feta per lo Illmo. et Rmo. Senyor D. Baltasar de Borja, bisbe de Mallorca, 9 de juny de 1627.*

{f.1r.} *In Dei Nomine Amen dictes die mensis et anno cum personaliter constitutus fuisset Illustrissimus et Reverendissimus dominus Don Baltazar Borja, Dei et Apostolice Sedis Gracia episcopus maior et de consilio sue regie majestatis in oppido de Mercadal insule minorice presentis diocesis tempore sue generalis visitationes causa et ad effectum visitandi eule frami parrochiam dicti oppidi et alia pia loca existente unacum sua Illo. Dominatione admodum reverendo doctore Dionisio Montserrat officiale ac vicario generali dicte diocesis fuit dicta sua dominatio {f.1v.} processionaliter per reverendissimo rectorem dicte parrochialiter ecclesie Mercadal perque magnificos basalum juratos et quam alios subtus talamum more assunto et a dominos rectorie se contulit ad ecclesiam in curius incto situ adoravit sanctiam caucem et portea aquam concortum super populum at pereit et accessit ad altare mayus cantantibus clericis que solita sunt canine juxta dictum ordinariis et facta benedictione pontificalibus vistibus in dictis processit ad visitandum sanctissimum sacramentum eucaristie in forma sequenti. Santissim Sagrament. Prima visita lo Senyor Ilmo. y Reverendissimo {f.2r.} el Santissim Sagrament que esta reservat en un sagrari que esta sobre sobre lo altar mayor dins de una caysa o custodia de plata blanca ben tractada en la qual se trobaren trenta y tres formes consagrades. Item visita la altra custodia a hont se aporta lo sanctissim sagrament fora la vila en la qual foren trobades tres formes consegrades decentment la capsas o custodia es de plata llisa blanca y es petita. Deinde fontes baptismals visitavit oleo un catsa cume nonum et olium infirmorum et decrevit. Que la pila de les fonts baptismals se {f. 2v.} reparen per cintes alrededor y que les tencadures de la dita pila se ajunten de manera que stiga be dins de quinze dies pena de vint sous. Item que les ampolletes a on estan los olis sien fetes de plata dins quatre mesos pena de 3 lliures pagadores de bens dels sindichs. Item ordena que fasse un panyet a la capseta hont stan los olis per ques tanchi dins de un mes pena de vint sous. Absolucionis. Disii defuerunt facte solite absolutioneto ac commemoratione pro defunctis die tam in ecclesia quam in sementerio. Postea visita sa senyoria Illma. i Reverendissima {f. 3r.} los altars de la dita ysglesia parrochial i decreta lo seguent. Altar mayor. Mana Sa Senyoria Illma. y Reverendissima que lo retaule de lo altar mayor se retoca o repare per quant sta gastat dins de 6 mesos pena de sinch lliures. Nostra Sra. del Roser. Mana que en dit altar nos diga missa ab la ara que sta en aquell per quant sta rompuda. {f. 3v.} Item que en tots los altars de la ysglesia ahont no stan encaxades les aras, mana que se encaxen totes de manera que nos puguen treure. Altar de les Ànimes. Mana que el Christo del dit altar de les Ànimes se repare dins de dos mesos pena de deu sous. Item ordena que la teulada y traginat de la ysglesia se repare per quant sta maltractat y foredat de manera que no {f. 4r.} fasse dany la aigue en la dita ysglesia dins de dos mesos pena de deu lliures pagadores de bens dels sindichs de la dita vila. Item mana que se fasse cuberta o caxa a la trona per mes de devenir. Ordinacions sobre las robas y altres cosas. Mana dita Sa Señoria Illma. y Reverendissima que tots los amits de la dita ysglesia tinguen ses vetes. Item mana que se fassen quatre tovalles de altar novas porque {f. 4v.} se puguen mudar sota pena de vuit sous. Item ordena que se fassen dos cobri galsers per quant ne missa sino un maltractat gris de quatre mesos sota pena de deu sous. Item mana que se adcumpleca la orde que fonch donada en la visita passada circa de que se fassen calaxos per las robas de dita ysglesia dins del termini en dita visita instituit alis que sia doblada la pena. Item mana que la capella de les ànimes sia reparada y amplimentada a costa del basi. Item ordena sa Illustrissima y Reverendissima que lo basins o caxes de St. Christophol pugue acaptar per St. Domingo quis stan tots en un mateix retaule. Item {f. 5r.} per quant la dita ysglesia Mercadal es molt patita y per tant spere que los habitants y parrochials de ella*

la anyran mes gran. Per tant en las que cresen y las chantitats no bastasen y lo dit affecta mana que a les sous de la universitat ajude y sie fet un tall per lo rector, obrers y sindichs conforme lo hauran fet a Ciutadella. Inventarium. Dictis die mense et anno Sta. Visita. Deinde fuit factum inventarium bonorum dicte parrochiale ecclesia in forma sequentia. Altar mayor. Primo se trobe un retaule antich {f. 5v.} ab sa figura de sant Juan, Nostre Señora del Roser y sancta Lluçia y de unas figuras de Nostra Senyora de marbre ab un jessusset y ab altres figures. Plata. Item un calis ab sa patena a la moderna de plata sobre daurada. Item una custodia de plata blancha revestida ab sa creu y vestidure de taffeta carmesi. Item un vexile del santissim sacrament de plata sobredeurat. Item una capseta de plata blancha per aportar lo sanctissim sacrament fora a los malalts. Item altra capseta de plata blancha per los olis de la extrema uncio y una creu y Christo de plata sobre daurada. Ornaments. {f. 6r.} Primo una casulla de taffeta carmesi ab los pasemans grochs ab se stola y maniple bona. Item altra cassulla de xamellot blanch ab sos terns de xamellot verd ab so maniple y stola vella. Item una cassulla vella de tafetà fals de color leonat ab sos terns de seda blanca. Item una altra casulla blanca y negra ab sos terns de tafetà groc. Item altre casulla de filadís blanch ab sos terns de domas blanch y pasemans de or fals. Item una capa de xemallot de ayguas color carmesí bona. Item altra capa de vellut fals {f. 6v.} de color leonat molt vella per aportar lo sanctissim sacrament a las processons als malalts. Item una tavellola o mendil de tafetà carmesi per a ministrar sacrament. Camis, amits i cinyelles. Item sinch camis quatre bons de binet de Gènova y un vell. Item dos amits bons y un vell y tres sinyells, un bo y los dos vells. Tovallolas de altar. Primo nou tovallolas vellas. Item tres tovallolas de lavabo. Cobri caliz y purificadors. Primo un cobri caliz de seda falsa {f. 7r.} blanchs i vermells y quatre purificadors. Item tres corporals dos bons que servexen ordinariament y altre que esta dins lo sacrari. Item tres tovallolas presentadas a Nostre Senyora del Roser. Palis. Primo un palis de setí blanch ab los frontals de setí blau ab flocadura blancha y blava. Item altre palis de guademasil ab sis figures que stan en el altar mayor. Item altres palis de guademasil ab la figura de sant Joan. Item altre palis de cotonina {f. 7v.} mostretjada vell. Item altra palis de brocadet fals molt vell. Item altre palis nou ab son cubertor de altar de guademasil que no a servit per lo altar de les ànimes. Item altra palis ab son cubertor de altar, de guademasil nou que no ha servit que no ha servit per lo altar de St. Christophol. Item un pavelló per acompanyar lo Sanctissim Sagrament de tafetà blau i vermell ab quatre cordons de seda. Llàntries i altres ornaments de la yglesia. Item nou llàntries de llautó. Item un ensenser de llautó. Item tres canelobres de ferro. {f. 8r.} Item altres canelobres de ferro grans. Item dos canelobres de fust per acompanyar la Creu. Item dos creus de fust. Campanes. Primo dos campanes de la yglesia que stan an el campanar. Item un rollo de campanetas. Item altra campaneta a la paret del altar mayor. Item altra campaneta per quant se aporta lo sanctissim sacrament a los malalts. Item tres panons un de tafetà blanc y vermell, un de tafetà blanch y un altra tafetà verd. Misals. Item dos misals lo un bo y lo altra {f. 8v.} molt usat. Item la pau ab lo ecce homo de vidre guarnida. Item un pavellonet de esta vila mostrejat de color blanch y vermell que serveix per les tercias dominicas. Item dos coxinets de cotonina. Item una figure de Nostra Senyora de la Assumptio en dos coxins de guademasil y un vel blanch nou. Item una tovallola a la taula de lo pa beneit. Item un ordinari vell. Item una basina de llautó. {f. 9r.} Praesens visita copia fuit extracta a suo originali fideliter que comprobata per mi Don Lucam Vich de Solaguren Sua Illma. ac Rmda. Dominationis Secretarium die XIII mensis julii anni M D CXXVIII. Fonch publicada als 21 de desembre de 1628 per mi Pere Bisquerra rector del Mercadal.

- ADME, *Visita pastoral del 23 de gener de 1636 realitzada per Marc de Talledo, vicari general del bisbe Fra Joan de Santander*. Secretari de visita, Jaume Pujol, f. 12r.-16v.

{f. 12r.} Mercadal. Die XXIII mensis Januarii Anno a natus Domini M D CXXXVI. In Dei Nomine Amen. Dictis die et anno cum personaliter et constitutus fuisset admodus Illustris et Reverendus dominus Marcus de Talledo praester D.D. propositus ecclesie Cathedralis Vicarius Generalis et officialis Illustrissimi et Reverendissimi Domini Don Fr. Joannis de Santander Dei et Sancta Sedis Appostolica Gratia Maioricarum episcopi Regii Consilio in praesenti oppido del Mercadal insulae Minorica praesentis diocesis Maioricensi causa et ad effectum visitandi ecclesiam parrochiam, clericos et alia pia loca dictae villa, fuit dictus Dominus visitator receptus per syndicos rectorem et alios quam plurimos dicti oppidi in forma solita et facta per eundem Dominum visitationem aequae benedicta super populum ac pensione in nigressu dictae ecclesiae se contulit ad altare majus canentibus clericis quae solita sunt juxta ordinarii ritum et postea indutus solitis vestibus processit ad visitandum Sanctissimum Sacramentum modo et forma sequentibus. Santissim Sagrament. E primerament visita, lo dit Molt Illustre. i Reverend. Sr. Vicari General i Visitador, lo Sm. Sagrament reservat en un sagrari que esta sobre lo altar major de la dita iglesia parrochial del Mercadal en una capsa de plata en la qual se trobaran les formes {f. 12v.} consagrades. Item fonch trobat que en la capsa de aportar lo Sanctissim Sagrament als malalts de les Possessions hi hague tres formes consagrades. I reconegut lo sacrari fonch trobat que esta ab poca decentia i per tant mana que es repare dit sagrari per defora i per dins. Item ordena i mana que sobre la ara del sagrari sempre hi hage tres liensos. Item per quant se ha trobat que en lo dit sacrari estan los olis del sagrament de la extremaunctio ordena i mana dit Señor Visitador que los dits olis sien extrets del dit sacrari, que es tinguen en altra part. Fontes. E apres visita lo dit Señor Visitador les fonts baptismals de dita iglesia en les quals foren fetes les solitas commemoracions i oracions. I per quant les ampolletes dels olis sanctos son de vidre i aximatex los potets dels olis del Baptisme ordena i mana que se fassen de plata. Et postea fuerunt facta solita absolutiones defunctis en la iglesia i en el fossar. E apres procedi dit Señor Visitador en visitar los altars de dita iglesia en la forma seguent. Altar maior. Item visita el Sr. Visitador lo altar major de dita iglesia i mana i ordena que se encaxe la ara del altar i se repare lo altar que esta gastat. Nostra Sra. del Roser. Item visita lo altar y retaule de Nostra Sra. del Roser y per quant la ara que esta en dit altar no es convenient ordena i mana que nos diga missa en dit altar ab la dita ara, i que se pose dit altar ab mes decentia, per quant esta molt indecent. Altar de les ànimes. Item visita lo altar y retaule de les Ànimes del Purgatori i per quant hi ha necessitat de una cortina o vel per devant lo Christo ordena per so i mana sen hi pose una. Sant Sebastia. Item visita lo altar de St. Sebastia i lo retaule de aquell i ordena i mana que per quant lo retaule esta indecentment ordena i mana que nos pugua dir missa en dit altar fins i tant que lo retaule estiga redessat i adobat. Altars dels Metges. Item visita dit Sr. Visitador lo altar y retaule dels sants Metges i en ell ordena i mana que se pose un cubertor de cuiro sobre el altar. Sant Christophol. Item visita lo altar i retaule del Sant Christophol i te necessitat de un cubertor de cuiro, ordena i mana que sen posse un en dit altar. {f. 13r} Sant Juan. Item visita lo altar y retaule de St. Juan i mana que lo retaule de aquell se redresse i adobe molt be. Item mana que en dita iglesia nos pugua tenir banch devant els altars. Item que nos pugua dir missa a ningun altar que no hi hage una Creu o un Christo. Ordinationes dicta eccl^a. Del Mercadal. E apres dits die i any procedi lo dit Señor Visitador en fer les ordinacions del tenor seguent.

Primerament ordena i mana que es fassen dos aras noves en dita iglesia per quant no ni hi ha sino una. Item confirma dit Sr. Visitador totes les ordinacions fetes en dita iglesia en les visites passades en quant ab esta no estan revocades, i manda que se executin i guarden aquelles. Item ordena i mana que lo rector se encarregue de les robes i ornamentals i altres coses de la iglesia contengudes en lo inventari novament fet i tinga obligatio dit rector per sos hereus donar compte del dit inventari i coses sus dites en son cas i lloc. Item per quant en la dita iglesia hi ha necessitat de les coses de baix escrites ordena i mana se fassen aquelles de nou es a saber, dos amits i dos cinyells, dos tovalloles de lavabo i dos corporals nous ab ses fiolas. Item ordena i mana que es compre un ordinari nou de que hi ha necessitat en dita iglesia. {f. 13v.} Item ordena i mana dit Sr. Visitador que al lloc on esta feta lo altar de Nostra Sra. del Roser se fassen uns calaxos per guarda dels ornamentals de dita iglesia i per a vestirse els sacerdots entretant que en dita iglesia no hi haura sacristia. Item ordena i mana dit Sr. Visitador que lo rector tinga obligatio cada any a les festes de Sinquagesima publicar la present visita i ordinacions a la trona al temps de lo ofertori per a que cadahu sapiga quina obligatio te i adimplescan a lo que esta ordenat en esta iglesia altrament i en pena si contra fara, que pagara bens propis totes les penes en que los de mes hauran caigut per no haver per no haver adimplit a dites ordinacions. De mandato dicti admodum Illstri. et Rdi. Domini visitationis. Jacobus Pujol, notarii dictae visitationis secretarius. {f. 14r.} Inventarium ecclesia parochialis del Mercadal. Die XXIII mensis Januarii anno a natus Domini M D CXXXVI. Dictis die et anno de mandato prafati admodum Illus. et Reverendi Domini Doctoris Marci de Talledo visitationis in actu dicta sue visitationis fuit confectum inventarium bonorum, et rerum dicta parochialis ecclesia del Mercadal, in qua de scripta, et inventa fuerunt res et bona sequentia. Primo lo altar i retaule major ab figures de Sancta Marta al mig i de Nostra Senyora a la dreta i de Sancta Llucia a la sinestra. Item una figura de Nostra Senyora de pedra de marbre ab Jessusset. Plata. Item calis ab sa patena a la moderna de plata sobredaurada. Item una custodia de plata blanca ab sa veta i una creueta per aportar lo Sanctissim Sagrament de combregar. Item un vericle del Santissim Sagrament de plata sobre daurat. Item una capseta de plata blanca ab sa cadenilla per aportar lo Santissim Sagrament fora la vila. Item altra capseta de plata blanca i una de extremaunctio. Item una creu de plata blanca. {f. 14v.} Item una capsula de plata blanca en que estan los olis per als baptismes. Item un pitxaret de plata per als baptismes. Ornamentals. Item una casulla de tafetà carmesi amb sa estola i maniple i passama groch. Item altra casulla de tela blanca i negre mostrejat amb freus de tafetà vert. Item altra casulla blau i negra amb sa estola i maniple. Item una caixa de xemallot vermell usada. Item una casulla vermella vella. Item altra capsula de vellut feta de color leonat vella. Item una tovallola de tafetà carmesi ab flocadura. Camis, amits i cinyelles. Item quatre camis ço es tres de brinet de Genova i un de bri i estopa gros. Item dos amits i un cinyell. Item un drap de morts de estam torsut blanc i negre. Tovalloles de altar. Item tretze tovalles de altar en que ni hi ha dos de velles. Item tres tovalloles de lavabo. Item quatre galsers. {f. 15r.} Item dotze purificadors. Item tres corporals ab sos filats. Item tres tovalloles de Nostra Sra. del Roser. Palis. Item un palis de seti blanch ab frontals de seti blau ab sa flocadura blanca i blava. Item altre palis de guadamasil ab figures del altar major. Item altre palis de guadamasil ab figura del Sto. Christo. Item altre palis de brocadet fals vell. Item altra palis nou i un cubertor de guadamasil nou per lo altar de les Ànimes. Item altra palis y cubertor nou de guadamasil del altar de Sanct Christophol. Item altra palis de guadamasil nou en lo altar dels sants Metges. Item altre palis vell de guadamasil i cubertor. Item un pavelló

de tafetà blau i vermell ab quatre bordons o hastas per lo Santissim Sagrament. Llànties i altres robes. Item nou bassines de llautó ab ses llànties. Item un canelobre de ferro gran. Item altres tres canelobres de ferro xichs. Item altres dos canelobres xichs de llautó. Item dos cabelobres de fust. Item dos campanes al campanar. {f. 15v.} Item un rollo ab ses campanes que son sis. Item altra campaneta xica al campanar per los combregar. Item altra campaneta per quant ve lo Sanctissim Sagrament als malalts. Item dos panons un de tafetà vert i altre de tafetà vermell i blau. Item dos missals lo un vell i lo altra mes vell. Item un pauher ab Ecce Homo guarnit de vidre. Item un pavallonet vermell que serveix per les terceres dominices de tela blanch i vermell. Item dos coxinets de Cotonia. Item una figura de Nostra Senyora de Assumptio ab dos coxins de guadamassil i un vel blanch nou. Item una tovallola per la taula de pa beneit. Item un ordinari vell. Item un bassinet o plat de llautó. Item dos creus de fust velles per les processons. Item sinch llanternes. Item una caixa per guardar els ornaments. Item dos canelobres de llautó per les ànimes. Item dos canelobres de llautó de Nostra Senyora del Roser. Item deu banchs llarchs per assentarse a la iglesia i altres banchs de respalles. Item un pavelló xich a les fonts. Item quatre ruquets. Item una caldereta de aram per los aspergers. {f. 16r.} Item un encensser de llautó i una llanterna de llautó. Hac autem et non alia bona in dicta parrochiali ecclesia del Mercadal inventa fuerunt que huic inventario describi valerent. Marcus de Talledo. Vicario Generalis et Visitador. De mandato dicti Illust. et Rever. Domini Visitationis Jacobus Pujol nottarius dictae Visitationis secretarius.

LOS GRADOS EN TEOLOGÍA LULIANA EN LA UNIVERSIDAD DE MALLORCA (1692-1824)

Albert Cassanyes Roig / Rafael Ramis Barceló

Universitat de Lleida / Universitat de les Illes Balears

Resumen: Este trabajo presenta la relación de los graduados en Teología luliana por la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca. En ella destacan algunos colegiales del Pontificio Colegio de la Sapiencia y algunos franciscanos de los siglos XVIII y XIX. Este estudio sirve para comprender mejor el alcance del lulismo (y el pensamiento luliano) en Mallorca durante estos siglos.

Palabras clave: Teología, Lulismo, Grados, Mallorca, Universidad.

Abstract: This article presents a list of graduates in Lullian Theology in the Lullian University of Majorca. In this University, during 18th and 19th Centuries some Collegians of the Pontifical College of la Sapiencia in Palma and some Franciscan friars have an important role. This study is a tool for a better understanding of the position of Lullism (and the Lullian thought) in Majorca during these centuries.

Key words: Theology, Lullism, Degrees, Majorca, University.

Recibido el 24 de marzo. Aceptado el 29 de octubre de 2015.

Abreviaturas: ARM = Archivo del Reino de Mallorca), AHUIB = Archivo Histórico de la Universitat de les Illes Balears y BPM = Biblioteca Pública del Estado en Palma de Mallorca.

La Universidad Luliana y Literaria de Mallorca se diferenci6 de las dem6s en su protecci6n, explicaci6n y difusi6n de las doctrinas de Ramon Llull. Si en otras Universidades existi6 la pluralidad de v6as, en la Universidad Luliana se admitieron las de Santo Tom6s, Escoto y Su6rez, siempre y cuando se mantuviese la primac6a de la doctrina luliana.¹ Desde finales del siglo XV, en el *Estudi General* creado por Fernando el Cat6lico, se empez6 a ense6ar la filosof6a y la teolog6a de Ramon Llull, pero los impedimentos que los dominicos pusieron para que el Estudio General recibiese los privilegios pontificios retras6 el nacimiento efectivo de la Universidad hasta 1692, a6o en el que se pudieron otorgar con validez los primeros grados acad6micos.²

En aquel momento, la Facultad de Teolog6a ten6a cuatro v6as u opiniones: la luliana,³ que era la que se explicaba en el Estudio desde 1483;⁴ la tomista, defendida y expuesta en el Convento de Santo Domingo,⁵ con c6tedras anexas a la Universidad desde 1620;⁶ la escotista,⁷ explicada en el Convento de San Francisco, con c6tedras anexas desde 1692; y la suarista,⁸ expuesta en el Colegio de Montesi6n de la Compa6a de Jes6s, con c6tedras anexas a la Universidad tambi6n desde 1692.

A partir de ese a6o se empezaron a colacionar los grados en todas las Facultades: Artes y Filosof6a,⁹ Leyes y C6nones,¹⁰ Medicina,¹¹ y Teolog6a. En cuanto a la Filosof6a y a la Teolog6a, los estudiantes pod6an escoger qu6 opini6n seguir. De esta forma, los graduados se formaban en una opini6n escol6stica que orientaba su manera de pensar. Pod6an elegir

1 RAMIS BARCELÓ, R.: "Sobre la denominaci6n hist6rica de la Universidad de Mallorca: cuestiones institucionales e ideol6gicas en torno al lulismo", *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*, 13/2, 2010, p. 237-263.

2 V6ase la obra cl6sica de SANTAMAR6A, A.: *La promoci6n universitaria en Mallorca*, Palma, 1983.

3 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las c6tedras lulianas de la Universidad de Mallorca (1692-1830)", *Bollet6 de la Societat Arqueol6gica Lul-liana*, 70, 2014, p. 185-205.

4 Sobre la trayectoria del lulismo en el Estudio General, v6ase P6REZ MART6NEZ, L.: "El maestro Dagui y el lulismo mallorqu6n de fines del siglo XV", *Estudios Lulianos*, 4, 1960, p. 291-306 y TRIAS MERCANT, S.: *Hist6ria del pensament a Mallorca*, Palma, 1985, p. 140-143.

5 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las c6tedras tomistas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1824)", *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 83, 2013, p. 345-368.

6 BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones de c6tedras de la Universidad luliana desde su fundaci6n hasta 1772*, ff. 62-66v.

7 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las c6tedras escotistas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1824)", *Archivum Franciscanum Historicum*, 108/1-2, 2015, p. 301-317.

8 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las c6tedras suaristas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1767)", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 164/2, 2014, p. 399-426.

9 CASSANYES ROIG, A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Los graduados en Artes y Filosof6a en la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca I: (1692-1750)", *Tiempos modernos*, 28, 2014, 46 p. y "Los graduados en Artes y Filosof6a en la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca II: (1751-1830)", *Tiempos modernos*, 29, 2014, 48 p.

10 CASSANYES ROIG, A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Graduados en Leyes y C6nones en la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1831)", *e-legal history review*, 16, 2013, p. 1-62.

11 BESTARD NADAL, B.: *La Facultad de Medicina de la Real y Pontificia Universidad Literaria del Reino de Mallorca. Primer an6lisis cr6tico-hist6rico*, Barcelona, 1992.

libremente entre la escuela luliana, tomista,¹² escotista¹³ o suarista.¹⁴ Las páginas que siguen están dedicadas a la nómina de estudiantes de teología luliana.

Los estudios de teología luliana

Después de concluir los estudios de Artes y de haber cursado el ciclo filosófico, de duración trienal, los estudiantes de teología continuaban con la opinión que habían profesado durante sus estudios anteriores. Los estudios de Teología en la Universidad Luliana, como ocurría en buena parte de la Monarquía Hispánica, tenían una duración de cuatro años, tras los cuales los estudiantes podían presentarse a los exámenes para la obtención de los grados de Bachiller, Licenciado y Doctor.

Al tener la primacía entre las demás doctrinas, existían cuatro cátedras de teología luliana, y los Jurados de la Ciudad y Reino de Mallorca se reservaron en 1692 la posibilidad de crear otras más,¹⁵ circunstancia que se produjo en un período muy breve (1732-1736), en el que se creó una quinta cátedra exclusivamente para Fr. Miquel Fornés, franciscano.¹⁶ Dicha cátedra quedó tácitamente extinguida cuando Fornés ganó una cátedra de vísperas de teología luliana.¹⁷

Las Constituciones de la Universidad, promulgadas en 1697, consagraron la existencia de estas cuatro cátedras de teología luliana,¹⁸ frente a la opinión tomista, que tenía tres cátedras, y a las opiniones suarista y escotista, que contaban con dos cada una. Existían también cátedras de teología positiva o escolástica y moral, que eran comunes a todas las opiniones, salvo a la luliana.¹⁹ De esta forma, los estudiantes de lulismo podían cursar sus estudios teológicos exclusivamente a través de la doctrina del Doctor Iluminado, tal y como se había previsto por los primeros maestros del Estudio General.²⁰

Las cuatro cátedras de Teología luliana tenían una relevancia distinta. Existían la de Prima, instituida por Beatriu de Pinós,²¹ la de Vísperas, fundada por Agnès de Pacs (Quint),²² una tercera de teología moral y una cuarta de teología luliana, en la que se explicaban las materias que no se enseñaban en las demás cátedras. Las dos primeras constituían el embrión del Estudio General Luliano desde el siglo XV y eran remuneradas, mientras que las

12 CASSANYES ROIG, A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Los grados en teología tomista en la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1820)", *Archivum Fratrum Praedicatorum*, (en prensa).

13 CASSANYES ROIG, A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Los grados en teología escotista en la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1823)", *Archivo Ibero-Americano*, 277-278, 2014, p. 7-51.

14 CASSANYES ROIG A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Los grados en teología suarista en la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1694-1771)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 24, 2014, p. 55-88.

15 AHUIB, *Extraordinari de 1691*, f. 12r-13v.

16 AHUIB, *Autos y papeles tocantes a provisiones de cátedras de Theologia y Cánones*, f. 108r.

17 AHUIB, *Reales Ordenes y Decretos desde 1698 hasta 1761*, f. 161r.

18 *Constituciones, Estatutos y Privilegios de la Universidad Luliana del Reyno de Mallorca*, Palma, 1698, tít. XX, p. 132.

19 *Constituciones, Estatutos y Privilegios...*, tít. XXIII, p. 162.

20 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las cátedras lulianas...", p. 186-197.

21 BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones...*, f. 29v-37v.

22 BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones...*, f. 51r-v.

otras dos eran leídas sin salario.²³ Ello explica que los profesores quisiesen progresar hacia las cátedras de Prima y de Vísperas. De hecho, de acuerdo con las Constituciones, para poder acceder a una cátedra mayor se tenía que haber leído, como mínimo por espacio de dos años, en una cátedra menor.²⁴ Las dos cátedras sin salario estaban regentadas por regulares (generalmente franciscanos) o por sacerdotes del clero secular.

Existió siempre una profunda ligazón de los franciscanos con las cátedras de teología luliana. De hecho, el papel de los frailes menores en la Universidad fue muy especial, puesto que Ramon Llull no sólo era considerado un terciario de la orden, sino que estaba enterrado en la iglesia del Convento de San Francisco de Palma, la cual pasó a ser de facto la iglesia de la Universidad; en aquella se conferían los grados mayores,²⁵ especialmente en Teología. También la Iglesia y el Convento de San Francisco tenían un papel fundamental en la celebración de los actos académicos y las festividades, como la conmemoración que se celebraba anualmente en honor de Llull como patrón de la Universidad.²⁶

La teología explicada según la opinión luliana se edificaba fundamentalmente sobre los comentarios de Llull al *Liber Sententiarum* de Pedro Lombardo, así como sobre el Arte general del Doctor Iluminado. Por ejemplo, en 1694 el catedrático de Prima de Teología luliana leía el Arte de Llull,²⁷ mientras que el catedrático de Vísperas de Teología leía el segundo libro de las Sentencias, comentado por el Beato mallorquín.²⁸ En los primeros cursos hubo una cierta desorganización, puesto que los catedráticos leían materias que se encabalgaban entre sí,²⁹ pero poco a poco el programa de las cátedras se estabilizó.

Como se ha dicho, la teología luliana la enseñaban, por lo general, sacerdotes seculares y religiosos franciscanos. Tanto los unos como los otros tenían una amplia tradición de estudio de la obra de Llull. El primer catedrático del Estudio General había sido Pere Dagui,³⁰ un sacerdote secular catalán que profesó un lulismo muy cercano al escotismo, que atrajo estudiantes seculares y franciscanos. La renuncia de éstos al estudio durante el siglo XVI hizo que el lulismo estuviera en manos del clero secular mallorquín, aunque a finales de la centuria los franciscanos volvieron a mostrar un fuerte interés por la teología luliana.

El siglo XVII tuvo varios destacados franciscanos, maestros en escotismo y en lulismo, que profesaron en el Convento de San Francisco, que fue uno de los núcleos de irradiación del lulismo, en paralelo con el Estudio General. Las figuras de Fr. Francesc Marçal³¹ y de Josep Hernández, observantes menorquines, son una muestra palpable del renacer del lulismo

23 BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones...*, f. 197r.

24 *Constituciones, Estatutos y Privilegios...*, tít. XX, p. 136 y ss.

25 AHUIB, *Resoluciones del año 1693 hasta 1762...*, f. 4r.

26 AHUIB, *Graus desde 1693 ad 1696*, f. 97v.

27 AHUIB, *Matrículas i aprovacions de Cursillos*, f. 32r.

28 AHUIB, *Matrículas i aprovacions de Cursillos*, f. 33r.

29 AHUIB, *Graus desde 1696 ad 1703*, f. 3r.

30 RAMIS BARCELÓ, R.: "En torno al escoto-lulismo de Pere Dagui", *Medievalia*, 16, 2013, p. 235-264.

31 AHUIB, *Reales Ordenes y Decretos desde 1698 hasta 1761*, f. 162v. Hay que mencionar también la figura de Fr. Pedro Roig, quien luego fue obispo de Pamplona, que fue considerado un "doctissimo lulista".

entre los franciscanos.³² En el Capítulo de los observantes celebrado en Roma en 1688 se decidió que en los conventos palmesanos se instituyesen lectorados de lulismo,³³ que sirvieron luego para que los hijos de San Francisco tuviesen una voz propia en las cátedras de la Universidad a partir de 1692.

De hecho, no es de extrañar que los franciscanos fuesen los titulares de dos de las cuatro cátedras lulianas de teología durante muchos años.³⁴ Como hemos insistido ya en otros trabajos, los franciscanos tuvieron la doctrina luliana como propia y se formaron en ella y en el escotismo a la par.³⁵ En la nómina de graduados aparecen pocos franciscanos, por dos motivos: en primer lugar, porque los hijos de San Francisco recibían formación luliana en su convento y raramente seguían por completo el *cursum* académico de la Universidad y, en segundo lugar, porque sólo se graduaban si llegaban a catedráticos, puesto que lo hacían de balde.

En vez de explicar la legislación referente a la colación de los grados, que es la misma para las demás opiniones y ya está expuesta en diferentes trabajos,³⁶ entramos directamente a la sociología de los graduados, que es el núcleo de este trabajo: conocer la procedencia y los rasgos prosopográficos de aquellos alumnos que se decantaron por la opinión luliana en sus estudios de teología y que recibieron el bachillerato o el doctorado.

Los graduados

Existió un notable equilibrio entre los graduados en cada una de las opiniones, especialmente desde 1692 hasta 1767, año en el que se extinguió la doctrina suarista en la Universidad por la expulsión de la Compañía de Jesús.³⁷ Hubo muy pocos bachilleres que no recabasen el grado de doctor y se graduaron entre uno y cinco estudiantes cada curso. La licenciatura era un mero trámite.

Pese a ser la doctrina más relevante de la Universidad, cabe decir que la opinión luliana no tuvo más estudiantes graduados que las demás. Pueden apuntarse dos motivos: el primero, la escasa implantación escolar y universitaria del lulismo en las Universidades Hispánicas, una doctrina difícil de casar con la escolástica y, en segundo lugar, la falta de una orden religiosa que velase íntegramente por ella, con escuelas conventuales que permitiesen una formación desde la adolescencia en el lulismo.

Es cierto que los franciscanos tuvieron el lulismo como doctrina propia, pero en el seno de la Universidad también tenían las cátedras de Escoto, cuyo auge compartían otras Universidades hispánicas. Formalmente, muchos de los observantes acabaron

32 TRIAS MERCANT, S.: "El lulismo barroco y fray Francisco Marçal", *Cuadernos Salmantinos de Filosofía*, 16, 1989, p. 107-125.

33 AHUIB, *Reales Ordenes y Decretos desde 1698 hasta 1761*, f. 162r.

34 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las cátedras lulianas...", p. 193-194.

35 Véase el caso de Fr. Junípero Serra, catedrático de teología escotista, CASSANYES ROIG, A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Fray Junípero Serra y la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca", *Archivum Franciscanum Historicum*, 107/3-4, 2014, p. 427-455.

36 Véase CASSANYES ROIG, A. y RAMIS BARCELÓ, R.: "Los grados en teología suarista...", p. 58-62.

37 Una explicación más detallada puede verse en CASSANYES ROIG A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Los grados en teología suarista...", p. 65.

graduándose en teología escotista, de manera que los universitarios estrictamente lulianos tenían que proceder de otro lugar. La falta de cursantes de teología luliana era ya un problema en la época del Estudio General, puesto que las doctrinas de Llull eran difíciles y muchos estudiantes preferían acudir a alguna escuela conventual a aprender la teología escolástica, mucho más trillada y de mayor implantación en el resto de Universidades, donde, a la postre, tenían que acudir los mallorquines para recabar su grado en teología.³⁸

Para solucionar esa deficiencia, en 1633 se erigió por parte del canónigo Bartomeu Llull el Pontificio Colegio de Nuestra Señora de la Sapiencia,³⁹ con el objetivo que los clérigos pobres pudiesen estudiar en Palma, a cambio de que, entre otras cosas, aprendiesen el Arte de Ramon Llull.⁴⁰ El Colegio fue un vivero de estudiantes de filosofía y de teología lulianas, de suerte que muchos de ellos, aprovechando su buena formación, fueron catedráticos de filosofía y de teología lulianas en el Estudio General.⁴¹ Existió en concreto una cátedra de filosofía, cuyos patronos eran los miembros de la Cofradía de San Pedro y de San Bernardo,⁴² en la que hubo una nutrida presencia de maestros y escolares de la Sapiencia. Esa semilla, puesta en el siglo XVII, desembocó, cuando se creó la Universidad, en un flujo permanente de estudiantes de filosofía y de teología lulianas.

Los colegiales de la Sapiencia representaron algo menos de la mitad de los graduados en teología luliana de la Universidad. Pese a que Bartomeu Llull había dejado libertad a los estudiantes para optar por la opinión que deseasen, la mayoría se decantó por los estudios lulianos. Puesto que todos tenían que cursar un bienio sobre el Arte, la mayoría escogían la filosofía y la teología de Llull. Para mayor comodidad del lector, en el anexo final, al lado de cada graduado hemos detallado (en cursiva) si era colegial de la Sapiencia, un hecho que le permitirá comprobar que esa institución sirvió para engrosar definitivamente la nómina de estudiantes de teología según la opinión del Doctor Iluminado.

Los estudiantes de teología escotista eran personas afectas a los franciscanos, la mayoría de ellas pertenecientes a la llamada *Part Forana* de la isla; por su parte, los estudiantes de teología tomista eran cercanos a la religión dominicana, y se repartían entre Palma y la *Part Forana*; quienes se decantaban por la teología suarista eran los clérigos hijos de la aristocracia y de la burguesía, que habían estudiado gramática y latín en el Colegio de Montesión de la Compañía y seguían con la formación jesuítica.⁴³

Podríamos decir que, en contraposición con los anteriores, el perfil del estudiante y del graduado lulista era un colegial de la Sapiencia o un clérigo secular afecto al franciscanismo. Existieron, sin duda, clérigos regulares que recibieron el grado en teología luliana, pero

38 Los estudiantes que habían cursado la teología luliana en el Estudio General tendieron a graduarse en las Universidades italianas durante el siglo XVI (principalmente en Pisa) y en las Universidades de la Corona de Aragón (Valencia, Gandía, Orihuela, Tortosa, Tarragona, Barcelona, Huesca o Lleida, principalmente) en el siglo XVII.

39 Sobre el Colegio de la Sapiencia, véase RAMIS BARCELÓ, R.: "El Pontificio Colegio de la Sapiencia de Mallorca durante el siglo XVII: constituciones y colegiales", *Historia de la educación*, 33, 2014, p. 167-192.

40 *Constitutiones in Lulliano Baleari Majoricae Collegio B. V. Mariae Sapientiae Observandae, a D. D. Bartholomeo Lull Canonico Fundatore Editae*, Palmae, 1834, p. 31-32.

41 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las cátedras lulianas...", p. 198.

42 BPM, Ms. 24, f. 164r.

43 CASSANYES ROIG, A.; RAMIS BARCELÓ, R.: "Los grados en teología suarista...", p. 63-64.

fueron una minoría poco significativa, aunque en gradual aumento a lo largo del siglo XVIII. La mayoría fueron sacerdotes seculares formados en la Sapiencia o en sus aldeaños, es decir, tanto los opositores que lograron alzarse con una beca en la institución, como aquellos que lo intentaron y no lo consiguieron, y que tuvieron que vivir en Palma, bajo otro techo, aunque con intereses y un perfil muy similar.

La aristocracia y la burguesía prefirieron una formación más cosmopolita y “avanzada”, como la que ofrecían los jesuitas, que no era incompatible con la devoción luliana, muy arraigada en la nobleza de Mallorca (como puede verse, algunos estudiantes, como Luis Despuig Fortuny y otros, se graduaron en teología luliana). Incluso muchos de los estudiantes suaristas cursaban alguna asignatura luliana, hasta el punto de que alguno de los catedráticos de suarismo, como Jaume Custurer, fue también especialista en lulismo.⁴⁴ En Palma, a diferencia de su postura en otros lugares, la Compañía de Jesús, por su oposición a los dominicos, fue favorable al culto y a las doctrinas lulianas.

Por lo tanto, el perfil del graduado en teología lulista era, más o menos, el mismo que el que tenían los colegiales de la Sapiencia. El ingreso de los jóvenes en la institución se hacía mediante una rigurosa oposición, tal y como se indicaba en las Constituciones.⁴⁵ Por cada plaza, solía haber varios aspirantes, que procedían de diferentes lugares de la isla. A lo largo de los siglos XVII y XVIII se mantuvo una proporción entre los opositores de los diferentes pueblos de Mallorca (destacaban Manacor, Inca, Felanitx, Andratx y Lluçmajor), así como también el número de los opositores de Palma era constante y representaba alrededor de una quinta parte del total. Había un elevado número de becarios de Artà, porque allí el fundador tenía rentas y en las Constituciones había mostrado mayor sensibilidad hacia esa localidad tan alejada de la Ciudad.⁴⁶

Los padres solían ser personas relativamente pobres, aunque con suficiente capacidad para costear los estudios elementales de sus hijos. Es cierto que algunos colegiales provenían de escuelas de gramática repartidas por la isla, pero la mayoría estudiaban ya en Palma y recibían la ayuda de alguna persona benefactora o dependían completamente de sus padres. La beca de la Sapiencia solventaba la mayoría de los problemas pecuniarios, pues permitía la estancia en Palma durante un máximo de ocho años, un tiempo más que suficiente para completar los estudios y poner las bases para lograr un beneficio que permitiese al colegial disfrutar de una situación privilegiada para el resto de su vida.

El Colegio de la Sapiencia fue, pues, un bastión de la ideología luliana. A diferencia de otras doctrinas escolásticas, no puede hacerse una comparación con otras Universidades, sino que el lulismo de la Sapiencia tuvo un carácter fuertemente identitario, enraizado en la vida y en las creencias de Mallorca, como guardianes de las esencias de una doctrina propia. El Colegio, por lo demás, fue un semillero de sacerdotes que no solamente se dedicaron a la explicación y defensa de la obra luliana, sino que defendieron, a través de su actividad académica, las doctrinas de Lull o, en la labor pastoral, divulgaron el culto a Ramon Lull en

44 TRIAS MERCANT, S.: *Diccionari d'escriptors lul-listes*, Palma-Barcelona, 2009, p. 127-128.

45 Todos estos detalles pueden verse con mayor amplitud en RAMIS BARCELÓ, R.: “El Pontificio Colegio de la Sapiencia...”, p. 170.

46 Sobre la institución en el siglo XVIII, RAMIS BARCELÓ, R.: “Los colegiales del Pontificio Colegio de la Sapiencia de Mallorca durante el siglo XVIII”, *Obradoiro de historia moderna*, 23, 2014, p. 238-257.

las diferentes parroquias, lo que contribuyó a solidificar la piedad popular hacia el Doctor Iluminado.

El lulismo de la Sapiencia tenía, al entender de Trias Mercant, un carácter vindicativo:⁴⁷ en este centro se estableció una metodología de lectura de los textos lulianos, que permitía la formación, la discusión y el debate académico. Allí los estudiantes aprendieron el método dialéctico, favorecido tanto por el acceso al curso del Arte de Lull como por las conferencias semanales, que ayudaban a formar un lulismo exegético, capaz de rebatir todas las críticas y objeciones que el inquisidor Eimeric y sus seguidores habían planteado ya en el siglo XIV.

Ello hizo que buena parte de los graduados en teología lulista tuviese un carácter fuertemente apologético, que después pudo exhibir en el acceso a las cátedras y a los púlpitos. Si el perfil del graduado en teología era el del colegial de la Sapiencia, su *cursus honorum* incluía en muchos casos la docencia universitaria y luego la predicación. Muchos de los graduados consignados en las páginas posteriores fueron catedráticos de filosofía y de teología lulianas. Ya se sabe que el catedrático se graduaba de balde si no era doctor, como contraprestación a sus servicios. Sin embargo, muchos fueron los que se graduaron al finalizar sus estudios y, años más tarde, desempeñaron una cátedra.

Evidentemente, no todos los estudiantes de teología luliana tenían las mismas habilidades, capacidades y vocación docente, pero –visto retrospectivamente– destaca un puñado muy selecto, capaz de codearse con los más reputados maestros teólogos de la Universidad española del momento. Otros no tuvieron su mayor gloria en las letras ni en la especulación teológica, sino en la actividad pastoral.

En todo caso, entre los graduados hay que destacar, en primer lugar, a algunos colegiales de la Sapiencia, que fueron catedráticos de filosofía y de teología: entre ellos brillan Joan Blanquer, Josep Borràs o Francesc Llabrés,⁴⁸ catedráticos durante décadas de teología.⁴⁹ Sin duda, la figura más relevante fue Antonio Raimundo Pasqual,⁵⁰ colegial que, tras su paso por la Universidad, estudió en la escuela luliana de Maguncia y luego regresó a Mallorca, donde fue catedrático de filosofía y de teología lulianas y uno de los mayores lulistas de todos los tiempos.

Por otra parte, la nómina de catedráticos de filosofía luliana que se graduaron como doctores en teología, procedentes de la Sapiencia, es muy larga: Joan Antoni Mesquida, Felip Garau, Gabriel Maura, Joan Blanquer, Llorenç Burguera, Bernat Nadal, Antoni Alemany...⁵¹

Otros colegiales graduados no destacaron tanto por su faceta docente, como por su proyección en la actividad del gobierno de la Iglesia. Algunos casos especialmente relevantes fueron Miguel Abrines, que abrazó el hábito de la Merced y llegó a ser tres veces

47 TRIAS MERCANT, S.: *Història del pensament a Mallorca...*, p. 169-172.

48 TRIAS MERCANT, S.: *Diccionari d'escriptors lul-listes...*, p. 103-109.

49 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las cátedras lulianas...", p. 194-195.

50 Sobre Pasqual, véase TRIAS MERCANT, S.: *El neolulismo filosófico y su integración europea según la obra de fray Pascual*, Barcelona, 1971 [Tesis doctoral inédita].

51 RAMIS BARCELÓ, R.: "Las cátedras lulianas...", p. 187-188.

comendador de Orán, o el ya citado Bernat Nadal Crespí,⁵² que fue obispo de Mallorca y prócer de los liberales en Cádiz. Otros, como José Amengual,⁵³ canónigo y Vicario General, proyectaron el espíritu luliano de la Sapiencia incluso cuando la Universidad fue clausurada y fue uno de los máximos exponentes de la Causa Pia Luliana.

El segundo grupo de graduados son aquellos sacerdotes seculares que, en consonancia con el espíritu de la Sapiencia y sin haber pertenecido a ella, fueron también destacados catedráticos de filosofía y teología lulianas o bien brillaron por su celo pastoral en pro del culto y la doctrina de Llull. Entre los primeros cabe resaltar a Antonio Nicolás Lobo,⁵⁴ que fue canónigo y Rector de la Universidad, o Bernardo Galmés, catedrático en las postrimerías de la época universitaria.⁵⁵

En tercer lugar, deben destacarse los catedráticos de teología luliana pertenecientes a la Orden Franciscana, que controló casi la mitad de la docencia de la opinión del Doctor Iluminado: algunos de ellos fueron personajes célebres en su época. Por ejemplo, Fr. Rafael Barceló (1648-1717), que fue nombrado catedrático de teología escolástica en 1688⁵⁶ y luego de teología moral luliana, o Fr. Miguel Fornés (1688-1751),⁵⁷ uno de los máximos especialistas en Llull de la centuria, formado en Maguncia, que fue catedrático de filosofía escotista y de teología luliana, como se ha indicado antes.

Otros franciscanos graduados en teología luliana fueron Fr. Cristóbal Romaguera, Fr. Bartolomé Sampol, Fr. Juan Amengual o Fr. Francisco Vich de Superna,⁵⁸ reputados todos ellos por sus conocimientos lulianos. Del último de los citados, Fr. Francisco Vich,⁵⁹ hay que destacar su destacada labor como postulador en el llamado segundo proceso ordinario, que le llevó a Roma, donde ordenó muchos de los materiales destinados a la elevación definitiva de Llull a los altares.

Durante el reinado de Carlos III el lulismo se vio como una doctrina extraña e incluso se eliminó el calificativo “Luliana” del rótulo de la Universidad.⁶⁰ Este hecho da fe de los sucesos de una época turbulenta, que tuvo su culmen en la persecución antiluliana llevada a cabo por parte del obispo Juan Díaz de la Guerra (1772-1777),⁶¹ que se extendió en todos los ámbitos excepto en la Universidad, donde no tenía jurisdicción. Sin embargo, el prelado se preocupó de unir la Sapiencia al Seminario Diocesano, de manera que los colegiales

52 DURAN PASTOR, M.: *Bernat Nadal i Crespí. Un bisbe solleric que fou Diputat a les Corts de Cadis*, Palma de Mallorca, 1986, p. 11 y ss.

53 TRIAS MERCANT, S.: *Diccionari d'escriptors lul-listes...*, p. 30-31.

54 TRIAS MERCANT, S.: *Diccionari d'escriptors lul-listes...*, p. 107.

55 RAMIS BARCELÓ, R.: “Las cátedras lulianas...”, p. 188.

56 BPM, Ms. 24, f. 189r.

57 TRIAS MERCANT, S.: *Diccionari d'escriptors lul-listes...*, p. 173.

58 RAMIS BARCELÓ, R.: “Las cátedras lulianas...”, p. 188 y 194.

59 PÉREZ MARTÍNEZ, L.: *La Causa Pia Lul-liana. Resum històric*, Palma, 1991, p. 24-32.

60 RAMIS BARCELÓ, R.: “En torno a la supresión del connotativo «luliana» de la denominación histórica de la Universidad de Mallorca”, *Memòries de la Reial Academia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 21, 2011, p. 103-119.

61 PÉREZ MARTÍNEZ, L.: “Don Juan Díaz de la Guerra, obispo de Mallorca, y el lulismo”, *Anales Saguntinos*, 5, 1988, p. 95-114.

quedasen bajo su tutela y se les obligase a estudiar la teología tomista.⁶² Este incidente, que bien pudo acabar indirectamente con los estudios lulianos en la Universidad, al final se saldó con el traslado del obispo a Sigüenza, hecho que permitió que los colegiales volviesen a la Sapiencia y que se redoblasen los esfuerzos para mantener viva la doctrina luliana.

Algunos hijos de burgueses y de aristócratas apostaron por el lulismo, aunque el contexto de los reinados de Carlos III, Carlos IV y de Fernando VII no fueron los más propicios para mantener una doctrina autóctona.⁶³ Algunos estudiantes, aunque eran pocos, siguieron escogiendo el lulismo a comienzos del siglo XIX. Si bien hay algunas omisiones en la documentación, puede verse que el alumnado (quizás como reacción al obispo Díaz de la Guerra) prefirió en primer lugar el escotismo, después el lulismo y sólo una minoría escogió el tomismo. La siguiente tabla muestra tal relación de grados conferidos en algunos cursos anteriores a las Cortes de Cádiz:

	Teología escotista	Teología lulista	Teología tomista
Curso 1804/1805	4	3	2
Curso 1805/1806	3	2	2
Curso 1806/1807	5	2	2
Curso 1807/1808	10	4	1
Curso 1808/1809	3	1	2
Curso 1809/1810	2	1	2
Curso 1810/1811	7	3	1

En los últimos cursos, se siguieron graduando en la opinión lulista algunos teólogos, aunque la estabilidad de la propia Universidad empezaba a ponerse seriamente en entredicho. Con el Trienio Liberal y el Plan Calomarde se impusieron nuevas directrices a las que la Universidad ni supo ni quiso adaptarse. Queda constancia de que en el curso 1823/1824 hubo todavía tres estudiantes que se graduaron de bachiller en teología luliana. A partir de entonces los estudiantes de teología tuvieron que adaptarse al plan general de siete años, que unificó las cátedras y acabó con las opiniones teológicas. Su cumplimiento, tal y como se puede ver en la documentación que ha quedado de aquella época,⁶⁴ fue defectuoso y Fernando VII terminó por clausurar la Universidad de Mallorca en 1830.

62 RAMIS BARCELÓ, R.: "Los colegiales del Pontificio Colegio de la Sapiencia...", p. 251-252.

63 PESET, M. y J.L.: *La Universidad Española (siglos XVIII y XIX). Despotismo ilustrado y revolución liberal*, Madrid, 1974, p. 369 y ss., muestran que los sucesivos monarcas apostaron por el tomismo como doctrina teológica.

64 AHUIB, Legajo 8, s.n.

Conclusiones

La Universidad Luliana se singularizó por el hecho de tener graduados en teología y en filosofía según la opinión de Ramon Llull. La formación luliana fue el embrión del Estudio General de Mallorca desde 1483 hasta 1692, cuando se implantaron las opiniones escotista y suarista. La opinión tomista tenía cátedras anexas a la Universidad desde 1620, aunque los grados sólo tuvieron validez a partir de 1692.

Los graduados en teología luliana, pese a estudiar la opinión más importante de la Universidad, no fueron más numerosos que los graduados en las otras opiniones (suaristas, tomistas y escotistas). Desde la expulsión de la Compañía de Jesús, el lulismo pasó por épocas de menor esplendor, pero se mantuvo como doctrina hasta el Trienio Liberal y el comienzo de la Década Ominosa. Al final, los graduados en teología luliana fueron menos que los escotistas, pero más que los tomistas. Este resultado es algo muy extraño en el contexto de las Universidades hispánicas del siglo XVIII.

De hecho, el perfil del graduado en teología lulista es el del colegial del Colegio de Nuestra Señora de la Sapiencia, una institución erigida en 1633 para que los clérigos sin recursos pudieran estudiar allí, con una beca, por espacio máximo de ocho años. Estos colegiales podían escoger la opinión filosófica y teológica que desearan, aunque tenían que asistir obligatoriamente al estudio del Arte de Ramon Llull. La mayoría de ellos se decantaron por los estudios lulianos. Por ello, podemos decir que la mitad de los graduados fueron colegiales de la Sapiencia, que fue un auténtico semillero de estudiantes de las doctrinas teológicas del Doctor Iluminado.

Por otra parte, los opositores frustrados a las becas de dicho Colegio completan en buena parte la nómina de graduados. Estos estudiantes tuvieron que vivir en otras circunstancias, aunque se asemejaron mucho en intereses a los colegiales de la Sapiencia, si bien su progresión fue, por lo general, más modesta.

Buena parte de estos graduados fueron catedráticos de filosofía luliana y algunos de ellos también de teología. Casi la mitad de los profesores de teología perteneció a la Orden Franciscana, que adoptó la opinión del Doctor Iluminado como propia, casi al mismo nivel que la de Escoto. Los franciscanos, al igual que otras órdenes, no recibían los grados académicos, si no era de balde tras haber leído gratuitamente en la Universidad. En la nómina destacan algunos hijos de San Francisco que se caracterizaron por ser grandes conocedores de Llull.

Cabe indicar que la otra mitad de profesores de teología luliana fueron graduados procedentes de la Sapiencia o del clero secular de orientación franciscana. Algunos de ellos, como el cisterciense Antonio Raimundo Pasqual, fueron lulistas de gran notoriedad. Otros destacaron como predicadores u hombres de gobierno de la Iglesia (como el obispo Nadal).

En todo caso, la nómina de graduados en teología luliana sirve para corroborar la especificidad de la Universidad: la formación de teólogos bajo la orientación del pensamiento del Doctor Iluminado. Estos estudiantes tuvieron un lugar destacado en la vida eclesial mallorquina y alguno de ellos fue un intelectual de renombre.

Pese a que la documentación sobre la Universidad no se ha conservado íntegra, esta nómina es bastante exhaustiva y permite tener noticia, a grandes rasgos, de las tendencias

teológicas de la época. Frente a las directrices unificadoras y protomistas de Carlos III y de Carlos IV, la Universidad de Mallorca resistió a duros embistes contra la doctrina de Llull y mostró hasta el final de sus días un compromiso con el lulismo y con el escotismo, ambos de clara orientación franciscana.

Esa tendencia fue contraria a las directrices regias y al camino que siguieron las Universidades hispánicas, cada vez más enrocadas en el tomismo o, en su caso, en la escolástica sincrética de orientación tomista. Estos graduados en teología luliana fueron los únicos que estudiaron toda su carrera bajo la orientación del pensamiento de Llull, en cualquier Universidad. Se trata, en fin, de una nómina curiosa, que acabó configurando una pléyade de teólogos, nada desdeñable, que las páginas siguientes ponen de relieve.

Anexo

Se presenta a continuación una relación de los graduados en Teología luliana. Se ha optado por clasificar los graduados según el curso académico en que obtuvieron el grado correspondiente, entendiéndose que cada curso se inicia el 1 de octubre, a pesar de que las lecciones no empezaran hasta el 18, festividad de san Lucas. Dentro del mismo curso, los graduados se organizan alfabéticamente según su apellido.

En cada caso, se indica el grado que se alcanzó, pudiendo ser este el de bachiller o doctor, pues el grado de licenciado era un simple trámite. Se consignan la fecha en que se realizó el examen (la defensa de las conclusiones) y el día en que fue conferido el grado. En el caso de los grados de bachiller, si solo se indica la fecha en que se confirió el grado, cabe suponer que la defensa de las conclusiones fue el mismo día, pues era frecuente que se confiriera inmediatamente después de la lectura de aquellas. Si fue en fecha distinta, se dan ambas fechas en sus lugares correspondientes. Si aparecen las dos fechas pero son el mismo día, implica que los actos del examen y de la colación se hallan en dos documentos distintos, y así se hace constar en la última columna. En algunos casos se observará que las fechas de la colación del grado de bachiller y del grado de doctor coinciden; esto se debe a que se trataba de personas que eran graduadas después de haber ganado o leído una cátedra, de modo que se les dispensaba la defensa de las conclusiones y se les otorgaba ambos grados a la vez.

La última columna de cada tabla está dedicada a la referencia documental, reducida a su mínima expresión por cuestión de espacio. El primer número indica el número de libro o del legajo (en este caso, acompañado por la abreviatura Leg.), y las siguientes el número de folio, acompañadas, en todo caso, con la indicación de recto o vuelto. Si se observan dos series numéricas separadas por una barra inclinada, la primera indica la referencia al examen y la segunda al acto de la colación del grado. Para una correcta identificación de la documentación, conservada en el Arxiu Històric de la Universitat de les Illes Balears, se indican, a continuación, sus referencias completas:

Libro 2. *Actes del estudi General. Scriba Joan Servera nottari. Lomo: Extraordinari de 1691. Libro 29. Actes de Graus de la Universitat litterària, y Estudi General lulliano. Desde lo any 1696 en 1703. Lomo: Graus desde 1696 al 1703.*

Libro 30. *Actes de Graus de la Universitat litterària, y Estudi General lulliano. Desde 1703 en 1712. Lomo: Actes 1703 ad 1712.*

Libro 31. *Actes de Bachiller, y Graus de Theologia, de la Universitat Litterària y Estudi General Lulliano desde 1717 et 1721. Lomo: Theologia 1717 ad 1721.*

Libro 32. *Actes de Bachiller, y Graus de Theologia de la Universitat Litterària y Estudi General Lulliano desde 1723 fins en 1737. Lomo: Theologia 1725 ad 1737.*

Libro 33. *Actes de Bachiller, y Graus de Theologia de la Universitat Litterària y Estudi General Lulliano des de 1738 fins en 1751. Lomo: Theologia 1738 ad 1751.*

Libro 34. *Actes de Bachiller y Graus de Theologia de la Universitat Litterària y Estudi General Lulliano des de 1751 fins en 1762. Lomo: Theologia 1751 ad 1762.*

Libro 35. *Actes de Bachiller, y Graus de Theologia de la Universitat Litterària y Estudi General Lulliano desde 1762 ad 1765. Lomo: Theologia 1762 ad 1765. Teologia.*

Libro 36. *Lomo: Teología de 1772 ad 1784.*

Libro 37. *Lomo: Teología 1766 ad 1771.*

Libro 38. *Lomo: Teología 1782 ad 1785.*

Libro 40. *[A lápiz]. Grados de Teología. Lomo: Teología de 1785 ad 1787.*

Libro 41. *Lomo: Teología 1787 ad 1791.*

Libro 42. *Lomo: Grados de Teología de 1791 ad 1799.*

Libro 43. *Actes de Bachilles y Graus de Philosophia Theologia, y Medicina de la Universitat Litterària y Estudi General Lulliano desde 1712 fins en 1716. Lomo: Philosophia, Theologia y Medicina 1712 ad 1716.*

Libro 61. *Lomo: Diferents autes de Grados de Bachiller y Doctor de todas Facultades, sus Exercicios y agregaciones de los años de 1716 ad 1755.*

Legajo 38. *Actas del Colegio de Teología para sortear y dar los puntos para los ejercicios necesarios para la obtención de grados.*

GRADUADOS EN TEOLOGÍA LULIANA

CURSO 1692/1693				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Barceló, Rafael O. F.M.	Doctor	2/1/1693	5/1/1693	2 145r-146v / 2 151r
Romaquera, Cristóbal, O. F. M.	Doctor	2/1/1693	5/1/1693	2 145r-146v / 2 151r

CURSO 1697/1698				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Mesquida, Juan Antonio (Colegial)	Bachiller		12/12/1697	29 85r-v
	Doctor	13/1/1698	26/1/1698	29 88v-89r / 29 92v-93v

CURSO 1698/1699				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Togores, Francisco (Colegial)	Bachiller		12/12/1698	29 127v-128r
	Doctor	14/1/1699	25/1/1699	29 136v-137r / 29 140v-141v

CURSO 1699/1700				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Noceras, Juan, (Colegial)	Bachiller		22/10/1699	29 180r-181r
	Doctor	28/11/1699	23/1/1700	29 185v-186r / 29 198v-199v
Obrador, Antonio (Colegial)	Bachiller		29/10/1699	29 182r-v
	Doctor	2/12/1699	24/1/1700	29 187r-188r / 29 200r-201r
Vives, Juan (Colegial)	Bachiller		22/10/1699	29 179v-180r
	Doctor	26/11/1699	19/1/1700	29 183v-184v / 29 198r-v

CURSO 1702/1703				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Fonollar, Bartolomé (Colegial)	Bachiller		14/11/1702	29 89bv-90br
	Doctor	22/12/1702	25/1/1703	29 93bv-94bv / 29 95bv-96br
Garau, Felipe, (Colegial)	Bachiller		6/12/1702	29 91bv-92br
Serra, Guillermo	Bachiller		5/5/1703	29 100br-v
	Doctor	5/6/1703	30/6/1703	29 105br-v / 29 111br-v

CURSO 1707/1708				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Blanquer, Juan (Colegial)	Bachiller		18/6/1708	30 201v-202r
Rubert, Gabriel	Bachiller		16/6/1708	30 200v-203r

CURSO 1708/1709				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Blanquer, Juan (Colegial)	Doctor		18/10/1708	30 210r
Rubert, Gabriel	Doctor	23/10/1708	18/11/1708	30 211r-v / 30 212v-213r

CURSO 1709/1710				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Burguera, Lorenzo (Colegial)	Bachiller		23/5/1710	30 284v-285r
	Doctor	3/6/1710		30 296r-v
Mora, Francisco	Bachiller		4/6/1710	30 297v-298r

CURSO 1710/1711				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Artigues, Antonio	Bachiller		15/6/1711	30 350r-v
Maura, Gabriel (Colegial)	Bachiller		15/6/1711	30 349v-350r
	Doctor	23/6/1711		30 355v-356r
Mora, Francisco	Doctor	5/11/1710	5/12/1710	30 313r-v / 30 324r-v
Sampol, Bartolomé O.F.M.	Bachiller		6/11/1710	30 309(bis)v

CURSO 1711/1712				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Artigues, Antonio	Doctor	17/12/1711		30 376r-377r
Pascual, Juan	Bachiller		5/12/1711	30 371r-v
	Doctor	15/12/1711	25/1/1712	30 374v-375v / 43 387r-v
Roca, Juan Bautista	Bachiller		9/12/1711	30 372r-373r
	Doctor	19/12/1711	31/1/1712	30 379v-380r / 43 388r-v

CURSO 1712/1713				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Nicolau, Antonio (Colegial)	Bachiller		30/11/1712	43 427r-v
	Doctor	13/12/1712	25/1/1713	43 431v-432r / 43 434v-435r

CURSO 1713/1714				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Gili, Juan Bautista (Colegial)	Bachiller		15/5/1714	43 529r-v
	Doctor	23/5/1714	3/7/1714	43 540v-541r / 43 565r-v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

Pons, Gregorio (Colegial)	Bachiller		15/5/1714	43 530r-v
	Doctor	26/5/1714	30/6/1714	43 542r-543r / 43 564v-565r
Terrassa, Miguel	Bachiller		30/4/1714	43 527v-528r
	Doctor	19/5/1714	22/6/1714	43 537v-538v / 43 563r-v

CURSO 1714/1715

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bauló, Miguel	Bachiller		31/1/1715	43 597r-598r
	Doctor	10/5/1715	16/6/1715	43 604r-v / 43 631v-632r
Morey, Juan (Colegial)	Bachiller		4/6/1715	43 624v-625r

CURSO 1715/1716

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Abrines, Miguel, O. de M. (Colegial)	Bachiller		19/5/1716	43 678r
	Doctor	30/5/1716	28/6/1716	43 689v-690r / 43 709r-v
Feliu, Andrés (Colegial)	Bachiller		19/5/1716	43 677v-678r
	Doctor	6/6/1716	30/6/1716	43 696r-v / 43 709v-710r
Grimalt, Juan (Colegial)	Bachiller		16/5/1716	43 674v-675r
	Doctor	22/5/1716	7/6/1716	43 681r-v / 43 699r-v
March, Antonio	Bachiller		31/1/1716	43 656r-v
	Doctor	13/2/1716	22/2/1716	43 660r-v / 43 664r-v
Morey, Juan (Colegial)	Doctor	9/11/1715	30/11/1715	43 640v-641r / 43 646v-647r
Mulet, Pedro (Colegial)	Bachiller		19/5/1716	43 677r-v
	Doctor	29/5/1716	24/6/1716	43 689r-v / 43 706v-707r
Ripoll, Pedro	Bachiller		16/5/1716	43 675r-v
	Doctor	26/5/1716	6/6/1716	43 682r-683r / 43 696v-697r
Serra, Francisco	Bachiller		19/5/1716	43 678v
	Doctor	7/6/1716	7/7/1716	43 698r-v / 43 712r-v
Vives, Nicolás	Bachiller		30/1/1716	43 655v-656r
	Doctor	11/2/1716	21/2/1716	43 658r-659r / 43 662v-663r

CURSO 1717/1718

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bauçà, Miguel (Colegial)	Bachiller?		18/12/1717	31 2r-v
	Doctor?	5/2/1718	13/2/1718	31 12v-13v / 31 14v-15r

LOS GRADOS EN TEOLOGÍA LULIANA EN LA UNIVERSIDAD DE MALLORCA (1692-1824)

Borràs, José (Colegial)	Bachiller		18/12/1717	31 1r-v
	Doctor	13/1/1718	25/1/1718	31 6r-7r / 31 8r-v
Font, Juan	Bachiller?		10/6/1718	31 22v-23v
	Doctor?	2/7/1718	9/7/1718	31 37r-v / 31 41r-v
Guardiola, Rafael (Colegial)	Bachiller		18/12/1717	31 2r
	Doctor	1/2/1718	12/2/1718	31 10v-11v / 31 14r-v
Lloret, Francisco	Bachiller		31/5/1718	31 19r-v
	Doctor	9/7/1718		31 40r-v
March, Lorenzo	Bachiller		18/6/1718	31 28r
	Doctor	23/6/1718	3/7/1718	31 31v-32r / 31 37v-38r
Pons, Sebastián	Bachiller		18/6/1718	31 28r-v
	Doctor	21/6/1718	20/7/1718	31 25r-v / 31 45r-v
Reus, Miguel	Bachiller		18/12/1717	31 2v-3r
	Doctor	11/1/1718	24/1/1718	31 4r-5r / 31 7r-8r
Sureda, Nicolás	Bachiller		18/6/1718	31 27r-v
	Doctor	12/7/1718	16/7/1718	31 42r-43r / 31 43r-v

CURSO 1718/1719				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Pedro	Bachiller?		25/10/1718	31 46v-47v
	Doctor?		25/10/1718	31 46v-47v
Binimelis, Bartolomé	Bachiller		17/5/1719	31 62r
	Doctor	5/6/1719	1/7/1719	31 66r-v / 31 81r
Coll, José	Bachiller?		23/5/1719	31 62r-63r
	Doctor?	19/6/1719	30/6/1719	31 76r / 31 80v
Floriana, Bartolomé (Colegial)	Bachiller		17/5/1719	31 61v
	Doctor	17/6/1719	9/7/1719	31 73r / 31 82r-v
Gelabert, Miguel	Bachiller		17/5/1719	31 62r
	Doctor	3/6/1719	29/6/1719	31 64r-v / 31 80r-v
Ribot, José	Bachiller		23/5/1719	31 63r
	Doctor	28/6/1719	10/7/1719	31 79r / 31 82v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1720/1721				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Ximénez, Rafael	Bachiller		28/11/1720	31 94v-96r
	Doctor	8/1/1720		31 98r-v

CURSO 1721/1722				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Cirer, Felipe	Bachiller		5/11/1721	61 7r-v
	Doctor	24/7/1722		61 27v-28r
Muntaner, Antonio	Bachiller		5/11/1721	61 7v
	Doctor	28/11/1721	1/2/1721(?)	61 13r-v / 61 14r

CURSO 1722/1723				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Corvalán, Bernardo	Bachiller		4/6/1723	61 119v
	Doctor	16/6/1723		61 43v-44r
Llampayes, Juan	Bachiller		22/4/1723	61 35r
	Doctor	5/6/1723		61 41v
Rullan, Sebastián	Bachiller		4/6/1723	61 119r
	Doctor	15/6/1723		61 45r
Sureda, Guillermo	Bachiller		7/1/1723	61 30r-v
	Doctor	15/1/1723		61 32r-v
Vives, Antonio (Colegial)	Bachiller		7/1/1723	61 29r-30r
	Doctor	16/1/1723		61 34r

CURSO 1724/1725				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amer, Jerónimo	Bachiller		30/5/1725	32 7v
	Doctor	11/7/1725	22/7/1725	32 12v / 61 64r
Coll, Miguel (Colegial)	Bachiller		15/12/1724	61 65r
	Doctor	13/1/1725		61 67v
Frau, José (Colegial)	Bachiller		15/12/1724	61 65r
	Doctor	11/1/1725		61 66v
Torelló, Miguel (Colegial)	Bachiller		23/5/1725	32 7r
	Doctor	19/6/1725	22/6/1725	32 10r / 32 11r

CURSO 1727/1728				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Mesquida, Antonio	Bachiller		4/6/1728	32 20v
	Doctor	23/6/1728	30/6/1728	32 23r / 32 24r
Palou, Matías	Bachiller		23/6/1728	32 23v
	Doctor	7/7/1728	16/7/1728	61 84v / 32 25r

CURSO 1728/1729				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Vicens, Miguel	Bachiller		10/6/1729	32 30r

CURSO 1729/1730				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Gabriel	Bachiller		26/5/1730	32 48r
	Doctor	17/6/1730	1/7/1730	32 50v / 61 69r
Estada, Antonio	Bachiller		26/5/1730	32 48r
	Doctor	23/6/1730	30/6/1730	32 52r / 61 69r
Pons, Antonio (Colegial)	Bachiller		6/6/1730	32 49r
	Doctor	22/6/1730	2/7/1730	32 52r / 61 69r
Vicens, Miguel	Doctor	20/10/1729	30/11/1729	32 33v-34r / 32 35r

CURSO 1730/1731				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Nebot, Bartolomé (Colegial)	Bachiller		15/1/1731	32 56v
	Doctor	19/1/1731	25/1/1731	32 58v / 32 61r

CURSO 1731/1732				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Capó, Juan	Bachiller		20/4/1732	32 70r
	Doctor	10/5/1732	12/5/1732	32 75r / 32 76r-v
Fornés, Antonio	Bachiller		5/6/1732	32 82r-v
	Doctor	26/6/1732	2/7/1732	32 87r / 32 87v
Ribas, Gabriel	Bachiller		5/5/1732	32 73r
	Doctor	29/5/1732	30/6/1732	32 80v / 32 87r-v
Vives, Juan	Bachiller		5/5/1732	32 73r
	Doctor	13/5/1732	18/5/1732	32 77r-v / 32 79v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1732/1733				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Costa, Juan	Bachiller		6/6/1733	32 91v-92r
Fornari, Sebastián	Bachiller		11/11/1732	32 88v
	Doctor	5/12/1732	18/1/1733	32 89v / 32 90r

CURSO 1735/1736				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Jaime (Colegial)	Bachiller		18/5/1736	32 135v
	Doctor	29/5/1736		32 139r
Gelabert, Juan	Bachiller		11/11/1735	32 128v
	Doctor	6/12/1735		32 129v
Reus, Guillermo	Bachiller		11/11/1735	32 128r
	Doctor	13/12/1735	25/1/1736	32 131r / 32 132r

CURSO 1736/1737				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Fornés, Miguel O. F.M.	Bachiller		11/1/1737	32 141v
	Doctor?		11/1/1737	32 141v
Trobat, Juan Bautista	Bachiller		11/5/1737	32 145v
	Doctor	8/6/1737		32 151r-v

CURSO 1737/1738				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Garau, Jaime	Bachiller		11/10/1737	32 161r
	Doctor	21/11/1737		32 162v
Malonda, Bernardo	Bachiller		24/1/1738	33 11v
	Doctor	27/6/1738		33 14r
Ripoll, Juan Ramón	Bachiller		23/6/1738	33 12r
	Doctor	26/6/1738		33 13v-14r
Serra, Gabriel	Bachiller		22/9/1738	33 15r
	Doctor		26/9/1738	33 16r-v

CURSO 1738/1739				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Cerdà, Francisco (Colegial)	Bachiller		27/11/1738	33 21r
	Doctor	17/12/1738		33 22r
Nebot, Serafín (Colegial)	Bachiller?		27/1/1739	33 24r-v
	Doctor?	1/2/1739		33 25r
Puigserver, Mateo	Bachiller		16/12/1738	33 22r
	Doctor	20/12/1738	23/12/1738	33 23v / 33 24r

CURSO 1739/1740				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Pasqual, Antonio Raimundo, O. Cist. (Colegial)	Bachiller		12/12/1739	33 28r
	Doctor		16/12/1739	33 29r-v

CURSO 1740/1741				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bennàsser, Juan Odón	Bachiller?		17/12/1740	33 42v
	Doctor?	9/3/1741		33 44v
Ferrer, Juan (Colegial)	Bachiller		8/3/1741	33 43v
	Doctor	11/3/1741		33 45r-v
Jaume, Antonio	Bachiller		17/12/1740	33 42v
	Doctor	9/3/1741		33 44r-v
Llabrés, Francisco (Colegial)	Bachiller?		8/3/1741	33 44r
	Doctor?	27/6/1741	9/7/1741	33 54v-55r / 33 53v
Massanet, Nicolás	Bachiller		8/3/1741	33 44r
	Doctor	22/7/1741		33 56r

CURSO 1741/1742				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Crespí, Antonio	Bachiller		8/6/1742	33 67v
	Doctor	23/6/1742		33 70v
Ferrer, Gabriel	Bachiller		19/6/1742	33 68r
	Doctor	26/6/1742		33 71v
Nicolau, Antonio (Colegial)	Bachiller		9/6/1742	33 68r
	Doctor	6/7/1742		33 74r
Serra, Antonio (Colegial)	Bachiller		21/4/1742	33 64v
	Doctor?	17/5/1742		33 67v
Tauler, Andrés (Colegial)	Bachiller		8/6/1742	33 67r-v
	Doctor	12/6/1742		33 69v

CURSO 1742/1743				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Torrella, Agustín	Bachiller		1/6/1743	33 79v-80r
	Doctor	12/6/1743	30/6/1743	33 81v-82r / 33 86v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1743/1744				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Montserrat, Andrés O. F. M.	Bachiller		4/11/1743	33 90v
	Doctor		4/11/1743	33 90v

CURSO 1744/1745				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bauçà, Juan	Bachiller?		25/5/1745	33 121v
	Doctor?	14/6/1745	15/6/1745	33 124r-v / 33 124v
Frontera i Deyà, Bartolomé	Bachiller		25/5/1745	33 121v
	Doctor	5/6/1745	9/7/1745	33 123r-v / 33 127v
Torrelló, Cristóbal (Colegial)	Bachiller		25/5/1745	33 121r
	Doctor	5/6/1745	30/6/1745	33 123v / 33 125v-126r
Vich, Francisco O. F. M.	Bachiller		16/11/1744	33 117r
	Doctor		16/11/1744	33 117r

CURSO 1745/1746				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Clar, Gabriel (Colegial)	Bachiller		8/6/1746	33 144r
	Doctor	16/7/1746	16/7/1746	33 149v / 3 3 150r
Lledó, José	Bachiller		27/9/1746	33 161v
Lobo, Antonio Nicolás	Bachiller		6/11/1745	33 136v
	Doctor	10/12/1745	16/12/1745	33 138v-139r / 33 139r-v
Pons, Jaime	Bachiller		24/9/1746	33 161r
	Doctor?	30/9/1746		33 163v
Ripoll, José	Bachiller		15/7/1746	33 149r-v
	Doctor	6/8/1746	25/9/1746	33 157v / 33 162r

CURSO 1746/1747				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Miguel	Bachiller?		26/6/1747	33 190r
	Doctor?	12/7/1747	15/7/1747	33 195r-v / 33 195v-196r
Horrach, Bartolomé	Bachiller		1/2/1747	33 170v-171r
	Doctor	6/2/1747	8/2/1747	33 172r / 33 173r-v
Lledó, José	Doctor	14/10/1746	15/10/1746	33 165r / 33 165v

Pons, Jaime	Doctor?		1/10/1746	33 164r-v
Verger, Sebastián O. F. M.	Bachiller?		12/4/1747	33 174r-v
	Doctor?		12/4/1747	33 174r-v

CURSO 1748/1749

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Homar, Juan O. F. M.	Bachiller		30/5/1749	33 238r-v
	Doctor?		30/5/1749	33 238r-v
Obrador, Andrés O. M.	Bachiller		16/11/1748	33 229r-230r
	Doctor		16/11/1748	33 229r-230r

CURSO 1749/1750

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Sancho, Juan	Bachiller		19/6/1750	33 250r-v
	Doctor?	26/6/1750	1/7/1750	33 254v / 33 256r-v

CURSO 1750/1751

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Martí, Guillermo (Colegial)	Bachiller		19/6/1751	34 2r
	Doctor?	15/7/1751	16/7/1751	34 5v-6r / 34 6r
Mulet, Francisco (Colegial)	Bachiller		30/10/1750	33 263r
	Doctor?	21/11/1750	24/11/1750	33 264v / 33 264v-265r
Rubí, Bartolomé O. F. M.	Bachiller		15/6/1751	34 1r-v
	Doctor?		15/6/1751	34 1r-v

CURSO 1751/1752

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Vaquer, Antonio	Bachiller?		31/5/1752	34 19r
	Doctor?	17/6/1752	30/6/1752	34 24r / 34 26r-v

CURSO 1752/1753

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Palou, Jaime	Bachiller		7/5/1753	34 34v-35r
	Doctor	18/5/1753	19/5/1753	34 36v / 34 37r
Vidal, Bartolomé (Colegial)	Bachiller		11/1/1753	34 27r-v
	Doctor	16/1/1753	25/1/1753	34 28r-v / 34 30r-v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1753/1754				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amengual, Antonio	Bachiller?		11/5/1754	34 52v-53r
	Doctor?	17/5/1754	18/5/1754	34 54v / 34 55r
Gelabert, Andrés (Colegial)	Bachiller		1/7/1754	34 66v
	Doctor	6/7/1754	7/7/1754	34 68r / 34 68v-69r
Llull, Juan (Colegial)	Bachiller?		10/12/1753	34 41v-42r
	Doctor?	19/12/1753	20/12/1753	34 48r / 34 48r-v

CURSO 1754/1755				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Caldés, Lorenzo	Bachiller		21/5/1755	34 83v
	Doctor	10/6/1755	14/6/1755	34 86v / 34 87r

CURSO 1755/1756				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Pol, Pedro José (Colegial)	Bachiller		30/7/1756	34 113r-v
	Doctor	5/8/1756	6/8/1756	34 114v / 34 114v-115r
Pujol, Francisco	Doctor	5/6/1756	26/6/1756	34 108v / 34 109r-v

CURSO 1756/1757				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bestard, Gabriel (Colegial)	Bachiller		18/5/1757	34 134v-135r
	Doctor	20/6/1757	30/6/1757	34 140v-141r / 34 142r-v
Caimari, Jaime (Colegial)	Bachiller		14/12/1756	34 120r-v
	Doctor	18/1/1757	25/1/1757	34 123r / 34 124r-v
Riera i Riera, Miguel Juan	Bachiller		13/1/1757	34 121r-v
	Doctor	18/1/1757	24/1/1757	34 123r-v / 34 123v-124r

CURSO 1757/1758				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Mas i Gelabert, Gabriel	Bachiller		12/12/1757	34 151v
	Doctor	14/1/1758	25/1/1758	34 155r-v / 34 155v-156r

CURSO 1758/1759				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Pujol, Mateo	Bachiller		15/5/1759	34 182r-v
	Doctor	19/5/1759	19/5/1759	34 183v-184r / 34 184r

CURSO 1760/1761				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alzamora, Miguel	Bachiller		10/6/1761	34 238v-239r
	Doctor	12/6/1761	17/6/1761	34 240r-v / 34 241v-242r
Pons, Nicolás	Bachiller		19/1/1761	34 223v-224r
	Doctor	28/1/1761	28/1/1761	34 226r-v

CURSO 1761/1762				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amengual Alomar, Juan (Colegial)	Bachiller		2/7/1762	34 257r
	Doctor	20/7/1762	22/7/1762	34 262r-v / 34 265r-v
Mas, Felipe (Colegial)	Bachiller		29/7/1762	34 271v-272r
	Doctor	15/9/1762	15/9/1762	35 2v-3v

CURSO 1762/1763				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Vidal, Mateo (Colegial)	Bachiller		13/10/1762	35 4r-v
	Doctor	15/10/1762	16/10/1762	35 6r-7r / 35 7r-8r

CURSO 1764/1765				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Llull, Pedro José (Colegial)	Bachiller?		15/6/1765	35 138v-139v
	Doctor?	20/6/1765	30/6/1765	35 143r-v / 35 149r-v
Nadal, Bernardo (Colegial)	Bachiller?		25/6/1765	35 144r-v
	Doctor?	27/6/1765	28/6/1765	35 146r-v / 35 148r-v
Ripoll i Estada, Juan	Bachiller		15/6/1765	35 137v-138v
	Doctor	8/7/1765	10/7/1765	35 151r-152r / 35 152v-153r
Servera i Mesquida, Juan	Bachiller		30/1/1765	35 107r-v
	Doctor	5/2/1765	6/2/1765	35 124r-125r / 35 126r-v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1765/1766				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Caimari i Roca, Gabriel	Bachiller		7/6/1766	35 175v-176v
	Doctor	17/6/1766	30/6/1766	35 191v-192r / 35 197r-198r
Estelrich i Massanet, Antonio	Bachiller		23/1/1766	35 159r-160r
	Doctor	11/6/1766	16/6/1766	35 186r-187r / 35 190v-191r
Ramonell i Coll, Pedro José (Colegial)	Bachiller		23/1/1766	35 160r-161r
	Doctor	18/2/1766	20/2/1766	35 164r-165r / 35 165r-166r

CURSO 1767/1768				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Morey i Blanquer, Jaime (Colegial)	Bachiller		24/11/1767	37 35r-36r
	Doctor	26/11/1767	27/11/1767	37 37r-38r / 37 38r-39r

CURSO 1768/1769				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Albertí, José (Colegial)	Bachiller		10/3/1769	37 108v-109r
	Doctor	14/3/1769	18/3/1769	37 110r-111r / 37 111r-112r
Ripoll i Estada, Pedro Lucas	Bachiller		13/2/1769	37 98r-99r
	Doctor	16/2/1769	18/2/1769	37 104r-v / 37 106v-107v
Serra, Pedro José	Bachiller		12/12/1768	37 83v-84r
	Doctor	14/12/1768	17/12/1768	37 87r-v / 37 89v-90v
Verger, Juan	Bachiller		19/1/1769	37 91v-92r
	Doctor	31/1/1769	3/2/1769	37 94r-v / 37 95v-96r

CURSO 1770/1771				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Estelrich, Juan	Bachiller		14/8/1771	37 193v-194v
	Doctor	20/8/1774	22/8/1771	37 197v-198r / 37 198v-199r
Palou, Rafael	Bachiller?		30/7/1771	37 189r-v
	Doctor?	6/8/1771	8/8/1771	37 191r-v / 37 191v-192v
Pasqual, Antonio (Colegial)	Bachiller		12/1/1771	37 144v-145r
	Doctor	19/1/1771	25/1/1771	37 147v-148r / 37 149v-150v
Pujol, Antonio José	Bachiller		12/4/1771	37 156r-v
	Doctor	16/4/1771	19/4/1771	37 158r-v / 37 158v-159v

CURSO 1771/1772				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Ripoll, Pedro Antonio	Bachiller		9/1/1772	36 1v-2v
	Doctor	22/1/1772	25/1/1772	36 3v-4v / 36 4v-5v

CURSO 1772/1773				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Antonio (Colegial)	Bachiller	29/1/1773	30/1/1773	36 24v-25v / 36 25v-26r
	Doctor	4/2/1773		36 27v-28v

CURSO 1773/1774				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Rullan, Bartolomé	Bachiller	17/7/1774	18/7/1774	36 68v-70r / 36 70r-v
	Doctor	21/7/1774	22/7/1774	36 74r-75r / 36 75r-76r
Verger, Pedro José (Colegial)	Bachiller?	13/1/1774	14/1/1774	36 63r-64r / 36 64r-65r
	Doctor?	19/1/1774	25/1/1774	36 66v-67v / 36 67v-68v

CURSO 1777/1778				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Garcias, Antonio	Bachiller	22/1/1778	23/1/1778	36 119r-120r / 36 120v-121r
	Doctor	14/2/1778	22/2/1778	36 124r-125r / 36 125v-126v

CURSO 1778/1779				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Danús, Andrés (Colegial)	Bachiller	27/10/1778	28/10/1778	36 164r-v / 36 165v-166r
	Doctor	4/11/1778	7/11/1778	36 167v-168v / 36 168v-169r
Gamundí, Miguel (Colegial)	Bachiller	7/6/1779	8/6/1779	36 182r / 36 184v-185r
	Doctor	18/6/1779	23/6/1779	36 187v-188v / 36 189r-190v
Penya, Domingo	Bachiller?	1/6/1779	2/6/1779	36 177r-v / 36 179v-180r
	Doctor?	2/7/1779	5/7/1779	36 192v-193v / 36 175v-176v

CURSO 1779/1780				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Cortey i Roca, Ignacio	Bachiller	12/1/1780	13/1/1780	36 225r-v / 36 229r-v
	Doctor	24/1/1780	26/1/1780	36 234v-235v / 36 236v-237v

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

Feliu, Andrés (Colegial)	Bachiller	27/1/1780	28/1/1780	36 239v-240r / 36 242r-243r
	Doctor	28/4/1780	30/6/1780	36 252r-253r / 36 262v-263v
Fonollar, Antonio	Bachiller	10/12/1779	11/12/1779	36 216r-v / 36 220r-v
	Doctor	13/1/1780	25/1/1780	36 226v-227v / 36 235v-236v
Llabrés, Bartolomé (Colegial)	Bachiller?	7/6/1780	8/6/1780	36 257r-258r / 36 258v-259r
	Doctor?	17/6/1780	20/6/1780	36 260v-261v / 36 261v-262v
Obrador, Lorenzo	Bachiller	24/4/1780	25/4/1780	36 247r-248r / 36 248v-249r
	Doctor	29/4/1780	11/5/1780	36 253r-254r / 36 254v-255r

CURSO 1780/1781

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bennàsser, Juan (Colegial)	Bachiller?	18/9/1781	19/9/1781	36 316v-317r / 36 319r-v
	Doctor?	24/9/1781	29/9/1781	36 322v-323v / 36 324v-325v

CURSO 1781/1782

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Miguel	Bachiller	18/6/1782	19/6/1782	36 363r-v / 36 366v-367r
	Doctor	26/6/1782	28/6/1782	36 373v-374v / 36 376v-377r
Lladó i Capó, Jorge	Bachiller	23/9/1782	24/9/1782	36 386v-387v / 36 388r-389r
Salom, Miguel	Bachiller?	7/6/1782	8/6/1782	36 357v-358r / 36 358v-359v
	Doctor?	15/6/1782	19/6/1782	36 360v-361v / 36 367r-368r

CURSO 1782/1783

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Jaime	Bachiller	6/12/1782	7/12/1782	36 391r-392r / 36 392v-393v
	Doctor	4/1/1783	25/1/1783	36 394v-395v / 36 400r-401r
Lladó i Capó, Jorge	Doctor	8/10/1782		36 390r-391r
Sastre, Juan (Colegial)	Bachiller?	16/6/1783	17/6/1783	36 409r-v / 36 411r-v
	Doctor?	21/6/1783	30/6/1783	36 412v-413v / 36 413v-414v

CURSO 1783/1784

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bennàsser, Rafael	Bachiller?	18/7/1784	19/7/1784	38 63v-64r / 38 66r-v

LOS GRADOS EN TEOLOGÍA LULIANA EN LA UNIVERSIDAD DE MALLORCA (1692-1824)

Roig i Mut, Pedro (Colegial)	Bachiller	7/5/1784	8/5/1784	36 481v-482r / 36 482v-483v
	Doctor	17/6/1784	30/6/1784	38 36v-37v / 38 41v-42v
Solivellas i Reus, Francisco	Bachiller	7/5/1784	8/5/1784	36 480r-481r / 36 483v-484v
	Doctor	16/6/1784	26/6/1784	38 34v-35v / 36 40v-41v

CURSO 1784/1785

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Llull, Juan	Bachiller	5/4/1785	6/4/1785	38 216v-217v / 38 219v-220v
	Doctor	12/4/1785	14/4/1785	38 224r-225r / 38 225v-226v
Vallespir, Bernardo	Bachiller?	11/7/1785	12/7/1785	40 4v-5v / 40 6r-7r

CURSO 1786/1787

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Pasqual, Raimundo	Bachiller	23/4/1787	24/4/1787	40 333v-334v / 40 335r-336r
	Doctor	5/5/1787	8/5/1787	40 337r-338v / 40 338v-339v
Santandreu, Juan	Bachiller	15/6/1787	(16/6/1787)	40 378r-379r
	Doctor	22/6/1787	30/6/1787	40 385r-386r / 40 14r-15r

CURSO 1787/1788

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Ferrà, Juan (Colegial)	Bachiller	19/12/1787	20/12/1787	41 109r-110r / 41 116r-v
	Doctor	4/1/1788	25/1/1788	41 124v-125v / 41 139v-140v

CURSO 1788/1789

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
López, Francisco (Colegial)	Bachiller	15/4/1789	16/4/1789	41 251v-252v / 41 254v-255r
	Doctor	21/4/1789	23/4/1789	41 258r-259v / 41 160v-161v
Serra i Sard, Damián	Bachiller	12/12/1788	13/12/1788	41 226v-227v / 41 228r-229r
	Doctor	21/12/1788	22/12/1788	41 230v-231v / 41 231v-232v
Suau, José	Bachiller	31/8/1789	1/9/1789	41 276v-277r / 41 279r-v
	Doctor	27/9/1789		41 286r-287r

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1789/1790				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Ferrer, Antonio	Bachiller	14/6/1790		41 360r-v
Pujol, Ignacio	Bachiller	22/2/1790	23/2/1790	41 336r-v / 41 337v-338r
	Doctor	2/3/1790	4/3/1790	41 339v-340v / 41 341r-342r

CURSO 1790/1791				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bosch, Bartolomé (Colegial?)	Bachiller?	8/10/1790	9/10/1790	41 397r-v / 41 398v-399v
	Doctor?	12/10/1790	14/10/1790	/ 41 419v-420r
Ferrer, Antonio	Bachiller		30/11/1790	41 412r-413r
	Doctor	6/12/1790	11/12/1790	41 414r-415r / 41 415r-416v
Mas i Vidal, Jaime (Colegial)	Bachiller	6/6/1791	7/6/1791	42 sf / 42 sf
	Doctor	10/6/1791	19/6/1791	42 sf / 42 sf
Mesquida i Pujals, Francisco	Bachiller	14/2/1791	15/2/1791	42 sf / 42 sf
Pons, Gabriel	Bachiller	6/6/1791	7/6/1791	42 sf / 42 sf
	Doctor	10/6/1791	15/6/1791	42 sf / 42 sf

CURSO 1791/1792				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Llambias, Damián (Colegial)	Bachiller	19/12/1791	20/12/1791	42 sf / 42 sf
	Doctor	7/2/1792	13/2/1792	42 sf / 42 sf
Morey, Juan	Bachiller?	27/2/1792	28/2/1792	42 sf / 42 sf
	Doctor?	6/3/1792	20/3/1792	42 sf / 42 sf

CURSO 1792/1793				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amengual i Amengual, Juan (Colegial)	Bachiller	9/1/1793	10/1/1793	42 sf / 42 sf
	Doctor	22/1/1793	25/1/1793	42 sf / 42 sf
Capó, Arnaldo	Bachiller	5/2/1793		42 sf
Romaguera, Antonio José	Bachiller	24/4/1793	25/4/1793	42 sf / 42 sf
	Doctor	2/4/1793	28/4/1793	42 sf / 42 sf

CURSO 1793/1794				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Blanes, Miguel	Bachiller	30/1/1794	31/1/1794	42 sf / 42 sf
	Doctor	25/2/1794	26/2/1794	42 sf / 42 sf
Despuig i Fortuny, Luis	Bachiller	16/10/1793	17/10/1793	42 sf / 42 sf
	Doctor	20/10/1793	21/10/1793	42 sf / 42 sf

CURSO 1794/1795				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Alemany, Arnaldo (Colegial)	Bachiller	17/3/1795	18/3/1795	42 sf / 42 sf
	Doctor	23/3/1795	25/3/1795	42 sf / 42 sf
Capó i Cirer, Antonio	Bachiller	21/4/1795	22/4/1795	42 sf / 42 sf
Esteve, Pedro Juan	Bachiller	17/3/1795	18/3/1795	42 sf / 42 sf
	Doctor	20/3/1795	22/3/1795	42 sf / 42 sf

CURSO 1795/1796				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Bauzà, Juan	Bachiller?	14/3/1796	15/3/1796	42 sf / 42 sf
	Doctor?	21/3/1796	22/3/1796	42 sf / 42 sf
Costa, Francisco	Bachiller	8/3/1796	9/3/1796	42 sf / 42 sf
	Doctor	14/3/1796	16/3/1796	42 sf / 42 sf
Gamundí, Pedro	Bachiller	14/3/1796	15/3/1796	42 sf / 42 sf
	Doctor	17/3/1796	20/3/1796	42 sf / 42 sf

CURSO 1796/1797				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Balle, Bartolomé	Bachiller	28/11/1796	29/11/1796	42 sf / 42 sf
Binimelis, Pedro Antonio (Colegial)	Bachiller	10/7/1797	13/7/1797	42 sf / 42 sf
Bordoy, Miguel	Bachiller?	7/7/1797	8/7/1797	42 sf / 42 sf
	Doctor?	12/7/1797	15/7/1797	42 sf / 42 sf
Capó, Jaime	Bachiller?	21/3/1797	22/3/1797	42 sf / 42 sf
	Doctor?	22/4/1797	25/4/1797	42 sf / 42 sf
Galmés, Miguel	Bachiller	28/11/1796	29/11/1796	42 sf / 42 sf
	Doctor	19/12/1796	25/1/1797	42 sf / 42 sf

CURSO 1797/1798				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Balle, Bartolomé	Doctor	25/11/1797	30/11/1797	42 sf / 42 sf
Binimelis, Pedro Antonio	Doctor	7/11/1797	11/11/1797	42 sf / 42 sf
Cabot, Miguel	Bachiller?	13/4/1798	14/4/1798	42 sf / 42 sf
	Doctor?	29/4/1798	30/4/1798	42 sf / 42 sf
Cañellas, Matías	Bachiller	6/3/1798	7/3/1798	42 sf / 42 sf
	Doctor	3/4/1798		42 sf

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

Cerdà, José (Colegial)	Bachiller	25/6/1798	26/6/1798	42 sf / 42 sf
	Doctor	2/7/1798	4/7/1798	42 sf / 42 sf
Contestí, Cipriano	Bachiller	23/10/1797	24/10/1797	42 sf / 42 sf
	Doctor	27/10/1797	3/11/1797	42 sf / 42 sf
Crespí i Mairata, Pedro	Bachiller	13/12/1797	14/12/1797	42 sf / 42 sf
	Doctor	22/12/1797	13/1/1798	42 sf / 42 sf
Fontcuberta, Juan	Bachiller	2/4/1798	3/4/1798	42 sf / 42 sf
	Doctor	30/4/1798	5/5/1798	42 sf / 42 sf
Palou, Antonio	Bachiller?	19/12/1797	20/12/1797	42 sf / 42 sf
	Doctor?	13/1/1798	25/1/1798	42 sf / 42 sf

CURSO 1798/1799

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Mestre, Sebastián	Bachiller	18/2/1799	19/2/1799	42 sf / 42 sf

HAY UN VACÍO DOCUMENTAL

CURSO 1803/1804

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Llampayes i Prats, Jaime (Colegial)	Doctor		30/6/1804	Leg.38
Moragues, Jaime Juan	Doctor	7/7/1804	11/7/1804	Leg.38 / Leg.38
Seguí, Juan	Bachiller	17/7/1804	18/7/1804	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	21/7/1804	24/7/1804	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1805/1806

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amengual Hernández, José (Colegial)	Bachiller	17/6/1806	18/6/1806	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	21/6/1806	30/6/1806	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1806/1807

Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Roig, Antonio (Colegial?)	Bachiller?	9/12/1806	10/12/1806	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	13/12/1806	14/12/1806	Leg.38 / Leg.38
Sureda, Guillermo	Bachiller?	14/4/1807	15/4/1807	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	28/4/1807	30/4/1807	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1807/1808				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Janer i Seguí, Bartolomé	Bachiller	17/11/1807	18/11/1807	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	28/11/1807	12/12/1807	Leg.38 / Leg.38
Llompарт i Payeras, Pedro Juan	Bachiller?	21/3/1808	22/3/1808	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	27/3/1808	31/3/1808	Leg.38 / Leg.38
Nebot i Santandreu, Nicolás	Bachiller	10/11/1807	11/11/1807	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	14/11/1807	16/11/1807	Leg.38 / Leg.38
Sancho i Perelló, Juan Antonio	Bachiller	30/5/1808	31/5/1808	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	19/7/1808	22/7/1808	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1808/1809				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amengual, Sebastián	Bachiller?	15/6/1809	16/6/1809	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	22/6/1809	30/6/1809	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1809/1810				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Rullan, Antonio (Colegial?)	Bachiller	11/1/1810	12/1/1810	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	16/1/1810	25/1/1810	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1810/1811				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Cerdà, Miguel	Bachiller	6/5/1811	7/5/1811	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	13/5/1811	17/5/1811	Leg.38 / Leg.38
Estelrich i Pastor, Damián (Colegial)	Bachiller	6/5/1811	7/5/1811	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	13/5/1811	16/5/1811	Leg.38 / Leg.38
Homs i Colom, Jaime Antonio	Bachiller	15/5/1811	16/5/1811	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	20/5/1811	22/5/1811	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1811/1812				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Gili, Bartolomé (Colegial)	Bachiller	26/11/1811	27/11/1811	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	5/12/1811	7/12/1811	Leg.38 / Leg.38
Moll, Antonio	Bachiller?	4/3/1812	5/3/1812	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	11/3/1812	16/3/1812	Leg.38 / Leg.38

ALBERT CASSANYES ROIG / RAFAEL RAMIS BARCELÓ

CURSO 1813/1814				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Cabrer, Juan	Bachiller?	14/7/1814	15/7/1814	Leg.38 / Leg.38
Villalonga i Muntaner, Príamo	Bachiller	4/3/1814	5/3/1814	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	12/3/1814	14/3/1814	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1814/1815				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Artigues, Miguel Ignacio	Bachiller	9/6/1815	18/6/1815	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	23/6/1815	30/6/1815	Leg.38 / Leg.38
Dezcallar i Santandreu, Guillermo	Bachiller	16/12/1814	17/12/1814	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	12/1/1815	25/1/1815	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1816/1817				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Amengual, Juan O. F. M.	Doctor?		27/4/1817	Leg.38
Bennàsser i Caldentey, Antonio	Bachiller	3/8/1817	4/8/1817	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	8/8/1817	12/8/1817	Leg.38 / Leg.38
Galmés, Bernardo	Bachiller	26/6/1817	27/6/1817	Leg.38 / Leg.38
Llambías, Simón Pablo	Bachiller	5/8/1817	6/8/1817	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	24/8/1817	31/8/1817	Leg.38 / Leg.38
Moragues i Comellas, Manuel	Bachiller	12/5/1817	13/5/1817	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	20/5/1817	22/5/1817	Leg.38 / Leg.38
Sintes, José	Bachiller	13/6/1817	14/6/1817	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1817/1818				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Castellà, Mateo	Bachiller	8/6/1818	9/6/1818	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	14/6/1818	18/6/1818	Leg.38 / Leg.38
Cortey, Ignacio	Bachiller	13/9/1818	14/9/1818	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	29/9/1818		Leg.38
Fiol, Juan	Bachiller?	1/6/1818	2/6/1818	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	9/6/1818	13/6/1818	Leg.38 / Leg.38
Galmés, Bernardo	Doctor	20/4/1818	23/4/1818	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1818/1819				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Cortey, Ignacio	Doctor		2/10/1818	Leg.38
Oliver, Joaquín	Bachiller?	9/7/1819	10/7/1819	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	15/7/1819	17/7/1819	Leg.38 / Leg.38
Salas, Pedro Francisco	Bachiller	7/6/1819	8/6/1819	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	19/6/1819	30/6/1819	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1819/1820				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Homar, Lorenzo (Colegial)	Bachiller	16/6/1820	17/6/1820	Leg.38 / Leg.38
	Doctor	20/6/1820	30/6/1820	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1820/1821				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Galmés, Pedro José	Bachiller?	12/2/1821	13/2/1821	Leg.38 / Leg.38
	Doctor?	16/2/1821	21/2/1821	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1821/1822				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Morey, Jaime	Bachiller	26/7/1822	27/7/1822	Leg.38 / Leg.38

CURSO 1822/1823				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Oliver, Juan	Bachiller?		17/6/1823	Leg.38
	Doctor?		17/6/1823	Leg.38

CURSO 1823/1824				
Nombre	Grado	Examinado	Conferido	Documento
Buades, Nicolás	Bachiller?	18/12/1823	19/12/1823	Leg.38 / Leg.38
Planes, Jaime	Bachiller?	6/7/1824	7/7/1824	Leg.38 / Leg.38
Sala, Pedro Antonio	Bachiller?	6/7/1824	7/7/1824	Leg.38 / Leg.38

L'ART DEL SET-CENTS A LA PARROQUIAL DE MARIA DE LA SALUT: ELS ESCULTORS DEIÀ, BENNÀSSER I ELS CARBONELL

Miquel Pou Amengual

Llicenciat en Història de l'Art

Resum: A partir del primer llibre de confraries que s'ha conservat de la parroquial de Maria de la Salut (Mallorca) s'analitza l'obra de diversos artistes que obraren en aquest temple. Els artistes que hi participaren a partir del segon terç del segle XVIII van ser l'escultor Joan Deià que realitzà el retaule de sant Josep; l'escultor Gabriel Bennàsser que aportà l'obra del retaule major; l'escultor Antoni Carbonell que fabricà l'estàtua de sant Sebastià i el pintor Miquel Carbonell que obrà tasques de daurat així com diverses pintures. L'estudi, a més de desenvolupar la participació d'aquests autors dins el temple, aporta documentació biogràfica que amplia i contextualitza la vida d'aquests escultors i pintors que treballaren a Mallorca durant aquesta època.

Paraules clau: Barroc, Joan Deià, Gabriel Bennàsser, Miquel Carbonell, Antoni Carbonell, Andreu Carbonell.

Abstract: From the first book of guilds preserved of the parish of Maria de la Salut (Mallorca) the work of artists who worked in this temples is hereby analysed. The artists who participated in the second third of the 18th century were the sculptor Joan Deia who made the altarpiece of St. Joseph, the sculptor Gabriel Bennàsser who made the central altarpiece, the sculptor Antoni Carbonell who made the statue of St. Sebastian and the painter Miquel Carbonell who contributed various paintings. The study also provides biographical documentation that contextualizes the lives of these sculptors and painters who worked in Mallorca..

Key words: Baroque, Joan Deià, Gabriel Bennàsser, Miquel Carbonell, Antoni Carbonell, Andreu Carbonell.

Rebut el 26 de maig. Acceptat el 10 de novembre de 2015.

Abreviatures: ACM = Arxiu Capitular de Mallorca, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca, AMP = Arxiu Municipal de Palma, APP = Arxiu Parroquial de Petra, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lu-liana*, GEM = *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, GEPEB = *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*.

1. Introducció

L'any 2013 el professor Bartomeu Pastor publicà un laboriós estudi sobre l'església parroquial de Maria de la Salut. El llibre és un treball que recull la història d'aquest temple religiós des de diverses vessants. L'obra estudia l'origen i l'evolució del recinte (institució i espai): els orígens, l'administració religiosa, l'evolució i eixample de l'edifici o les obrieres.¹

Malauradament, i el mateix estudi ho reconeix, manca una anàlisi en profunditat de l'obra artística, especialment del segle XVIII, que fou quan l'embranchida del temple fou major. Sobre aquest aspecte ens referim no sols a l'estudi formal o purament epidèrmic de l'art religiós, doncs aquesta qüestió ja estaria recollida en el llibre, sinó pel que fa a l'aspecte documental, arxivístic i atributiu d'algunes peces que es feren i que s'han conservat. En aquest cas desenvoluparem les obres que foren realitzades per l'escultor Joan Deià que elaborà el retaule de sant Josep i de l'escultor Gabriel Bennàsser que realitzà el retaule major. Els dos mobles retaulístics són peces que encara es conserven i es poden contemplar dins l'església de Maria. Així i tot, també seguirem les obres que van realitzar diversos Carbonells (Miquel i Antoni) que fabricaren peces pictòriques i escultòriques, a més de continuar en el treball iniciat per l'escultor Deià, per exemple, amb el procés del daurat.

La base documental de la qual abstrurem les fonts documentals i que conformarà la columna direccional d'aquest treball és un manuscrit conegut pels estudiosos que s'interessaren per aquesta església. El professor Pastor va fer esment al *Llibre de Confraries, 1731-1785*; un recull comptable que l'historiador mossèn Gaspar Munar havia utilitzat per elaborar la seva síntesi sobre aquest temple a l'any 1958² i que ha restat, fins ara, en dipòsit desconegut pels investigadors que s'han interessat sobre el tema. Aquest perdut manuscrit conforma una part de l'aplec de llibres i documents de l'arxiu parroquial de Maria de la Salut que anaren a parar a l'Arxiu Diocesà de Mallorca.³ Quasi cap d'aquesta documentació va ser utilitzada pel darrer estudi sobre aquest temple que ja hem mencionat i, com hem fet referència, a partir del llibre de confraries del segle XVIII aquest article vol conformar o perfilar l'estudi d'algunes de les peces que es crearen.

Així mateix, donat que els artistes que tractam encara resten, en diversa mesura, poc coneguts intentarem fer una aproximació biogràfica en la mesura del que ens ha estat possible.

2. Sobre l'escultor Deià i els Carbonell: el retaule de sant Josep, la pintura de sant Francesc Xavier i l'escultura de sant Sebastià

El primer artista que tenim documentat que intervení a la parroquial de Maria va ser l'escultor Joan Deià Pons (1684-1765) i, com veurem, estava casat amb Eugènia Barceló. El matrimoni tengué tres fills: Nicolau, Elisabet i Maria.

¹ PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria: de Vicaria a Parroquia (1696-1913)*, Palma, 2013.

² MUNAR I OLIVER, G.: *Parroquia y Santuario de Ntra. Sra. de la Salud de la Villa de Maria*, Palma, 1958.

³ ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70. El manuscrit forma part de la sèrie documental històrica d'aquest temple i, segurament, és el gruix del fons històric que es pot trobar d'aquesta institució de la part forana. L'aplec és format (entre llibres, manuscrits i lligalls) per 115 unitats: 1-16. Baptismes (1696-1913); 17-29. Matrimonis (1696-1927); 30-41. Defuncions (1678-1935); 42-51. Pàrvuls (1715-1918); 52-69. Lligalls de minuts sacramentals (1737-1934); 70-103. Obrieres i confraries (1731-1934); 104-108. Culte i fàbrica (1731-1938); 109-115. Miscel·lània (1887-1930). Pel que fa a la sèrie d'obrieres el conjunt sol fer referència als segles XIX i XX, excepte uns pocs que s'inicien a finals del segle XVIII i la unitat 70 que és la que utilitzarem per aquest estudi.

Pel que fa a l'aspecte artístic; l'escultor Deià ingressà de manera tardana, amb vint anys, d'aprenent al taller de l'escultor Joan Antoni Oms (1707). El pare, Nicolau Deià,⁴ va ser qui l'avalà, de totes maneres, i gràcies a una disposició del virrei, amb quatre anys de formació pogué avançar la data de mestria i entrà dins el gremi el 1711.⁵ Aquest escultor devia tenir una forta personalitat com veurem a partir dels tràmits notarials que deixà i que indiquen un control força gran sobre els familiars pròxims. En aquesta concepció també ajuda la relació, en primera persona, que va fer l'escultor dels artistes que treballaven el 1749 a Ciutat de Mallorca: *...Moltíssims són los artistes que jo tinch coneguts qui habiten en la present... i com a professor que som de l'art de sculptor conec a tots los sculptors que en ella hy ha...*⁶ Alguns d'ells, per altra banda, degueren estar especialment vinculats amb aquest escultor perquè els utilitzava de testimoni per algunes de les seves actes notarials, per exemple: els escultors Pere Colom i Jaume Fabrer. El primer, a més, després de dos anys de formació dins el taller de l'escultor Sebastià Pou va passar, el 1714, a ser aprenent dins el seu obrador. Per altra banda, encara que en la relació feta per Deià el 1749 deixava constància de conèixer a bastament el món artístic illenc, la presència de l'escultor dins el gremi, pel que fins ara es coneix, fou bastant minsa: el 1714 presentà a l'examen de mestria a Macià Cabanellas⁷ i s'han trobat alguns anys que actuava de testimoni en les actes del gremi (1710) o assistint a les reunions (1718, 1719).⁸

L'obra d'aquest escultor és diversa. Un dels primers treballs fou visurant el retaule major de Pere Bauçà per Mancor de la Vall i seguí amb obres com: el retaule de la Mare de Déu de la Soledat pel convent dels Mínims a Ciutat (1717), el retaule de sant Francesc de Paula pel convent de Santa Maria del Camí (1718-1737), diverses claus de volta per Binissalem o Muro, com també, diverses obres per a l'església de sant Marçal (1728-1734), el retaule de sant Josep per Banyalbufar (1728); així com treballs pel convent de santa Teresa, pel monestir de sant Bartomeu a Inca o a la Seu de Mallorca col·laborant amb Dardanone (retaule Major, retaule del sant Crist del Davallament), entre d'altres treballs. S'ha dit que degué aconseguir una bona posició econòmica, el fill va ser metge i treballà per diversos regiments de l'exèrcit espanyol així com a l'Hospital Militar de Mallorca.⁹ D'aquest darrer

4 A més de la informació documental que exposarem sobre l'escultor i la relació familiar, més econòmica que familiar que tenia amb ells, també trobam el pare de l'escultor que deixà testimoni notarial el 25 de setembre de 1694 juntament amb la seva sogra, Elisabet Balle, de diversos deutes que havien contret amb Coloma Barceló i Bordoy que els anava prestant diners *...per bon amor...*: 05/11/1689; 27/11/1689; 04/01/1690; 14/02/1690 (ARM, Notaris, T-563, f. 231v-233v).

5 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca entre els Àustries i els Borbons: llibre de cartes i exàmens del col·legi de pintors i escultors començant 1659 fins a 1724*, Palma, 2014, p. 356-357, 378-379.

6 LLOMPART, G.: "Elenco primerizo de los artistas mallorquines del siglo XVIII", *BSAL*, 45, 1989, p. 318. L'escultor Rafel Torres, poc més o menys, introdueix una altra relació d'artistes amb el mateix pròleg.

7 D'aquest desconegut artista es troba un personatge amb el mateix nom, nomenat com a *mestre* però sense fer referència a la seva professió, que s'havia casat amb Catalina Frau i el desembre de 1743 se li havia mort la seva filla Maria (ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1737-1744, f. 240). Cabanellas tampoc no és un llinatge del tot desconegut dins el món artístic de l'illa. Un Antoni Cabanellas que feia de pintor morí el 1661. Si bé, de moment, no té cap parentiu documentat amb el que hem apuntat (FERRÀ-PONÇ, D.: "Antoni Cabanellas", *GEM*, 18, Palma, p. 354).

8 L'examen de Macià Cabanellas era per pintura. Deià, de totes maneres, no hi tenia, en principi, cap filiació artística perquè Cabanellas era de formació externa o almenys no consta la seva formació dins el gremi. Vegeu: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 383-385, 367, 399-400, 414-415.

9 Vegeu-ne l'obra i la biografia aplegada a: CARBONELL BUADES, M.: "Joan Deià Balle", *GEPEB*, 2, Palma, 1996,

fet potser en sia testimoni el rastre documental que deixà l'escultor i que, com veurem, en podem fer un bon aplec.

Un oncle de l'escultor, Jeroni Deià, fill del forner Joan Deià i de Francina Bordoy, va deixar al pare de l'escultor, Nicolau (el seu germà), la propietat dels béns que llavors, una vegada finat ell, havien de passar directament a l'escultor.¹⁰ Això, de fet, passà abans de la mort de Jeroni perquè el pare de l'escultor morí el juliol de 1721, mentre que l'oncle Jeroni va finir el 1725.¹¹

Mentrestant, la dona de Deià, Eugènia Barceló, també devia tenir una bona ponderació en la seva família perquè el 1720 el seu oncle, Miquel *Vilesclar*, li va fer donació universal de tots els béns. De totes maneres, el negoci no devia ser positiu pel matrimoni Deià-Barceló pel fet que al cap d'un any, amb el permís de l'escultor, la dona va decidir renunciar a la donació i retornar a *Vilesclar* totes les propietats amb el compte de les despeses i els cobraments que havien estat subjectes.¹² Poca cosa més sabem de la muller, en tot cas, la seva mort es va produir el 1739.¹³

Entre els altres negocis de Joan Deià sabem que el 1737 va vendre un cens a Bartomeu Artigues, rector de l'església de santa Eulàlia de Ciutat.¹⁴ El 1745 tenia un plet obert contra ell Jaume Mateu Sunyer i Bassa. Ambdós tenien una causa davant la Cúria del comte d'Empúries que havia estat apel·lada a la Reial Audiència. Sunyer demanava a l'escultor Deià el pagament periòdic d'un cens que provenia d'un dret cedit entre el mercader Francesc Canyelles i el pare de Sunyer. Unes pensions acumulades i insatisfetes des de 1697 fins a 1745. El plet havia sortit a favor de Sunyer i la sentència de la Cúria de la Baronia del comte d'Empúries la confirmava. En tot cas, Deià no era el subjecte directe sinó que l'obligat era el seu avi forner (Joan Deià). El fet que l'escultor fos el successor, l'obligat i el beneficiat directe de l'herència de l'avi va fer que també rebés les obligacions o deutes. Deià havia interposat l'apel·lació davant la Reial Audiència però s'acabà pactant que l'escultor satisfés en diverses tongades (el dia de sant Miquel, per Nadal...) el deute familiar que havia arribat a les 296 lliures.¹⁵

p. 100-101. Un darrer estudi que menciona la relació entre l'escultor mallorquí i el mestre italià el podeu veure a: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 102-103.

10 ARM, Notaris, T-571, f. 53. Jeroni Deià era paraire i va fer marmessors a: Joan Barceló, canonge de la Seu i Joan Sunyer, beneficiat d'aquesta; Anna Esteve, la dona, el germà Nicolau i el fill d'aquest, l'escultor Deià amb el cunyat Llorenç Esteve. La sepultura l'escollií en el vas dels Deiàns a l'església de santa Eulàlia. Si bé la propietat recauria a la línia de l'escultor, la muller era la usufructuària i com que no tenien fills la propietat passaria a la línia del germà. El testament es va fer el 1712 i morí el 21 de setembre de 1725.

11 ARM, Notaris, T-567, s/f. 15/02/1721. Nicolau va fer marmessors al fill escultor i al germà Jeroni. El lloc de sepultura va ser el familiar, davant el portal de la sagristia major de santa Eulàlia. Els dos testimonis d'aquest document eren els companys escultors de Deià: Pere Colom i Jaume Fabrer.

12 ARM, Notaris, T-567, s/f. 27/06/1721. L'escultor Jaume Fabrer tornà a actuar de testimoni. Fabrer, així com Colom que s'havia format dins el taller de Deià, és probable que formassin part del mateix taller o almenys treballassin en col·laboració. L'escultor Colom el tornam a trobar vinculat el 1720, vegeu la nota 16.

13 CARBONELL BUADES, M.: "Retablos barrocos", a PASCUAL, A. (coord.): *La Catedral de Mallorca*, Palma, 1995, p. 163, nota 41.

14 ARM, Notaris, R-193, f. 114v-115v. El document deixa entreveure un altre registre notarial de l'àvia, Elisabet Pons i Balle, documentat pel notari Miquel Dameto el 12 d'octubre de 1698.

15 ARM, Notaris, R-195, f. 8v-10v. Del deute, cinquanta lliures ja havien estat cedides per Sunyer al mercader

Joan Deià devia tenir algun pes important dins la família com hem anotat tant l'avi com l'oncle li feren recaure directament, o bé de manera explícita a via d'antecedent en el pare, la seva herència. Aquest fet ho recordà l'escultor el 1720 quan es va enfrontar amb tota la família (Nicolau, Jeroni, Priam Cerdà, Coloma Deià, Eulàlia Omar... que eren els fills i nets de l'avi, per tant, pare, oncles, cosins o família política de l'escultor) dient que ell era el successor de l'avi i de l'àvia (Elisabet Pons i Balle) i era a ell, per tant, a qui li havien de donar totes les pensions del cens d'establiment que anassin a favor dels dos difunts. Sobretot es referia a les cases i a la botiga que tenien a la plaça de la peixateria del districte de Santa Eulàlia. La família reconeixia el dret emperò exposaren que no s'havien beneficiat de cap de les pensions excepte Nicolau, el pare de l'escultor, que reconeixia haver habitat les cases sense conèixer les obligacions que això ocasionava. Com que a la reunió es va voler evitar les despeses judicials varen arribar a l'acord de renunciar a litigar i a qualsevol dret que anàs a favor de l'escultor.¹⁶

En canvi, pel març de 1746, l'escultor Joan Deià feia donació de tots els béns tant mobles com immobles, drets i crèdits al seu fill metge. L'escultor es reservava dues-centes lliures per ell, així com vuit-centes que pertanyien a la legítima de les dues filles menors de l'escultor, Elisabet i Maria, que s'utilitzarien per a la dot matrimonial si es donava el cas.¹⁷ Si no s'acabassin casant, l'excés de la legítima passaria al fill metge. Així i tot, l'escultor s'assegurava el manteniment obligant el fill a mantenir-lo i alimentar-lo de manera correcta com també a les germanes si quedaven fadrines. L'obligació de manutenció s'allargava fins a la que devia ser la criada Joana Ramonell, vídua.¹⁸ Tot aquest condicionament va durar poc i algun fet excepcional degué passar en els dos anys següents perquè l'escultor es va retreure de la donació i, el novembre de 1748, tornà a fer una acta revocant els documents notariais de la cessió. Segons Deià: *...se me han oferit alguns motius molts justos y que han mogut dignament lo meu animo. Per çò... ab la present publich instrument y del millor modo revoca, anul·la y recindesch la dita donació...*¹⁹ Amb la qual cosa sembla que tot tornà a mans de l'escultor. Potser el fill havia tingut algun accident o algun esdeveniment excepcional donat que servia de metge a càrrec de l'exèrcit i morí el 1750.²⁰

Pel que fa a la criada Ramonell morí el 1763 i Deià es va convertir en el seu donatari. Entre les obligacions subscrites estava traspassar al convent d'Àtria de Ciutat l'obra pia de la difunta que era un cens o establiment que havia tengut d'unes terres a Sóller.²¹

Com hem avançat i retornant a la tasca artística de l'escultor; Deià havia iniciat el treball escultòric i la fabricació del retaule de sant Josep de la parroquial de Maria el 1732. El retaule i

Domingo Carrió, a qui Deià les hi havia de pagar.

16 ARM, Notaris, T-567, s/f, 22/03/1720. L'escultor Pere Colom li va fer de testimoni.

17 Els hi pertanyia 400 lliures per a cada una. La part material (roba, plata...) era separada i no estava inclosa.

18 ARM, Notaris, R-195, f. 34r-35v. De totes maneres si el metge moria abans de l'escultor tot tornava a aquest o botava a les filles si ell hagués finat.

19 ARM, Notaris, R-195, f. 201r-v.

20 CAPÓ, J.: "L'escultor Joan Deyà", *BSAL*, 45, 1989, p. 327.

21 ARM, Clero, C-462, f. 131r-132v. La donació va ser recollida pel prior del convent Joan Salvà. Segurament va ser la que quedà registrada en el llibre de comptes del convent d'aquest mes i any en què l'escultor Deià hi donà 30 lliures i 18 sous de cens (ARM, Clero, C-763, f. 195).

l'advocació al sant patriarca era nou. Uns anys abans (1725) l'edifici només disposava d'una pintura d'aquest sant i poc més de cinc capelles o retaules menors.²² L'obreria governada per Jordi i Joan Carbonell ja pagà, el 1732, 10 lliures a compte del retaule que l'escultor els estava realitzant.²³ El retaule, pel que ens ha quedat registrat, s'executà fins al 1734 quan Deià acabà de cobrar 45 lliures per ...*acompliment del quadro ha fet...*²⁴ Possiblement no s'allargà massa més el treball d'aquest escultor dels tres anys que tenim documentats en els quals cobrà 125 lliures a través de quatre partides.²⁵ Independentment que anys després s'hi afegissin altres elements com el daurat que aniria a compte d'altres artistes. El moble és de petites dimensions i ben bé podria entrar dins aquest preu. El 1735 l'obreria havia passat a ser duta per Josep Tomas i Miquel Gual i s'encarregà de fer beneir el nou moble.²⁶ Encara que el retaule estava acabat i beneït no es daurà, o s'acabà de daurar, fins a tres anys després. Aquesta tasca va ser encarregada a Miquel Carbonell. Un pintor que, per altra banda, veurem que ja estava treballant coetàniament amb l'escultor Deià en altres obreries i capelles del temple. A mans dels obrers Jaume Ginard, Jordi Gual i Martí Amengual, Miquel Carbonell arribà a cobrar pel daurat almenys 67 lliures entre els anys 1737 i 1738.²⁷ Pel maig d'aquest darrer any el pintor cobrava pel daurat i per arreglar la decoració d'uns àngels²⁸ i, finalment, el treball va ser clos el mes de setembre.²⁹

Una vegada acabada gran part de l'obra retaulística de sant Josep la capella fou decorada amb una llàntia a càrrec de l'argenter Gabriel *Velariole*.³⁰ Una peça de 74 lliures que sobrepassava el cost que tenim documentat del daurat del moble.³¹ Un preu menor,

22 ADM, Visites Pastoral, Oratori de Maria (Santa Margalida), 1725, mf. 31.6. Les capelles citades són: l'altar Major, el de les Ànimes, el de santa Anna, el de sant Sebastià i el de sant Vicenç Ferrer.

23 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 2r. *Item als 15 abril 1732 a Me Deya deu ll a compte del quadro treballa per la capella.*

24 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 11v. *Pº als 3 desembre 1734 han pagat a Me Deya acompliment del quadro ha fet 45 ll; Item als 6 desembre per port dels mestres.*

25 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 4v, 8r. *Item als 16 Janer 1733 a Me Deia acompte del quadro han pagat 30 lliures; Item als 13 abril 1734 a Me Deya per conte del quadro 40 ll.*

26 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 11v. *Item en la bendició del St. y quadro han fet 18 ll. més amb el platillo.*

27 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 18v, 22r. *Item als 28 mars a Michel Carbonell per re llibres or ...per daurar 30 ll. 8 (1737); Item als 20 maig (1737) a me Carbonell, pintor per el deurar, colos y mantenirse 22 ll... don fe Jo Pere Font, pre y vic... com 22 maig 1737 se han tret de la caixa de St Josep per los dits obrers denou lliures que estaven avansades dels anys 1735 y 36. Y dites han servit per el gasto han fet dits obrers en deurar el quadro de la capella del St...; Item a 26 mars (1738) a Miquel Carbonell per 16 llibres... per deurar 15 ll. 4s.; Item a 4 maig per mans y mantenirse dit Carbonell... 11 ll 4s.*

28 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 22r. *Item 10 maig a dit Carbonell per esmarnar los Àngels del quadro 1 ll. ... y con el Sr... dit Ginard dos lliures un sou y sis del any present que decreditor ab una lliure sinch sous y sis, las quals per continuarse deurar el quadro allibera y queda satisfet...*

29 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 45v. *Item als 13 setembre (1738) a Me Carbonell per 7 llibres or a 19 s per concloure el quadro 6 ll. 13s.; Item a 25 setembre a Me Carbonell per el deurar y mantenirse 5 ll.*

30 Aquest argenter devia formar part d'una nissaga que treballaven a l'illa. Un altre que formava aquesta nissaga devia ser l'argenter Antoni Valleriola, que tenia una filla casada amb Pere Joan Pomar, també argenter, que havia mort el juliol de 1737 (ARM, Protocols, 5771, f. 99).

31 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 32v. *Item (01/09/1740) per la llàntia de plata ha feta y mans Gabriel Velariole, argenter, ha pagat 74 ll 11s. 6.* Inscrit un poc més baix i torna a aparèixer un rebut a compte de 54 lliures. No sabem si forma part del mateix preu o és un cost afegit.

però no irrellevant, va ser el cost del pendó nou de l'obreria que suposà una despesa afegida de 54 lliures. La peça fou duta per Francisco Desclapés.³² Aquest Desclapés devia ser un intermediari entre l'obreria i el fabricant, sia sastre (en el cas del pendó), fuster o pintor, perquè a través d'ell l'obreria li pagà per haver dut uns draps pintats pel pintor Joan Muntaner, així com per una figura processional del sant, entre altres despeses.³³ Per altra banda, l'obreria també comprà un tabernacle i la caixa per la figura.³⁴ També com la figura per processó de sant Josep se'n va comprar una altra de sant Francesc Xavier que, a més, com veurem, se'n va fer una pintura.³⁵

El retaule de sant Josep es troba a la primera capella devora el presbiteri i és el més antic d'aquest edifici (Fig. 1). El moble es va conformar mitjançant tres cossos (predel·la, cos central i àtic) dividit en tres carrers. La predel·la ha perdut la part central i només queden els dos laterals amb dues pintures hagiogràfiques. El frontis dels quatre basaments que separen els carrers estan treballats amb decoració escultòrica: els externs amb decoració vegetal amb una copinya central i els dos interns amb una sacra incrustada en format d'escut. El centre de la predel·la ha desaparegut però degué treballar-se amb un altre escut amb la sacra central que faria el conjunt amb les altres dues. Aquest model de predel·la és habitual en altres retaules d'aquesta època: el retaule de sant Francesc de Paula del convent de Lluçmajor, el retaule de sant Josep de la parroquial de Campos de l'escultor Antoni Ribes o el retaule de sant Josep que Deià va fer per Banyalbufar formarien part d'aquesta tipologia. En el cos central del retaule s'hi troba el nínxol amb la imatge del titular i el Nin Jesús entre els braços. Aquesta imatge de sant Josep la podem relacionar amb altres obres de l'escultor, per exemple: segueix l'aire i l'estil de la figura del sant patriarca que va fer Deià pel retaule de Banyalbufar (Fig. 2). Un model i traça escultòrica que repeteix en les figures de sant Pere, com la que es pot veure en el carrer lateral del retaule Major de la parroquial de sant Marçal,³⁶ i la que elaborà pel retaule Major de la Seu ara a l'església de sant Magí (1726-1729).

El canvi més remarcable entre els dos retaules de sant Josep d'aquest escultor és que a Banyalbufar va fer que l'estatuària agafàs més protagonisme posant-ne una a cada carrer mentre que a Maria de la Salut s'hi van posar dues pintures: sant Pere a la dreta i sant Joaquim a l'esquerra. Aquestes pintures, pel que sembla, foren obrades amb cura respecte a un esquema de disseny coherent perquè les dues figures es mostren en eixos oposats (les dues imatges s'inclinen cap a l'exterior del retaule i cada vestit sobresurt a la part

32 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 36r. *A Fco. Desclapés pel valor del pendó de domàs carmesí St Josep, hasta y gorniment* (1742).

33 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 43r. *Item als 24 maig* (1744) *a Dn Fco. Desclapes a compte dels draps de (?) sinta Joan Muntaner, pintor 14 ll.*; f. 46v. (novembre, 1745) *Item ...a Dn Fco. Desclapes per compliment dels vasos. 24 ll.*; *Item als 20 mars a Dn Fco Desclapes per la figura de St. Josep. 21 ll. 10s.*

34 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 60v. 18/03/1749, *...per el tabernacle la pagat 35 ll. 18s. 6.* *Item a Me. Perelló per la caxa del tabernacle 5 ll.*

35 ADM, Visites pastorals, Oratori de Maria (santa Margalida), 1752, mf. 30.7; 1775, f. 289 i s. Això ho desprenem perquè a les visites pastorals, a més de citar els retaules/capelles, en els inventaris de les peces hi figuren, de manera separada, escultures: *...Item una figura dorada de sn Joseph para el tabernaculo... Item una figura de Sto. Fco. Xavier* (1752); *Item otra de Sn Fco Xavier y otra de Sn Joseph...* (1775).

36 Aquesta imatge no és atribució segura segons el Dr. Marià Carbonell, si bé també hi va fer una altra figura de sant Josep i participà activament en aquest temple, per tant, entraria dins el cercle que es movia l'escultor (CARBONELL BUADES, M.: "Joan Deià...", p. 100).

dels genolls). Les quatre columnes que marquen els carrers són de tipologia composta, acanalada i decorades amb un anell inferior i una copinya a la part superior. L'àtic es va completar amb una pintura de sant Joan Baptista. Aquesta pintura, per la intervenció següent dels Carbonell en aquest temple, sembla que la podem relacionar, com veurem, amb el pintor Miquel Carbonell. Les polseres foren decorades amb abundant fullatge.

Coetàniament a la fabricació del retaule de sant Josep els artistes Carbonell s'encarregaven de diverses peces del temple. S'ha de dir que es coneixen diversos pintors o escultors de llinatge Carbonell durant aquesta època (Andreu, Miquel, Antoni...) deixant de banda els del segle anterior (Joan, Antoni, Jaume...). Ara bé, la seva filiació encara resulta embrionària. En tot cas, de la font que resseguim per aquest estudi se'ns presenten dos Carbonells, Antoni i Miquel, de manera continuada encara que habitualment solen aparèixer amb un genèric *M(estre) Carbonell* i només una o dues vegades amb el seu nom. Aquest fet ens indica la possibilitat que siguin família.

Un Antoni Carbonell nat cap a l'any 1677 està documentat que entrà dins el taller del valencià Gregori Aleix, el 1694, si bé no hi ha constància que acabàs la formació.³⁷ Aquest bé podria ser el nostre. Si és així, Antoni Carbonell va treballar per a la capella major i per fer una verge pel convent d'Itria³⁸ i entre els anys 1743 i 1751 va fer el retaule del Nom de Jesús de Felanitx ara a l'església del Carritxó. Un altre Antoni treballava a finals del segle XVII finat cap al 1683 però que frega amb altres escultors que actuaven dins el gremi durant aquests darrers anys del segle i que no podem establir cap relació amb els dos que tractam.³⁹

En canvi, més complet és el registre del pintor Miquel Carbonell. Miquel Carbonell Ginard (ca. 1685-1744)⁴⁰ es va casar amb Maria Seguí l'any 1713⁴¹ amb la qual degué tenir diversos fills. Almenys dues filles i dos fills. Les dues filles moriren un any abans de morir el pintor.

37 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 319.

38 Pel que fa a la intervenció en el retaule major d'aquest convent no se sap el seu grau, o si en tengué, perquè a les despeses conventuals només se citen feines menors d'estucar murs. Vegeu: ARM, Clero, C-763, f. 27, 30, 37: (gasto estuco altar major, 1739, surten diversos materials artístics pagats) ...*més per regalo al sr. Antoni Carbonell, pintor, una lliura deu sous; (1-8,15/08/1740) ...9 sous pel menjar de los carraters... y del Sr. Antoni Carbonell sculptor... pel menjar del sr Antoni Carbonell sculptor; (es paguen pel juny, juliol i setembre sous menors per pintor o escultor i a l'octubre) ...Més a nel Sr. Antoni Carbonell sculptor per regalo per acabar lo estuco de la capella major 5ll 13s 4d.; 9/10/1741, Al Sr. Antoni Carbonell pintor per renovar les figures del drap de cos 8s. Altres artistes que s'hi troben el 1753 són: el pintor Rubert o els escultors Nicolau Pons, Pere Joan i Gabriel Feliu. Aquest temple ja fou estudiat a: GAMBÚS SÁIZ, M.: "Aproximación a un estudio histórico-artístico del convento agustino de Itria", *BSAL*, 38, 1981, p. 301-316. Pels Carbonells, en general, vegeu la nota 51.*

39 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 292-296, 306. Hi ha constància que un Antoni Carbonell (o diversos) era sobreposat major del Col·legi (1683) i examinador (1689). S'ha localitzat un altre Antoni Carbonell en aquest cercle i dins la zona del pintor Miquel Carbonell. Morí el gener de 1765 i vivia al carrer Berard essent enterrat en el vas de la Puríssima del convent de sant Francesc. Emperó deixà els poders al prevere Jaume Alzina, sense fer menció a la professió ni notari (ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1764-1769, f. 31r). La qual cosa ens segueix deixant la biografia d'aquest escultor oberta.

40 Per a la data de naixement ens basam en l'edat que s'apuntà per a la carta d'encartament que va fer pel gremi (vegeu nota 48), en canvi, figura inscrit el pintor Miquel Carbonell a: ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1737-1744, f. 262v. Pintor que suposam que és el mateix que estem tractant. S'ha de dir que de totes maneres l'any de defunció també aparegué a nota a peu de pàgina en un recull sobre diversos artistes encara que sense anotar la font de procedència. Vegeu: MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 31, 1953-60, p. 404.

41 ACM, Llibre de matrimonis, f. 105r. Testimonis del matrimoni foren: D. Nicolau Descatllar, batlliu de Mallorca i el comte D. Ugo de sant Joan.

Una, Margalida, morí el mes de febrer mentre que l'altra, Teresa, morí a l'octubre de 1743 amb tant sols onze anys.⁴² La muller i un dels fills, Antoni, li varen sobreviure i foren nomenats els seus marmessors. El pintor vivia en el carrer del Sol de Ciutat, però poca cosa més ens indiquen els seus documents testamentals. El pare, Antoni, era de Maria de la Salut i s'havia casat amb Margalida Ginard. Miquel morí el mateix mes que testà fent-se enterrar al convent de sant Francesc i va fer hereva universal a la dona. A més d'Antoni devia tenir altres fills perquè deixant de banda les dues que van morir abans d'ell deixava 4 lliures ...*per bon amor i per tota part a cada un de mos fills...*, si bé, lamentablement, ni els anomena ni cita la seva professió.⁴³ De totes maneres, un altre fill devia ser el pintor Joaquim Carbonell, que Antoni Furió ja apuntà en el seu diccionari, casat amb Margalida Ferrer.⁴⁴ Aquest fill va fer el testament l'any 1745 però no morí fins al maig de 1749, cinc anys després del pare. El fill Joaquim va fer marmessors a la dona i a la família política (Joan Ferrer, el sogre, i fr. Antoni Ferrer, cunyat). La sepultura l'elegeix en el mateix lloc que el pare, en el vas de la Germandat en el convent de Sant Francesc, i després de diverses donacions el que resta (mobles, immobles, drets...) les deixà a la seva dona.⁴⁵ A aquesta família se li hauria d'afegir un germà del pintor Miquel, Jordi Carbonell (+1759), dibuixant i brodador, que com veurem l'avalà per encartar-se en el taller de formació, segons Antoni Furió treballà en diversos brodats per a la Seu de Mallorca i pels dominics,⁴⁶ a més, va brodar un frontal d'altar i una casulla per a la Cartoixa de Valldemossa i assessorava a l'escultor Mateu Joan per a la fabricació del retaule major del convent teresià.⁴⁷

La carrera artística del pintor Carbonell la començà el 1702 quan entrà d'aprenent en el taller del pintor Jaume Blanquer. El germà brodador Jordi l'avalà. Miquel degué passar al taller del pintor Francesc Domenge que el presentà a l'examen de mestria del Col·legi. El fet que encara ajunta més aquests personatges amb la vila de Maria de la Salut (poble del què estem desenvolupant aquest estudi) és que el pare de Miquel, Antoni, i per tant la família, eren de Maria de la Salut que, a més del document testamental, també va ser apuntat a les actes gremials de la corporació artística.⁴⁸

L'obra del pintor Miquel Carbonell és diversa segons els diversos estudis que hi han fet referència: pel convent de la Mercè, pel convent de santa Teresa, a la capella de sant Benet de la Seu de Mallorca, a l'església de Monti-Sion a Palma o, també, a Lloseta entre d'altres.⁴⁹ Dins la vida gremial era un dels Carbonell més actius: com a sobreposat (1718-

42 ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1737-1744, f. 214r, 237r.

43 ARM, Protocols, 5768, f. 39v-40r. Del testament n'existeix una altra còpia a: ARM, Protocols, 5775, f. 130r-131v.

44 FURIÓ, A.: *Diccionario histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946, p. 125. Furió cita la muller amb el nom de Maria si bé en el testament de Joaquim surt com a *Margarita*. Col·laborava amb Jaume Cervera i Joan d'Aragó.

45 ARM, Protocols, 2038, f. 288r. L'escultor Gaspar Oms li fa de testimoni.

46 FURIÓ, A.: *Diccionario histórico...*, p. 124-125.

47 MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia...", p. 404; MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 32, 1961-67, p. 404 (sic).

48 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 319, 341, 373. En aquest cas a l'acta d'encartament cita que el pare era de la vila de santa Margalida, lloc de Maria. És a dir, en aquell temps Maria de la Salut era un llogaret de la vila de santa Margalida i no s'independitzà fins al segle XIX.

49 CARBONELL BUADES, M.: "Carbonell, Els", *GEPEB*, 1, 1996, Palma, p. 385, 388.

1719), prohóm (1716 i 1724), presentant a Miquel Fabrer a l'examen de pintura (1711)...⁵⁰

En canvi, un altre escultor conegut amb el mateix llinatge, Andreu Carbonell (+1764), amb un fill del mateix nom, no té res a veure amb aquests altres Carbonells que tractam. L'escultor Andreu Carbonell era un fill de Magí Carbonell de Manacor.⁵¹

La primera obra autònoma que tenim d'un Carbonell en aquest temple la trobam l'any següent a la primera intervenció de Deià amb la realització d'una pintura de sant Francesc Xavier. La introducció d'aquesta devoció fou creada pel vicari parroquial Pere Font. El cost d'aquesta feina anava a mitges entre l'obreria del sant conduïda per Rafel Quetglas i Pere Ribes i el vicari Font introductor del culte. L'obreria pagà poc més de 5 lliures al pintor Carbonell mentre que la resta anà a càrrec del mossèn.⁵² El temple ha conservat la pintura d'aquest sant. El quadre, ara dins l'escala de pujada al cambriol de la Mare de Déu de la Salut (Fig. 3), sembla repintat en alguna part, com per exemple: l'aurèola del sant, el vestit, l'arbre del darrera o, fins i tot, el fons. Si bé ofereix semblances amb altres obres d'aquest pintor: tonalitats pastel i pinzellades molts homogènies cosa que com hem anotat també ens acosta a la pintura de l'àtic del retaule de sant Josep dedicada a sant Joan Baptista. Un retaule que, a més de Deià, ja hem vist com hi participà Miquel Carbonell pel daurat. En tot cas, més enllà d'oferir atribucions fem notar un possible cercle directe d'on pogueren sortir aquestes dues obres anònimes. Els rostres de les figures d'ambdues pintures, per exemple, són fetes amb una paleta de treball de clarobscur pròpia de Miquel Carbonell si la comparem amb la pintura de sant Benet a la Seu. Per altra banda, la qualitat de la pintura de la Seu és major emperò la pintura de Maria s'aproximaria més, quan a regular, a la pintura de sant Joan de la Creu i santa Teresa que Carbonell realitzà pel convent de les Tereses de Ciutat.⁵³

50 La relació amb el gremi d'aquest pintor es pot resseguir a: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 341, 373, 377, 388-398, 400, 404, 409, 411.

51 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 320, 340-341. Aquest Andreu entrà, dins el taller de Gaspar Oms (1694) i s'examinà el 1702. Podeu veure un resum de la seva obra a: CARBONELL BUADES, M.: "Carbonell...", p. 385-387. A més, podem completar la biografia d'aquest escultor: el 1709 Andreu Carbonell comprava a Rafel Pou, sucrer, unes cases i hort a la travessia que duia al camp sant del convent del sant Esperit, entre els carrers Vilanova i Corpus, a la zona de la parròquia de sant Miquel, que deu ser la casa que es tenia documentada i on habitava (ARM, Notaris, S-711, f. 52v-56r); en aquests anys, també feia de testimoni d'una escriptura d'arrendament entre Antonina Mestre i el convent del Sant Esperit, un temple on li va ser concedit capella i sepultura pel prior Jaume Vadell (ARM, Notaris, S-712, f. 211v, 262r-264v); el 1717 com a rector del gremi juntament amb el pintor Miquel Pont firmava un document notarial amb diversos clergats: Pallisser, Lladó, Terrassa, Vaquer, Pou i Mòger, rector i beneficiats de la parròquia de santa Eulàlia (ARM, Notaris, T-340, f. 172r-173r); el 1722 un dels seus fills, Magí Carbonell, per ser novici del convent del sant Esperit i, per tal cosa, no poder posseir cap bé, li va fer donació de tot el que tenia. Un company de Carbonell, l'escultor Antoni Seguí, hi actuà de testimoni (ARM, Notaris, S-714, f. 134v-136v, 157r-158v). L'escultor i la seva dona, Pràxedes Feliu, col·locaren l'any 1753 a la seva filla Pràxedes per casar-se amb Ramon Albertí, cirurgià (ARM, Prot. 3653, f. 113-114). A més, l'escultor Carbonell, el 1753, s'encarregava de treballar una peanya pel convent d'Itria que la dauraria el valencià Gregori Aleix (ARM, Clero, C-763, f. 124); així com, uns anys abans (1729-1731), s'havia encarregat de fer una peça-reliquia pel vel de Maria a la parroquial de Petra i, en posterioritat, la darrera clau de volta de l'església amb les armes de la vila (APP, Llibre d'audicions del Roser, 1622, f. 80r-v; Lligals confraria del Roser, rebuts, s/f. 26/01/1764). També havia treballat a Cort (Ciutat), a on daurava i arreglava alguns marcs de les pintures dels fills il·lustres (AMP, FP-31/9, s/f. 14/09/1737).

52 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 6v. *Pº als 10 febrer 1733 han pagat Me Carbonell, pintor per fer el quadro sinch lliures setza sous dihem 5 ll 16 s lo demés no se ha pagat per lavor fet el vicari, el novenari amore rei y festa sens perquè per ser el primer any y haver dit vicari introduït el dit St qui en este lloch no se coneixia mes haver dit vicari pagat lo que faltà per el compliment del quadro y axi quedan dits obrers nous cabals y definits.*

53 Aquesta pintura del convent va ser publicada a: PASCUAL, A.; LLABRÉS, J.: *El monasterio de Santa Teresa de Jesús de Palma*, Palma, 1996, p. 79.

La pintura de sant Francesc Xavier va ser completada amb una vasa, segurament, a càrrec d'un fuster local, Me. Sebastià, i acabada de daurar també pel pintor.⁵⁴ L'any 1775 el quadre devia compartir espai a les parets de la capella de sant Sebastià amb una pintura de la Concepció i una altra de Ramon Llull.⁵⁵

El treball del pintor Carbonell durant aquests anys es pot ampliar perquè abastava més peces per altres grups. L'obra de santa Bàrbara, manada pels obrers Gabriel Serra i Martí Amengual, estava també renovant el patrimoni i Carbonell li estava fent una altra pintura per la titular d'aquesta confraria.⁵⁶ Aquesta obra estava en alguna paret de les capelles laterals i sol ser citada repetidament en els inventaris d'aquest oratori durant tota la segona meitat del set-cents.⁵⁷ Actualment, la pintura de santa Bàrbara es guarda dins la capella de sant Antoni (Fig. 4). El quadre presenta característiques compartides (cromatisme, estil...) amb la peça de sant Francesc Xavier, cosa que contribueix a l'autoria de Miquel Carbonell, o del seu taller, per aquestes dues obres. La santa es presenta amb els atributs habituals: la palma de màrtir i la torre amb les tres finestres. En el fons de la imatge es veu com santa Bàrbara és decapitada pel seu pare i del cel surt el raig que acabà, posteriorment, fulminant el progenitor.⁵⁸

L'altre artista Carbonell que treballà en aquest lloc va ser Antoni Carbonell. L'escultor va emprendre la realització de la figura de sant Sebastià de la qual el 1737 ja en rebia 10 lliures de l'obra conduïda pels obrers Pere Pere i Damià Bunyola. Una figura que els anys 1737-1738 es trobava acabada i fou beneïda.⁵⁹ L'obra escultòrica per aquest titular no sembla que s'allargàs més enllà d'aquesta figura o almenys fins al segle XIX no es constituï un retaule pel sant.⁶⁰ Tot apunta que la figura realitzada per Antoni Carbonell sia la que ara es conserva dins el casal Rectoral d'aquesta parròquia (Fig. 5). Malauradament, la repintada de no fa gaire no deixa veure la plasticitat original, encara i així, l'escultura,

54 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 46v. Els obrers eren Rafel Quetglas i Martí Tamania. *Als 10 agost 1738 han pegat per la vasa del quadro a Me Sebastià 1ll 10s. Item als 10 setembre a Me. Carbonell per dos llibres or y daurar dita vasa 3 ll. 4s.*

55 ADM, Visites Pastorals, Oratori de Maria (santa Margalida), 1775, f. 289 i s.

56 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 9r. *Pº als 10 octubre 1733 han pagat a mestre Carbonell, pintor per el quadro li davem a fer 5 ll. 8s. 6.*

57 ADM, Visites Pastorals, Oratori de Maria (santa Margalida), 1752, mf. 30.7; 1775, f. 289 i s.; 1780, f. 257; 1786, f. 152 i s.

58 A més a més, el temple té una altra pintura d'aquesta santa, en petit format, dins la post-sala de la sagristia, la qual comparteix les mateixes característiques cromàtiques i un tret comú com és el mantell caigut pintat en vermell intens de la figura que, a més, també hem trobat en la pintura de sant Joan Baptista. Si només hi havia un Miquel Carbonell, pintor, durant aquesta època, que sembla confirmar-se amb les dades aportades; la correcció d'aquestes pintures en petit format, com també altres atribucions que cità Antoni Furió en el seu diccionari d'artistes, contradiuen les dues registrades de sant Francesc Xavier i santa Bàrbara. Potser, aquestes dues, siguin obres de taller i Carbonell només hi participàs en part. L'extensa biografia que li dedicà Furió i aquestes noves dades fa que creguem necessari esperar noves troballes per clarificar-ne l'obra. Per exemple, punts que queden oberts: Furió no relaciona a Joaquim Carbonell com un fill del pintor Miquel que biografia de manera extensa; així com un fet puntual, però pot ser un indicador, com l'aureòla fina, correcta i elegant de la petita pintura (i en principi anònima) de santa Bàrbara, és lluny de les grolleres pintades a les dues pintures grosses del temple, però la trobam a la pintura de sant Benet de la Seu.

59 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 22v. *...en lo acapta dits obrers... més en la benedició de la figura del sant...; Pº als 29 agost 1737 han pagat a Antt. Carbonell escultor per fer la figura de St. Sebastià com consta de la rebuda... 10ll.*

60 PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria...*, p. 89-90.

d'aproximadament 75 cm, segueix l'esquema habitual d'estar fermat a un arbre amb un braç alçat i l'altre darrera l'esquena. La imatge, que ha perdut els atributs, dirigeix la mirada cap al cel i presenta un cos amb un volum ple i ben format. Així i tot, l'escultor va seguir un esquema infantil en la utilització del model o, almenys, el que podem observar s'adequa més a una reelaboració, lleugerament desenvolupada, d'un nin àngel a frec de l'adolescència que no a un jove soldat romà. L'escultor no va fer més que seguir els models que li eren propis. Com ja hem fet menció, uns anys després, l'escultor a Felanitx va elaborar un retaule del Nin Jesús. El retaule es va transportar a principis del segle XX a l'església des Carritxó, a pocs quilòmetres de la parroquial on estava, i en certa manera s'adaptà al nou titular, sant Antoni, mentre que la imatge principal del nin Jesús va ocupar una de les capelles laterals del temple. La imatge d'aquest Nin Jesús (Fig. 6) damunt una peanya envoltada de serafins se'ns presenta prou familiar amb la imatge de sant Sebastià de l'església de Maria. Exceptuant l'intent de musculatura del sant màrtir, la disposició de les dues figures estirades és prou semblant mentre que la fesomia del rostre a diferència del Nin Jesús, que es mostra més perfilat i acurat en coherència amb l'edat, el rostre de la figura del soldat segueix les faccions d'àngels que podem trobar als peus de la imatge des Carritxó.⁶¹

L'obreria de sant Josep devia ser la més important entre les obreries de la parroquial de Maria. A més de conformar i obrar el moble de la capella es va encarregar l'any 1758 de daurar la custòdia del temple aportant 22 lliures.⁶² Si bé, l'altra obra més important que sostingué en gran part, durant la segona meitat del segle XVIII, va ser la construcció del retaule Major del temple que fabricà l'escultor Gabriel Bennàsser.

3. L'escultor Gabriel Bennàsser Pasqual i el retaule major

L'escultor Gabriel Bennàsser Pasqual (ca. 1705-1789) començà la seva carrera artística cap a l'any 1724. El 1718 el pare l'encartà per entrar d'aprenent en el taller de l'escultor Joan Antoni Oms. Si bé no s'ha conservat la documentació de mestratge,⁶³ de Gabriel Bennàsser sabem que va desenvolupar obra a diversos llocs de l'illa: el 1747 feia el retaule de sant Vicenç Ferrer d'Esporles, que també el daurà (1757), els mateixos anys també treballava la decoració escultòrica dels laterals de la capella de sant Antoni d'Alaró (1755-1764),⁶⁴ a més, s'encarregà de daurar el retaule de sant Josep del Santuari de Lluç (1756-1757)⁶⁵ i el 1763 amb Nicolau Ponç i Joan Muntaner va fer el retaule major de la parroquial de sant Jaume a Palma. El 1774 era un dels rectors del gremi i el 1778 feia un escut de sant Vicenç per Bunyola.⁶⁶

61 Encara que en el present treball no incidim en les qüestions iconogràfiques referenciam un treball acurat sobre la tipologia de sant Sebastià a Mallorca: CANTARELLAS CAMPS, C.: "Iconografía de San Sebastián en Palma", *Mayurqa*, 6, 1971, p. 61-75. Aquest sant, com d'altres, és habitual en els temples illencs formant part del corpus de patrons titulars de Mallorca: Ramon Llull, la Immaculada, santa Bàrbara (que també l'hem trobada en aquest temple, així com en el retaule que Deia i va fer a Banyalbufar), santa Catalina Tomàs, sant Alonso, sant Francesc de Borja o santa Pràxedes, entre alguns d'altres.

62 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 92v. *Pº deurar la custòdia de nostro Amo 22 ll.*

63 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 392.

64 VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules barrocs d'Alaró (1626-1785)*, Alaró, 2001, p. 72-73, 82-85.

65 BESTARD CLADERA, B.; JIMÉNEZ FRONTERA, J.; RAMON LIDÓN, M.: *L'església i els retaules del Santuari de Lluç*, Palma, 2004, p. 22, 25, 38-39.

66 BESTARD CLADERA, B.; JIMÉNEZ FRONTERA, J.; RAMON LIDÓN, M.: *L'església...*, p. 38-39; CARBONELL

La personalitat de l'escultor Bennàsser ja ha estat apuntada en diverses ocasions; era un escultor que arribà a tenir una posició benestant (el testament com veurem ho demostra), en el seu taller també hi devia treballar l'escultor Sebastià Caimari, un possible familiar de Bennàsser.⁶⁷ L'escultor, de fort caràcter, sovint tenia conflictes amb els clients, per exemple: amb el lliurament de la figura de sant Vicenç Ferrer d'Esporles, amb els treballs per a la capella de sant Antoni d'Alaró o durant 1774 que va ser objecte de demanda pel nou rector del gremi d'artistes per no haver donat els comptes com anterior directiu.⁶⁸ D'aquesta manera personal també en traspua el testament que va realitzar nou anys abans de morir: *...gozant de perfecta salut, per gracia del señor axí de cos, com d'enteniment, ferma lo que hi ha y clara memòria...*; i quan disposa el lloc d'enterrament no dubta de la voluntat dels altres: *...una tomba que se farà baix la capella o altar de Nostra Senyora del Carme...* del convent de santa Teresa on també s'hi haurien d'enterrar el seus infants si morien i, fins poc després, no escau en el permís de la priora.⁶⁹ A més de l'ofici d'escultor cobrava nòmina per ser *torrer major de Palacio*, encara que en el testament es queixava que el salari se li havia reduït a només tres sous diaris.⁷⁰

L'escultor Gabriel Bennàsser es casà quatre vegades. La primera muller, Sebastiana Guardiola, morí jove el 31 d'agost de 1734. Sebastiana va fer marmessors als seus pares, Felip que era picapedrer i Esperança Vidal, i el marit. La finada escollí sepultura en el vas dels Tomassos del claustre del convent del Carme. D'aquest primer matrimoni nasqué una filla, Antònia, que va esdevenir l'hereva.⁷¹ Poc després de la mort de Sebastiana l'escultor es casà amb Cecília Bisquerra amb la qual no degué tenir descendència i després de la mort de Bisquerra l'escultor es casà, per tercera vegada, amb Argentina Noguera. Amb aquest tercer matrimoni li nasqueren dues filles més, Maria Antònia i Argentina. Les dues es casaren, la primera amb el músic Pere Lluç Albertí i la segona amb el pintor Miquel Borràs. Finalment, la tercera muller, Bisquerra, morí i l'escultor es casà per darrera vegada amb Elisabet Ximelis. Ximelis devia ser bastants anys més jove que Bennàsser i amb aquest darrer matrimoni l'escultor tengué dos fills: Miquel Gaietà i Onofre Nicolau.⁷²

Quan morí l'escultor (1789) encara era vigent el testament que va fer l'any 1780. L'escultor Bennàsser, fill de Miquel i Antonina Pasqual, va fer marmessors a: Elisabet Ximelis, la muller; Salvador Sureda de Sant Martí, marquès; Bernat Vallespir, prevere beneficiat de l'església de sant Nicolau; Francesc Mulet, beneficiat de sant Jaume i el Dr. Joaquim Fiol i Estada.⁷³

SANS, R.; SALOM FORTEZA, M.: *Els retaules de l'Església Parroquial de Sant Pere d'Esporles*, Esporles, 1998, p. 80-82; NICOLAU I BAUZÀ, J.: *El rector D. Simó Masroig i l'església de Bunyola*, Bunyola, 1990, p. 60.

67 VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules...*, p. 83.

68 VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules...*, p. 82-85.

69 Aquest lloc actualment no és localitzable perquè tot el trespol del temple conventual fou tapat/renovat amb rajoles hidràuliques. La relació que l'escultor tenia amb aquest convent (veïnat, devocional, lloc d'enterrament, donació de llegat...) fa que la probabilitat que hi treballàs o que tenguí obra feta, encara que sia secundària, es pugui contemplar com un fet.

70 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

71 ARM, Notaris, R-198, f. 139r-v. Si la filla moria l'herència passava als pares i a l'escultor a parts iguals.

72 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

73 Fiol Estada és un personatge que els darrers anys s'ha renovat la seva biografia publicada. Primer varen sortir les memòries publicades: PONS PASTOR, A.: *Dietari del Dr. Fiol: memòries de don Joaquim Fiol, de Mallorca, Doctor*

Com s'ha dit es va fer enterrar al convent de santa Teresa de Jesús un convent que li era molt pròxim, doncs, ell vivia en el carrer de can Pueyo, a l'altra banda de les Rambles on hi ha el convent. En aquest convent li deixà una pintura de l'Ecce Homo que cada any l'escultor prestava a les monges per muntar la Casa Santa.⁷⁴ Aquesta pintura, segons indiquen les dades que posseïm, encara es conserva en aquest recinte. La pintura presenta el format habitual de l'Ecce Homo, encara que sigui de qualitat regular, perquè el lector es faci una idea, segueix el model que realitzà el pintor Guido Reni el 1640 incorporant mig cos cobert amb un mantell púrpura i una soga al coll que li davalla pel pit. Per altra part, l'element definidor d'aquesta pintura respecte a les altres que conserva la Comunitat la trobam en la precisió de la descripció de l'escultor Bennàsser: ...*ab vasa negra y perfils a la romana*.⁷⁵

La casa de l'escultor pagava un alou i era de jurisdicció directe de l'abat i del monestir de sant Feliu de Guíxols i com a veïnats tenia el cunyat capellà Onofre Ximenis, Jaume Campaner i el pintor Joan Muntaner.⁷⁶ Uns anys abans (1772) la talla per la casa era de 334 lliures.⁷⁷ A més, entre els llegats, deixava part a la causa pia de Ramon Llull i de Catalina Tomàs. La primera filla, Antònia, s'havia casat amb Nicolau Escarillo amb el qual tengué dues filles, Josepa i Sebastiana. El 1789 la filla Antònia ja havia mort i foren les dues nètes qui se'n beneficiaren de l'herència de l'avi; altra deixa anava a les filles tenguudes amb Argentina Noguera, Maria Antònia i Argentina. El 1780 quan feia el testament li devia doblers a alguns dels marmessors, Bernat Vallespir i a la cunyada Margalida Ximelis, que els pagaria amb el llegat. Als dos darrers fills, Miquel i Onofre, els deixava la legitima, eren dos al-lots petits i fadrins i la mare Ximenis passava a ser nomenada la tutora. Després de pagar la legitima als fills o a les nètes i els deutes quedava la seva dona Ximelis com hereva de tot el demés.⁷⁸ L'escultor no tenia només a Vallespir i a la cunyada com a únics prestadors, l'altre marmessor, l'advocat Estades també en els darrers anys (1787) li havia deixat doblers.⁷⁹

*en Drets, que comprenen de l'any 1782 fins en 1788, 1-2, Mallorca, 1933-1935; un advocat que se'l trobà relacionat amb el clergat local: POU AMENGUAL, M.; SUAU FONT, B.: "Antoni Evinent, de mossèn bunyolí a diputat a Corts", a FULLANA PUIGSERVER, P.; GAMBÚS SAIZ, M. (coord.): *El bisbe Nadal i la Catedral de Mallorca*, Palma, 2013, p. 204, 212; i que actualment ha tornat a ser objecte de revisió: SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol i Estada: Mallorca, 1782-1788*, Palma, 2014.*

74 Item dex al convent... a figura del Ecce Homo, que tinch en me casa ab vasa negra y perfils a la romana, que és el mateix que he acostumat sempre emprar per la casa Santa.

75 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r. Hem de recordar que aquest temple, des de la seva fundació, és un recinte monacal d'orde de clausura i, per tant, amb un patrimoni salvaguardat amb un índex bastant elevat. Per altra banda, gràcies a la bona disposició de la Comunitat sabem que custodia tres pintures amb aquesta iconografia. Les dades específiques que anotà l'escultor són les que identifiquen la pintura perquè les altres (una representa la figura sencera asseguda i l'altra és de mig cos, mira a l'espectador i aguanta una canya entre les mans) tenen un marc llis. El marc que anotà Bennàsser seguiria un perfil que és habitual en el segle XVIII i segons la terminologia de Guillermo Fatás i Gonzalo Borrás: (a lo) *Romano. V.*bordado al.; Bordado. (2) ...unión de piezas...ensambladas, contorneadas...a pespunte, cadeneta, cordón u otro punto... al modo romano* (FATÁS, G.; BORRÁS G.M.: *Diccionario de términos de Arte*, Madrid, 1993 (1980), p. 44, 208).

76 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

77 LLOMPART, G.: "Elenco primerizo...", p. 322, 323. Bennàsser apareixia com a *torrero mayor de los Fuegos*, en una relació gremial d'aquest any. Aquest ofici deu ser el mateix que cita en el testament com a *torrer mayor de Palau*. El veïnat pintor, Joan Muntaner, no degué mudar-se a una casa veïna de l'escultor fins a la dècada dels vuitanta, perquè en aquests anys vivia a la plaça del Mercat.

78 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

79 SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol...*, p. 386. Van ser vuit reals castellans.

Malauradament, la vídua Elisabet Ximenis no sobrevisqué més d'un any i morí el 24 de febrer de 1790. La seva mare encara viva es convertí en una de les marmessores juntament amb el germà prevere Onofre Ximelis, la germana Margalida i els dos fills. La sepultura la trià, així com havia fet l'escultor, a la capella del Carme del convent de les Tereses vestida amb l'hàbit teresià. La legítima es passava una altra vegada als dos fills i a Onofre, a més, la propietat dels béns familiars. Miquel Gaietà es trobava fora del país i es reservava l'usdefruit i la legítima per si tornava. En cas de no tornar tot quedava a mans del germà Onofre.⁸⁰

La causa de l'absència del fill és que havia emigrat a Amèrica el 1787 i seguia a l'estranger sense que la família tengués notícies de la tornada.⁸¹ S'hauria de veure si Miquel formava part de les onades migratòries que afectaven a les illes en aquests anys, com en el cas de Menorca,⁸² o era un fet puntual. Com que els fills seguien menors d'edat el tutor i dipositari del béns requeia, de moment, a l'oncle capellà Onofre Ximenis. Que l'advocat Estades fos un dels marmessors indica que ambdues famílies tenien cert grau de confiança. Joaquim Estades, habitualment en els darrers anys, solia fer arribar tabac a l'escultor així com diversos comestibles (panades o galls). A casa de l'escultor Bennàsser l'advocat també hi va anar per tractar la documentació de la vídua Llinàs, que devia residir a la casa de l'escultor, sobre el valor d'una botiga a on participaren els mestres d'obres Mesquida i Gelabert actuant-hi de taxadors. Estades, a més, era consultor sobre la hisenda de la família.⁸³

Els béns de la família eren nombrosos i sobretot pel que fa a les peces pictòriques de l'escultor. Bennàsser havia arribat a acumular més de trenta pintures: dues dedicades a la història antiga o mitologia, disset de religioses (entre aquestes l'Ecce Homo que havia llegat al convent de les Tereses i una de Nostra Senyora del Carme, senyal que hi devia tenir devoció doncs també era la titular de la capella que escollí per ser enterrat), vuit bodegons de fruïteres, dues de paisatges, diverses d'animals, dos mapes i set estampes religioses emmarcades.⁸⁴ Sobre l'aspecte de la seva professió, malauradament, Bennàsser no disposava d'abundants peces de treballs, tant de material com d'estudi, que ens puguin

80 ARM, Notaris, R-496, f. 93r-95r.

81 SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol...*, p. 55, 119, 149, 315, 393. El novembre de 1787 Miquel acudí a acomiadar-se de l'advocat Estades, un íntim de la família. Els fills de l'escultor solien acudir habitualment a la casa de l'advocat que li devien fer de missatge duent-li "rollos" i panets.

82 Ens referim a l'emigració des del 1777 de menorquins cap a Saint Augustine a la Florida. On encara resten testimonis gràfics d'aquesta emigració, per exemple, en el sostre del College de Saint Augustine amb diversos escuts quadribarrats del Casal de Barcelona, un d'ells amb la franja blava, comuns a les illes.

83 SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol...*, p. 20, 83, 89, 95, 96, 101, 463. En una de les visites que l'advocat va fer a ca l'escultor (1783) anà a veure el seu veïnat, el pintor Muntaner, a qui li tenia encomanada una pintura de sant Sebastià. Per a la biografia d'aquesta nissaga vegeu: CARBONELL BUADES, M.: "Muntaner, els", *GEPEB*, 3, p. 321-324. A més, el pare d'aquest Joan Muntaner, J. Muntaner Upé, també pintor, tramitava notarialment un deute amb l'escrivà Antoni Ferrer el gener de 1756 (ARM, Protocols, 5769, f. 6r-7r.); així com ell tenia l'obligació de pagar un cens de poc més de 4 lliures a favor de la fàbrica de la Seu (ACM, Llibre de fàbrica, reg. 1958, 1793-1796, f. 3v, 33v; reg. 1959, 1797-1809, f. 36v). A més de morir a Lluçmajor (1802) alguna relació devia tenir amb el poble, almenys patrimonial, perquè havia canviat unes terres de *les Hortes* a Ciutat amb unes altres *del Pedregar* de Lluçmajor amb Josep Sanglada i Togores (ACM, Llibre de fàbrica, reg. 1961, f. 84v). Aquesta darrera citació va ser feta tres dècades després de morir el pintor, com que era un registre de cens es recordava d'on provenia l'obligació pecuniària.

84 La notícia de l'inventari d'aquest escultor ja fou apuntada per: FERRÀ-PONÇ, D.: "Gabriel Bennàsser", *GEM*, 18, Palma, p. 331; i també a: VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules...*, p. 82. Per considerar que aquest article té a l'escultor com a un dels principals protagonistes de l'estudi transcrivim la part de peces artístiques que disposava Bennàsser per poder complementar la biografia que estem desenvolupant. Vegeu l'annex final.

fer aprofundir en el seu context laboral o artístic. Potser a la darrera etapa de la seva vida la faceta d'escultor la devia tenir prou abandonada, al cap i a la fi, morí amb 84 anys complits una edat prou avançada en aquesta època i ja el 1780 en què cursà les darreres voluntats quan treia a col·lació el deute que havia contret amb Bernat Vallespir hi deixà apuntat: *...per subvenir les mies necessitats en la edat avançada ab que hem trop en què és molt poch lo que guany de mon art d'escultor...*⁸⁵ Pel que fa al treball d'escultor, per la casa tenia repartides quatre figures de guix i alguns serafins. En el porxo tenia abandonades algunes peces que degué utilitzar quan treballava d'escultor com, per exemple, divuit models de guix i fang que devia usar per dibuixar i compondre les obres escultòriques, tant per a retaules com per a les figures soltes. A l'entrada de la casa, on devia treballar quan feia d'escultor, encara li restaven el banc de treball, diverses peces de ferro i quinze eines (gúbies, martells...).

Una vegada establerta una aproximació a aquest escultor vegem com en els darrers anys que treballava per a la capella de sant Antoni d'Alaró (1755-1764), així com poc abans d'estar documentat per a les tasques del retaule major de la parroquial de sant Jaume de Ciutat (1763), havia establert relació laboral per fer el retaule principal de l'església de Maria.⁸⁶ D'aquesta tasca constructiva ens manca el contracte inicial així com un registre complet de l'obra feta i, per tant, ens hem de guiar amb els rebuts aleatoris que aconseguí registrar la confraria de sant Josep. Bennàsser ja havia iniciat el treball escultòric durant el 1762 que en cobrava unes primeres 22 lliures.⁸⁷ En resum, des de l'any que tenim constància dels inicis de la fàbrica per l'escultor Bennàsser fins el darrer rebut que cobrà *...de l'esquerada del quadro major...* arplegà més de 150 lliures. Un preu baix pel volum de l'obra que o bé només contemplava la part essencial de la peça o no quedaren registrades totes les partides de la feina. A més a més, de poder-se donar les dues circumstàncies, també s'haurà d'incloure altres evolucions i incorporacions que de moment no en tenim constància (decoració, daurat, imatgeria...). Per altra banda es deixà anotat que la confraria tenia un llibre de comptes específic per a les despeses de la construcció del retaule major: *...continua en lo llibre de la obra de dit quadro...*,⁸⁸ ara per ara perdut, i on segurament es degueren inscriure en detall tota l'obra realitzada i pagada durant el període sencer que degué durar el procés, així com els artesans i artistes que hi degueren intervenir, a més de Bennàsser, perquè en algun rebut es refereix no només a un sol mestre sinó a *mestres*, en plural. De fet d'aquest llibre s'encarregaren no sols els obrers de sant Josep sinó també els obrers majors que trobam gestionant els comptes a partir de 1770, juntament, amb els obrers del sant patriarca.⁸⁹

85 ARM, Notaris, R-496, f. 37r. A diferència del principi del text que exposà que estava en bastant bona salut, en aquesta part que "ha d'excusar-se de no pagar el deute" exposava que ja era vell, guanyava poc i li havien davallat el sou de torrer.

86 El fet que Berard en el seu llibre de viatges no mencionàs el retaule major de Maria de la Salut va fer suposar a l'historiador Pastor Sureda que fos posterior a 1781 (PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria...*, p. 56-57). Encara que s'acabàs, efectivament, en posterioritat a aquesta data les peces d'aquest retaule, com veurem, devien estar força avançades.

87 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. *Die 9 setembre 1762 sobri la caixa de la obreria de dit sant ab la assistència de dits obrers y vicari y se troba endins dita caxa 22 ll de los avensos de las antecedents obreries y se entregaren a Me Gabriel Bennàsser, escultor a compte del quadro major desta iglesia en virtud de decret de su Illma. Segons albarà de dit dia i any.*

88 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 23/05/1766.

89 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 10(?) / 6/1770, *Obrers majors y St. Josep... 31 ll. pel*

Altres obraries (O. sant Francesc Xavier) seguien participant del conjunt de la fàbrica parroquial. Tant els obrers majors com els de sant Francesc Xavier intervingueren en el pagament del frontispici de l'edifici. A més, els obrers majors s'encarregaren de l'escala de la trona.⁹⁰

La construcció del retaule major a Bennàsser li suposà més de deu anys, doncs, és a l'any 1772 quan trobam la darrera partida de 19 lliures que cobrà.⁹¹ És, per tant, entre aquests anys quan podem trobar el desenvolupament i l'avançament de la feina executada; després de les 22 lliures cobrades el 1762, l'any següent, l'escultor en cobrava altres 36 lliures per l'escultura del moble.⁹² Els anys posteriors, 1764 i 1766, cobrà 50 lliures més pel treball, segurament, segons la disposició i la possibilitat dels comptes dels responsables.⁹³ Els primers anys de la dècada del 1770, abans de la darrera partida que hem fet referència, en cobrà 41 lliures més.⁹⁴ Finalment, si bé el retaule potser encara no està del tot acabat, sí que devia estar conformat en un grau bastant elevat perquè l'escultor el 1772 treballava en la decoració secundària com eren alguns ornaments per a la imatge de la titular.⁹⁵ Així i tot, fins el 1788 no es degué beneir o coronar de manera definitiva com marca l'escut central de l'àtic.⁹⁶

El retaule major (Fig. 7) es va dissenyar en planta convexa amb tres carrers i tres cossos. El carrer central va ser reformat a començaments del segle XX i, per tant, no podem dir com estava format inicialment. S'ha conservat la prede de la dels dos carrers laterals amb les pintures de sant Marçal i sant Llop. El cos central, dividit per columnes acanalades i

transport y mantenimiento de los mestres del quadro major. Potser entre aquests mestres hi poguéssim incloure a l'escultor Sebastià Caimari, que ja se l'ha trobat relacionat amb aquest escultor, així com el pintor Joan Muntaner, veïnat de Bennàsser.

90 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 11/6/1775; 6/6/1779.

91 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f., 1771-1772, ...19 ll. 15s. 8, *dita partida tenen dits obrers en dipòsit per donar a lo escultor per la última paga de la escarada del quadro de lo altar major...* El juliol de 1772 es quan es paga per l'ornamentació de la titular. Cap a les darreres pàgines del llibre (s/f) sembla que es troba un resum de part dels comptes dedicats al retaule major que tornen apuntar a un pagament de 22 lliures que havien realitzat a Bennàsser el 1766.

92 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. *De les 36 ll 10 s dels comptes de la confraria St. Josep dades als comptes (02/07/1763) y ditas 36 ll. 10s. Son entregades a mestre Gabriel Bennàsser a compte de la escarada del quadro major segons albarà de dia 22(?) juliol 1763.*

93 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 26/07/1764, *Cuyas partidas en una junta fan suma de 33 ll. 10 s. les quals combinades ab aquelles 62 ll. de las entrades es veu quedar a favor de dita obreria 28 ll. 10 s. les quals esvan entregades a mestre Gabriel Bennàsser, escultor, a compte de l'esquerada del quadro major de qui encara no se té albarà y queden definits dits obrers (Joaquim Font i Antoni Josep Bunyola); 23/05/1766, ... compte a favor de dita obreria 22 ll. 14 s. 5 les quals estan entregades a mestre Gabriel Bennàsser per la obra del quadro major de qui encara no ha fet albarà però que continuara en lo llibre de la obra de dit quadro y axí queden dits obrers cabals y difinits.*

94 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 26/05/1771, ...*dita partida tenen dits obrers en dipòsit per donar a lo escultor per la última paga de la escarada del quadro de lo altar major, 19 ll. 15 s. 8. Dita partida que es entregada a lo escultor al 9/9/1772 y queden definits dits obrers; (04/07/1772) ...més se han entregat a lo escultor per compliment de la escarada del quadro... 22 ll. 13 s. 4.*

95 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. Cap a la segona meitat de 1772, ...*dipòsit obrers per pagar a lo scultor per un adorno ha de fer per la figura de Nostra Senyora y queden definits... 30 ll.*

96 L'escut apunta dues dates: AÑYS 1788 1952. La primera, com hem dit, deu ser l'any definitiu que es degué acabar, daurar i beneir. Segurament sense la intervenció de Bennàsser que morí l'any següent i, per altra banda, com ell mencionà, ja no treballava. La segona, la data de l'any de la restauració i reforma.

anellades amb capitell jònic compost, té el nínxol amb la Mare de Déu de la Salut.⁹⁷ En els dos carrers laterals s'hi posaren les pintures de sant Pau i sant Jaume. La cornisa superior és completada amb un timpà trencat on s'hi troben dues escultures de nins àngels que antecedeixen l'àtic alçat sobre dues columnes amb una pintura de santa Margalida. El moble és coronat amb una altra parella d'àngels i un timpà circular amb l'escut. El retaule de la mateixa manera que altres treballs que realitzà Bennàsser, com el de sant Vicenç Ferrer d'Esporles, segueix amb la planta convexa i la decoració és una constant, amb els caps d'àngels amb garlandes, capitells compostos o les pintures laterals emmarcades dins rectangles de costats convexos, així com l'acabament amb un àtic de sostre circular i un escut del mateix disseny.

4. Conclusió

El temple de Maria, a partir del segon terç del segle XVIII, va fabricar un gran nombre de noves peces representació d'una certa puixança que devia tenir aquest llogaret durant aquesta etapa. Una gran part de l'obra s'ha conservat, especialment, els dos retaules fabricats per Joan Deià i Gabriel Bennàsser que són les dues millors peces que hem pogut estudiar. A més a més, d'incrementar el catàleg d'aquests dos escultors, també hem vist com el pintor Miquel Carbonell, descendent d'aquest llogaret, encara hi tenia relacions almenys laborals per haver fet un mínim de dues pintures (la de sant Francesc Xavier i la de santa Bàrbara) de la mateixa manera que de l'escultor Antoni Carbonell s'ha conservat la figura de sant Sebastià. L'increment de peces, retaules o capelles no s'aturà amb el retaule major de Bennàsser, just poc després d'haver-lo acabat, el temple sumà un nou espai, encara que desconeixem el grau d'importància, amb un nou altar de sant Antoni⁹⁸ i que, a poc a poc, anirien ampliant i restituint fins arribar al nou edifici.⁹⁹

Per altra banda, l'estudi no ha estat absent d'una aproximació, més enllà de l'aspecte plàstic, a tres dels artistes que participaren en la conformació del patrimoni setcentista d'aquest temple: Joan Deià, Miquel Carbonell i Gabriel Bennàsser. Tant pel que fa a les relacions familiars i, en certa manera, del patrimoni que manejava l'escultor Deià; com del pintor Miquel Carbonell que tenia diversos familiars de la mateixa professió: Jordi, germà i brodador; Joaquim, fill i pintor; i de l'escultor Gabriel Bennàsser que se'ns ha presentat bastant atraient, per exemple, amb el patrimoni pictòric que va aconseguir, així com l'extensa que va ser la seva vida conjugal i les relacions amb la classe benestant de Ciutat que va fer que establís amistat amb l'advocat Joaquim Fiol, i amb les relacions d'ambdues famílies hem sabut que un dels fills emigrà a Amèrica.

⁹⁷ La diversa documentació sobre la reforma, el cambril que es va fer, comptes, factures del fuster, etc. es pot trobar a: ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 115.

⁹⁸ ADM, Visites Pastoral, Oratori de Maria (santa Margalida), 1786, f. 152 i s.

⁹⁹ Aquesta evolució i increment es pot trobar resumida a: PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria...*, p. 89-90.

5. Annex

Béns artístics de Gabriel Bennàsser Pasqual (Selecció).
ARM, Notaris, R-496, f. 8r-10r.

En la sala de dites cases:

...

Item un quadro gran de Apeles, y Capaspes sens vasa molt usat.

Item un quadro gran de las Amazones sens vasa molt usat.

Item un quadro gran de sant Sebastià ab vasa negra molt usat.

Item sis quadros de vàries fruiteres, y vàrios animals, entre los quals hy ha un llarguer, y tots ab vasa de colradura molt usats.

Item dues vases de xerol vermell ab brots de plata de sobreportal, ab quatre mitjas cortines de indiana, molt usades.

Item dos mappas de paper ab vasa negra a la Romana.

En la cambra ab Alcova y balcó:

...

Item un quadro de la Purísima Concepció ab vasa negra y vergarons de or a la Romana, gran.

Item un quadro gran de Nostra Senyora del Carme ab vasa de colradura negra.

Item un quadro gran de sant Antoni Abat ab vasa de colradura negra y vergarons a la Romana usat.

Item un quadro llarguer de la mort de Nostro Senyor ab vasa negra, y vergarons de colradura de sobreportal de la Alcova.

Item un quadro mediano de la Sagrada Família ab vasa negra y vergarons de colradura, usat.

Item un quadro mitjanser de Nostra Señora de los Dolores ab la matexa vasa, usat.

Item un quadro mitjanser del Ecce Homo ab vasa negra y vergarons de colradura, usat.

Item un quadret de Santa Magdalena mitjanser ab vasa de colradura.

Item dos fruiteras grans ab vasa ampla color de or usades.

Item dos payssos llarguers ab vassa blava, ab flors de plata usats.

Item un quadret estampa de sant Elías, ab vaseta blava, usat.

Item un quadret de Nostra Señora de la Pietat ab vidre y vasa de xerol camp negra usat.

Item dos quadrets mitjansers, esto és un de santa Cecília, y altre de Nostra Señora ab vasa negra y vergarons de colradura usats.

Item un quadret de cap de sant ab vasa de serol negre usat.

Item un quadret de la Anunciata ab vasa negra y vergarons de colradura molt usat.

En la cambra ahont morí dit testador:

...

Item un quadret petit figura de la Mare de Déu ab vasa negra de xerol usat.

Item quatre estampes de differents sants ab vasa de mitja caña vermella de xerol usades.

Item tres estampes de distints sants, ab vasa blava de xerol de mitja caña usades

Item quatre figures de sants de guix de colradura.

Item un quadro de paper picat figura de la Mare de Déu ab vasa negra y vergaró de r molt usat.

En el quarto de escalfapanxes:

...

Primo alguns serafins y un quadret llarguer figura de la Mare de Déu quan fugí a Egipte molt vell sens vasa.

En el Porxo:

...

Primo en un estudiuet del mateix se han encontrat devuit modelos entre guix y de fanch.

Item un cosi de fer bugada.

En la entrada de dites cases:

...

Item un banch de redolta(?).

Item un banch de treballar.

Item un ferramental.

Item quinze pessas de aynes de esculptor tot usat.

Fig. 1 Retaula de sant Josep. Maria de la Salut

Fig. 2 Retaule de sant Josep. Banyalbufar

Fig. 3 Pintura de sant Francesc Xavier

Fig. 4 Pintura de santa Bàrbara

Fig. 5 Sant Sebastià.
Casal rectoral. Maria de la Salut

Fig. 6 Nin Jesús.
Església des Carritxó

Fig 7 Retaula Major. Maria de la Salut

LOS ALCALDES DE CUARTEL Y DE BARRIO DE LA CIUDAD DE PALMA (1770-1812)

Eduardo Pascual Ramos

Universitat de les Illes Balears

Resumen: Carlos III instituyó en 1768 las figuras del alcalde de Cuartel y alcalde de Barrio con la intención de reforzar la justicia local y tener un mayor control sobre la población. En 1769 la medida se extendió a todas las ciudades dotadas de Chancillerías y Real Audiencias como fue el caso de la ciudad de Palma. Este artículo analiza la figura del alcalde de Cuartel y de Barrio en la ciudad de Palma en el periodo comprendido entre 1770 y 1812, el sistema de elección, el desempeño de sus funciones y la lista completa de los alcaldes de barrio.

Palabras clave: Alcalde de Cuartel, alcalde de barrio, ayuntamiento, Palma, reino de Mallorca.

Abstract: In 1768 Carlos III instituted the figures of “alcalde de Cuartel” and “alcalde de Barrio” with the intention to reinforce the local justice and to have a greater control over the population. In 1769 the measure was extended to all the cities provided with Chancillería and Royal Audiencias as was the case of the city of Palma. This article analyses the figure of the “alcalde de Cuartel” and “alcalde de Barrio” in Palma between 1770 and 1812, the election system, the performance of their duties and the complete list of “alcaldes de Barrio”.

Key words: “Alcalde de Cuartel”, “alcalde de Barrio”, Town Hall, Palma, Majorca kingdom.

Recibido el 25 de abril. Aceptado el 20 de diciembre de 2015.

Abreviaturas: ARM = Archivo del Reino de Mallorca, AMP = Archivo Municipal de Palma, BLA = Biblioteca Lluís Alemany.

Durante siglos fue un deseo de las monarquías tener el control del orden público bajo la gestión de un cuerpo policial. Los Austrias crearon una policía al unificar los cuerpos de seguridad en las ciudades castellanas y fue Felipe III quien mejoró el sistema en la capital madrileña al dividir la ciudad en *quarteles* o cuarteles a cargo de la Sala de Alcaldes de Casa y Corte con alcaldes, alguaciles y porteros de vara. La nueva dinastía traerá cambios importantes respecto al sistema policial mediante un mayor control de la población de las principales ciudades castellanas.¹ Por su parte, los Decretos de Nueva Planta y posteriores normativas supletorias modificaron el sistema judicial y policial municipal en las principales ciudades de la Corona de Aragón al pasar las competencias al corregidor, y delegadas en su alcalde mayor, con el apoyo de alguaciles municipales.² Carlos III fue más allá al crear un nuevo cuerpo policial, de jurisdicción ordinaria pedánea con la novedad de contar con la colaboración de la sociedad. El momento reformador policial coincide al mismo tiempo en diferentes lugares de Europa y en España con las consecuencias del motín popular promovido contra Esquilache producido en Madrid entre el 23 y el 25 de marzo de 1766 resultado de las medidas aprobadas por el ministro italiano.³ La revuelta urbana en la capital, extendida a otras ciudades, expresó la inoperancia de las autoridades gubernativas y policiales a la hora de aplacar a los inquietos y mal contentos y prevenir nuevos alborotos. El monarca ilustrado y su equipo ministerial entendieron que el sistema policial municipal necesitaba mejoras cualitativas y cuantitativas.

La reforma municipal de Carlos III. El alcalde de Cuartel y el alcalde de Barrio

La idea era introducir un nuevo cuerpo protopolicial para servir de apoyo a la administración de justicia en el control y represión social. El conde de Aranda, presidente del Consejo, aconsejó a Carlos III modificar la administración de la justicia de primera instancia en la ciudad de Madrid con una tendencia a la militarización aumentando las compañías de inválidos creadas a principios del siglo XVIII.⁴ La redacción del proyecto reformador policial estuvo a cargo de Campomanes quien tomó de ejemplo la estructura existente en Madrid de la Sala de Alcaldes de Casa y Corte, no dependiente del ayuntamiento sino del Consejo de Castilla.⁵ La Real Cédula de 6 de octubre de 1768 dividió la ciudad del Manzanares en ocho cuarteles a cargo de los ocho alcaldes de Casa y Corte más antiguos. La Instrucción del 21 del mismo mes y año procedió a dotar a cada *cuartel* o cuartel con ocho barrios y a su vez divididas en manzanas de casas numeradas con una placa indicando cuartel, barrio y manzana al cual pertenecía.⁶ Cada distrito estaba compuesto por un alcalde de cuartel responsable de los alcaldes de barrio adscritos a su jurisdicción. El propio

¹ *Novissima Recopilación*, Libro III, Título XXI, Leyes I-VIII.

² PASCUAL RAMOS, E.: "Los corregidores del ayuntamiento de Palma (1718-1812)", *Espacio, Tiempo y Forma*, serie IV, 28, 2015, pp. 211-235. PASCUAL RAMOS, E.: "Los alcaldes mayores del ayuntamiento de Palma (1719-1812)", *Minius*, 23, 2015, pp. 209-240.

³ DENYS C.; MARIN B.; MILLIOT, V. (dir.): *Réformer la police. Les mémoires policiers en Europe au XVIIIe siècle*, Rennes, 2009.

⁴ MARIN, B.: "Los alcaldes de barrio en Madrid y otras ciudades de España en el siglo XVIII: funciones de policía y territorialidades", *Antropología. Boletín oficial del INAH*, 2012, p. 5.

⁵ ABASCAL MONEDERO, P.J.: *La reforma de la justicia en el pensamiento Español Ilustrado*, Madrid, 2010, pp. 107-114.

⁶ *Novissima Recopilación*, Libro III, Título XXI, Ley IX. *División de Madrid en ocho cuarteles y establecimiento de los Alcaldes de barrio*.

monarca manifestó al conde de Aranda la necesidad de extender la reforma policial en las ciudades donde hubiera Chancillería o Audiencias siendo aprobada por real cédula de 13 de agosto de 1769.⁷ La aplicación de la reforma policial en las ciudades con altas instituciones judiciales pretendía una intervención limitada al preservar los equilibrios de poderes existentes (corregidor y su teniente) en el deseo de evitar la creación de nuevos magistrados y oficiales o cancelar antiguos privilegios en la práctica policial. Su aplicación requería cierta adaptación según las peculiaridades de la ciudad (tamaño, distribución, etc.). Desde el Consejo se solicitaron un informe o Plan y un vecindario, según el último derecho de Utensilio, a las Chancillerías o Audiencias de las ciudades donde se tenía que aplicar la disposición real.⁸

Informe o Plan para establecer los alcaldes de Cuartel y alcaldes de Barrio de Palma

Así pues, el Consejo de Castilla de 30 de enero de 1769 ordenó el establecimiento de alcaldes de Cuartel y Barrio en la ciudad de Palma y su término. La provisión incluía una orden a la Audiencia de Mallorca para remitir al Consejo, en un plazo de un mes, un plan de viabilidad para su implantación. En el plenario municipal del 21 de febrero fue leída el real acuerdo que instaba a aplicar la real cédula de 6 de octubre de 1768 y la instrucción de 21 del mismo mes y año para hacer "*descripción de los vecindarios de esta ciudad y su término, su número y nombre de las calles, parroquias y barrios, a cuyo fin, la Ciudad, con la más posible brevedad, informe con especificación de los nombres que viven en ella, y su distrito, expresando el número de ellos, las casas y el nombre de las calles donde habitan, e igualmente las parroquias y barrios y hecho, lo hagan presente*".⁹ La Audiencia remitió su proyecto o Plan aplicable a la ciudad y un plano de la ciudad con el vecindario según el derecho de Utensilios del año 1765.¹⁰ Indicar que la propuesta de la Audiencia mallorquina tiene muchas similitudes con las ciudades de Granada, Zaragoza y Valladolid.¹¹

El proyecto establecía cuatro cuarteles (*Santa Clara, la Merced, San Jaime y Santa Cruz*), cuatro barrios por cuartel y las manzanas como la célula básica de orden y lectura del espacio.¹² La intención era que tres cuarteles estarían a cargo de los tres oidores más modernos de la Audiencia y el cuarto por el alcalde mayor para impedir una total injerencia judicial de la Audiencia en el municipio palmesano. Cuestión que no fue aceptada por el Consejo al recaer la jurisdicción de todos los cuarteles en oidores y aumentando a seis los barrios por cuartel. Los alcaldes de Cuartel debían de habitar en su respectiva jurisdicción mediante compra o alquiler de una vivienda "*que se sea decente y las calles*

⁷ GUILLAMÓN ÁLVAREZ, J.: *Las reformas de la administración local durante el reinado de Carlos III. Un estudio sobre dos reformas administrativas de Carlos III*, Madrid, 1980, pp. 283-284.

⁸ AMP, AH 2.093/3, ff. 120v-121. En el recuento de *Utensilios* de 1766 computa a Mallorca un total de 28.000 casas correspondiendo a Palma y su distrito 7.000 viviendas y a las villas y pueblos forenses 21.000. Además, indicar que en el censo de Aranda (1768-1769) se contabiliza en la ciudad de Palma un total de 30.688 habitantes según datos aportados por JUAN VIDAL, J.: *El cens d'Aranda a Mallorca (1768-1769)*, Palma, 1996, p. 20.

⁹ AMP, AH 2.095/3, ff. 7v-8. Palma, 21-II-1769.

¹⁰ Según Guillamón Álvarez el informe se encuentra en AHN, Consejos, leg. 504, exp. 6.

¹¹ GUILLAMÓN ÁLVAREZ, J.: "La Audiencia de Canarias y el gobierno municipal: establecimiento de los alcaldes de barrio (1769-1803)", *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 1, 1979, pp. 162-164.

¹² ARM, AA, leg. XV/1.430. Palma, 6-XI-1769. El ayuntamiento calculó que la ciudad tenía una población de 6.184 habitantes (5.580 vecinos dentro de sus murallas y 604 fuera de ellas).

muy abundantes y no volver estrechas que no permitan coche y para los Ministros que no le tiene su transporte sería muy incómodo". De forma similar, los alcaldes de Barrio también tenían que ser vecinos del propio barrio para conocer *in situ* los problemas y sus habitantes.

Así pues, estas nuevas figuras estaban destinadas a mantener cierto control policial y orden público en su circunscripción. Como ha indicado Brigitte Marini para Madrid, extensible al resto de ciudades donde se aplicó la reforma policial, estas medidas no restaron competencias jurisdiccionales de la municipalidad ni a los equilibrios institucionales tradicionales.¹³

El tiempo de tramitación en el Consejo para aprobar el proyecto de la nueva justicia pedánea pamesana fue relativamente rápido. El 23 de octubre de 1769 dio inicio el proceso de implantación con la lectura del capítulo quince de la *Instrucción* de la real cédula de 13 de agosto de ese mismo año que instaba a su aplicación en Palma.¹⁴ La ciudad fue dividida en cuatro cuarteles a cargo de los cuatro oidores más modernos de la Audiencia, sin intervención del alcalde mayor como pretendía el ayuntamiento, llamados juez de Cuartel y veinticuatro alcaldes de Barrio.¹⁵

Aproximación a la división de Palma en Cuarteles y Barrios (Fig. 1):¹⁶

Cuartel de Santa Clara: barrios de la Portella (1), Calatrava (2), Seminario de San Pedro (3), San Francisco de Asís (4), Nra. Sra. de la Consolación (5) y Peso del Carbón (6).

Cuartel de la Merced: barrios de Santa Eulalia (7), Santo Domingo (8), Banco del Aceite (9), Mercadal (10), Olivar (11) y Santa Catalina (12).

Cuartel San Jaime: barrios de Nuestra Sra. de la Misericordia (13), Convento de Nra. Sra. del Carmen (14), San Miguel (15), Capuchinas (16), San Nicolás (17) y San Felipe Neri (18).

Cuartel de Santa Cruz: barrios del Hospital General (19), Fuente del Sepulcro (20), Plaza del Borne (21), Puerta del Mar (22), Santa Cruz (23) y La Lonja (24).

Hacia una racionalización del control policial: el manzanario

La monarquía dividió la ciudad judicialmente en cuarteles, barrios y manzanas. La Real Cédula de 1769 obligó a identificar todas las propiedades (casas, parroquias, conventos, iglesias e instituciones administrativas) mediante azulejos que incluyesen el número y manzana (illetes). Hubo de esperar casi veinticuatro años para la identificación. Cada

13 MARIN, B.: "Los alcaldes de barrio en Madrid...", p. 22.

14 AMP, AH 2.095/3, f. 72r. Palma, 23-X-1769.

15 AMP, AH 2.095/2, ff. 145r-145v. Palma, 30-IX-1769.

16 AMP, LN 2.004/8. *Relación individual del nuevo repartimiento de los quatro Cuarteles en que se han dividido todas las illetas o manzanas de esta ciudad y cada uno de los dichos Cuarteles en seis barrios por sus Alcaldes*. Sin fecha. La ciudad fue dividida en 239 manzanas repartidas equitativamente cuya numeración empezaba en la plaza de Cort (ayuntamiento) y acababa en la manzana más inmediata a la primera por donde empezaba. El cuartel del Santa Clara tenía 60 manzanas (desde la 1 hasta la 60), cuartel de la Merced con 59 manzanas (desde la 61 hasta la 119), cuartel de San Jaime tenía 69 manzanas (desde 120 hasta 188) y el cuartel de Santa Cruz con 51 manzanas (desde 189 hasta 239).

alcalde de Barrio confeccionó una lista de los vecinos de su barriada para ser entregada a su alcalde de Cuartel encargado de su supervisión. El Real Acuerdo volvió a interesarse por el tema de la identificación urbana de Palma en 1794 al solicitar un informe al ayuntamiento para conocer en qué estado se encontraba. La dejación era palpable. El regidor palmesano Martín Boneo solicitó al patrón Peregrín Porter que en su próximo viaje a Valencia trajese varias pruebas de azulejos informativos empleados en la ciudad del Turia. A la vez, el ayuntamiento encargó a los alcaldes de Barrio confeccionar una lista de las manzanas, edificios notables, religiosos y civiles, públicos y privados y al Maestro mayor de obras del ayuntamiento, Antonio Mesquida, anotar los nombres de las calles aunque los datos obtenidos no sirvieron para la futura demarcación. El escribano de la Real Audiencia, Juan Vallori, volvió a reunir el nombre de las calles y confeccionó un informe con la distribución de la ciudad en cuatro cuarteles y veinticuatro barrios que fue presentado al ayuntamiento de Palma a finales del verano de 1795. Mientras, el secretario de la ciudad, Rafael Manera, en nombre de la ciudad de Palma encargó al patrón Ballester, y éste a su vez a Vicente Rojo, solicitar los precios y los modelos de azulejos a los fabricantes valencianos Marcos Antonio Desdier y José Cola.¹⁷ El ayuntamiento concretó que los azulejos de las manzanas debían de ser más grandes que de las casas. El informe de Vallori calcula que la ciudad necesitaba 8.698 azulejos: 248 grandes para identificar los edificios, 365 para las calles por duplicado -804 total- y 7.894 pequeños para las casas. Los azulejos de las manzanas, de las calles, plazuelas y números de casas debían de ser cuadrados y de palmo castellano de dimensión. Cada azulejo fue presupuestado en dos sueldos o real y medio de vellón. Los fabricantes advirtieron del inconveniente de la falta de oficiales para trazar las letras en caso de realizar la comanda. El precio estipulado era 13.066 reales más 5.228 reales del gasto del transporte.¹⁸ El ayuntamiento no satisfecho con este precio aprovechó la estancia en Valencia del regidor palmesano Ignacio Ferrandell i Gual, marqués de la Cueva, para enviarle el informe de Vallori y las muestras de los azulejos con el objetivo de contactar con otro fabricante y solicitar un presupuesto más económico. El marqués de la Cueva así lo hizo al francés, Tomás de Dussueil, quien ofertó los azulejos grandes (de palmo castellano) a 14 dineros y los pequeños (tres cuartos de palmo) a 11 con un coste total de 12.845 reales y cuatro maravedíes que era más barato que los anteriores. Los precios fueron del agrado del ayuntamiento y la comanda se solicitó con el dinero del fondo de Caudales Comunes. El problema de la traza de las letras se resolvió mediante moldes. Finalmente, el pedido de azulejos fue embalado en treinta y seis serones y embarcados en el puerto de Grao con destino a Palma donde llegaron en abril de 1796. El Real Acuerdo remitió al ayuntamiento de Palma un Auto, fechado el 19 de junio de 1797, apremiado a la mayor rapidez la colocación de los azulejos extensible también al arrabal de Santa Catalina.¹⁹ Los regidores palmesanos y la diputación de obras encomendaron el trabajo al maestro mayor de obras municipal Antonio Mesquida.²⁰

El paso del tiempo dejó a muchas calles y edificios sin azulejos por el derribo de viejas

17 AMP, AH 2.121, ff. 249r-249v. Palma, 7-X-1795 y ff. 391v-395r. Palma, 25-XI-1795.

18 AMP, AH 2.122, f. 340r. Valencia, 14-V-1796.

19 AMP, AH 2.124/2, f. 342r. Palma, 26-VI-1797.

20 ZAFORTEZA Y MUSOLES, D.: *La ciudad de Palma de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*, I, Palma, 1987, pp. 215-235.

construcciones, la edificación de nuevas fachadas, la reforma urbanística pero la voluntad de una renovada titulación callejera impulsó al ayuntamiento de Palma a crear una comisión roturadora en 1863 para renovar la titulación de las calles aunque en algunas continuaron igual.²¹

Sistema electivo y juramento del cargo

La elección de los alcaldes de Cuartel era por sistema acordado por el regente de la Real Audiencia entre los oidores más modernos. En cambio, los comicios de alcalde de Barrio se realizaban aplicando el sistema para elegir el síndico Personero y diputado del Común, realizado anualmente y en dos fases o indirecto.²² En la primera vuelta, el corregidor o el alcalde mayor, a mitad de diciembre, ordenaba al secretario del ayuntamiento iniciar el periodo electivo de selección de comisarios. El secretario mandaba al alguacil del corregimiento convocar a los colegios, corporaciones, gremios y a los vecinos cabeza de familia contribuyentes, para que en un plazo fijado, se reunieran en la casa consistorial para elegir a cincuenta y ocho comisarios. Cuarenta y seis gremios y colegios eran convocados el día indicado para elegir a sus electores.²³ Los palmesanos propietarios cabeza de familia, no incluidos en los gremios o colegios, también eran convocados en sus respectivas parroquias para elegir a un total de doce comisarios, dos electores por parroquia. Las elecciones estaban supervisadas por el alcalde mayor y el secretario municipal. La segunda vuelta era convocada por el alcalde mayor en la sala capitular municipal a finales de diciembre con la participación de los cincuenta y ocho comisarios electos quienes elegían a los alcaldes de Barrio. En 1800 hubo una reforma electoral con motivo de haber advertido el Consejo los abusos y fraudes en las elecciones suprimiendo el método empleado hasta el momento. Los tres fiscales manifestaron al rey, el 30 de diciembre de 1800, que las correspondientes Diputaciones de Caridad propusiesen a los alcaldes de Cuartel a tres sujetos de mayor idoneidad y conducta de “los cuales escoja para el empleo de alcalde de barrio el que juzgue más oportuno, haciendo estrecho encargo a dichas diputaciones que sólo propongan para los referidos empleos a los sujetos que sean más aptos y celosos del bien público”.

Los candidatos debían ser “vecinos honrados” y sin causas pendientes con la justicia según el punto séptimo de la cédula de 6 de octubre de 1768. Las instrucciones obligaban a los palmesanos elegibles a su disponibilidad para ser nombrados electores de Barrio aunque los oficiales militares y personas distinguidas (nobleza) intentaron su exclusión al amparo de sus fueros. El alcalde de Cuartel era quien dictaminaba en caso de duda sobre los elegibles y en segunda instancia el Real Acuerdo. En caso de ausencia o enfermedad permanente del elegido era nombrado el siguiente con más votos. El ayuntamiento tuvo dudas sobre la

21 QUADRADO, J.M.: *Observaciones sobre la titulación de las calles*, Palma, 1863.

22 Novísima Recopilación, Libro III, Título XXI, Ley IX. *División de Madrid en ocho cuarteles y establecimiento de los Alcaldes de barrio*. Resolución, 19-IX-1768 y cédula, 6-X-1768.

23 Las corporaciones de gremios y colegios que participaban eran los escribanos y procuradores, cirujanos, boticarios, cereros, plateros, cuberos, corredores de oreja, curtidores, boneteros, cortantes, sogueros, sombrereros, pregoneros, esparteros, horneros, herreros, carpinteros, manteros, alfareros, molineros de viento, molineros de agua, marxandos, medidores y cribadores, pelaires, albañiles, silleros y albarberos, zapateros, sastres, torcedores de seda, tintoreros, trajineros de garrote, trajineros de aceite, tejedores de lana, tejedores de lino, terciopeleros de la Calle, terciopeleros de fuera de la Calle, cordoneros ó pasamaneros, pescadores, hortelanos, colegio de siqueros, medicina, leyes, notarios y escribanos públicos, pintores y escultores y mercaderes.

condición de los elegibles: 1. ¿la nobleza y militares estaban exentos de nombramiento? 2. ¿los oficios mecánicos y los xuetas podían ejercer de alcaldes de Barrio? El Real Acuerdo suspendió la elección de alcalde de Barrio del año 1771 y envió las dudas al Consejo de Castilla para su determinación. El Consejo aceptó elegibles a quienes ejercían oficios mecánicos.²⁴ Otros de los que se acogieron a privilegios para no ser elegidos electores o alcaldes fueron los oficiales de la Milicia que se acogieron a sus Reales Ordenanzas para eludir “oficios en los Pueblos que les sirva de carga, ni tutelas contra su voluntad”.²⁵ De los veinticuatro electos elegidos en la primera elección hubo tres dudas: el brigadier marqués de la Romana, D. Juan Salas (capitán de Dragones de Almansa) y Juan Salom (*surrador* ó *zurador* y electo diputado del Común en la elección de 1770).²⁶ Los tres no juraron el cargo siendo nombrados los siguientes con más votos.

El juramento del alcalde de Barrio se realizaba en la sala del ayuntamiento a principios de enero de cada año ante el corregidor o alcalde mayor. Al inicio del plenario y tras una invocación a Dios, los leonados del ayuntamiento llamaban a los electos quienes ante el corregidor o alcalde mayor y los Evangelios juraban ejercer el cargo correctamente según *las Instrucciones y defender el Misterio de la Purísima e Immaculada Concepción de María*. Acto seguido el maestro de Ceremonias entregaba al corregidor o su Teniente y éste a los nuevos alcaldes de Barrio la vara o bastón de justicia de vara y media de medida con puño de marfil para ser identificados por la población como autoridad. Además recibían del alcalde de Cuartel una descripción de las calles y manzanas de su demarcación. Podía darse el caso, y se dio, de jurar el cargo posteriormente por encontrarse fuera de Palma o por enfermedad.

Facultades y atribuciones

El historiador Javier Guillamón asigna a los alcaldes de Cuartel y de Barrio atribuciones de carácter de justicia “doméstica” formando una unidad orgánica autónoma dentro del ámbito judicial del Consejo de Castilla con el objetivo de ejercer mejor las tareas de vigilancia, prevención y castigo. Las extensas atribuciones de estos cargos fueron publicadas en la real cédula de 13 de agosto de 1769. Para el caso insular fue la Real Audiencia de Mallorca la que redactó una instrucción que ampliaba la anterior.²⁷ La naturaleza de estos nuevos cargos no produjo choques con las autoridades tradicionales municipales, puesto que se limitaban a descargarlas de las obligaciones más penosas e improductivas aunque lo cierto es que hubo una injerencia de la Real Audiencia en la justicia municipal. El problema principal es distinguir los límites de las atribuciones de estas nuevas figuras con el resto de autoridades municipales. Hagamos una descripción de las principales atribuciones y funciones. Las amplias facultades y atribuciones concedidas tenían también la finalidad de impedir la saturación de juicios menores en la Real Audiencia gracias a la concesión de ciertos márgenes para resoluciones.

²⁴ ARM, AA leg. XV/1.452. Palma, 4-XII-1770.

²⁵ Se trataba del capitán de la compañía de granaderos del segundo batallón del regimiento de Milicias, Pedro Verí i Salas. AMP, AH 2.093/1, f. 84v.

²⁶ ARM, AA leg. XV/1.446. Palma, 22-I-1770. PASCUAL RAMOS, E.: “Los diputados del común y el síndico personero del ayuntamiento de Palma (1766-1812)”, *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo*, 21, 2015, p. 262.

²⁷ BLA, X-5(244)7. *Instrucciones que deben observar los alcaldes de Barrio*. Palma, 13-X-1769.

El alcalde de Cuartel era responsable jurídicamente de su cuartel y de los alcaldes de Barrio adscritos. Tenía jurisdicción “como la tiene cualquier alcalde ordinario en su Pueblo” en primera instancia civil para aplicar una justicia rápida en casos de policía, en juicios verbales y escritos, en los recursos caseros entre amos y criados y en causas de policía por inobediencia a los edictos.²⁸ Respecto a las causas criminales actuaba en temas de poca gravedad y en los casos de mayor gravedad era juez instructor en la investigación procesal para su entrega a la Real Audiencia quien dictaminaba sentencia. Las declaraciones y confesiones a los presos aportados por los alcaldes de Barrio podrían realizarla en las cárceles pudiendo tener en sus casas los expedientes ya que *no ay actualmente las suficientes oficinas en las Reales Cárceles y hallarse estas separadas y algo distante de la Real Audiencia*. Por el contrario, carecía de jurisdicción en causas y delitos cometidos por militares cuya jurisdicción recaía en el Jefe Militar.²⁹

La residencia del alcalde de Cuartel era obligada en el propio cuartel asignado, con vivienda propia o alquilada, lo que permitía conocer la problemática en su término judicial y la presencia del justicia en el vecindario.³⁰ Para sus funciones contaba con un escribano, con cien libras de salario anual, y dos alguaciles para realizar las rondas aunque ante la falta de alguaciles cada cuartel permitían contar con una partida de soldados *a fin de asegurar su tranquilidad con el único destino de auxiliar la Justicia*.

Por otra parte, los alcaldes de Barrio estaban bajo las órdenes de su alcalde de Cuartel a quien informaban de las anomalías sucedidas en su barrio. Disponía de jurisdicción pedánea que le autorizaba a arrestar en caso de delitos *in fraganti* y la apertura de diligencias procesales en casos de urgencia que tramitaba el alcalde de Cuartel. En su actuación preventiva comprendían la matriculación de los vecinos mediante anotación en un cuaderno maestro, los que pernoctaban en las posadas y mesones públicos, solteros y viudos sin hijos.³¹ Además visitaba las tabernas y casas de juego en el control de juegos de azar y timbas. El cumplimiento de los bandos municipales tocantes a limpieza de calles, fuentes y empedrados así como del alumbrado público entra en sus competencias. En su faceta sancionadora tenía facultad para imponer multas dando cuenta al corregidor.

Las instrucciones de los alcaldes de Barrio estaban destinadas a erradicar la mendicidad urbana de los maleantes y vagabundos, procedentes de otras poblaciones o *sin destino*, al eliminar la petición de limosna con la excepción sólo a los palmesanos acogidos en el Hospital General, convalecientes y estudiantes pobres con licencia del rector o juez eclesiástico.

El proyecto de erradicar la mendicidad, o al menos su control, entraban en sus tareas con la obligación de investigar a los mendigos para comprobar si realmente eran pobres, ciegos, lisiados y ancianos cuyas facultades físicas y psíquicas les impedía desempeñar trabajo. En caso afirmativo, el alcalde de Barrio y el párroco concedían una cédula para pedir limosna

28 *Novissima Recopilación*, Libro III, Título XXI, Ley V.

29 AMP, AH 2.096/1, f. 71r. El Pardo, 29-III-1770.

30 ARM, XV/1.453. Palma, 10-IV-1770. El propietario D. Juan Tomás, poseedor de una casa en el cuartel de Santa Cruz, y su inquilino D. Jerónimo Alemany, ambos militares de Milicias, interpusieron trabas para que esta propiedad fuera alquilada al alcalde de Cuartel. La Real Audiencia dio la razón al alcalde de Cuartel.

31 AMP, FP 823/5. Relación de los mozos solteros de 17 años hasta los 40 según los alcaldes de Barrio de 1795.

que vencía en la Pascua de Resurrección y con posibilidad de renovación. El control policial de esta nueva figura pasaba por redactar una lista de los mendigos de su barrio anotando la edad, estatura, color, impedimento para el desempeño laboral y registrando algún tipo de señal de identidad. Los menores indigentes también entraban en sus competencias al prohibir la presencia de niños menores de cinco años pidiendo limosna. Los menores mendigos y abandonados en las calles los entregaba al hospicio y los mendicantes adolescentes que campaban por las calles de Palma eran entregados a los maestros de los gremios para iniciarlos en el oficio y en caso de despido sería el mismo maestro quien los entregaría a otro maestro. Los extranjeros y peregrinos también entraban en sus competencias avisando a la capitania general de los individuos que permanecieran más de tres días en Palma al ser tratados de vagos y “mal entretenidos”.³²

La inspección de las tiendas y plazas públicas también entraba en sus competencias con el objetivo de vigilar las pesas y medidas y evitar los precios abusivos de los alimentos y en caso de infracción era denunciado al alcalde de Cuartel o al regidor de Mes (almotacén). En los primeros meses de 1781 detectaron precios abusivos en diferentes mercados con la correspondiente denuncia al Almotacén o regidor de Mes proponiendo hacer conjuntamente la ronda.³³ El consistorio rechazó la petición que suponía una usurpación de sus atribuciones, decisión que condujo a una trifulca tras la denuncia de los alcaldes de Barrio al regidor de ser “omisos en el ejercicio de su oficio”. El ayuntamiento, en un caso de corporativismo, respaldó al regidor de Mes recordando que la jurisdicción pedánea de los alcaldes de Barrio se limitaba a “celar la policía, el alumbrado, la limpieza de las Calles y de las Fuentes, dejando en el Cap^o 14 la demás policía al cargo de los corregidores respectivos y sus Tenientes y mandando en el 16° que no se haga novedad en este particular”. La legislación era clara, únicamente los diputados de Común junto al regidor de Mes (almotacén) tenían facultad en temas de abastos y precios delegando a los alcaldes de Barrio simplemente la “observancia”.

Los nuevos cargos tuvieron serias dificultades en aplicar su jurisdicción al cuerpo de Milicias, amparados por sus jefes, al disfrutar éstos de una jurisdicción militar eximente de la justicia ordinaria. Las bravuconadas de los militares entre la población civil fue aplacada por instancias judiciales superiores, la Real Audiencia y en segunda instancia por el Consejo de Guerra, acusados de quebrantar la quietud y haber “llegado a acobardar a los alcaldes de Barrio y Alguaciles de Justicia con sus tropelías”. Incluso, los jefes de la Milicias se negaban a alquilar sus propiedades a los alcaldes de Cuartel para residir en el término judicial que le correspondían.³⁴

32 ARM, AA 655, ff. 4v-9r. *Real Cédula de S.M. y SS. Consejo de 13 de agosto de 1769 estableciendo Alcaldes de Cuartel y de Barrio en todas las ciudades donde residen Chancillerías y Audiencias Reales con derogación de fueros.* ARM, AA 655, ff. 9v-15v. *Real Instrucción de 21 de octubre de 1768 de lo que deven observar los Alcaldes de Barrio.*

33 AMP, AH 2.106/1, ff. 29r-34r. Palma, 10-II-1781.

34 ARM, AA XV/1, exp. 1445. Palma, 13-III-1770. La impunidad experimentada por los mandos y tropas milicianas llegó al Consejo de Guerra ante la denuncia de Real Audiencia. Los milicianos estaban fuera de la ley ordinaria al gozar de fuero militar (Ordenanzas de Milicias). Los sargentos mayores milicianos, respaldados por el Coronel, arengaban a sus soldados para que no se prendieran por la justicia ordinaria y alcaldes de Barrio. Varios casos graves fueron denunciados. Uno fue el forcejeo y golpes del sargento mayor de Milicias, Manuel Martínez, al alguacil mayor que conducía preso a un miliciano para su entrega al alcalde de Cuartel. La intención de sargento mayor era arrebatarse al miliciano preso. No se logró el objetivo gracias a la ayuda prestada por los granaderos de África. El alcalde de Cuartel accedió a liberar al preso miliciano imponiendo una multa de tres libras aunque no fue aceptada.

Perfil de los alcaldes de Barrio

La novedad de los alcaldes de Barrio significó la participación popular aunque no era novedad ya que dos años antes se habían implantado los diputados del Común y el síndico Personero.³⁵ El perfil del alcalde de Barrio fue mayoritariamente de población popular y en menor grado de profesionales agremiados (15,4%).³⁶ Los gremios más participativos fueron los cirujanos (3,6%), notarios (2%), escribanos (1,5%) y el resto con una participación menor. La nobleza, con el prenoctado Don, también tuvo una discreta participación con un 5%. Los profesionales más cualificados con el paso del tiempo fueron perdiendo interés en ejercer este cargo con más deseos de síndico Personero y diputados del Común que permitía participar en el ayuntamiento. Durante los primeros años hay un notable interés de las clases bien formadas académicamente por participar. Entre los elegidos en la primera convocatoria encontramos doctores en leyes, abogados, médicos, notarios, mercaderes y comerciantes (botigueros, cereros, vidrieros).³⁷ Resaltar que no todos los gremios estaban incluidos al estar exceptuadas diversas corporaciones menores. Además remarcar la nula elección de agremiados de la comunidad judeo-conversa (xueta), a pesar de la participación de los gremios de plateros, marxandos y terciopeleros de la Calle, que los situaba de nuevo en los límites de la marginalidad representativa.

En 1772, el Real Acuerdo prohibió que menestrales (oficios mecánicos) ejercieran de alcalde de Barrio, en concreto al *surrador* Juan Salom. Carlos III se mostró contrario a esta decisión al indicar que “no tener impedimento Juan Salom, *surrador*, ni otro alguno que ejerza oficio mecanico en poder ejercer el empleo de Alcalde de Barrio”.³⁸ A partir de aquel año se detecta una progresiva participación de agremiados aunque con el tiempo también perdieron interés siendo ejercido conjuntamente con no profesionales, o al menos sin indicar su oficio en la jura. También se ha detectado la utilidad en el ejercicio de este cargo para “dar el salto” a otros de más relevancia como diputados del Común o síndico Personero.

Epílogo

La Constitución doceañista supuso el fin temporal del modelo municipal absolutista al dar paso a la reforma democratizadora. El alcalde de Cuartel, según el artículo 17 capítulo 1 del reglamento de los Tribunales, quedó suprimido pasando sus funciones a los doce

El capitán general, presidente de la Real Audiencia e inspector de las Milicias, tuvo que intermediar entre el alcalde de Cuartel y oidor y el Coronel de Milicias. El capitán general zanjó el asunto “que el Alcalde de Cuartel se arreglase a la Ordenanza” que debía excarcelar al miliciano y además aconsejó al alcalde de Cuartel no recurrir a instancias superiores ya que suponría “enardecer más al Coronel”. Aun así, la Real Audiencia denunció la impunidad que abusaban los milicianos fuera de la justicia local, de la Real Audiencia, eclesiástica incluso de la Real Intendencia al negarse a pagar el derecho de Utensilio ya que “no conocían al Intendente, ni otro Rey, ni superior que a su Mayor de Milicias”.

35 PASCUAL RAMOS, E.: “Los diputados del común y el síndico personero...”, pp. 249-266.

36 La principal fuente para conocer la filiación laboral de los alcaldes de Barrio son las actas municipales que incluyen los juramentos a principio de año. La falta de anotación del oficio del nuevo alcalde de Barrio genera la duda si es un contribuyente sin profesión (menos probable), o no hay anotación de la profesión por la desidia del escribano (más probable). El estudio de los gremios y sus profesionales aportarán los datos concluyentes a este respecto.

37 AMP, AH 2.096/1, ff. 8r-10r. Palma, 15-I-1770.

38 AMP, AH 2.097/1, ff. 71r-71v. Palma, 9-IV-1772.

regidores responsables cada uno de dos de los veinticuatro barrios.³⁹ La figura del alcalde de Barrio quedó sin definir pero los regidores consideraron positiva su continuidad al ser considerados imprescindibles y «celadores de buen gobierno».⁴⁰ Durante este periodo estuvieron a las órdenes de los jefes políticos, alcaldes y especialmente de los regidores constitucionales.⁴¹ El sistema electivo anual continuó igual a la etapa anterior. A principios de 1813 hubo una propuesta para cambiar el nombre a *zeladores de Policía* aunque no fructificó por falta de votos. Durante las dos etapas constitucionales los alcaldes de Barrio tomaban el cargo ante el jefe político, cabeza del ayuntamiento, jurando *guardar y hacer guardar la Constitución política de la Monarquía Española*. Sus atribuciones no variaron respecto al periodo absolutista centradas en tareas policiales descritas más arriba aunque con más incidencia en la vigilancia del caos migratorio de exiliados (anotaciones de recién llegados, prohibiendo acoger a extranjero sin previo aviso, etc.) o apoyando al régimen constitucional en la aplicación de mejoras direccionadas a la educación de primeras letras (redacción de listas de escuelas, niños, calle, casa, número de alumnos y maestros de las facultades y ciencias para examinar el magisterio de los profesores municipales de primeras letras).⁴²

El Tratado de Valañay y el retorno de Fernando VII fueron el epílogo del primer constitucionalismo con la derogación de la Constitución de 1812, la vuelta al absolutismo más firme entre 1814 y 1820 y al modelo del alcalde de Cuartel y de Barrio según las directrices de 1769. Durante el Trienio Liberal se volvió a aplicar el modelo constitucional doceañista, arriba descrito, cambiando la denominación a *zelador de Barrio* y el nombre de algunos barrios como Carnicería, Hostal de Estel, Cuartel de Milicias, Matadero, Torre de Figuera, Administración de Tabaco, Almodín o San Pedro entre otros. Además, el aumento poblacional y desarrollo de Palma obligó a incluir a las pedanías del extramuro con un nuevo cuartel, *Término*, y nuevos barrios de Santa Catalina y Bonananova, la Vileta, Santa Eulalia y San Miguel.⁴³ La reforma del ayuntamiento constitucional aumentó el vecindario a dieciséis cuarteles, con un regidor por cada Cuartel, con cincuenta y un barrios -tres barrios por Cuartel de media-, con un celador por Barrio, además de la publicación de cuarenta y seis capítulos para el buen gobierno y seguridad de la ciudad.⁴⁴

El final del Trienio Liberal condujo de nuevo a la restauración absolutista por real decreto de 1 de agosto de 1824 y el nombramiento de los alcaldes de Barrio que ejercieron antes del siete de marzo de 1820.⁴⁵ El retorno del “Deseado” no fue en los parámetros de sus gobiernos anteriores ya que se direccionó hacia un endurecimiento del control policial y

39 AMP, AH 2.133/2, ff. 9r-10r. Palma, 4-I-1813.

40 AMP, AH 2.133/2, ff. 1r-1v. Palma 1-I-1813.

41 AMP, AH 2.133/1, ff. 88r-89v. Palma, 9-XII-1812.

42 PASCUAL RAMOS, E.: “El primer ayuntamiento constitucional de Palma (1812-1814). Un proyecto inconcluso”, *Hacia 1812 desde el siglo ilustrado. Actas del V Congreso Internacional de la Sociedad Española de Estudios del siglo XVIII*, Madrid, 2013, p. 499.

43 AMP, AH 2.138, ff. 1v-2r. Palma, 1-I-1821. Las circunscripciones parroquiales intramuros de la ciudad se alargaban hasta los límites de los pueblos más cercanos. Con los años constituyeron la reserva de solar urbano en futuros momentos de expansión.

44 AMP, FP 857/XIV. Palma, 20-II-1821.

45 AMP, AH 2.140/2, f. 7r.

la reducción de libertades para poner coto al peligro de insurgencias revolucionarias. La Real Cédula del 8 de enero de 1824 creó la *Policía General del Reino*, en primera instancia para Madrid, para “centralizar” el orden y trasladar con efectividad los impulsos de la monarquía. El 28 de febrero de ese mismo año se extendió la reforma a las provincias.⁴⁶ El 17 de julio de 1824 se instituyó en Palma al mando del intendente Francisco de Heredia y Begines quien podía comparecer en el consistorio para informar sobre temas de su ramo y privilegio de sentarse junto al corregidor o alcalde mayor.⁴⁷ La nueva institución policial compartió con otros magistrados y autoridades un importante conjunto de competencias policiales. El principal problema de la Policía fue carecer de fuerza armada para mantener la seguridad y tranquilidad pública. Tuvo que acudir a los Voluntarios Realistas para la vigilancia y detención de bandidaje en las circunscripciones fuera de las poblaciones urbanas y a los alcaldes de Barrio para el ámbito urbano. Éstos fueron relegados a auxiliares en apoyo a los *celadores de Barrio* en la actuación contra los infractores de las leyes, bandos y reglamentos.⁴⁸ Su nuevo reordenamiento redujo sus funciones al estar supeditados al comisario de Cuartel y en ayuda al celador de Barrio en el desempeño policial cuando lo solicitasen. Aunque las nuevas disposiciones no alteraban la naturaleza de sus obligaciones anteriores. El artículo 59 del nuevo reglamento de la *Policía General del Reino* especifica sus atribuciones:

Los Alcaldes de barrio quedan relevados de las obligaciones que les imponían las anteriores leyes, bandos y reglamentos de Policía en orden á la formación de matrículas, expedición de papeletas de alquiler y desalquiler de casas, informes para expedición de cartas de seguridad y pasaportes, y demás funciones que en este reglamento se señalan á los Celadores de barrio.

La Superintendencia no implicó la ruptura con la antigua concepción de la gestión del orden público pedáneo continuando el alcalde de Barrio entre 1824 y 1834.⁴⁹ Fue durante este periodo cuando fue suprimida la vieja nomenclatura de los barrios por una numeración analítica de 1º al 6º.⁵⁰

El gobierno liberal de la Regencia trató de regular el orden público, en el contexto de los primeros momentos de la Primera Guerra Carlista, creando el 5 de noviembre de 1833 el *Ministerio del Fomento General del Reino* sin que privilegios, oficios o situaciones previas lo limitasen. La nueva institución asumió las principales competencias policiales

46 TURRADO VIDAL, M.: *Documentos fundacionales de la Policía*, Madrid, 2002, pp. 55-ss. *Real decreto de 8 de enero de 1824, en que se establece la Policía general del Reino*, Felipe Guasp, Palma, 1824. La estructura de mando estaba encabezada por el superintendente general, perteneciente a Gracia y Justicia, un intendente provincial en cada una de las treinta y dos provincias, un comisario de Cuartel en cada cuartel y celadores de Barrio y de Puerta. La Intendencia de Policía del archipiélago Balear, clasificado en segundo orden, fue ubicada en la capital mallorquina con subdelegación en Ibiza y Menorca.

47 AMP, FP 878/18. Palma, 18-VIII-1824. La nueva policía recurrió a los Voluntarios Realistas al carecer de fuerzas armadas para la vigilancia y detención de bandidaje en las circunscripciones fuera de las poblaciones urbanas. AMP, FP 886/1.

48 ARM, Documentación Impresa. Palma, 12-VII-1824. Bando compuesto por 37 artículos por Francisco de Heredia sobre la normativa de buen orden y policía que deben aplicar los agentes sobre los moradores de Palma y de la isla.

49 LORENTE SARIÑENA, M.M.; MARTINEZ PÉREZ, F.: “Orden público y control del territorio en España (1822-1845): de la superintendencia general de policía a la guardia civil”, *Revista jurídica Universidad Autónoma de Madrid*, 19, 2009, pp. 206-207.

50 AMP, FP 882/2.

para mejorar el sistema policial en el conjunto de la Monarquía.⁵¹ La Subdelegación de Fomento se estableció en Mallorca a principios de 1834 con el liberal Guillermo Moragues Rullán en la subdelegación provincial.⁵² La Constitución de 1836 y el Real Decreto Provincial de Ayuntamientos no aluden al alcalde de Barrio aunque su provechoso servicio llevó al ayuntamiento de Palma a solicitar su continuidad a la Diputación Provincial. Los nuevos cuerpos policiales como la Guardia Civil y los cambios de modelos gubernativos (constitucional, republicano y restauración) no impidieron la continuidad del alcalde de Barrio hasta el siglo XX.

Conclusiones

A modo de conclusión indicar que las figuras del alcalde de Cuartel y de Barrio surgieron como un cuerpo policial y de control social en la monarquía ilustrada de Carlos III como consecuencias del motín de Esquilache. Sus funciones estuvieron en origen sujetas a bastantes imprecisiones motivadas por las urgencias en empezar su actuación. Sus obligaciones a veces colisionaban con la jurisdicción del Regidor de Mes (almotacén) al suponer para éstos otra merma de su poder municipal iniciada con la implantación de los diputados del Común y el síndico Personero. Aunque sería incorrecto mostrar una idea de una relación sin intereses, ni acuerdos comunes cuando esta nueva figura permitió al ayuntamiento desligarse de trabajos ingratos y gravosos que no supuso la pérdida de facultades relevantes de los dirigentes locales. El perfil del diputado del común se centra en la categoría gremial y popular de la población urbana, representada por oficios menos cualificados en buena parte debido a su cometido más básico donde ejercer sus funciones con soltura. El número de profesionales de mayor consideración social y laboral no es muy relevante al tener sus miras en cargos de mayor consideración habiendo casos de alcalde de Barrio que posteriormente fueron síndicos Personeros. Por el contrario, la nobleza no estuvo interesada al no estar acordes a su condición social, no tener remuneración y por un progresivo desinterés por la gestión municipal asumida por categorías sociales medias.

El alcalde de Barrio disfrutó de una prolongada longevidad al traspasar los límites del Antiguo Régimen hasta llegar al siglo XX aunque degradados a auxiliares de policía urbana a partir del segundo tercio del siglo XIX.

⁵¹ En enero de 1834 juraron los últimos alcaldes de Barrio de Palma del Antiguo Régimen antes de la aplicación de la reforma liberal. AMP, AH 2.146/1, ff. 4r-5r. Palma, 17-I-1834.

⁵² LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*, II, Palma, 1959, pp. 488-489. Guillermo Moragues Rullán (Petra, 1771-Barcelona, 1836). Cursó estudios en leyes en la Universidad Literaria. Perteneció a la Sociedad Económica desde 1797. Relator de la Audiencia y representante por Mallorca en las Cortes extraordinarias de Cádiz (1810). Con la restauración fernandina fue perseguido por su liberalismo. Durante el Trienio Liberal fue diputado en Cortes (1820-1821) elaborando el proyecto del código de procedimiento civil. En 1822 fue nombrado magistrado de la Audiencia de Mallorca. Con la llegada de la Década Ominosa fue apartado de los cargos en la Audiencia padeciendo un exilio voluntario en el valle de *Orient* durante diez años. En 1834 fue llamado por la reina-gobernadora al ser nombrado subdelegado de Fomento en las Baleares (1834 y 1835) y oidor de la Real Audiencia de Barcelona (1836) muriendo a los pocos meses de su designación.

Lista de alcaldes de Barrio de Palma (1770-1811)

1770 / Nombre	profesión	1772/ Nombre	profesión	1773 / Nombre	Profesión
D. Bartolomé Denús		Juan Llabrés		Dr. Pablo Alomar	Notario
Dr. D. Pedro José Sureda	Letrado	Andrés Gonzáles		Juan Casans	
Dr. D. Pedro José Mora	Médico	Miguel Berbin		José Pou	
D. Nicolás Roca y Mora	Notario	D. Antonio Roig		Pedro Horrach	
D. Antonio Giberd	Notario	Pedro Antonio Sancho		Gaspar Homs	
D. Ignacio Rafael	Botiguero	Baltasar Denús		Miguel Bennassar	
Dr. D. Juan Ramis y Pons	Abogado	Dr. D. Lorenzo Fiol		Dr. D. Benito Pelegrí	
Dr. D. Bartolomé Bennassar	Abogado	Dr. D. Miguel Borrás		Pedro Ferragut	Surrador
Dr. D. José Brotad	Abogado	D. Bartolomé Ramis		Gabriel Alemany	Cirujano
D. Gabriel Noguera de Superna		Francisco Mas	Notario	Juan Gralla	Vidriero
D. Miguel Monserrat		Juan Serra y Noguera		Miguel Sancho	Espartero
D. Juan Brondo y Moll		Sebastián Florit	Cirujano	Miguel Abrinas	Tejedor
Dr. D. Juan Cugullada	Abogado	D. Juan Cortes		Dr. D. Bartolomé Ramis	
Dr. D. Miguel Vives		D. Mateo Ballester		D. Miguel Roca y Carrió	
D. Bartolomé Guard	Cerero	Juan Casá	Negociante	Mateo Ripoll	Cirujano
D. Juan Vallori	Vidriero	Antonio Puigserver	Negociante	Antonio Sancho	Cerero
D. Jaime Vich		D. Miguel Pasqual		Dr. D. Juan Miró	
D. Segismundo Andreu		Raimundo Albertí	Cirujano	Sebastián Caymari	Carpintero
Dr. D. Francisco Fluxá		Francisco Bernad	Cirujano	Antonio Sard	
Dr. D. Juan Socies	Abogado	Pedro Antonio Girard		Sebastián Salas	
Dr. D. Juan Bautista Billon	Abogado	Antonio Gallar	Cirujano	Domingo Pujol	
D. Francisco Esquer	Mercader	D. Eliseo Belloto		Jaime Simó	
Antonio Carbonell		D. Ignacio Salvá		José Bestard	
Dr. Jaime Juan Salvá ¹	Abogado	Jaime Cirerols	Boticario	D. Pedro Serra de Marina	
1774 / Nombre	profesión	1775 / Nombre	profesión	1776 / Nombre	Profesión
Pedro Andrés Mercadal		Juan Muntaner	Pintor	D. Jorge Truyols	
Dr. Miguel Aulí		Pedro Antonio Fiol	Escribiente	Lucas Thomas	
Pedro Casans		José Ballester	Boticario	Gabriel Marcó	
D. Antonio Cánovas de Mossa		Jaime Bosch	Escribiente	Juan Nicolau	
Antonio Giberd	Notario	Miguel Ripoll	Torcedor de seda	Gabriel Pons	Escribiente
Pedro Juan Cifre		Antonio Burgos	Pelaire	Sebastián Caymari	
Pedro Antonio Miguel		Benito Cañellas	Hornero	Pedro Onofre Ripoll y Seguí	
Dr. Bartolomé Fornari		Antonio Ferrer	Cirujano	Francisco Mora	Cirujano
Dr. Antonio Pasqual		D. Francisco Ramis		Bartolomé Serra	
Dr. Jaime Juan Salvá		D. Francisco Remaña		José Domenech	Cirujano
Rafael Pou		Dr. D. Juan Mir		D. Carlos Esquer	
Jaime Caymari		D. Gabriel Noguera		Sebastián Oliver	Notario
D. Antonio Bisconti		D. Bartolomé Bauçá		Francisco Carrió	Escribiente

LOS ALCALDES DE CUARTEL Y DE BARRIO DE LA CIUDAD DE PALMA (1770-1812)

Dr. D. Raimundo Vallespir		Francisco Puigserver	Cerero	Nicolás Antelm	
Rafael Trias		Antonio Nicolau Oliver	Cirujano	D. Félix Ruiz	
Miguel Capó	Cirujano	Juan Vellori	Vidriero	José Sastre	
Marcos Rosselló y Monserrat		Francisco Vich	Cirujano	Miguel Bennassar	
Jaime Rosselló		Dr. D. Juan Miró		Dr. D. Lorenzo Fiol y Estada	
D. Nicolás Ramis		D. Rafael Pou	Cerero	Gabriel Thomás	Blanquero
D. Carlos Esquer		Gabriel Marroig		Dr. D. Jorge Andreu	
Francisco Domenge		Sebastián Virella	Sastre	Lucas Vicens	
Nicolás Gomila		Pedro Onofre Ripoll	Tonelero	Dr. D. Gabriel Ribas	
Juan Ripoll		Miguel Oliver	Cubero	Sebastián Florit	Cirujano
Jaime Guarines	Cirujano	Francisco Bas	Cirujano	D. José Danús	
1778 / Nombre	profesión	1779 / Nombre	profesión	1780 / Nombre	profesión
Antonio Rigo	Tonelero	Guillermo Llinás	Cirujano	Francisco Bas	
Sebastián Marcadal	Sastre	Antonio Gomila	Mercader	José Bestard	
José Sancho	Carpintero	Antonio Serra	Zapatero	Sebastián Rebassa	
Francisco Rigo	Zapatero	Cayetano Seguí	Herrero	José Martorell	
Onofre Caymari	Tejedor	D. Ignacio Salvá		Martín Seguí	
Francisco Bas	Cirujano	Bartolomé Fuster	Confitero	Miguel Llompart	
Gabriel Oliver	Herrero	Juan Danús	Escribiente	D. Lorenzo Fiol y Estada	
Bartolomé Vaquer		Miguel Abram	Blanquero	D. Bartolomé Martorell	
Juan Coll		Dr. D. Pedro Suau		D. Bartolomé Castelló	
D. Francisco Cardell		Jaime Caimari	Carpintero	Cristóbal Ferrer	
Mateo Mestre		Sebastián Florit	Cirujano	Francisco Clar	
Miguel Abrines		Pedro Juan Valles y Cladera		Rafael Pou	
Francisco Hortola		Dr. D. Juan Caymari		Dr. D. Leonardo Oliver	
Juan Burgos		Pablo Vidal		Mateo Palou	
Gabriel Bernad		Marcos Solano		Gregorio Mascaró	
Francisco Vich		Antonio Font		Miguel Seguer	
Dr. Felipe Pasqual	Médico	Antonio Verd		Dr. D. Pedro José Garcies	
Pedro Juan Tomás		Bartolomé Ribes	Cirujano	Bernardino Sureda	
Pedro Andrés Mercadal	Escribiente	Juan Oliver y Oliver	Notario	Jaime Bosch	
Matías Martorell	Cirujano	Juan Pons		Pablo Castañer	
Antonio Perelló	Zapatero	Pedro Antonio Guasp		Bartolomé Antich	
Bartolomé Ramis	Escribiente	Juan Ferrá de la Mola		Leonardo Serra	Notario
Sebastián Sampol	Tejedor	Matías Pol		Pedro Juan Font	
Juan Antonio Serra	Negociante	Juan Oliver	Albañil	Pedro Morey	
1781 / Nombre	profesión	1782 / Nombre	profesión	1783 / Nombre	profesión
Francisco Palet y Bassa		Francisco Hortolá		D. Pedro Suau	
Lorenzo Cabanellas		José Marina		D. Juan Nicolás Clar	Notario
Antonio Bover		José Palou		D. Bartolomé Thomás	
Ramón Moragues		Agustín Botellas		D. Sebastián Servera	Notario

EDUARDO PASCUAL RAMOS

Sebastián Muntaner		Antonio Carbonell		D. Gabriel Rives	
Ramón Vich	Notario	Sebastián Sampol		D. Rafael Pou	
Gabriel Nadal		D. Juan Muntaner		Pedro Juan Ollem y Bosch	
Juan Amengual		Juan Canet		Martín Pou	Cerero
Bartolomé Tomás		Marcos Roselló		Pedro Antonio Fiol	
Bernardino Cunill		Miguel Cunill		Francisco Vives	
Dr. D. Pedro Antonio Canavas		D. Francisco Poquet		Bartolomé Bauçá	
Miguel Abrines		Onofre Pujol		Vicente Matas	
Andrés Porcell		Antonio Carrió		D. Juan Ruiz	
Antonio Alou		Agustín Lladó		D. Jorge Colomar	
Antonio Perelló		Pedro Casaus		D. Antonio Morey	
José Frontera		D. Pedro Garcías		D. Miguel Saguer	
Jerónimo Amengual		Antonio Tries		D. Antonio Danús	
Antonio Danús		Miguel Marcó		D. Pedro Onofre Ripoll	
Miguel Busquets		Juan Font		D. Jaime Femenia	
Matías Enseñat		Francisco Martorell		D. Francisco Creus	
D. Domingo Carrió		Antonio Mayor		D. Miguel Muntaner	
Vicente Palmer		D. Nicolás Ramis		D. Miguel Femenia	
Cayetano Estade		José Verd		D. Francisco Ramis	
Bartolomé Fuster		Juan Bertard		D. Juan Roger	
1784 / Nombre	profesión	1785 / Nombre	profesión	1786 / Nombre	profesión
Pedro Juan Alou		D. Sebastián Mulet		Dr. D. Francisco Auli	
Antonio Bover		Lorenzo Cabanellas		José Matina	
Pedro Juan Font		Pedro Antonio Fiol		Antonio Bover	
Francisco Pons		Juan Sabater		Pedro Juan Font del Barco	
Ramón Moragues		Antonio Carbonell		Miguel Capó	Cirujano
José Matina		Melchor Planes		Miguel Guasp	
Felipe Terres		Miguel Vila		Juan Porcell	
José Pou		Andrés Mir		Vicente Sastre	
Antonio Prina		José Frontera		Gregorio Mascaró	
Mateo Colom		Juan Escalas		Amador Ramis	
Miguel Berberi		Dr. D. Antonio Tries		Lorenzo Pons y Soler	
Juan Casans		Juan Gelaberd		Antonio Danus	
Juan Mir		Cayetano Estada		D. Juan Mir	
D. Ignacio Selva		Francisco Juan		D. Felipe Terrers	
Miguel Oliver		Miguel Femenia		Antonio Serra Caragol	
Miguel Llompart		Matías Enseñat		D. Bartolomé Sard	
Antonio Sard		D. Andrés Paret y Estada		Miguel Morell	Cirujano
Juan Danús		Jerónimo Ripoll		Francisco Martorell	Cirujano
José Sancho		Juan Amengual		Bartolomé Domenge	
Juan Canet		Cristóbal Ferrer		Juan Canet	

LOS ALCALDES DE CUARTEL Y DE BARRIO DE LA CIUDAD DE PALMA (1770-1812)

Cayetano Mayol		D. Bartolomé Bauçá		Bartolomé Fuster	
Jaime Riutord		Francisco Clar		Jerónimo Cirer	
Sebastián Florit	Cirujano	Pedro Juan Verger		Gabriel Marcó	
Dr. D. Pedro Antonio Canaves		Dr. José Capó ²		Juan Ramis	
1787 / Nombre	profesión	1788 / Nombre	profesión	1789 / Nombre	profesión
Antonio Carrió		Miguel Font	Notario	Juan Muntaner y Cañellas	
Antonio Bosch	Cirujano	Juan Amengual	Cirujano	Juan Canet	
José Roig		Pedro Sureda		Juan Serra del Garrovaral	
José Frontera		Jaime Sociés		Guillermo Marimon	
José Sastre		Juan Pons mayor		Antonio Antich	
Pedro José Oliver		Pedro Antonio Sastre		Pedro Sociés	
D. Pedro Ribera		Miguel Marcó	Cirujano	José Colom	
Rafael Serra	Sastre	Antonio Mataró		Andrés Guardiola	
Gabriel Bernat		Miguel Lull		Miguel Rul(l)an	
Agustín Pont del Barco		José Verger	Escribiente	Nicolás Frontera	
Ramón Moragues		Montserrat Sureda		Cristóbal Morey	
Antonio Llabrés		D. Francisco Ramis		Antonio Ferrer	
Juan Sancho	Notario	Jaime Calcaneras		Francisco Cañellas	
Antonio Saura		Pedro Onofre Horrach		Antonio Gomila	
Antonio Jaume	Cirujano	Andrés Mir		José Salas	
Francisco Rodríguez		José Bover		José Pons	Zapatero
Gabriel Catany		D. Miguel Alemany		Miguel Busquets	
D. Gabriel Noguera		Miguel Coll		Bernardo Nadal	Notario
Matías Enseñat		Pedro Juan Font		Juan Sabater	Cirujano
Miguel Busquets		Francisco Pons		Vicente Matas	Chocolatero
Alejo Rigo		Andrés Sampol	Escribiente	Antonio Rodríguez	Cirujano
Antonio Mayor		Matías Fortuny		Bartolomé Ballester	Cirujano
Miguel Vidal		Antonio Bover		Francisco la Serra	Sastre
Juan Gelabert		Francisco Feliu		Rafael Manera	Escribiente
1790 / Nombre	profesión	1791 / Nombre	profesión	1792 / Nombre	profesión
Jerónimo Ripoll		Bartolomé Bordoy		Rafael Manera	Notario
Bartolomé Fuster		Juan Amengual		Antonio Barceló y Baró	
Antonio Cañellas		Juan Senna		Dr. D. Pedro Lorenzo Cathalá	
Bartolomé Juan	Espartero	Nicolás Omella		Dr. D. Agustín Dameto	Abogado
D. Gabriel Noguera		Gabriel Marcó		Cristóbal Clar	Espartero
Juan Cardona		Pedro Antonio Sastre		Pedro Anselmo Alemany	Soguero
Nicolás Gomila		Miguel Pons		Juan Mateu	
Luciano Riera		Pedro Andrés Salvá		Bartolomé Domengue	
José Verger		Juan Mascaró		Agustín Lledó	
Francisco Martorell		Francisco Fernández		Amador Ramis	
Juan Mir		Lorenzo Pons		Juan Fernández	

EDUARDO PASCUAL RAMOS

Ramón Rosselló		Miguel Colla		Miguel Trias	
Pedro Onofre Orrach y Barceló		Antonio Farrá		Matías Fortuny	
Ramón Sansó		Guillermo Pasqual		Andrés Sampol	
Antonio Ballester		José Marina		Gabriel Fernandell	
Jaime Oms		D. Jorge Truyols		Pedro Juan Font	
Antonio Danus		Antonio Bover		Tomás Vidal	
Gabriel Estada		Melchor Planas		Vicente Matas	
Antonio Cirer y Cardell		Gabriel Oliver		Juan Cardona	
Andrés Sampol		Juan Sora		Gregorio Ambrós	
Francisco Puigserver		José Roig		Gabriel Cifre	
Gabriel Bernad		Francisco Cañellas		Antonio Bauza	
José Janer		Damián Boscana		Miguel Estela	
Juan Nicolás Clar	Notario	Gabriel Sacanes		Mateo Alemany	Zapatero
1793 / Nombre	profesión	1794 / Nombre	profesión	1795 / Nombre	profesión
Antonio Nicolau	Lintarero	Martín Pou	Cerero	Bartolomé Domenge	
Juan Amengual	Cirujano	Juan Riera	Escultor	Francisco Pou	
D. Juan Serra y Noguera	Procurador	Antonio Bover		Francisco Fernandez	
Jaime Socias	Tejedor de lino	Tomás Vidal	Pelaire	Lorenzo Pons y Soler	
Joaquín Pou	Portador de cuenta del peso de la harina	Nicolás Frontera		Lorenzo tornes	Escultor
Juan Estarellas	Practicante cirujano	Vicente Matas	Chocolatero	Ramón Rosselló	
Antonio Ferrer	Trans. de aceite	Miguel Coch	Escribiente	Juan Cardona	
Marcos Picornell	Boticario	Francisco Pou	Zapatero	Rafael Rosselló	Notario
Andrés Mir	Sastre	Sebastián Palmes	Zapatero	Francisco Font	
Francisco Fernández	Negociante	Gaspar Homs	Escribiente	Ramón Homar	
Ignacio Muntaner	Escultor	Miguel Trias		Antonio Rubí	
Jaime Peña	Carpintero	Juan Cardona		Juan Mir	
Matías Fortuny	Librero	Pedro Antonio Nicolau		Juan Riera	
Juan Riera	Escultor	Miguel Porcell		Antonio Bover	
Tomás Vidal	Pelaire	Sebastián Cañellas		Vicente Rossello	
Antonio Bover		Ramón Alomar		Bartolomé Miralles	
Pedro Juan Font	Albañil	Miguel Estela		Nicolás Frontera	
Vicente Matas	Chocolatero	Gabriel Oliver		Vicente Matas	
Francisco Cañellas		Antonio Saura	Cirujano	Juan Muntaner	
Francisco Martorell	Cirujano	Marcos Roselló y Montserrat		Juan Canet	
Nicolás Bauzá	Zapatero	Damián Mercant		D. Juan Serra y Noguera	
Jaime Salom	Tendero	Bartolomé Juan	Soguero	Guillermo Vicens	
José Verger	Procurador	Pedro Antonio Sastre		Joaquim Pou	Cerero
Onofre Fornari	Tejedor de lino	Dr. D. Nicolás Siquier ³		Dr. D. Jaime Riutord	

LOS ALCALDES DE CUARTEL Y DE BARRIO DE LA CIUDAD DE PALMA (1770-1812)

1796 / Nombre	profesión	1797 / Nombre	profesión	1798 / Nombre	profesión
José Pujol	Sillero	Andrés Mir		Mateo Capó	Tejedor de lino y comerciante
Andrés Mir	Sastre	Pedro Andrés Salvá		Miguel Seguí	Procurador
Sebastián Palmer	Zapatero	Lorenzo Meliá		Guillermo Pons	
Jaime Homs		Juan Vich		Pedro Miguel Palou	
Antonio Danus	Procurador	Lorenzo Torres		Gregorio Vanrell	Tejedor
Antonio Amengual	Tejedor	Ramón Rossello		D. José Masa, antes Ripoll	
Juan Cardona		Jacinto Feliu		Nicolás Cabrer	Chocolatero
Jaime Salom	Jabonero	Jaime Cerdá		Bartolomé Bosch	
Jaime Vanrell		Sebastián Oliver		Miguel Sastre	
José Colom		Juan Nicolau		Sebastián Seguí	Soguero
Miguel Estela	Albañil	José Miró		Nicolás Forteza	
José Verger	Escribiente	Rafael Rosselló		Vicente Matas	
Juan Rayo	Argemí	Marcos Loranguer		Sebastián Font	
Gaspar Vidal mayor		Miguel Sastre		Juan Canet	
D. Matías Abadía		Tomas Vidal		D. Tomás Basabilbaso	
Vicente Rosselló Balaguer		Antonio Enseñat		Guillermo Venso	
Joaquim Pou	Cerero	Joaquín Ferrer		Antonio Arbona	
José Ferrer	Alfarero	Sebastián Caymari		Gabriel Munar Puigros	
Juan Riera del Barco		Miguel Brotat	Notario	Bartolomé Domingo	
Antonio Bover		Francisco Planes		Mateo Cañellas	
Antonio Ferragut		Dr. D. Gabriel Rossello		Francisco Fernandez	
Vicente Matas		Juan Arrom	Escribiente	Damián Amer	
Nicolás Frontera		D. Francisco Poquet		Antonio Danus	
Francisco Vich	Cirujano	Juan Gralla	Vidriero	Buenaventura Ferrer	
1799 / Nombre	profesión	1800 / Nombre	profesión	1801 / Nombre	profesión
Guillermo Pons		Jerónimo Ferrer		Gabriel Nadal	
Juan Nicolau		Dr. D. Juan Ferra		Sebastián Font	
Francisco Mora		D. Juan Serra y Noguera		Dr. D. Juan Alcover	
D. Domingo Carrió		Guillermo Vicens		Dr. D. Agustín Dameto	Abogado
D. Francisco Ramis		D. Francisco Poquet y Serra		Dr. D. Pedro Antonio Canoves	
D. Pablo Roca		D. Ignacio Gomila		Joaquim Pou	
Vicente Mates		D. Alonso García		D. Antonio Ballester	
Tomás Vidal		D. Guillermo Ferrer		D. Antonio Vidal	
Matías Fortuny		D. Bernardo Ribera		D. Agustín Marcó	
Dr. D. Francisco Auli		D. Miguel Coch		D. Francisco Miserol	
Nicolás Frontera		D. Antonio Bosch		Joaquín Ferrer	
Gabriel Bernad		D. Andrés Pujol		Antonio Mataró	
Miguel Sastre		Miguel Bonet		Pedro Canals	

EDUARDO PASCUAL RAMOS

Antonio Saura		Miguel Quertoles		Miguel Seguí	
Dr. D. Juan Alcover		Pedro Canals		Matías Far	
Vicente Balaguer		Francisco Morey		Rafael Campins	
Gabriel Marcó		Francisco Masniel		José Pont	
D. Gabriel Noguera		Dr. D. Andrés Sard		Vicente Matas	
D. Guillermo Feliu		Miguel Catany		Nicolás Frontera	
Bartolomé Monjo		Francisco Pou	Tendero	Martín Cardel	
Andrés Mir		Ignacio Puigserver			
Antonino Ballester		Nicolás Frontera			
Francisco Mulet		José Pont			
Antonino Mora		Vicente Matas			
1802 / Nombre	profesión	1803 / Nombre	profesión	1804 / Nombre	profesión
Antonio Ballester		Antonio Ballester		D. José Mayol	
Lorenzo Pons y Soler		Sr. Miguel Tries		D. Lorenzo Payeras	
Guillermo Ferrer		Juan Basa		D. Guillermo Llofríu	
Jorge Colom		Rafael Verd		D. José Verger	
Matías Mir		Antonio Amengual		D. Antonio Solivellas	
Dr. D. Sebastián Salas		Andrés Mir		D. Francisco Miserol	
D. Jerónimo Ripoll		Francisco Pou		Francisco Pou	Cirujano
Mateo Alemany		Juan Nicolau		Mateo Cañellas	Chocolatero
Gabriel Cifre	Cirujano	Francisco Cañellas		Pedro Canals	Hornero
Miguel Seguí		Pedro Canals		Francisco Cañellas	
Miguel Ripoll		Alejo Rigo		Gabriel Cifre	Cirujano
José Mora		Jaime Planes		Mateo Oliver	Carpintero
Andrés Monserrat		Ignacio Puigserver		Miguel Coll	Tejedor
Rafael Campins		Tomás Vidal		Pedro Gerónimo Amoros	Carpintero
José Pont		Jaime Llabrés		Gregorio Balaguer	Hornero
Vicente Matas		Juan Pizá		José Pont	Mantero
Nicolás Frontera		Damián Jaume		Juan Noguera	
Antonio Ferrá		Miguel Catany		Gabriel Tomás	Carpintero
Gabriel Nadal	Notario	Dr. D. Mariano Garcias		Miguel Noguera	
Juan Serra		Gabriel Nadal		Dr. D. Agustín Dameto	Abogado
Guillermo Vicens		Juan Fluxá		Antonio Roca	
Francisco Pou		Guillermo Vicens		Sebastián Homar	
Joaquim Pou		Juan Ramis		D. José Mayol	
Juan Luis Gomila		Dr. D. Jaime Riutord		Lorenzo Payeras	
1805 / Nombre	profesión	1806 / Nombre	profesión	1807 / Nombre	profesión
Antonio Ballester		Jaime Pons		Agustín Lladó	
Pablo Oms		Nadal Company		Pablo Oms	
D. Ramón Roselló		Antonio Ferrer menor		D. Bartolomé Ribas	
D. Miguel Palou		José Verger		Jorge Colom	
D. Antonio Amengual		Antonio Amengual		D. Guillermo Feliu	

LOS ALCALDES DE CUARTEL Y DE BARRIO DE LA CIUDAD DE PALMA (1770-1812)

Andrés Mir		Juan Perelló		Mariano Corró	
Antonio Bosch		José Arbós		Gerónimo Oliver	
Gabriel Sacares		José Mora		Rafael Campins	
Jaime Cabanellas		Francisco Cañellas		Antonio José Deyá	
Miguel Porsell		Juan Nicolau		Jaime Planes	
José Moncadas		Jacinto Feliu		Nicolás Frantera	
Domingo Nacio		Gabriel Cifre		Miguel Coll	
José Ardit mayor		Andrés Monserrat		Bartolomé Horrach	
Rafael Campins		Guillermo Miró		Antonio Bosch	Escribiente
Pedro Juan Cabot	Mantero	Guillermo Mayol		Pedro José Pons	
Jaime Planes	Tejedor	Bartolomé Sagreras		Miguel Femenía	
D. Antonio Canaves	Notario	D. Joaquim Perelló y Pou		José Ripoll	
José Bernad	Cordonero	Gabriel Pons		Antonio Gallar	
Pedro José Pont		Juan Noguera		Miguel Sastre	
D. Juan Miguel Matas	Abogado	Ramón Torrents		D. Juan Garau y Fiol	
Vicente Furió		Juan Danús		Miguel Barceló	
Francisco Socias		Jaime Socias		Francisco Socias	
Lorenzo Sampol		Felipe Guasp		Guillermo Vidal	
Juan Abram		Vicente Amengual		Juan Abram	
1808 / Nombre	profesión	1809 / Nombre	profesión	1810 / Nombre	profesión
Francisco Pou		Francisco Pou		Sebastián Palmer	
Pablo Homs		Jaime Peña		José Obrador	
Antonio Ferrer		Antonio Solivellas		Bartolomé Ribas	
Sebastián Alsina		José Verger		José Verger	
Miguel Muntaner		Bartolomé Bisallach		Antonio Solivellas	
Juan Perelló		Guillermo Ferrer		Bartolomé Bisallach	
José Berard		D. Miguel Sastre		D. Miguel Sastre	
Guillermo Miró		Jaime Mir		Jaime Mir	
Miguel Bosch		Pedro José Cerdá		Gaspar Oms	
Antonio Cabrer		Francisco Socias		Francisco Socias	
Dr. Joaquim Perelló y Pou		Pedro Antonio Llobera		Antonio Reus	
Juan Pizá		Juan Abram		Vicente Amengual	
Juan Danús		Mateo Sureda		José Bosch	
D. Bartolomé Roig de Luis		José Bosch		Marco Sureda	
Gaspar Homs		Nicolás Sureda		D. Francisco de Paula Morey	
Bernardo Villori		D. Francisco de Paula Morey		Nicolás Sureda	
Antonio Rey		José Ripoll		Mariano Ballester	
Vicente Amengual		Antonio Gallar		José Ripoll	
José Bosch		Andrés Monserrat		Andrés Monserrat	
Juan Sorá		Guillermo Miró		Guillermo Miró	
Nicolás Sureda		Antonio José Deyá		Antonio José Deyá	

EDUARDO PASCUAL RAMOS

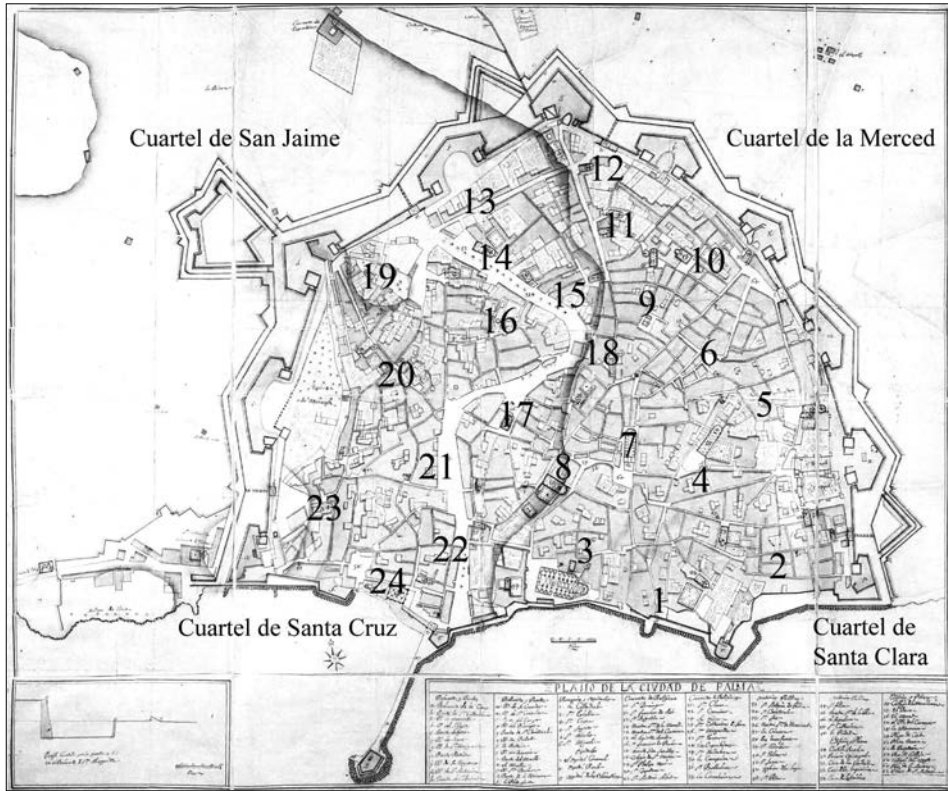
Pedro Gamundí		Damián Jaume		Jaime Lapuente	
Mateo Sureda		D. Joaquim Perelló y Pou		D. Joaquim Perelló y Pou	
Mariano Carbonell		Miguel Coll		Antonio Coll	
1811 / Nombre profesión					
Sebastian Palmer					
Lorenzo Payeras					
Gabriel Ribas					
Jorge Colom					
Salvador Mayol					
Mariano Corro					
D. Juan Danús					
Nicolás Cabrer					
D. Pedro Ribera					
Francisco Socias					
Felio Guasp					
Juan Pol					
José Bosch					
Francisco Gomila					
Nicolás Sureda					
Pedro José Moyá					
Tomás Sánchez					
Mateo Sureda					
Antonio Coll					
José Moll					
Jaime Lapuente					
Lorenzo Muntaner					
Gerónimo Oliver					
Guillermo Miró					

Elaboración propia

1 El abogado Dr. Jaime Juan Salvá sustituyó al surrador Juan Salom, como se ha explicado más arriba.

2 El alcalde de Barrio Dr. José Capó fue eximido y sustituido por Miguel Coch. AMP, AH 2.109, f. 25v. Palma, 15-I-1785.

3 Dr. D. Nicolás Siquier sustituyó al nombrado Jaime Ribot (practicante de cirujano).

Fig. 1 Aproximación a la división de Palma en cuarteles y barrios. Elaboración propia.
Plano atribuido a Gerónimo Cánabes (CGE, Bal. N° 63)

LA PARTICIPACIÓ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LULLIANA A L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE BARCELONA DE 1888

Carme Colom Arenas

Societat Arqueològica Lul·liana

Resum: La Societat Arqueològica Lul·liana va participar a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, només set anys després de la seva fundació, exposant una vitrina dedicada a Ramon Llull, que contenia objectes arqueològics, artístics i documentals, així com una mostra de les seves activitats (excursions, conferències...) i, sobretot, de la primera publicació del *Bolletí*. Ja hi ha localitzades moltes de les peces que allotjava el fons de la Societat i d'altres se'n tenen referències documentals, però hi ha un darrer grup que romanen desaparegudes per mor de la poca informació conservada i l'oblit que han patit en el transcurs dels anys.

Paraules clau: Exposició Universal de Barcelona, Ramon Llull, Societat Arqueològica Lul·liana.

Abstract: Only seven years after its foundation the Societat Arqueològica Lul·liana, participated in the Universal Exhibition of Barcelona in 1888 with a showcase dedicated to Ramon Llull, which contained archaeological, documental and artistic pieces, as well as a sample of the activities that the SAL was carrying out such as excursions, lectures and the beginning of a historical revue, *BSAL*. Nowadays, we have found most of the items that remained within the Society's collection, and there still exist some documental references on others, but there is one last group that remains missing due to the lack of information remaining and their fall into oblivion throughout the years.

Key words: Universal Exhibition of Barcelona, Ramon Llull, Societat Arqueològica Lul·liana.

L'origen de la participació de la SAL a l'Exposició Universal

Només set anys després de la seva fundació, la Societat va participar a l'Exposició Universal de Barcelona amb un expositor que permetia contemplar una variada mostra dels objectes arqueològics, artístics i documentals que estaven custodiats per la Societat i per alguns socis de la mateixa.

L'Exposició Universal de Barcelona (1888) fou la primera celebrada a l'estat espanyol i la primera que acollí la ciutat (posteriorment allotjaria la de 1929). Com explica el Sr. José Coroleu, president de l'Ateneu de Barcelona, a la conferència inaugural de l'exposició:

Barcelona ha abierto de par en par sus puertas a los productores nacionales y extranjeros brindándoles con hospitalaria acogida, y, lejos de abrigar la desatendida pretensión de deslumbrarles con sus obras, les ha dicho solemnemente y en este mismo recinto se lo han repetido a nuestros industriales, que no llamabamos para enseñarles lo poco que sabemos, sino para aprender de ellos lo mucho que ignorabamos.¹

Segons el mateix autor, els objectius de l'Exposició eren importants i diversos: millorar la situació política i comercial d'Espanya envers la resta d'Europa, incrementar el nombre de turistes mostrant els tresors artístics que feien de la capital catalana una ciutat única, i tot això acompanyat per la millora dels transports tant marítims com ferroviaris.

El projecte s'inicià l'any 1885, quan Eugenio R. Serrano de Casanova va comunicar a l'Ajuntament de Barcelona la seva voluntat d'organitzar una exposició de caire privat, en la mateixa línia que les que s'organitzaven a escala internacional.² A causa de l'endarreriment que patien les obres, l'any 1887, el batle Francesc de Paula Rius i Taulet es va posar al capdavant de l'Exposició, aprofitant-la per dur a terme millores significatives en el pla urbanístic del moment i projectant la imatge de Barcelona com a ciutat cosmopolita. La responsabilitat de l'organització va recaure en el crític d'art Carles Pirozzini, que ja tenia responsabilitats en el projecte, i en Rogent i Rouvière. Ambdós dissenyaren, construïren i modificaren els edificis en un temps rècord. L'organització definitiva estava dirigida pel comte de Valencia de Don Juan, juntament amb un grup de col·laboradors de prestigi, que treballaren a contrarellotge per tal d'aconseguir una gran participació estatal i internacional.

L'Exposició no era una simple mostra industrial. En ella es donà una especial importància a les seccions i a la mostra d'Arqueologia i de Belles Arts.

Pel que fa a la participació de les Illes Balears, el 25 de gener de 1888 quedà constituïda la comissió organitzadora de la província, essent el seu president honorari el Governador Civil D. Pedro Ripoll i contant entre els seus vocals amb el soci Francisco Manuel de los Herreros.³

En el cas de la Societat, la primera notícia trobada al *Bolletí* sobre l'Exposició Universal data d'octubre de 1887 quan la comissió organitzadora els envià una carta sol·licitant la col·laboració:

¹ COROLEU, J.: "Inaugural", *Conferencias públicas relativas a la Exposición Universal de Barcelona*, Barcelona, 1889, p. 9-10.

² OJUEL, M.: *Les exposicions municipals de belles arts i indústries artístiques de Barcelona (1888-1906)*, <http://hdl.handle.net/2445/53190> [10/11/2015].

³ POU I MUNTANER, J.: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*, 7, Palma, 1987, p. 191.

Hé aquí, pues, sin otros proemios ni ambajes, lo que del periódico á cuyo frente usted se halla solicitamos nosotros, y por nuestro conducto el Ayuntamiento de la ciudad de Barcelona, que patrocina y dirige la Exposición Universal:

Que inserte íntegra la présente Circular.

Que inserte asimismo cuantos avisos y noticias referentes á la Exposición se le remitan, siendo, como han de ser, de carácter general y de general interés.

Que en la forma y modo que estime más conveniente, sostenga viva en el ánimo de sus lectores la afición al concurso internacional de Barcelona, estimulando la concurrencia al mismo de expositores y viajeros.⁴

A la secció oficial del BSAL de 2 de gener de 1888 ja es convida als socis a fer una cessió temporal de: *objetos antiguos de notorio mérito y escaso volumen de sus colecciones particulares.*⁵ Emperò és a la junta de govern de 16 de gener quan s'aprova per junta la participació després de: *Larga discusión suscitó este asunto que ya en otras sesiones se había tocado incidentalmente y al cabo de ella, pesadas las ventajas y los inconvenientes se resolvió en sentido afirmativo.*⁶

A la fi, la Societat Arqueològica Lul·liana va participar en l'Exposició Universal de Barcelona amb un expositor que permetia contemplar una variada mostra dels objectes arqueològics, artístics i documentals que eren custodiats per la Societat i per alguns socis de la mateixa.

L'objectiu d'aquesta vitrina era doble, per una banda es volia fer una selecció d'objectes historicoartístics rellevants de les illes i per l'altra, mostrar les activitats de la Societat des de la seva fundació que englobaven conferències, restauracions, excursions i la inauguració del Museu Arqueològic (Fig. 1).

Construcció, prestadors i trasllat de la vitrina

El disseny de la vitrina fou encarregat a l'arquitecte Bartomeu Ferrà i Perelló, i que aleshores també exercia el càrrec de director del Museu Arqueològic Lul·lià:

Entonces el Sr. Ferrà presentó un proyecto de instalación estudiado con todo detenimiento y pericia que le caracterizan, que fue no solamente aprobado sino muy aplaudido y celebrado por todos.⁷

Igualment es decideix que ell, malgrat el seu delicat estat de salut, supervisés la construcció de l'expositor i catalogués les peces seleccionades.

A través de les Juntes de l'any 1888 es pot reconstruir quin fou el procés de construcció, així com els problemes que sorgiren:

1. Es contractà a D. Jaume Portell per realitzar el treball de fusteria. A la junta de 10 de maig s'informa que està finalitzada i que Portell havia presentat una factura que es considera desmesurada per les següents raons:

⁴ EXIMENIS, F.: "La Exposición Universal de Barcelona", BSAL, II, 1887-1888, p. 158.

⁵ AGUILÓ, E.: "Oficial", BSAL, II, 1887-1888, p. 194.

⁶ ASAL, Acta de la junta de govern de 16/01/1888.

⁷ ASAL, Acta... 16/01/1888.

*Exageración en todas las partidas, inesperada por cierto, por parte de quien tales favores de bien a nuestra Sociedad y explicable solo por las conjeturas y los ahogos que le han producido su falta de trabajo y grave y larga enfermedad de su hijo.*⁸

Després d'una llarga discussió, es decidí pagar però advertint-li el disgust que els havia causat. A la Junta següent s'acorda acomiadar al Sr. Portell de les tasques que se li tenien atribuïdes, que consistien en el manteniment del Museu i el cobrament de les quotes dels socis. Les feines passen a ser desenvolupades pel Sr. Singala.⁹

2. La decoració del moble fou encarregada al pintor Pedro Llorens (Núm. Soci 86) qui va pintar i platejar la vitrina segons les indicacions del Sr. Ferrà (Fig. 2).

3. Hi consta així mateix la participació dels fotògrafs Joan Sellarés i Francesca Simó, els quals reberen l'encàrrec de realitzar fotografies i fotogravats, alguns d'ells publicats en el BSAL.

4. A continuació s'anomena a Jaume Crespí, fuster, encarregat de transportar els objectes i la vitrina fins a Barcelona. Posteriorment, Crespí també va realitzar diferents feines de manteniment en el Museu.

5. En darrer lloc, la impremta Gelabert fou l'encarregada d'imprimir el catàleg dels objectes exposats. Aquests treballs se solien encarregar a la impremta Guasp, però en aquell moment no podia, ja que s'encarregava de la publicació del *Bolletí*.¹⁰

De la mateixa manera que en el cas del Sr. Portell, totes les factures presentades foren aprovades, tot i que considerades per la Junta com a massa elevades:

*Creyóse al fin que debían aprobarse, aunque no sin encargarse el presidente de personalmente a estos industriales advertirles su poca delicadeza y ver si se podía lograr alguna rebaja.*¹¹

El cost total de la vitrina fou de 770'85 pessetes.¹² A la junta de 15 de gener de 1889¹³ s'informa que donat l'elevat cost final de la vitrina:

Acordóse tomar 250 pesetas de los que guarda la Sociedad en el Crédito Balear destinado a la restauración y reforma de la capilla y sepulcro del Bienaventurado Ramón Lull con la expresa condición empero de tomarlos como por vía de préstamo y con la obligación de reintegrarlos con toda exactitud y la mayor brevedad posible.

Sobre la llista que publicà Rosselló Bordoy¹⁴ ampliant les dades referents als prestadors, un cop revisada la documentació hem localitzat una sèrie d'elements que la modifiquen, per una banda modificant el nom d'alguns dels prestadors i per l'altra reduint el nombre de participants de 28 a 23.

8 ASAL, Acta de la junta de govern de 10/05/ 1888.

9 ASAL, Acta de la junta de govern de 16/06/1888.

10 ASAL, Acta... 05/04/1888.

11 ASAL, Acta de la junta de govern de 15/01/1889.

12 SINGALA, B.: "Distribución general de los fondos de la Sociedad Arqueológica Luliana desde 1 Enero de 1881 al 31 de Marzo de 1888", *BSAL*, II, 76-77, 1889, p. 16.

13 ASAL, Acta... 15/01/1889.

14 ROSSELLÓ BORDOY, G.: "La Societat Arqueològica Lul·liana i una utopia d'un Museu a Mallorca", *ROSSELLÓ BORDOY, G. (coord.): La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880-2003)*, 1, Palma, 2003, p. 34-35.

El primer canvi de nom el trobem a les errates publicades sobre el catàleg,¹⁵ on es diu que les peces citades com a propietat del Sr. Roca en realitat corresponien al Sr. Singala, de forma que el primer desapareix de la llista. El segon, fa referència a la confusió en el nom dels socis Sr. Umbert i el Sr. Estelrich. El Sr. Umbert, que segons Rosselló¹⁶ corresponia a Antoni Umbert i Vila, realment es tracta del litògraf Juan Umbert i Peris,¹⁷ qui també era soci. Pel que fa al Sr. Estelrich, identificat com a J. L. Estelrich, es tracta del Sr. Pere Estelrich qui diposità la peça deixada l'any 1888: *De D. Pedro Estelrich, depositado: Un cuchillo de pedernal, hallado en el Puig de Santa Eugenia*¹⁸ (Fig. 3).

El segon canvi, referent a la supressió d'alguns prestadors, es tracta fonamentalment dels fotògrafs Sellarés (Núm. soci: 153) i Viuda de Virenque (Núm. soci: 154). Joan Sellarés regentava junt amb el seu germà un negoci al carrer d'en Brossa núm. 22, de Palma, on realitzaven treballs d'impressió i edició¹⁹ destacant sobretot el *Álbum de Mallorca*. Fins al 1893, moment en què retornen a Catalunya,²⁰ són nombroses les seves aparicions al *Bolletí* amb la realització de gravats i fototípies. La Societat adquiria les imatges que Sellarés feia durant les excursions que es realitzaven arreu de l'illa (Miramar, Alcúdia, Bellver, etc.). En els comptes presentats sobre les despeses de la construcció de la vitrina se cita el pagament de les seves imatges:

*El Sr. Llabrés, Presidente, leyó las cuentas que les habían presentado, D. Pedro Llorens por pintar y platear la vitrina o la instalación de la Arqueológica en la Exposición de Barcelona, el litógrafo Sellarés por clichés y fotografías sacadas por encargo nuestro.*²¹

Francesca Simó, vídua de Virenque,²² va realitzar les fotografies del claustre de Sant Francesc per un encàrrec de la Societat, ja que havien de ser enviades al Ministeri de Foment. A més a més, també adquiriren els negatius, amb la intenció de vendre les fotografies a la seu de la Societat.²³

D'aquesta manera, no podem considerar ni a Sellarés ni a Simó com a prestadors, ja que tot i ser socis també cobraven de la Societat pel seu treball fotogràfic.

És diferent el cas del Pbre. Sebastià Llobera, ja que no s'especifica si les imatges del *Álbum de Pollensa* foren adquirides prèviament per la Societat o cedides pel soci corresponsal. Per aquest motiu el mantenim dins d'aquest llistat de prestadors.

Així doncs, podem concloure que el llistat definitiu de prestadors inclou les següents persones:

15 FERRÀ, B.: "Instalación del Museo Arqueológico Luliano en la Exposición Universal de Barcelona", *BSAL*, II, 76-77, 1887-1888.

16 ROSSELLÓ BORDOY, G.: "La Societat Arqueològica...", p. 34-35.

17 FERRÀ, B.: "Instalación...", *BSAL*, II, 76-77, 1887-1888.

18 "MUSEO. Donativos y depósitos", *BSAL*, 1885-1886, p. 5.

19 "Sección de anuncios", *BSAL*, 1885-1886.

20 LLABRÉS, G.: "Retrato del canónigo Garau", *BSAL*, 1893-1894, p. 120.

21 ASAL, Acta... 15/01/1889.

22 MULET, M.J.: *Fotografía a Mallorca: 1839-1936*, Palma, 2001.

23 "Sección de anuncios", *BSAL*, 1885-1886.

Llorens Ferrer i Martí (Núm. soci: 68):

Escultura del remat.

(Alcúdia 1854-Palma 1928). Escultor, deixeble d'Antoni Vaquer. Realitzà la Mare de Déu dels Àngels de l'església parroquial de Pollença (1886), el Crist Ressuscitat del cementeri d'Artà (1886), Santa Rita i Sant Andreu de la parròquia de Santanyí (1898) i el conjunt escultòric de la façana de la Diputació Provincial.²⁴

Jaume Planas i Bernat (Núm. soci: 16):

Gran quantitat i varietat de peces més les que havia cedit al Museu.

(Palma 1843-1914). Pioner de l'arqueologia mallorquina del segle XIX. Assessorà a Hübner i Cartailhac en les seves investigacions sobre la prehistòria balear i les inscripcions llatines. Gràcies a diverses excavacions i adquisicions reuní una important col·lecció d'objectes prehistòrics, que avui es troba dins el fons de la secció balear del Museu Arqueològic de Barcelona. Fou membre fundador de la Societat Arqueològica Lul·liana.²⁵

Bartomeu Ferrà i Perelló (Núm. soci: 7):

Gran quantitat i varietat de peces més les que havia cedit al Museu i les creacions pel *Bolletí*. (Palma de Mallorca 1843-1924). Figura clau en la història de la Societat Arqueològica Lul·liana, de la qual va ser membre de la Junta, membre fundador tant de l'entitat com del *Bolletí* i director del Museu Arqueològic Lul·lià.²⁶ Fou un prolífic arquitecte, restaurador, escriptor, i dissenyador d'equipaments religiosos. Destacar el paper fonamental que tingué com a formador de col·lecció de la SAL.

Miquel Costa i Llobera:

Peces arqueològiques.

(Pollença 1854-Palma 1922). Poeta. Doctor en Teologia. La seva importància com a literat queda palesa amb obres com *Poesies* (1885), *Horacianes* (1906) i el *Pi de Formentor* (1875). Fou membre de la Junta de Govern des de 1895 fins a la seva mort. Donada la seva rellevància, la Societat li dedicà un número complet lloant la seva trajectòria poètica.²⁷

Bartomeu Singala i Noguera (Núm. soci: 14):

Peces arqueològiques.

(Palma 1854-1899). Poeta i dramaturg. Formà part de la primera Junta de Govern de la SAL i en fou vocal fins a la seva mort.²⁸ Va ser administrador, bibliotecari i home de confiança de Joan Miquel Sureda, marquès de Vivot. Col·laborà amb revistes com la *Roqueta*, l'*Ignorancia*, *El Ancora*, *Almanaque del Felanigense*, *BSAL* i *Almanaque Isleño*, entre d'altres.²⁹

²⁴ AAVV: "FERRER MARTÍ, LLORENÇ", *Gran enciclopedia de Mallorca*, 5, Mallorca, 1997, p. 281.

²⁵ "Jaume Planas i Bernat", *Gran Enciclopèdia Catalana*, <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0051441.xml> [20/06/2015]

²⁶ CANTARELLAS, C.: "Bartomeu Ferrà i Perelló (Palma de Mallorca 1843-1924)", ROSSELLÓ, G. (coord.): *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura*, 2, Palma, 2006, p. 11-36.

²⁷ AAVV: "Miquel Costa Llobera", *BSAL*, 19, 1922-1923.

²⁸ BARCELÓ, M. (coord.): "Els fundadors, presidents i secretaris, les juntes de Govern i els socis d'honor", ROSSELLÓ, G. (coord.): *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura*, 1, Palma, 2003, p. 231-266.

²⁹ AAVV: "SINGALA I NOGUERA, BARTOMEU", *Gran enciclopedia de Mallorca*, 16, 1997, p. 292-293.

Jaume Portell (Núm. soci: 102):

Conjunt per fumar en pipa.

Ebenista. Trobem anunciat al *Bolletí* el seu taller de restauració de mobles del carrer dels Horts, 38 de Palma.³⁰ Participà activament en les excursions que realitzà la Societat al llarg dels primers anys i en els treballs de recuperació de béns històrics i artístics.

Joan Umbert i Peris (Núm. soci: 30):

Conjunt per fumar en pipa. Autor de dos dibuixos publicats al *Bolletí*.

Litògraf. Membre de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Sebastià. Participà activament de les activitats de la Societat i de l'elaboració del *Bolletí*.

Gabriel Llabrés i Quintana (Núm. soci: 23):

Peces arqueològiques i documents.

(Binissalem 1858-Palma 1928). Historiador i erudit. Treballà arreu de l'estat espanyol fins que es pogué incorporar com a catedràtic a Mallorca.³¹ Formà part de la Junta de Govern des de 1888 i fou president de la Societat entre 1917 i 1927. També fou el primer director del *Bolletí*.

Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria (Núm. soci: 79, soci d'honor):

Fotografies de *Flors de Miramar*

(Florència, 1847-Brandýs nad Labem, Bohèmia, 1915). Va dedicar la seva vida a viatjar. S'instal·là a Mallorca on va adquirir possessions com Miramar (1872) i diverses residències més entre Valldemossa i Deià. La seva formació positivista l'impulsà a prendre dades directes de tots els elements que observava. El resultat d'aquests foren les publicacions del *Die Balearen*, entre d'altres.³² Es relacionà amb els escriptors i erudits de l'illa, molts d'ells membres de la SAL.

Joan Gelabert i Guardiola (Núm. soci: 76):

Ceràmiques prehistòriques.

(Palma, 1843-Madrid 1894). Catedràtic de Sànskrit. Estudia el batxillerat a l'Institut Balear, amb qualificacions excel·lents, i es llicencià en Filosofia i Lletres a la Universitat Central de Madrid. Exercí de professor a l'Institut d'Ensenyament Secundari de Noviciado (Madrid) i impartí classes de Grec i Hebreu a la Universitat madrilenya. El 1883 guanya la Càtedra de Llengua Sànskrita de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Madrid, que ocupa fins a la seva mort als 50 anys.³³

Pere d'Alcàntara Peña i Nicolau (Núm. soci: 19):

Segell.

(Palma, 1823-1906). Escriptor. Advocat de formació, va exercir la professió durant poc temps, ja que el 1851 entrà com a delineant del Cos d'Obres Públiques.³⁴ Però on realment destacà fou com a literat.

³⁰ "Sección de anuncios", *BSAL*, 1885-1886.

³¹ PEIRÓ, I.: "Gabriel Llabrés y Quintana (1858-1928)", *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura*, 2, Palma, 2006, p. 37-48.

³² CABELLOS, M.: "Palma: La ciudad que el archiduque conoció", RIERA, C. (coord.): *Yo, el Archiduque*, Palma, 2015.

³³ "Joan Gelabert Guardiola", *Miquelcinema*, <http://miquelcinema.blogspot.com.es/2014/12/joan-gelabert-guardiola-palma-1843.html> [15/05/2015]

³⁴ "Pere d'Alcàntara Peña i Nicolau", *Gran Enciclopèdia Catalana*, <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0049863.xml> [15/05/2015]

Joan Lladó i Amer (Núm. soci: 3):

Objectes arqueològics, nin Jesús d'ivori i segell de plom.

Excol·legial i prevere, fou fundador i vicepresident de la primera Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana. Són nombroses les seves aportacions en els primers volums del *Bolletí*.

Tomàs Rullán i Bosch (Núm. soci: 116):

Fòssils.

(Palma 1833-1889). Eclesiàstic. Fou professor de Teologia en el seminari de Mallorca i Recots de Menorca i beneficiat de la Seu de Mallorca (1857-60). Exercí el càrrec de director del Col·legi de la Puresa des de la seva fundació per la mare Alberta Giménez.³⁵ Participà a l'any 1881 en la fundació de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Balears, de la qual fou vice-president.³⁶

Pere d'Alcàntara Borrás i Santandreu (Núm. soci: 31):

Fòssils i altres objectes.

Misser i secretari de Jutjat. Fou membre de la primera Junta de la Societat, en la qual participà activament. En els primers Bolletins hi podem trobar tant articles com làmines seves.

Pere A. Bordoy i Vidal. (Núm. soci: 54):

Segell.

Empleat. Només el trobem esmentat en referència a aquest préstec.

Eusebi Estada (Núm. soci: 147):

Dibuixos d'autors mallorquins.

(Palma 1843-1917). Enginyer de Camins, Canals i Ports (1868). Com a cap d'Obres Públiques de Balears realitzà nombroses obres entre les que destaquen la construcció de les línies de ferrocarril de Mallorca i l'enderrocament de les murades. També millorà el traçat de carreteres.³⁷ Són nombroses les seves publicacions referides a l'enginyeria i arquitectura de Mallorca.

Francesc Cardona i Orfila (Núm. soci: 130):

Exemplars geològics i prehistòrics de Menorca.

(Maó 1833-1892). Prevere. Soci corresponsal. Va fer aportacions a la biblioteca de la Societat i al fons del Museu d'objectes provinents de Menorca essent la primera "una garra de león, de mármol, que fué hallada en el puerto de Mahón".³⁸ Realitzà treballs arqueològics a Menorca amb els Srs. Juan Pons Soler i Gaspar J. Saura.³⁹

Sebastià Llobera Canaves (Núm. soci: 85):

Fotografies *Àlbum de Pollença*.

(Pollença, 1831-1892). És el primer fotògraf documentat a Pollença, afeccionat a la pintura i sacerdot de professió.⁴⁰ Fou soci corresponsal de la SAL. Les seves fotografies de Pollença es publicaren en forma d'àlbum i també es conserven retrats.

³⁵ GIMÉNEZ, A.: *Cartas*, a <http://www.pmaria.es/wp-content/uploads/2013/11/Obras-Completas-M.A.-Segunda-Parte.-Cartas.pdf> [21/08/2015]

³⁶ AAVV: "RULLAN BOSCH, TOMÀS", *Gran enciclopedia de Mallorca*, 15, 1997, p. 18.

³⁷ AAVV: "ESTADA SUREDA, EUSEBI", *Gran enciclopedia de Mallorca*, 5, 1997, p. 101-102.

³⁸ "Sección de noticias", *BSAL*, 1885-1886, p. 8.

³⁹ "Misión científica de Mr. E. Cartailhac en las Baleares", *BSAL*, 1887-1888, p. 362.

⁴⁰ *Sebastià Llobera. Pollença. 1931-1892. Retrats i paisatges*, Palma, 2012, p. 9.

Joan Guiralt i Rotger (Núm. soci: 35):

Fragments de ceràmica romana.

(Pollença 1862-1887). Poeta i prevere. L'any 1887 obtingué un premi extraordinari i un accèssit als Jocs Florals de Barcelona amb els poemes *la Catedral Gòtica* i *Desolació*. És l'autor de *Poesies* (1888), antologia prologada per Miquel Costa i Llobera, i publicada pòstumament per la Biblioteca Parroquial de Pollença.⁴¹

Francisco Manuel de los Herreros Schwarnner (Núm. soci: 149):

Segell.

(Terres de Conca 1817-Valldemossa 1903). Escriptor. Fou director i catedràtic de Psicologia, Lògica i Física Moral de l'Institut Provincial de Balears des de 1845.⁴² Col·laborà amb l'arxiduc Lluís Salvador en la recopilació de dades per la redacció del *Die Balearen* i en la seva correcció.

Pere Estelrich i Fuster (Núm. soci: ?):

Ganivet de sílex.

(Santa Margalida 1845-Palma 1912). Agrònom. Fou catedràtic d'Agricultura de l'Institut Balear. Són nombroses les seves publicacions sobre el món agrícola (estudis sobre els ametllers,⁴³ els coleòpters⁴⁴ i l'*Anuari Agrícola* de 1877). Traduí diverses obres al castellà, entre les quals citem l'edició d'*Un hivern a Majorque*, de George Sand, prologada per Gabriel Alomar.⁴⁵

N. Anònim (Núm. soci: 152):

Fotografia.

Al llistat d'objectes ingressats de l'any 1885⁴⁶ consta un ingrés fet per D. N. N. que podria ser el mateix soci.

SAL i Museu:

Li correspon el nombre més gran de peces cedides, les adquirides i les fetes per a ser publicades amb autors com Buades i Mestres (Fig. 4).

En darrer lloc cal esmentar les persones que s'encarregaren de muntar la vitrina un cop arribà a Barcelona, tasca que fou coordinada pel secretari de a Junta, el Sr. Estanislau de K. Aguiló (Núm. soci: 25), a qui se li donaren plens poders per executar-ho. Fou ajudat pels socis corresponsals a Barcelona, Sr. Antoni Pons i Ordines (Núm. soci: 103), Sr. Sebastià Font i Miralles (Núm. soci: 72) i els Srs. Marià i Plàcid Aguiló (Núm. soci: 38).

Tot i no conèixer la data exacta del trasllat és possible que arribàs a Barcelona abans de l'inici de l'exposició, en el mes de maig, en el vapor Rey D. Jaime II que traslladà altres expositors provinents de Mallorca.⁴⁷

⁴¹ AAVV: "GUIRAULD ROTGER, JOAN", *Gran enciclopedia de Mallorca*, 5, Palma, 1997, p. 390.

⁴² GARCIA, N.: "Els principis professionals de Francesc Manuel de los Herreros Schwagner", *Educació i cultura: revista mallorquina de Pedagogia*, 15, p. 7-13.

⁴³ ESTELRICH, P.: *El almendro y su cultivo en el mediodía de España e Islas Baleares*, Mallorca, 1907.

⁴⁴ ESTELRICH, P.: *Catálogo metódico de los coleópteros observados en las Islas Baleares*, Mallorca, 1885.

⁴⁵ AAVV: "Esterich i Fuster, Pere", *Gran Enciclopèdia Catalana*, 10, 1996, p. 313.

⁴⁶ "Museo. Donativos y depósitos", *BSAL*, I, 28, 1885-1886, p. 3.

⁴⁷ POU I MUNTANER, J.: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*, 7, Palma, 1987, p. 208.

Al catàleg oficial de l'Exposició trobem un llistat dels diferents expositors de les Illes Balears que hi acudiren: 111 expositors de Mallorca i 47 de Menorca.⁴⁸ Els dividiren segons els tipus de productes exhibits: agrícoles, mobiliari, construcció, teixits, etc. Hi acudiren entitats públiques i els Ajuntaments de Palma, Binissalem i Santanyí així com empreses i particulars.

La vitrina i el seu contingut

El disseny de Bartomeu Ferrà constava de tres parts, amb unes mesures totals de 4'50 metres d'alçada i 1'40 metres de diàmetre. Va projectar una vitrina d'estil eclèctic, però amb una intenció clara, tal com explica Cantarellas, ja que les seves obres es caracteritzen per: *estar preocupado por recalcar el valor funcional de cada elemento y reflejo, sobretudo la perfección técnica.*⁴⁹

La base octogonal del moble expositor tenia dos tipus de cavitats: els panells frontals rectangulars i els panells superiors, que eren triangulars. Ambdós presentaven alhora altres cavitats de petit format, delimitades per les dimensions dels objectes que allotjaven (elements geològics, prehistòrics, metàl·lics i documents que ocupaven els núm. 1 al 16 del catàleg) (Fig. 5).

A sobre s'hi disposà una columna octogonal perfilada per unes vares de fusta rematades amb una flor i amb inscripcions relatives a la història de la Societat:

1881-PRIMERA EXPOSICIÓN ARQUEOLÓGICA INAUGURAL
1882-PROYECTOS DE RESTAURACIÓN DEL SEPULCRO DE RAMÓN LLULL
1883-EXPOSICIÓN ICONOGRÁFICA DE RAMÓN LLULL
1884-FORMACIÓN DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO LULIANO
1885-EXCURSIONES-VISITAS-PUBLICACIONES Y CONFERENCIAS
1886-INAUGURACIÓN DE LA RESTAURACIÓN DEL TEMPLO DE SANTA EULALIA
1887-INAUGURACIÓN DE LA RESTAURACIÓN DEL ORATORIO DE SAN MARTÍN
1888-SOCIEDAD FUNDADA POR INICIATIVA PARTICULAR

De la columna pengen una sèrie de marcs rectangulars, amb els cantons retallats s'hi disposaren fotografies, dibuixos i gravats per tal de mostrar aquells elements que no es podien traslladar amb facilitat a l'exposició (obres de grans dimensions i molt valuoses).⁵⁰ Corresponen als núm. 17 a 32 del catàleg. No es conservaren tots els marcs, i els que resten no estan en el seu estat original, ja que en un moment indeterminat foren reutilitzats per exposar noves làmines del *Bolletí* i algunes de les originals (Fig. 6).

Com annex presentem un llistat del catàleg d'objectes exposats, ampliat amb la informació actualitzada, bé sigui perquè es conserven dins de les col·leccions de la Societat, bé perquè es tenen referències documentals o perquè han estat localitzats en altres col·leccions.

⁴⁸ "Islas Baleares", *Exposición Universal. Catálogo oficial especial de España Exposición Universal de Barcelona, 1888*, Barcelona, 1888, p. 40-48.

⁴⁹ CANTARELLAS CAMPS, C.: "Bartolomé Ferrà y el neogótico en Mallorca", *Mayurqa*, 9, 1972, p. 128; CANTARELLAS, C.: "Bartomeu Ferrà i Perelló (Palma de Mallorca 1843-1924)", ROSSELLÓ, G. (coord.): *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura*, 2, Palma, 2006.

⁵⁰ CAPELLÀ, M.A.; ESTARELLAS, M.; MERINO, J.: "La formació de les col·leccions museològiques de la SAL", *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880-2003)*, 1, Palma, 2003.

El decurs de l'exposició

En el mes d'abril s'expliquen al *Bolletí* les laborioses gestions i s'agraeix la participació dels socis amb una carta de la qual destaquen els següents extractes:

Difícil y laboriosa era la tarea, dada la premura del tiempo de que se disponía, la escasez de recursos y los pocos miembros de la Sociedad que han podido coadyuvar para llevar á termino la obra.

Ciertamente que aparece muy reducida dicha lista; y esto debe atribuirse al carácter naturalmente retraído y á la indolencia general con que los mallorquines, salvas honrosas escepciones, vemos cuanto se refiere al estudio del Arte y de la Historia de nuestra isla.

Sin que haya sido parte á vencer estas resistencias pasivas la circunstancia de haber elegido por patrono de nuestra Sociedad y como objeto de sus principales desvelos el más glorioso de nuestros compatriotas, el inmortal Ramón Lull.

No terminaremos sin dar, en nombre de la Sociedad, un voto de gracias á cuantos de sus miembros han cooperado ofreciendo los objetos, que tenían depositados en el Museo, para que figuren en la instalación mencionada, ni sin hacer constar que á la inagotable actividad del Sr. Director.⁵¹

Així mateix, es publicà el catàleg de les peces exhibides i del que prové el llistat anterior. També trobem una notícia al *BSAL* que fa referència a l'aportació de l'Ajuntament de Palma gràcies a la mediació del Sr. Aguiló.⁵² Participà amb les següents peces amb les quals aconseguí una medalla de plata:

2191. *Arca barroca de talla dorada con el escudo de Palma de Mallorca. Siglo XVIII.*

2192. *Brasero de latón. Siglo XVIII.*

2193. *El Calvario. Tríptico gótico. Siglo XV.⁵³*

Tant l'expositor de la Societat com els objectes de l'Ajuntament de Palma estaven ubicats a la planta baixa del pavelló de les Belles Arts, lloc a on també se celebraven les cerimònies oficials i els concerts.

Dins de la secció arqueològica, on també trobem peces de:

Luis Salvador, S. A. K. el Archiduque.

PALMA DE MALLORCA.

1633. *Mesa de hermosos detalles barrocos, con adornos esculpturados, formando sus pies cuatro pequeños leones. Siglo XVII.*

1634. *Arca de taracea con profusos y artísticos dibujos. Siglo XVI.*

Palmer, Excmo. Sr. Marqués de.—MALLORCA.

2194. *Daga damasquinada con vaina de terciopelo carmesí con aplicaciones de metal.*

2195. *Faja para dicha daga tejida de varios colores, morisca de elaboración moderna.⁵⁴*

No trobem ni al *Bolletí* ni a l'Arxiu cap referència sobre el decurs de l'exposició, ni tampoc notícies de l'arribada de la vitrina o del temps que va estar a Barcelona. Sí que podem afirmar que la fototípia que es va publicar de la vitrina al mes de juliol és fruit d'una imatge

51 [la redacció]: "A nuestros consocios", *BSAL*, II, 1887-1888.

52 "Sección de noticias", *BSAL*, II, 1887-1888.

53 BOFARUL I SANS, C.: *Inventario General razonado de la Sección arqueológica de la Exposición Universal de Barcelona*, 1890, p. 97.

54 BOFARUL I SANS, C.: *Inventario General...*, p. 79, 97.

presa un cop que fou muntada a la capital catalana.⁵⁵ De totes maneres, la vitrina creada per la SAL va rebre nombroses lloances com la feta per la Asociación Artístico-Arqueológica de Barcelona:

*Uno de ambos expositores, la Sociedad Luliana de Palma de Mallorca, es digna de especial mención, ya que compuesta de elementos análogos a la Arqueológica barcelonesa, luchando con los mismos inconvenientes y las mismas deficiencias, ha sabido crearse vida propia, y organizarse un pequeño museo, de que es bella muestra la vitrina.*⁵⁶

De fet, li suposà a la SAL una Menció Honorífica i una Medalla d'Or, que es conserva amb el diploma a la Sala Aguiló (Fig. 7). Es tracta d'una litografia dissenyada per Dionís Baixeras.⁵⁷ Segons paraules d'Aguiló va ser una *digna recompensa de los trabajos prestados hasta ahora y estímulo para proseguirlos constantes y aun emprender otros mayores en adelante.*⁵⁸

Conclusió

La participació de la Societat a l'Exposició Universal de Barcelona va suposar una empenta en la seva projecció fora de l'illa de Mallorca, donant a conèixer tant les activitats de la Societat i el Museu com els elements historicoartístics de les Illes que es conservaven a la SAL.

Les diferents catalogacions que s'han realitzat els darrers anys sobre els fons de la Societat han permès la localització d'una bona part dels objectes que en formaven part (fotografies, gravats, segells, etc.) així com la seva documentació gràcies a la important font d'informació que suposa el *Bolletí* que es publica des de l'any 1885. Tor i això, el tipus de descripció breu que es fa en el catàleg de l'expositor ha dificultat la troballa d'alguns elements, sobretot els objectes arqueològics i gravats. Tampoc s'han localitzat algunes parts estructurals de la vitrina.

Esperem que la continuació de les tasques fins ara realitzades ens permetin més endavant la localització d'altres elements. No hem d'oblidar la importància que aquesta fita va tenir per a la Societat, ja que li va permetre fer una difusió de les seves activitats arreu del món i un reconeixement públic de les seves tasques de protecció i recopilació del patrimoni de les Illes Balears.

55 SELLARÉS, J.: "Instalación del museo en la Exposición Universal de Barcelona", *BSAL*, II, 1887-1888, LXLIX.

56 *Álbum de la Sección Arqueológica y de las instalaciones de la Real Casa de la Exposición Universal de Barcelona con catálogos y descripciones detalladas*, Barcelona, 1888, p. 38-39.

57 FORTEZA, M.: "La col·lecció de gravats...", p. 170.

58 AGUILÓ, E.K.: "Reseña de la Junta General ordinaria celebrada el día 27 de enero de 1889", *BSAL*, III, 1889-1890.

ANNEX

1 GEOLOGIA	Visibles a la fotografia SAL-CPV-1191
9 exemplars geològics de Menorca. Sr. Cardona	Donades pel Sr. Cardona l'any 1885. ¹
2 exemplars d' <i>Ostrea Crassissima</i> . Sr. Rullán i Sr. Borrás	Ingrés l'any 1890 de l' <i>Ostrea Crassissima</i> del Sr. Borrás. ²
2 ANTICS POBLADORS DE MALLORCA (Visible a SAL-CPV-1191)	
4 pedres esfèriques de sílex. Sr. Llabrés	L'any 1885 el Sr. Llabrés va ingressar diversos fragments ceràmics i 2 pedres esfèriques de Montuiri. ³
1 pedra esfèrica de sílex de Menorca. Sr. Cardona	Possiblement fou donada al 1885. ⁴
Ceràmiques talaiòtiques de Mallorca 1-2 Sr. Gelabert 3-5 Sr. Costa 6- Sr. Planas 7- Sr. Ferrà 8- Sr. Llabrés	
3 OBJECTES DE BRONZE	
1- Encenser (s. XIV). Museu	Comprat l'any 1887. ⁵
2- Campaneta. Sr. Lladó	
3- Armella 4- Pany Sr. Llabrés	
5- Armella 6- Figura decoració arqueta 7- Pany d'arca Sr. Ferrà	
8- Clau clavicordi 9- Sivella Sr. Planas	
10- Pany de porta, en creu. Sr. Borrás	Ingressat l'any 1890. ⁶
11- Dos perritos. Sr. Cardona	Donats l'any 1885. ⁷
12 claus de cadira de repòs. Srs. Bosch, Planas i Lladó	
4 CERÀMIQUES I RAJOLES	
1- Plat 2- Tassa Sr. Planas	
3- Escudella 4-5- Escudelles (Inca?) Sr. Ferrà	
6 a 9- Rajoles. Cedides al Museu. Sr. Ferra (Mallorca?)	Ferrà va incloure 2 rajoles antigues a l'exposició inaugural del museu. ⁸

CARME COLOM ARENAS

5 MANYERIA	
26 claus de ferro. Sr. Planas	Museu Arqueològic Lul·lià l'any 1881. ⁹
8 claus de ferro. Sr. Ferrà	
6 PUBLICACIONS DE LA SOCIETAT	
1- Reglament	Publicat al 1r <i>Bolletí</i> . ¹⁰ També en separates
2- Programes de concursos	1r <i>Bolletí</i> : certàmens de Joventut Catòlica, Joventut Artística i l'Institut Provincial
3- 1r tom del <i>Bolletí</i>	2 exemplars a la Societat
4- 2n tom <i>Bolletí</i> (inacabat)	2 exemplars a la Societat
5- Làmina tapis St. Pere. Propietat Sr. Comte de Montenegro	2n <i>Bolletí</i> . Làm. XLVI. Fototípia Sr. Sellares
6- Vida del Beat Ramon Llull (Antonio Raimundo Pascual) en publicació	Publicada per fascicles al <i>Bolletí</i>
7 FERRAMENTS VARIS	Els elements ingressats a la Societat foren dipositats al Museu de Mallorca. L'únic que es pot identificar amb seguretat és la pinta ¹¹
1- Pany d'arca. Cedida al museu 2-3- Poms de porta 4-6- Claus de porta 7-8- Panys Sr. Ferrà	Ingressats l'any 1885.
9- 2 claus de roda. Sr. Borrás	
10- Clau de porta 13- Pinta 14- Ansa porta. Sr. Borrás 17- Panys. Sres. Llabrés i Borrás	Ingressats l'any 1890. ¹²
11-12- Clau de porta. Museu	Ingressat l'any 1890. ¹³
15- Utensilis de fumador (Mallorca). Sr. Umbert	
16- Utensilis de fumador. Sr. Portell	
8 ORNAMENTACIONS GÒTICA I ÀRAB	
18-20- 3 punxons. Sr. Planas	
1- Fulla de guix, portal del Mirador de la Seu 2- Fulla de guix de la Seu 4- Part principal en guix abans de la demolició Cedides Museu. Sr. Ferrà	Exposades al Museu Arqueològic. ¹⁴ Cedides l'any 1887. ¹⁵ Actualment es conserven a la seu de la Societat
3- Fragments del fris àrab d'un portal del c. Sindicat (Palma). Sr. Planas	SAL-CPV-1239 Els fragments es conserven al Museu de Mallorca
9 FÒSSILS PROCEDENTS DE L'ILLA DE MALLORCA	
Exemplars dels Srs. Rullan Pre. i Ferrà. Cedits al museu	Incorporats l'any 1888. ¹⁶

10 BRONZES I OBJECTES ANTICS	Trobats a talaiots
1- Ganivet de sílex (Sta. Eugenia).Sr. Estelrich	Donades al museu al 1885. ¹⁷
2- Fragment ganivet de pedra. Sr. Planas	
3- Queixal rumiant. Sr. Singala	
4- Lacrimatori de vidre. Sr. Ferrà	
5-8- Bronzes. Sr. Llabrés	
9- Petita destral bronze (idol?) 10-11- Anells 12- Campaneta Sr. Costa	
13- Clau bronze. Sr. Singala	
14- Anell bronze monograma Christos Alpha et Omega. Sr. Llabrés	
15- Estàtua bronze nua. Sr. Ferrà	
16- Braçalet espiral bronze. Sr. Costa	
17- Enfilalls vidre i argila vítria. Srs. Ferrà, Llabrés i Singala	
18- Impromptu de segell gravat. Sr. Planas	
19- Impromptu d'anell bronze. Sr. Singala	
20- 14 Monedes romanes. Varis	Podrien formar part del fons de moneda antiga de la SAL. ¹⁸
11 BRONZES ANTICS Del Sr. Planas	Aquesta col·lecció fou venuda pels hereus de Planas al Museu Arqueològic de Barcelona
21- Peu d'estàtua	
22-23- Anells espiral	
24- Fibula	
25- Dues anelles i un braçalet espiral	
26- Llança o dard	
27- Àguila (estendard?)	
28- Anella triangular	
29- Petit braçalet espiral	
30- Peu (trípode?)	
31-33- 2 rodes bronze i anell ferro	
34- Cullera	
35- Peça plom (?)	

CARME COLOM ARENAS

36- Peça triangular rematada en flor de llis	
37- Botó doble d'osca	
38- Ansa d'atuell	
39- Peça bronze (?)	
40- Peu de mirall amb coure polit	
41- Perpendicular de plom	
42- Anella de bronze	
12 CERÀMICA ROMANA	
60- Làmpara amb monograma de Christos (Sa Pobla) 61-63-64- Làmpares 62- Lampareta amb creu 65- Ídol fang 66-71- Atuell Sr. Planas	Venudes al Museu Arqueològic de Barcelona.
72- Ampolla. Sr. Ferrà	
73-. Fragments ceràmica fina (Pollença). Sr. Guiraud	Incorporats l'any 1888 pel soci Mateu Rotger en nom del propietari. ¹⁹
74-75- Fragments de tasses (Pollença). Sr. Singala	
13 OBJECTES VARIS	
1- Portapau llautó sobredaurat. Sr. Planas	
2-3- <i>Presentallas</i> . Sr. Ferrà	
4- Medalla de la coronació Ntra. Sra. de Lluch. Sr. Ferrà	
5- Nin Jesús, bronze, hospital de Sta. Catalina de Palma Dipositat Museu. Diputació Provincial	
6- Medalló vidre roca tallat 11- Medalló vidre octogonal pintat Sr. Borrás	Ingressat l'any 1890. ²⁰
7- Nin Jesús d'ivori. Sr. Lladó	Retornat al propietari l'any 1902. ²¹
8- Coqueta de cera del Corpus. Sr. Llabrés	
9- Medalló triangular esmaltat bronze. Sr. Planas	
10- Medalló ovalat bronze gravat. Sr. Planas	
12- Rosetó tallat boix, genealogia de la Verge. Sr. Ferrà	
13- Portapau fusta i vidre pintat. Sr. Planas	
14- Segell ex convent de Sant Domingo. Sr. Bordoy	
15- Segell de plom dels hospitalaris de St. Joan. Sr. Lladó	

16- Estampeta del signe del notari Fuxá. Sr. Borrás	Ingressat l'any 1890. ²²
17- Planxa coure gravat, Santíssima Trinitat. Sr. Planas	
18- Díptic d'ivori. Fotografia de mida natural. Sr. N	El díptic està dipositat al Museu de Mallorca.
19- Coqueta o panet de St. Nicolau	
20- Gravat de la Verge amb Ramon Lull, St. Bonaventura i Escot. Sr. Estada	La serigrafia cedida al museu l'any 1888. ²³ 2n <i>Bolletí</i> . Lám. XXXIX.
14 LLIBRES I MANUSCRITS	
2- Préstec. 6/2/1324 (Copia coetània). Sr. Planas	
3- Lletra de canvi, Eivissa. 11/4/1488. Sr. Llabrés	
1- Venda d'un cens de 4 quarterades de blat. 3/9/1366 (copia coetània) 4- Conveni sobre el pagament d'un cens. 9/2/1669 5- Bul·la de Inocenci X. Roma 20/4/1648 (còpia) 6- Llibre de la Confraria dels porters e portadors (Mallorca). 14/1/1440 7- Volum amb: <i>1 Tractatus parvus de lógica et de disputatione fidei et intellectus valde utilis Dr. Illu Ray Lullii.[...] 2- Liber conceptu virginali in quo ipsam Dei matrem Purissimam sini aliqua originalis peccati labe esse conceptam rationibus patet.</i> (Lull) (València) 12/1/1518. Sr. Ferrà	Retornats al propietari l'any 1902. ²⁴
15 COL·LECCIÓ DE SEGELLS	
Els 37 segells es conserven als fons de la SAL amb el muntatge original.	
1- Rei D. Martí d'Aragó, cera. Sr. Llabrés	
2- Carles II, cera. Sr. de los Herreros	
3- (?). Sr. Lladó	
4-37- Comunitats religioses, corporacions, dignitats, etc. Sr. Borrás	Ingressat l'any 1890. ²⁵
16 COL·LECCIÓ DE PLOMS,²⁶ Sr. Ferrà²⁷	
1- Catedral	P040
2- Catedral	P044
3- Hospital S. Pere i S. Bernat	P036
4-6- Sta. Creu (Palma)	P037, P038F
7- Sta. Eulàlia	P039
8- 9- St. Jaume	P028, P029
10- St. Miquel	P031-P034
11- St. Nicolau	P035
12- La Sang	P028
13- Artà (parròquia)	P006F

CARME COLOM ARENAS

14-15- Sencelles (parròquia)	P065, P066
16-38-39- Alaró	P001F, P002F, P003
17- Andratx	P005F
18- Alcúdia	P004
19-20- Calvià	P008, P009
21-22- Campanet	P010F, P011
23-24- Campos	P012, P013
25-26- Montuiri	P021 a P025
27- Binissalem	P007
28-29- Lluçmajor	P017-P019
30-34- Felanitx	P014, P015
31-33- Porreres	P053-P057
35- Inca	P016
36-37- Sta. Maria	No localitzades
40-41-46- Manacor	P-20
42-43- Selva	P063F, P064
44-45- Muro	P026, P027
47-48- Santanyí	P060-P062F
49-50- Sóller	P067, P068
51- Sa Pobla	P047
52-53- Petra	P045F, P046
54- Sta. Margalida	P059
55- Pollença	P-048F-P052
56- ?	No localitzada
57- St. Joan	P058F
17 PAVIMENT MOSAIC	
1- Gravat paviment mosaic. Sta. Maria, 1833. Dib. Sr. Isasi	LIT-0134
2- Fotografia d'una planxa de coure, any VI dC, (Bocar, Pollença). Expositor de la fotografia, Sr. Ferrà	SAL-CPF-360/ SAL-CPF-374 Placa exposada inauguració museu. ²⁸
18 PALMA ROMANA?	
Plànol topogràfic de les Salines de Santanyí, amb detalls arqueològics Dib. Sr. Lozano. Sr. Llabrés	

19 GRAVATS D'AUTORS MALLORQUINS	Cedit al Museu. Sr. Planas i Ferrà
1- Immaculada amb les armes de Despuig. F. Muntaner, 1767	
2- Targeta del marquès de Vivot. Montaner director	Es conserva un exemplar a l'arxiu del Sr. Ferrà. ²⁹
3- Xilografia Ramon Lull. M. Guasp, 1752	1r <i>Bolletí</i> . Làm. VI. Correspon al núm. 724 de la col·lecció Guasp. ³⁰
4- San Gaieta. A. Net, 1792	Hi ha diversos gravats de l'advocació però no corresponen a l'autoria. L'únic podria ser XIL-0180 del que es desconeix l'autoria.
5- Retrat del Bisbe Juan de Maura. Sr. B. Maura, 1887	Cedit l'any 1887. ³¹
6- Cor de Jesús. Lorenzo M. Muntaner, 1810	Es conserva un exemplar a l'arxiu del Sr. Ferrà. ³²
7- V. Alonso Rodríguez.- J. Montaner, 1804	LIT-0003
8- Sagrada Família.- Montaner i Cladera. Director de dibujo y familiar del Santo Oficio, 1779	
9- Cap (original de Ribera). S. Cañellas, 1870	
10- Sta. Gertrudis. F. Muntaner	
11- Targeta del bisbe de Mallorca (?)	Es conserva un exemplar a l'arxiu del Sr. Ferrà. ³³
12- Bt. Gaspar de Bono. Fr. J. Seguí, 1787	
13- V.P. Franciscus de Hieronimo. Burguny	CAL-0038
14- St. Francesc de Paula. F. Muntaner.	XIL- 0063
20 HIDROGRAFIA	
1- Fotografia d'un plànol. Sr. Comte de Montenegro. Museu	Pendents de catalogació. Sellarés, 1888. Excursió de la Societat. ³⁴ Negatius comprats l'any 1888. ³⁵
2-3- Fotografies de 2 cartes hidrogràfiques. Sr. A. Peña. Museu	
21 IMATGES DE NOSTRA SENYORA	
1-3-5- Verge de Montserrat. Sr. Llabrés	1 al marc s/n, 4art <i>Bolletí</i> . Làm. XCVII Anotació manuscrita al revers que indica que el núm. 5 fou retornat el 01/11/189[9]
2- Verge de Lluch	Anotació manuscrita al revers que indica que el núm. 2 fou retornat al Sr. Ferrà el 02/05/1899. Gravats als fons de la SAL amb aquesta advocació: CAL-0036, CAL-0011, LIT-002
6- Verge del Puig de Pollença	Marc s/n. 1r <i>Bolletí</i> , Làm. XXX
7- Sta. Maria la Major (Inca)	Marc s/n. 3r <i>Bolletí</i> . Làm. LXII
8- Verge de St. Salvador de Felanitx. Cedida a Museu. Sr. Ferrà	Marc s/n

CARME COLOM ARENAS

22 DISSENYES DEL SR. FERRÀ	
1- Capçalera del <i>Bolletí</i> de la Societat	SAL-CPV-1191. Capçalera del catàleg
2- Ingrés al claper de l'Alzinar de les Païses d'Artà	
3- Monument prehistòric del Rafal (Montuïri)	SAL-CPV-1191. 2n <i>Bolletí</i> . Làm. LI
4- Àngel de pedra policromat, predi de Son Seguí (Sta. Maria)	SAL-CPV-1191
5- Claustre de St. Francesc (Palma)	2n <i>Bolletí</i> . Làm. XXXV
6- Pila d'aigua beneïda, Sta. Aina d'Alcúdia	SAL-CPV-1191
7- Dibuix de Crucificat de pedra del Calvari (Pollença)	Marc s/n. 1r <i>Bolletí</i> . Làm. XXIX
23 ICONOGRAFIA DE RAMON LLULL. Sr. Ferrà	
1-2-3-4-5-6- Gravats en coure i fusta	CAL-0006 (1r <i>Bolletí</i> , làm. XXV), XIL-0024, XIL-058, XIL-0070 i XIL-0181 (7é <i>Bolletí</i> . Làm. CXVIII)
24 EXPOSICIÓ ICONOGRÀFICA DE RAMON LLULL.	Museu
1- Fotografia quadre a l'oli de Mesquida. Propietat: Sra. Mas	Al fons SAL-CPF hi ha un ampli repertori de quadres amb aquesta iconografia
2- Fotografia quadre a l'oli de la parroquial d'Andratx	SAL-CPF-416
3- Fotografia del sepulcre del Beat Ramon Llull a St. Francesc (Palma)	SAL-CPF-440
4- Esbós fang del Sr. Galmés, premiat a les fires i festes de 1881 (Palma)	1r catàleg del Museu ³⁶ SAL-CPV-399 o SAL-CPV-417?
5- Esbós de fang del Sr. Alentorn premiat a les fires i festes de 1881 (Palma)	SAL-CPV-399 o SAL-CPV-417?
25 VISTES I OBJECTES DEL MUSEU	
1- Pati i galeria superior	SAL-CPF-549. Atribuïble Sr. Sellares
2- Pas des del pati al jardí	SAL-CPF-560. Atribuïble Sr. Sellares
3- Talla de la Verge, església de Montuïri	Marc 28. Negatiu SAL-CPV-1133. Atribuïble Sr. Sellares
4- St. Jordi, procedent de St. Antoni de Pàdua	Marc 28. Atribuïble Sr. Sellares
5- Cofre d'estil mudèjar, dip. Sr. Lladó	Marc 28. Atribuïble Sr. Sellares
6- Arca (1520), dip. Sr. Llabrés	Marc 28. Atribuïble Sr. Sellares
26 QUADRES DEL MUSEU	
1- Descendiment. Roser Vell (Pollença). Dibuix Sr. Morell	Marc s/n, 1r <i>Bolletí</i> . Làm. IV
2- Quadre de Ramon Llull Bestard. Oratori de la antiga universitat mallorquina. Dibuix Sr. Mestres	2n <i>Bolletí</i> . Làm. XLV
3- Taula de la Verge de Joan Daurer (1373). Parroquial d'Inca. Dibuix Sr. Umbert	1r <i>Bolletí</i> . Làm. VII
4-5- Vidres gravats, torre de la cartoixa de Valldemossa. Calcs Srs. Llorens i Ferrà	Marc s/n. 2n <i>Bolletí</i> . Làm. XXXV i XXXVI

6- Retaule de St. Bernat, oratori del Temple, cedida al Museu. Dibuix Sr. Mestre	Marc s/n. 3r <i>Bolletí</i> . Làm. XLIII
7- Taula de Sta. Gertrudis, parròquia de Lluçmajor. Dibuix Sr. Buades	Marc s/n. 1r <i>Bolletí</i> . Làm. III
27 VISITES I EXCURSIONS	
1- Retaule Sta. Aina, Alcúdia 2- Taula St. Pere, parroquial d'Alcúdia 3- Verge Mirador de la Seu (Palma) 4- Capella St. Jordi, cova de St. Martí d'Alcúdia 5- Porta Moll d'Alcúdia	SAL-CPF-691. Sellarés, 1886. Excursió a Alcúdia ³⁷
6-8- Saló d'escultures, Museu de Raixa	SAL-CPF-553 i SAL-CPF-554. Sellarés (1886). Pasaron algunas horas copiando cerámicas romanas y etruscas, y fotografiando las preciosas estatuas de su salón de esculturas ³⁸
7- Superior dels ermitans, Trinitat de Valldemossa	
9- Grup d'excursionistes bosc de Miramar 10- Tríptic esculturat, Sta. Aina d'Alcúdia	SAL-CPF-682. Sellarés Excursió a Miramar, ³⁹ 1886. Tríptic: Excursió a Alcúdia.40 1r <i>Bolletí</i> . Làm. XXXIV
28 CLAUSTRE DE L'EXCONVENT DE ST. FRANCESC DE PALMA	
16-17-19-20- De la Societat, enviades al Ministeri de Foment. Autor: V. de Virenque	SAL-CPF-650 a SAL-CPF-652 i SAL-CPF-690
18- Vista claustre convertit en establiment penal. Autor: Sr. Sellarés	
29 SEGONA SÈRIE DE L'ÀLBUM ARTÍSTIC DE MALLORCA DEL SR. FERRÀ	
1- Cadira de la Cartoixa de Valldemossa. Propietat: Sr. Rius	SAL-CPF-645
2- Capitells romànics, antiga Sinagoga, actual Banc d'Espanya	SAL-CPV-1154(?)
3- Talla de Verge amb nin, parroquial d'Inca	
4- Estàtua de marbre de St. Joan Baptista (original de Canova?). Propietat: hereus del Sr. Perelló	SAL-CPV-0662(?)
5- Calze gòtic. Propietat: Pre. Verger	
30 DIBUIXOS ORIGINALS D'AUTORS MALLORQUINS DIFUNTS	
1- Coble de carro, llapis i ploma. J. V	
2- Grup de Serafins, llapis. M. Umbert	
3- Capitell portal de la Llonja, Aquarel·la, Sr. M. Rigo	
4- Vera-Efigies del pintor G. Mesquida. Serra, 1745	
5- Grup de vestits de principis del XIX. Aquarel·la, Sr. J. Torres	Marc s/n. 1r <i>Bolletí</i> . Làm. X
6- Paisatge. Tinta xina, Sr. B. Sureda	

CARME COLOM ARENAS

7- Croquis d'un quadre de la Divina Pastora envoltada per sants franciscans, ploma, Sr. S. Torres	Catàleg 1a exposició del museu ⁴¹
8- St. Josep. Aquarel·la, Sr. J. Torres (?)	
31 TIPUS DE PAGESOS DEL TERME DE VALLDEMOSSA⁴²	
1- Grup de joves collidors 2- Madó Francina (a) Pilla, posadera de l'hosteria de Miramar 3- Portada de Flors de Miramar 4- Jove sobre tronc d'olivera 5- Tres joves formant grup Obsequi de S. A. I. D. Lluís Salvador	SAL-CPF-658. Títol: Trabayadoras de S'Estaca Títol: Miramar. Porta principal Sense títol. Jove asseguda sobre columna Títol: Olivera de Son Masroig SAL-CPF-657. Títol: Treballadors de Miramar
Àlbum de Pollensa 6- 9- Vistes de la col·lecció del Sr. Llobera	L'Àlbum s'anuncia al BSAL el 1885. ⁴³ A SAL-CPV-424 es veu el Castell del Rei. Al catàleg que publicà l'ASIM ⁴⁴ hi ha altres fotografies de l'expositor
32 TIPUS DE PAGESES I PAGESOS MALLORQUINS. Museu	Comprada per la Societat l'any 1888. ⁴⁵ No localitzada
1-3- Joves vestides de fadrines	
4-6- Amo vestit de festa (Andratx)	
5-7-9- Jovenetes	
8- Vestit de les viles del pla de Mallorca	
33 RAMON LLULL	
Estàtua modelada en fang i guix Sr. Ferrer	Dipositat l'any 1888. ⁴⁶

Referències bibliogràfiques de la taula

1 CARDONA, F.: "Donación", *BSAL*, 1885-1886.

2 FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico Luliano. Relación de los objetos anunciados durante el año 1890", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15.

3 "Objetos ingresados en el museo", *BSAL*, I, 1885-1886.

4 CARDONA, F.: "Donación", *BSAL*, 1885-1886.

5 FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico Luliano. Relación de los objetos ingresados durante el primer semestre del corriente año", *BSAL*, II, 1887-1888, p. 120.

6 FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15.

7 CARDONA, F.: "Donación", *BSAL*, 1885-1886.

8 "Catálogo de los objetos presentados para la inauguración del Museo Arqueológico Luliano (Conclusión)", *BSAL*, I, 1885-1886.

9 "Catálogo de los objetos presentados para la inauguración del Museo Arqueológico Luliano", *BSAL*, I, 1885-1886.

10 "Reglamento de la Sociedad Arqueológica Luliana establecida en el Colegio de Nuestra Señora de la Sapiencia", *BSAL*, I, 1885-1886.

11 GUASP, J.; RAMIS, A.: "La Col·lecció de ferros de la SAL dipositada al Museu de Mallorca", *BSAL*, 42, 1986, p. 187-218 i GUASP, J.: "La Col·lecció de ferros de la SAL dipositada al Museu de Mallorca II", *BSAL*, 54, 1998, p. 407-418.

12 FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15.

13 FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15.

14 "Catálogo de los objetos...", *BSAL*, I, 1885-1886.

15 FERRÀ, B.: "Relación de los objetos ingresados durante el primer semestre del corriente año", *BSAL*, II, 1887-1888.

- 16** FERRÀ, B.: "Relación de los objetos ingresados durante el año 1888", *BSAL*, III, 1889-1890.
- 17** "MUSEO. Donativos y depósitos", *BSAL*, 1885-1886, p. 5.
- 18** BOADA, J.; TRILLA, E.: "La col·lecció numismàtica de la SAL: monedes, ploms i bitllets", ROSSELLÓ BORDOY, G. (coord.); *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880-2010)*, 3, 2010, p. 137-156.
- 19** FERRÀ, B.: "Relación de los...", *BSAL*, III, 1889-1890.
- 20** FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15.
- 21** FERRÀ, B.: "Objetos depositados devueltos a sus dueños", *BSAL*, 10, p. 20.
- 22** FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15
- 23** FERRÀ, B.: "Relación de los...", *BSAL*, III, 1889-1890.
- 24** FERRÀ, B.: "Objetos depositados devueltos a sus dueños", *BSAL*, 10, p. 20.
- 25** FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, IV, 1890-1891, p. 15.
- 26** BOADA, J.; TRILLA, E.: "La col·lecció numismàtica...", 2010, p. 137-156.
- 27** FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", *BSAL*, II, 1887-1888, p. 120.
- 28** "Museo...", *BSAL*, I, 28, 1885-1886, p. 3.
- 29** FORTEZA, M.: "La col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana", *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura*, 3, Palma, 2008, p. 169.
- 30** FORTEZA, M.: "La col·lecció de gravats...", p. 169.
- 31** FERRÀ, B.: "Museo Arqueológico...", p. 120.
- 32** FORTEZA, M.: "La col·lecció de gravats...", p. 169.
- 33** FORTEZA, M.: "La col·lecció de gravats...", p. 169.
- 34** FERRÀ, B.: "Excursiones a los predios de Alfabia y Raxa", *BSAL*, I, 25, 1885-1886.
- 35** FERRÀ, B.: "Relación de los...", *BSAL*, III, 1889-1890.
- 36** FERRÀ, B.: "Catálogo de los objetos presentados para la inauguración del Museo Arqueológico Luliano", *BSAL*, I, 1885-1886.
- 37** FERRÀ, B.: "Excursión a Alcúdia", *BSAL*, I, 40, 1885-1886.
- 38** FERRÀ, B.: "Excursiones a los predios de Alfabia y Raxa", *BSAL*, I, 25, 1885-1886.
- 39** FERRÀ, B.: "Excursión a Miramar", *BSAL*, I, 9, 1885-1886.
- 40** FERRÀ, B.: "Excursión a Alcúdia", *BSAL*, I, 40, 1885-1886.
- 41** FERRÀ, B.: "Catálogo de los objetos presentados para la inauguración del Museo Arqueológico Luliano (continuación). TERCERA SECCIÓN. Grabados, litografías, fotografías y diseños.", *BSAL*, I, 1885-1886.
- 42** Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria: *Flors de Miramar*, Mallorca, [1880-1890].
- 43** "Sección noticias", *BSAL*, I, 1885-1886.
- 44** Sebastià Llobera...
- 45** "Relación de los objetos ingresados durante el año 1888", *BSAL*, 3, 1889-1890, p. 18.
- 46** "Relación de los objetos...", p. 18.

Ciutat de Mallorca. sala baixa del Col·legi de la Sapiència.

Fig. 1 Fotografia exposada a la vitrina on es pot veure part de la instal·lació del Museu Arqueològic a l'edifici de la Sapiència. Autor: Joan Sellarés. Fons SAL

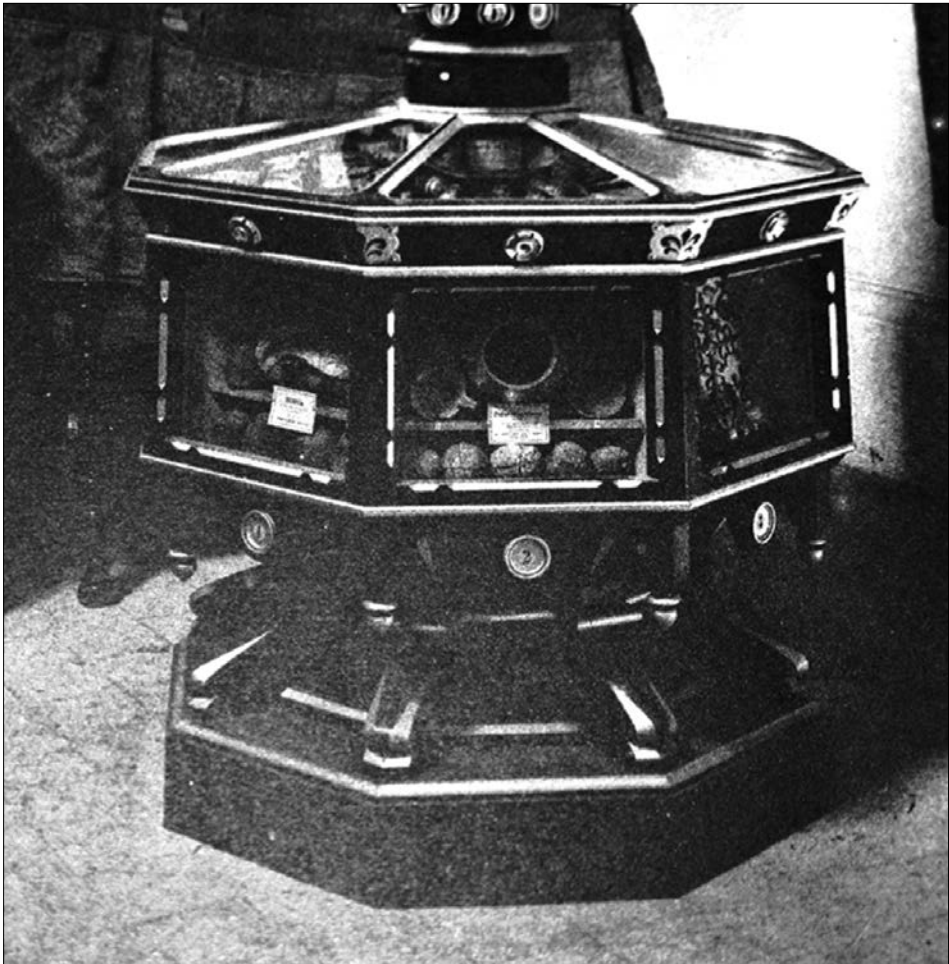
Fig. 2 Columna central de la vitrina on hi havia els escuts de la ciutat de Palma i el de la Societat Arqueològica Lul·liana. Construïda per Jaume Portell i pintada per Pere Llorens. Es conserva a la sala de conferències de la SAL. Autor: Carme Colom Arenas

Fig. 3 Grup de fotografies de la visita realitzada a Alcúdia i una de la porta del Mirador de la Seu. Avui en dia conserven el muntatge original. Autor: Joan Sellarés. Fons de fotografia en paper (SAL)

Fig. 4 Vista completa de la vitrina en el moment del muntatge. Permet observar les cavitats, marcs i el remat amb la figura de Ramon Llull, obra de Llorenç Ferrer. Fons fotogràfic Virenque SAL-CPV-1191

Fig. 5 Detall de la base octogonal de l'expositor on es poden observar les vitrines 1 i 2 que contenen objectes arqueològics. Autor: Joan Sellarés. Fons Virenque (SAL)

Fig. 6 Expositor vertical que conserva peces originals a excepció de la làmina central que es posterior. Autor: Carme Colom Arenas

Fig. 7 Diploma acreditatiu i medalla de la participació de la Societat a l'Exposició Universal de Barcelona.
Autor: Dionís Baixeras. Fotografia: Carne Colom Arenas

REGISTRO ARQUEOLÓGICO DE LAS MARCAS Y GRAFITOS DE LOS MUEBLES DEL CORO TRASLADADOS POR GAUDÍ EN LA CATEDRAL DE MALLORCA

Elvira González Gozalo

Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics

Resumen: Este proyecto es el resultado de un trabajo interdisciplinar conjunto entre especialistas en arqueología y restauración que emprendieron el barrido de la superficie de los elementos muebles y estructuras del coro trasladados por el arquitecto Gaudí hacia el altar mayor de la catedral. El estudio ha dado como resultado el descubrimiento de un marcaje de los soportes, nunca sospechado, que evidencia la preparación previa de esa transformación, a base de números escritos a lápiz que se han conservado afortunadamente sobre cada elemento desde hace cien años y que han suplido la falta de un registro en papel.

Palabras clave: Antoni Gaudí, arqueología mural, catedral de Mallorca, coro, gliptografía, marcas, restauración.

Abstract: The following research is the result of an interdisciplinary work between experts in archaeology and restoration who undertook the record of the elements and structures touched by the architect Gaudí in transferring the choir, in the middle of the cathedral, to the altar. The analysis resulted was the discovery of marks –never suspected– in each of those moved items. Marks –most are numbers written in pencil–, fortunately preserved for one hundred years, proving those changes in the absence of records in paper.

Key words: Antoni Gaudí, mural archaeology, Mallorca Cathedral, choir, glyptography, marks, restoration.

El siguiente estudio es el resumen de las conclusiones de un trabajo, abordado desde una premisa de posibilidades, más que desde una realidad en sí misma, como fue el suponer que existieran marcas de posición en los muebles del coro trasladados por Gaudí en su intervención, habida cuenta de los antecedentes gliptográficos estudiados en esta fábrica, sobre todo en el campanario y en el claustro.¹

Partiendo de esa hipótesis se llevó a cabo un trabajo de revisión de la superficie de los elementos transportados, y en el barrido fueron descubiertos más de 200 ejemplos anotados a lápiz e incisos. Un desenlace inesperado ya que se partía de un proyecto que tan sólo pretendía resolver, para el equipo restaurador, las incógnitas arqueológicas que podían aportar esos muebles.²

Como hemos dicho, las superficies revisadas fueron básicamente las de los elementos procedentes del antiguo coro, tanto en piedra como en madera. En este último soporte se revisaron la sillería y sus respaldos; la galería renacentista de guirnaldas, amorcillos y aves; los escudos rotulados de las tribunas y los querubines tenantes barrocos. Y en piedra, los elementos estructurales realizados ex novo para soportar las galerías de las tribunas corales: muretes, escaleras de caracol, escaleritas de accesos a las naves laterales, etc.

Los descubrimientos se volcaron en un inventario³ con los testimonios escritos (inscripciones), dibujados (grafitos) e incisos (cifras numéricas), gracias al acercamiento a la superficie de los soportes, planteado en el actual trabajo de restauración. Sin esa propuesta de limpieza quizás nunca se hubiera desarrollado este trabajo arqueológico.

En una primera etapa de actividad, en el año 2012, fueron descubiertas 132 unidades gliptográficas en los siguientes emplazamientos sondeados:

-Tribunas corales

- Arquitrabes y pilastras de las dos galerías del coro
- Muretes
- Escudos de madera del Himno de San Juan
- Frisos con bajorrelieves de guirnaldas y amorcillos
- Tallas de querubines tenantes barrocos
- Artesonado mudéjar

-Sillería

- Respaldos y plafones

1 Con los siguientes estudios realizados: BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E.; SERRA, J.: "Els graffiti del Campanar de la Seu de Mallorca", *Bolletí del Institut d'Estudis Baleàrics*, 23, 1986, pp. 3-46. BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E.; SERRA, J.: "Els graffiti: L'altra veu del Campanar", *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, pp. 341-348. GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Campanar i claustre de la Catedral de Mallorca", *Memòria del Patrimoni Cultural* (MPC 2012-13), Palma, 2014, intervenció núm. 267 (cd). GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Cor de la Catedral de Mallorca. Inventari gliptogràfic", *Memòria del Patrimoni Cultural* (MPC 2012-13), Palma, 2014, intervenció núm. 235 (cd).

2 Desde estas líneas agradecer a los restauradores Kika Coll y Pere Terrasa la sensibilidad hacia los temas gliptográficos. Su labor de restauración en esta campaña ha quedado reflejada ampliamente en el siguiente artículo: TERRASSA RIGO, P.; COLL BORRÀS, K.: "El cadiram. Les tribunes corals i les policromies aplicades sobre el respallier del cadiram. Abril 2012-Gener 2013", *La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després*, 10-III, Palma, 2015, p. 199.

3 El inventario se puede consultar en la última referencia de esta autora en nota 1.

En el año siguiente 2013 se abordó el mismo tipo de análisis en los dos púlpitos, hasta alcanzar la cifra definitiva de 218 elementos gliptográficos descubiertos en el Plan general de restauración del altar de la catedral de Mallorca.

Para cada uno de los testimonios arqueológicos se examinaron los datos básicos del motivo representado, la transcripción de inscripciones, la técnica de realización y las medidas. Se añadieron además al inventario, los dibujos obtenidos de los calcos por contacto que fueron reproducidos en positivo junto a una selección de fotografías, y la ubicación del testimonio en la planimetría.

El peinado se abordó en el sentido de las agujas del reloj, es decir, empezando por el ámbito del Evangelio y finalizando por el de la Epístola, comprobando como los restos aparecidos en esta última zona de la derecha fueron más numerosos que en la opuesta, y por consecuencia deduciendo que el traslado se empezó construyendo la zona de la Epístola. En conclusión, el desplazamiento de las piezas proyectado por Gaudí comenzaría por ese lado del altar que haría por tanto innecesario el marcaje de los elementos de la zona opuesta

Y en cuanto a la ejecución de obra, los muros sirvieron de páginas en blanco para realizar esbozos y detalles de los elementos estructurales ex novo. Se presume que la piedra se debió trabajar in situ, como dan fe los dibujos de trazos a lápiz que aún quedan medio borrosos en las aristas y filos de algunas zonas, provocando que el altar de la catedral se convirtiera en un taller improvisado.⁴

Localización de los grafitos y características propias

Hemos realizado el examen arqueológico abarcando los sectores antes mencionados y los subsectores que los componen, destacando una uniformidad del conjunto gliptográfico con unas características básicas invariables basadas en la utilización de las dos técnicas mencionadas, lápiz de grafito –más o menos graso– e incisión.

Tribunas corales

Arquitrabes y pilastras de las dos galerías

En esta zona se encuentran las cuatro inscripciones hechas a lápiz y a vuelapluma en el cielo de los arquitrabes y tanto de la zona del Evangelio, límite con la capilla del Corpus Christi, como de la Epístola, junto a la capilla de Sant Pere (Fig. 1). Son los siguientes ejemplos:

-«C-X-1» (núm. inv. 001).

El número «1» después de CX está referido a su orden como primer sillar trasladado del arquitrabe del coro, en el centro de la nave, hasta su lugar definitivo en la tribuna coral del Evangelio del lado de la capilla del Corpus, de ahí las iniciales «C-X» equivalentes a «Corpus Christi».

-«C-X-3» [«S-Pere» tachado] (núm. inv. 003).

Indica la disposición de este sillar en el arquitrabe de la tribuna coral en la zona de la

⁴ Prueba de ello son evidentemente también las fotografías de la obra, publicadas en: PASCUAL, A. (coord.): *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, fig. 445-449.

capilla del Corpus, y no de la opuesta de Sant Pere, como era la intención inicial. Es un grafito extraordinario puesto que las rayas que tachan «S-Pere» son una prueba de la espontaneidad de estas anotaciones realizadas en el transcurso de la obra (Fig. 1, núm. 2).

-«Sn Pere-1» (núm. inv. 005).

Es una inscripción que señala la disposición del primer sillar del arquitrabe. Se encuentra en la tribuna coral del lado de la Epístola junto a la capilla de Sant Pere.

-«S-Pere-3» (núm. inv. 011).

Está referida al tercer lugar que ocupa el sillar del arquitrabe de la tribuna coral de la parte de la Epístola y por tanto del lado de la capilla de Sant Pere.

Los numerales «1» y «3» de estas anotaciones se refieren al número de los sillares intercalados entre las pilastras. La cifra 2 no aparece en ninguno de estos casos ya que se hubiera escrito sobre los sillares intermedios, con bajorrelieves que imposibilitan cualquier anotación.

No hay duda que estas inscripciones son consecuencia de las modificaciones de Gaudí. Sin embargo hemos querido barajar la probabilidad de que fueran de su propia mano, aplicando el método comparativo, y hemos concluido que existen coincidencias entre estos testimonios murales descritos y las grafías de las cartas publicadas del arquitecto⁵ que ponen en consideración este supuesto.

Como caso excepcional se han descubierto también cinco marcas en la tribuna coral del lado de la Epístola hechas en carboncillo (núm. inv. 008, 009, 010 y 012). Se encuentran en el arranque de los capiteles de las pilastras a modo de signos gremiales (Fig. 2). Se plantea la hipótesis de que están relacionadas con el proceso del traslado del siglo XX, aunque con algunas dudas al respecto, puesto que pueden ser anteriores. Reseñar además la ausencia de estos signos en el arquitrabe del lado del Evangelio.

Las únicas marcas que podemos considerar, con toda seguridad, de una época original de la talla del mueble son unas rayas incisas (núm. inv. 004 y 031) y los círculos concéntricos (núm. inv. 002) que parecen corresponder las primeras a los márgenes para el encuadre de la decoración del arquitrabe renacentista y de la herramienta compás para el trazo preparatorio del bajorrelieve, los segundos.

Finalmente, aunque se sitúa fuera de las tribunas, añadimos a este apartado el descubrimiento de una marca concerniente a la obra de cantería medieval. Se trata de un signo inciso de picapedrero que tiene forma de ángulo invertido (núm. inv. 007). Es la primera marca de estas características encontrada en la catedral de Mallorca (Fig. 3) y su presencia abre una puerta a la posibilidad de que haya otras semejantes de los orígenes de la fábrica en su interior.

Muretes de obra nueva

En la parte inferior de la tribuna coral, es decir, en los muretes de su base, y tanto en la zona del Evangelio como de la Epístola, así como en sus respectivas caras anterior y posterior, hemos hallado también marcas e inscripciones que vuelven a referirse a las labores del traslado de principios del siglo XX realizadas por Gaudí.

⁵ BERGÓS, J.: *Gaudí. El hombre y la obra*, Barcelona, 1999, p. 32.

Entre las marcas hay algunos trazos de las referencias funcionales para el tajo de la piedra y que se explican como un residuo de la directriz del corte. El mejor ejemplo que aún puede verse es el que se marcó para realizar la estructura en hipérbola de la caja de la escalera de caracol de la tribuna del Evangelio (núm. inv. 014). Hay otros que indican incluso donde perforar las acanaladuras para el ornamento. Se trata de líneas verticales y en aspa hechas a lápiz en los remates de los muros de las tribunas (núm. inv. 013; 030) y, en general, son rayas que veremos también en la obra de carpintería y de referencia para el ensamblaje de las piezas del artesanado de la tribuna coral (núm. inv. 079; 080) por lo que se concluye que ambas marcas en esos diferentes soportes son del siglo XX.

Las inscripciones se presentan medio borradas y escritas a lápiz; son unas anotaciones que interpretamos como mediciones previas para los nuevos elementos construidos. También hay dibujos arquitectónicos preparatorios, entre ellos, los de unos peldaños (núm. inv. 023), junto a los peldaños físicos de la escalera para salir a la nave lateral, y los grafitos de unas columnas o pilastras (núm. inv. 026) que se representan junto a las que se hicieron in situ. Ambos ejemplos están en el lado de la Epístola (Fig. 4; 5).

En ese mismo muro de la tribuna se pueden leer las fechas «25 de junio de 1913» (núm. inv. 025) y «19 de enero de 1913» (núm. inv. 028). La primera está más cerca del altar que la segunda, y ésta última se hizo con cinco meses de antelación respecto a la primera. Ambas están junto a los vanos de las puertas diseñadas por Gaudí confeccionadas con anillas de hierro⁶ y que cierran las salidas a la nave de la capilla de Sant Pere. La conclusión al respecto es que esos grafitos son un documento preciso de la existencia del muro ya en el año 1913.

Escudos del Himno de San Juan

En las tribunas se han localizado otras marcaciones a lápiz sobre los escudos de madera hechos por Gaudí del Himno gregoriano dedicado a San Juan Bautista; el llamado *Ut Queant Laxis* de Pablo el Diácono.⁷ Esas marcas se encuentran en los escudos que llevan las palabras *Polluti* (Fig. 6) y *Reatum* del lado del Evangelio, y en otros 3 escudos del lado de la Epístola: *Laxis*, *Fibris* y *Mira*. Estas señales son pequeños garabatos en madeja y unos números sueltos que se escriben en las esquinas de las molduras del marco. Se han utilizado con función de referencia para el montaje de cada orla de ellas y los únicos que parecen premeditados son los números «4», que se destinan exclusivamente al escudo de *Polluti*, el número «1» para el escudo de *Reatum* y el «2» para el de *Laxis*.

Frisos de guirnaldas y amorcillos

Los números descubiertos en este friso son el «44» (núm. inv. 062), el «45» (núm. inv. 061) y el «46» (núm. inv. 058, 059 y 060); este último repetido tres veces y todos escritos a grafito de lápiz sobre la superficie de las figuras (Fig. 7). Por el orden de los números se deduce que este friso se colocó siguiendo una orientación que comenzaba desde la izquierda. Señalar además que tan sólo se descubrieron números que marcaban el tramo de la zona de la

⁶ En concreto estos son obra importante del taller de Bartomeu Franch. Para profundizar en el tema remitimos al lector a la publicación de COLL TOMÁS, B.: *Gaudí a la Seu de Mallorca. Els ferros forjats*, Palma, 2014, p. 32-33.

⁷ <http://ec.aciprensa.com> (Enciclopedia católica. Consulta: 21/3/2014).

Epístola⁸ y que no se ha visto una cifra más alta que la citada «46» en ningún otro elemento trasladado. Por tanto puede plantearse que es el final de un registro de distribución con una secuencia current que como hemos comentado no ha quedado constatada en ningún plan de obra.

El catedrático e historiador del arte Santiago Sebastián y Antonio Alonso denunciaron la destrucción de este friso debido a la reforma de Gaudí, publicando los dibujos de Antonio Ysasi como los únicos testimonios conservados.⁹ Sin embargo, basándonos en esta presencia numérica descubierta queda claro que este friso también fue traslado y por tanto, que la destrucción no fue total.

Los querubines tenantes barrocos

Sobre las espaldas y las piernas de las tallas de los querubines dorados, y en la cara posterior de sus escudos, se apuntan, a modo de referencias de localización, los números del lugar que ocupan en la galería de ambas tribunas corales. Son cifras escritas a lápiz que, por primera vez, en esta relación general de vestigios, están acordes con el orden real de su disposición a pesar de haberse cometido algunos lapsus que mencionaremos.

Se marcan con el número «1» los angelotes que están más cerca del altar, tanto en la parte del Evangelio como de la Epístola, y le siguen los números «2», «3» y «4» en sendas tallas contiguas. Sin embargo se cometieron algunas equivocaciones, y así, un número «4» se escribió en uno de los querubines que ocupa un primer lugar (núm. inv. 064), un «3» sobre el colocado en 2ª posición (núm. inv. 073), y un «6» sobre el que está en un 4º lugar (núm. inv. 076). Algo insólita además, la presencia de ese último número «6» (Fig. 8), ya que sólo se utilizaron los dígitos del 1 al 4 para numerar estas ocho figuras.

También es singular el grafito de uno de los pocos nombres que se han encontrado en esta prospección. Es el de «Jaume Ginard» del año «1941» (núm. inv. 071) que probablemente esté vinculado a alguno de los operarios que trabajaron en las labores de mantenimiento, como los que escribieron sus iniciales «GPS BDS Electricista» y la fecha de «5-31-77» en la zona de la Epístola (núm. inv. 006). Las mismas personas que dejaron también sus datos en la cara lateral del púlpito de Joan de Salas (núm. inv. 133).

Artesonado mudéjar

Entre los espacios estudiados de las tribunas corales dejamos para el final la techumbre plana con traza de lacería mudéjar en la que observan dos tipos de marcas: las incisas de forma mecánica, a golpe de formón (A), y las trazadas a lápiz (B).

⁸ Según referencia oral del restaurador Pere Terrassa.

⁹ «La primera actividad de Juan de Salas en Mallorca fue concluir el coro catedralicio de Palma, en el que trabajó de 1526 a 1529. Realizó /.../ un friso que recorría toda la sillería, encima de los bajorrelieves; en este friso se mostraba lo mejor de su vocabulario decorativo del Renacimiento, una serie de putti, guirnaldas, águilas, etc. que parecía inspirado en Donatello. Nada nos ha llegado de ese hermoso friso del Renacimiento; contra él se ensañó el genial Gaudí que juzgó inadecuada aquella intromisión del Renacimiento en el coro, que él veía y deseaba puramente gótico. Las manías y prevenciones de Gaudí contra lo que no le gustaba le llevaron a mantener una posición antihistórica, cuyas consecuencias sufrió la catedral de Palma con motivo de su infeliz intervención. El hermoso friso de Juan de Salas fue sustituido por otro, anodino, de carácter gótico; los bajorrelieves renacentistas fueron destruidos casi totalmente, y si hoy las conocemos es gracias a los dibujos hechos por Ysasi a principios de este siglo» (SEBASTIÁN LÓPEZ, S.; ALONSO FERNÁNDEZ, A.: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, Palma, 1973, p. 21-22).

Las incisiones mecánicas son pequeñas muescas (A) que se parecen a las descubiertas en los plafones de los respaldos de la sillería. Las de aquí son una, dos y hasta tres muescas juntas (Fig. 9 izq.) y dos pequeñas cruces indicativas del encuentro entre plafones. Se presentan dispuestas en línea, cerca, o por encima de las juntas de los mismos (núm. inv. 085-091). Son numerosas y están muy dispersas, por lo que hemos querido conveniente añadir al inventario las que se muestran con mayor claridad.

Apuntamos además un ejemplo de la colección de líneas rectas incisas en los faldones laterales. Esos trazos eran las guías de ajuste que utilizaba el maestro carpintero para encajar las palmas rebajadas de la decoración (núm. inv. 084). En este caso, tanto pueden ser originales de la obra como de la mudanza del siglo XX.

Las rayas trazadas a lápiz (B) son residuos de las señales del corte en la madera de los trabajos proyectados o desechados de la reforma del siglo XX. Su función fue la de servir de guía para ensamblar distintas partes de sus componentes como, por ejemplo, las juntas de diversos faldones (núm. inv. 079; 080) o el injerto de una media roseta que debió repararse in situ, en el lado de la tribuna del Evangelio (núm. inv. 081).

Entre las marcas, hay señales de soluciones de carpintería que son también las pequeñas rayas que aún se ven cruzando las puntas de los sinos estrellados de la decoración (núm. inv. 083; 092-095). En general están hechas con una rasilla y parecen de realización moderna. Solamente un ejemplo destaca sobre los demás y es el de los dos círculos enmadejados (Fig. 9 der.) que indican por donde debían unirse las dos juntas de los faldones (núm. inv. 040-047) y que se asemejan en forma a las referencias gemelares utilizadas para ensamblar los marcos de los escudos del Himno a San Juan, antes mencionados.

Sillería

Respaldos y plafones

La sillería del coro¹⁰ ha sido un soporte para numerosas marcas de posición. Estas son también de dos clases atendiendo a la técnica de escritura a lápiz (A), exclusivamente números currents y las producidas por el golpe seco de un formón, en forma de ranura (B).

Las cifras a lápiz (A) se escriben en la casi totalidad del muro frontal de la sillería y es una secuencia numérica que comienza por la izquierda, con algunos lapsus. Se aprecian exclusivamente en las esquinas de las molduras onduladas, tanto en la parte superior del remate (núm. inv. 096; 098; 100 y 102), como en los cantos inferiores de los respaldos murales (núm. inv. 097, 099 y 101). No hay intención de que estos números sean indicativos de ninguna disposición ya que el número «4» se escribe en el primero de los sitiales –el número 26 en el plano de la ficha–, el «05» está escrito en las dos siguientes 27 y 28, el 6» en el 29, el «10» en el contiguo 30, hay otro «10» en el sitial núm. 31, el «16» en el núm. 32 y el «13», dos más adelante, ya en el muro Este (Fig. 10).

Otras marcas descubiertas en el muro frontal de la Epístola y del Evangelio son las muescas hechas a formón (B), pequeños trazos rectos que se agrupan en paralelo y están dispuestos en vertical, horizontal, en ángulo, colocados en forma de pata de ave y en cruz.

¹⁰ Para adentrarnos en la historia del extraordinario coro renacentista de esta catedral remitimos al lector al artículo de LLOMPART, G. *et alii*: "El Cor", *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 107-121.

Se distinguen solamente en la zona inferior de los marcos de los plafones decorativos.

En el muro frontal estas muescas se combinan con números hechos a lápiz tan sólo en cinco ocasiones, y en los respaldos y plafones de las sillas, de este modo coinciden esos dos modelos de siglas de la siguiente manera:

- Núm. «4» muescas a formón: III III III (sitial 26)
- Núm. «05» muescas a formón: II (sitial 28)
- Núm. «6» muescas a formón: II I (sitial 29)
- Núm. «30» muescas a formón: en forma de pata de ave (sitial 30)
- Núm. «32» muescas a formón: en cruz (sitial 32)

A primera vista parece una asignación aleatoria pero sin duda obedece a una aplicación, que desgraciadamente no tiene referencia en papel. Lo que suponemos es que, tanto los números como las muescas son contemporáneos, y que muy probablemente sean, como las anteriores, recursos de la reforma de Gaudí para la distribución espacial de estos muebles en su lugar definitivo. Por lo que respecta a las muescas exponer que son iguales a las que se encuentran en los artesonados medievales de las tribunas, y esa coincidencia redundante en favor de una autoría coetánea y conjunta en el siglo XX.

Púlpitos

Los dos púlpitos de la catedral de Mallorca se han tratado en un trabajo realizado un año después (2013) pero dentro del mismo plan general de restauración promovida.¹¹ La totalidad de los elementos descubiertos han sido los referentes a marcas, inscripciones, pequeños apuntes a lápiz, y cifras. En el púlpito de Juan de Salas, sa trona grossa, se han descubierto 41 grafitos, y en sa trona petita de Juan de Salas-Gaudí-Rubió-Reynés-Vila, un total de 44.

Púlpito de Juan de Salas y su zona

Los testimonios descubiertos se han distribuido según sus características técnicas en los tres siguientes apartados que veremos a continuación.

Grafitos

Son testimonios incisos y representan elementos formales: 5 barcos de vela latina (núm. inv. 143, 147, 148, 160 y 169), 2 campanas (núm. inv. 170, 171) y un hombrecillo (núm. inv. 150). También hay una cruz latina (núm. inv. 135) y una estrella de 5 puntas (núm. inv. 146), y todos ellos entran dentro de un temario habitual entre los grafitos espontáneos de nuestros edificios históricos.¹²

Inscripciones

Entre las inscripciones incisas están el apellido «Sant Joan» y probablemente el apodo de su autor «Cavall ros» (núm. inv. 142). También frases cortas que nos hablan de los

¹¹ Por el carácter de síntesis de este tipo de artículo remitimos al lector al artículo del trabajo desarrollado por TERRASSA RIGO, P.: "La intervenció de Gaudí i de Tomàs Vila en els púlpits de Juan de Salas. Abril 2013-Març 2014", *La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després*, 10-III, Palma, 2015, p. 261.

¹² Para grafitos de naves de vela latina ver paralelos en: GONZÁLEZ GOZALO, E.; OLIVER FONT, B.: *Els vaixells de pedra. La arquitectura nàutica balear a través dels grafitos murals*, Palma, 2006. Para grafitos de barcos y de campanas en la misma catedral: GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Cor de la Catedral...", intervenció núm. 267 (cd), núm. inv. 118, 145, etc.

provechos de la oración: «S[.]r bo/ orar» (núm. inv. 145).

Entre las inscripciones en pigmento negro se encuentran «MESTRE IOHA[N] DE SALES» (núm. inv. 165) y el año «1[.]38» (núm. inv. 166), creadas ambas con una función epigráfica determinada (Fig. 11).

En proceso de estudio están también las letras imbricadas de «I S L» –¿Ioannes Sales Lapicida?– (núm. inv. 157) que podrían ser los restos de la firma de su autor pero que necesita de los resultados de una analítica que descarte la hipótesis decimonónica de su autoría.¹³

Trazos de precisión y marcaje numerado en el taller de Salas

Entre los descubrimientos incisos hay marcas funcionales y originales del taller de Salas, hechas con el fin concreto de señalar los encuadres de los motivos decorativos de este púlpito (núm. inv. 137-139, 151, 176) y de la colocación de la estatuaria (núm. inv. 138; 140). Nada tienen que ver con las verticales de contabilidad que vemos en repetidas ocasiones en el interior de las hornacinas (núm. inv. 159-160, 168-169, 174) y que parecen grafitos espontáneos hechos por los fieles a lo largo del tiempo.

Entre las marcas funcionales, probablemente, también del taller de origen, se encuentran tres números incisos repasados con firmeza; son los numerales «1» (núm. inv. 154), «2» (núm. inv. 161) y «3» (núm. inv. 163) que sirvieron para colocar por orden, comenzando por la izquierda, los sillares moldurados del plinto de este púlpito (Fig. 12).

Añadimos a este repertorio otro tipo de marcas que nada tienen que ver con las expuestas, como son las huellas de fricción de un martillo picazo, y que se observan en la cara anterior de la repisa de una de las hornacinas (núm. inv. 167). Sin duda es una impronta original del taller de elaboración del púlpito y un futuro molde de esas huellas podría indicarnos, con más exactitud, la herramienta que se utilizó para su ejecución.

El púlpito de Juan de Salas y el remate de los arquitectos Gaudí, Rubió y Reynés, y el escultor Vila

La escalera de caracol

En la pequeña escalera del interior de la tribuna coral, del lado de la Epístola, se han descubierto un gran número de cifras y anotaciones a lápiz que parecen referencias del proceso de los añadidos, a comienzos del siglo XX, a este púlpito pequeño de Salas.

Entre ellos también hay dos testimonios gráficos que representan unas escaleras (núm. inv. 185, 187) y un pasamanos (núm. inv. 186) que parecen dibujos auxiliares de obra, como también pueden serlo los grafitos de unos círculos a carboncillo (núm. inv. 179). Estos pasan desapercibidos por parecer las sombras de las anillas de hierro de las puertas diseñadas por Gaudí que separan la tribuna coral de la nave lateral de Sant Pere, pero en realidad son unas circunferencias preparatorias dibujadas que ocupan toda una pared (Fig. 13).

¹³ Aunque el restaurador de la obra ve inviable la prueba de laboratorio por la casi ausencia de material (TERRASSA RIGO, P.: "La intervención de Gaudí...", p. 276), esperaremos a que futuros exámenes resuelvan las hipótesis.

Cuerpo del púlpito

Números del proceso de colocación

En cuanto al mueble del púlpito, se han descubierto tres números a lápiz de un tamaño medio de unos 15 cm. Son el «21» y el «22» (núm. inv. 206, 208, 215) y parecen referencias a la colocación de los niveles en ascenso de los módulos del pináculo del siglo XX. También hay números en niveles inferiores como el «1» (núm. inv. 192), detrás de la columna que hace las veces de peana, el «2» (núm. inv. 189), el «3» (núm. inv. 181), dentro del hueco de la pequeña escalera, y el «5» (núm. inv. 199), en el lateral de uno de los peldaños de la escalerita que conducen al púlpito. Todos ellos nos informan de un sección concreta de su construcción a comienzos del siglo XX.

Inscripciones

A lo largo de este artículo hemos observado palabras espontáneas escritas a lápiz que sirvieron a apostillas a la ejecución de la reforma de Gaudí. Entre ellas hemos podido leer la inscripción «Aire» (núm. inv. 029), referida al espacio reservado al vano de una puerta, y, no muy lejos de ellas, dentro de la misma caja de la escalera, la palabra «res» (núm. inv. 188) que especifica la ausencia de decoración prevista del muro escrito (Fig. 14).

También se han descubierto las inscripciones a trazo negro de unas letras monumentales que se encuentran en tres caras de la moldura inferior del receptáculo del púlpito. Gracias a la luz rasante se pueden leer los trazos incisos de las letras «Q» y «O», y en ellos hemos podido deducir –por la presencia de la rogativa de Amén– la escritura de una oración:

–«[Q]VO[.] [S] [Q]ES QTRAS!» (núm. inv. 196)

–«[T]S[E][O][R][.]V[I]A A[M]EN» (núm. inv. 197)

–«D[I][T]E ET VIDE FES!» (núm. inv. 198)

No podemos deducir que se trate de una propuesta y ejecución de Juan de Salas teniendo en cuenta que también se han descubierto otras inscripciones de similares características en el púlpito anterior, de dudosa antigüedad. Reiteramos que las analíticas serían la prueba para aclarar estos casos que presumimos no son del taller de origen.

Rayas de marcaje

Las rayas incisivas del marcaje de las estructuras si son del taller de Juan de Salas (núm. inv. 195) y las nueve hechas a lápiz son fruto de la ampliación del siglo XX (núm. inv. 180, 191, 209-212, 216-218). Entre las líneas rectas a lápiz hay también rectas hechas con intención de marcaje a lo largo del proceso de la obra nueva de este púlpito.

Esbozos de los elementos decorativos

Al igual que para la confección de los elementos arquitectónicos también hemos descubierto en este púlpito una serie de dibujos espontáneos que en realidad son esbozos que sirvieron de orientación en la confección de los elementos decorativos esculpidos en bajorrelieve en el siglo XX. Estos grafitos son dos pequeños pináculos (núm. inv. 205), la pata trasera de una rana –en bajorrelieve en el grutesco vecino– y un motivo sinuoso (núm. inv. 207) que está también replicado en bajorrelieve en la cenefa cercana. Deducimos que estos grafitos son esbozos realizados sobre la marcha de los trabajos de Gaudí en piedra, como tantos otros grafitos hechos a lápiz que acabamos de exponer y que hacen que estos muros sean auténticos palimpsestos.

Conclusiones

El traslado del coro de la catedral de Mallorca y de otras catedrales de España, obedece al programa de renovación de la iglesia católica mediante el cual se buscaba ofrecer la visión directa del altar y con ello la celebración, sin impedimentos, de la misa a los fieles.¹⁴ Este programa de restauración de la catedral de Mallorca se pudo realizar gracias a la extraordinaria relación de amistad que hubo entre el obispo, Pere Joan Campins, y el arquitecto elegido, Antoni Gaudí, que dejaría sin concluir su obra en 1914 al morir el obispo y verse despedido por unos canónigos poco proclives a su estilo.

El presente estudio arqueológico consistió en examinar y localizar todas las unidades gráficas espontáneas del conjunto del altar con el objetivo de facilitar, a los actuales restauradores, el trabajo de limpieza de la superficie de los elementos muebles, señalándoles los testimonios históricos a proteger.

La conclusión ha sido que la mayoría de los muebles que sufrieron la mudanza desde el centro de la nave fueron escrupulosamente numerados a lápiz, deduciéndose que hubo un trabajo previo de distribución y registro, anterior al abordaje de los traslados definitivos.

Referente a la autoría de estos testimonios, y a pesar de todo este aparente «laberinto» de números y cifras, hay que decir que la información que nos proporcionan es muy reveladora ya que casi todos ellos tienen similitudes morfológicas en el trazo, a pesar de los variados elementos que formaron parte de la mudanza. Así, los números encontrados en los respaldos de la sillería, en las tallas de los querubines dorados, y en los bajorrelieves de los amorcillos y guirnaldas, nos llevan a la conclusión de enunciar otra más de las conclusiones, y es que una gran mayoría de esos números fueron realizados por un solo autor que se encargó personalmente de su traza (Fig. 15).

A pesar de que se pueda pensar que el grueso de anotaciones pudieran ser del propio arquitecto –como hemos apuntado en las páginas del comienzo–, hay otros grafitos que no dudamos pertenezcan a la brigada de operarios que debieron trabajar a sus órdenes: herreros, talladores de piedra, carpinteros, albañiles, etc., que también dejaron sus dibujos, cálculos y mediciones en los lienzos de piedra y madera, como si se tratase de las páginas de un socorrido cuaderno de apuntes.

Finalmente, añadir que el trabajo desarrollado y reflejado en parte en este artículo no tiene paralelo en ninguna otra catedral de nuestro país. No sólo hemos descubierto marcas y grafitos que no hubiéramos sospechado nunca, por su reducido tamaño y escondida disposición –sobre todo en los púlpitos renacentistas–, sino los restos gráficos completos de la obra preparatoria de reutilización –a falta de un proyecto ad hoc– de los elementos muebles y estructurales de un creador como Antoni Gaudí.

¹⁴ Este tema está explicado ampliamente en el artículo reciente de GARCÍA CUETOS, M.P.: "Arte, liturgia, manera. El obispo Martínez Vigil y la eliminación de los coros en las catedrales españolas", *La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després*, 10-III, Palma, 2015, p. 115.

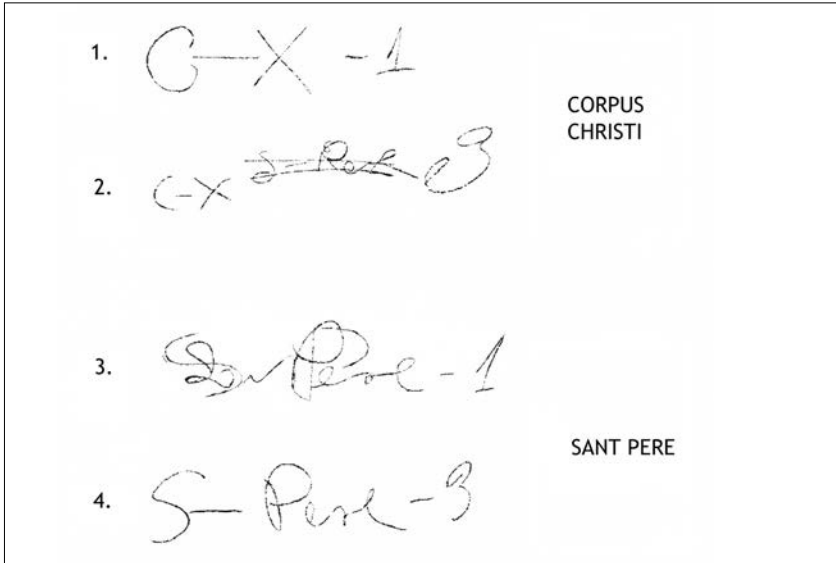

Fig. 1 Inscripciones probablemente de Antoni Gaudí en los arquivados de las tribunas corales

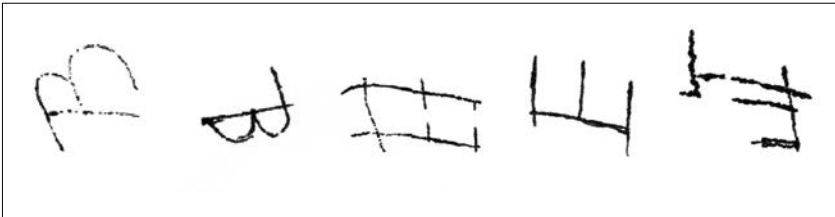
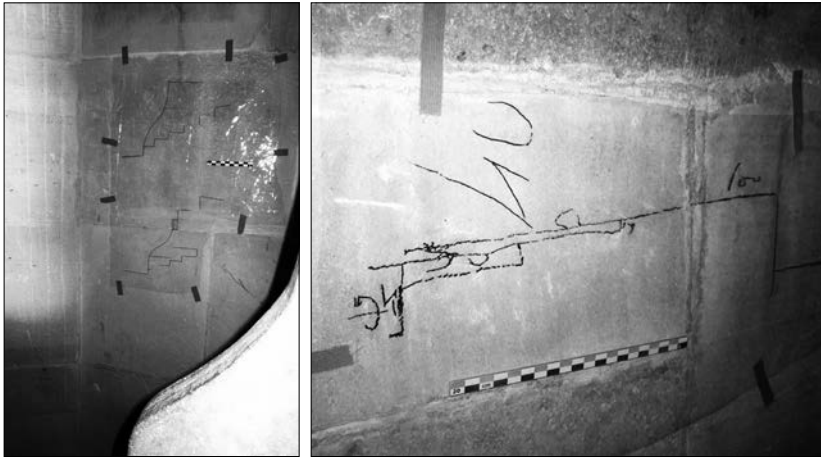

Fig. 2 Cinco marcas descubiertas en cada uno de los capiteles de las pilastras trasladadas del lado de la Epístola

Fig. 3 Marca de cantería en la primera columna de la nave del lado de la Epístola

Fig. 4 Grafito de los peldaños de la tribuna de la Epístola con sus respectivas mediciones

Fig. 5 Grafito que reproduce las pilastras de la tribuna de la Epístola en la que aparece

Fig. 6 Marcas de ensamblaje en uno de los escudos creados por Gaudí

Fig. 7 Uno de los amorcillos del friso de remate de la tribuna de la Epístola con el número 46 escrito a lápiz sobre su pierna izquierda y correspondencia a la derecha con el dibujo de Ysasi

Fig. 8 El número 6 apuntado en una de las piernas de los ángeles barrocos situados en el remate de la tribuna

Fig. 9 Diferentes marcas indicativas del trabajo de la recolocación del artesanado mudéjar

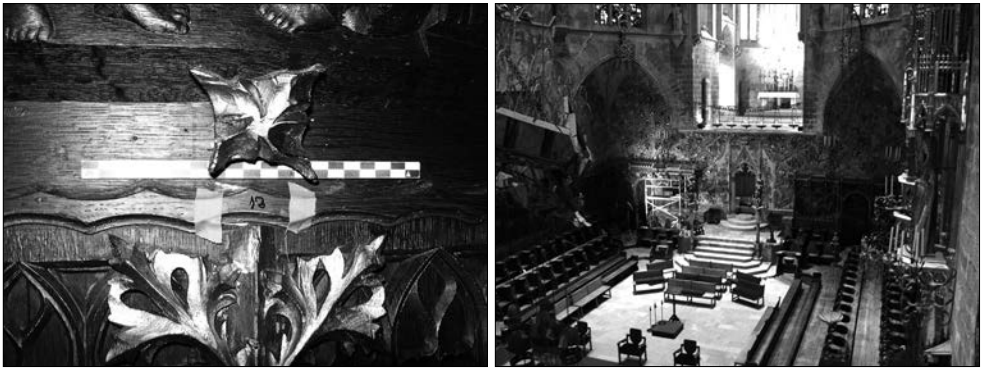
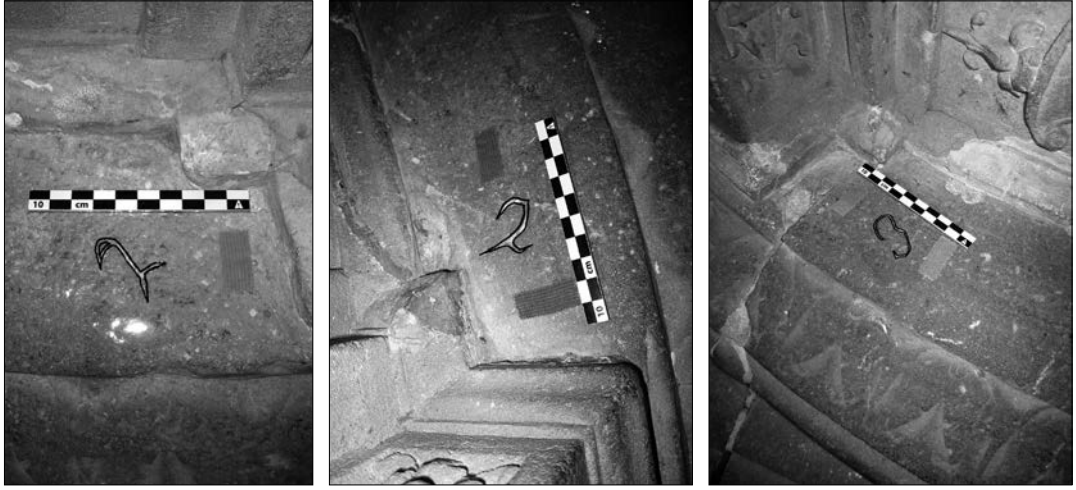

Fig. 10 Proceso de calco de una de las cifras apuntadas a lápiz en los respaldos de la sillería

Fig. 11 Calco por contacto de las inscripciones descubiertas en el púlpito de Joan de Sales

Fig. 12 Calcos de los 3 números incisos de referencia en el montaje original del púlpito de Sales

Fig. 13 Grafitos que reproducen los círculos de hierro de las puertas de la tribuna coral de la Epístola

Fig. 14 Inscripciones de Res y Aire en la tribuna coral del lado de la Epístola

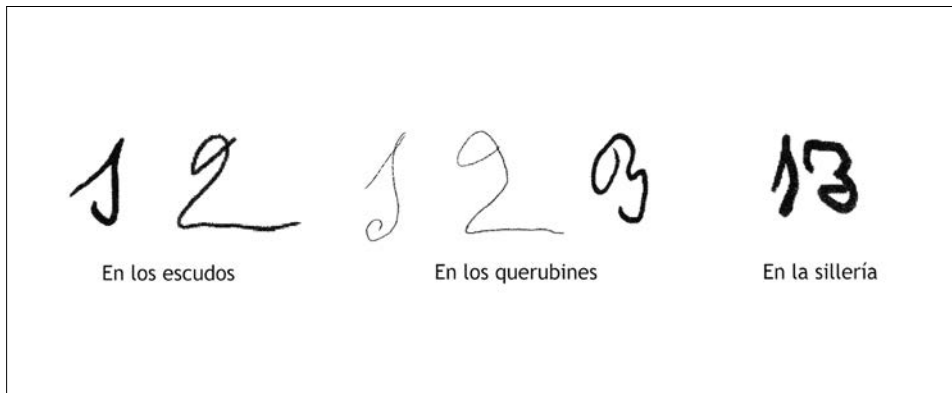

Fig. 15 Números con parecida factura descubiertos en diferentes elementos trasladados por Gaudi

DEL ROSELLÓN A MALLORCA. ENTRE EL SIMBOLISMO Y EL MEDITERRANEÍSMO

Francisca Lladó Pol

Universitat de les Illes Balears

Resumen: Continuando con el flujo de viajeros decimonónicos procedentes del Rosellón, en las primeras décadas del siglo veinte, llegaron a Mallorca una serie de pintores-viajeros procedentes de dicha zona. Las motivaciones del viaje estarán centradas en la consideración del mediterráneo como un lugar común en el que idealmente se concreta el mito del paraíso. A través de una serie de producciones escritas y pictóricas quedará constancia de la pervivencia inequívoca de un estilo y unos postulados estéticos de gran similitud. Louis Codet, Louis Bausil y Gustave Fayet serán los artistas analizados, aun cuando se tiene constancia que no fueron los únicos en llegar a la isla. En todo caso, los artistas escogidos permiten entender el verdadero motivo del viaje que se fundamenta en una concepción supranacional del Mediterráneo y se concreta en unas opciones estéticas oscilantes entre el simbolismo y el clasicismo del Sur de Francia.

Palabras clave: Mediterraneismo, Simbolismo, Clasicismo, Rosellón, Mallorca, Artistas-viajeros.

Abstract: Continuing the flow of nineteenth-century travellers from Roussillon, in the early decades of the twentieth century, a number of traveller painters from the same area came to Majorca. The motivations of the trip focus on taking the Mediterranean as a common place where ideally the myth of paradise is specified. A series of pictorial and written productions will record the survival of a style and aesthetic postulates of great similarity. Louis Codet, Louis Bausil and Gustave Fayet will be the analyzed artists, even when there is evidence that they were not the only ones to reach the island. In any case, the chosen artists allow us to understand the real reason for the trip which is based on a supranational conception of the Mediterranean and it is based on oscillating aesthetic options between symbolism and classicism of the South of France.

Key words: Mediterraneanism, Symbolism, Classicism, Roussillon, Majorca, Traveller-artists.

Recibido el 7 de mayo. Aceptado el 16 de diciembre de 2015.

El presente artículo forma parte de los resultados derivados del proyecto del Ministerio de Economía y Competitividad. Plan Nacional de I+D+i (2008-2011); "Ciudades históricas y paisaje construido: análisis de sus valores y estado de protección jurídica. Una propuesta de reordenación" (HAR2012-36913).

Des del temps de la George Sand la fama de l'illa de la Calma hi ha portat molts forasters, i sia, per sa bellesa, o per la seva flaire de primavera, o pel seu caràcter de "pessebre"...

Santiago Rusiñol (1913)

A modo de introducción: los primeros viajeros del Rosellón

Si bien conocemos un importante número de artistas viajeros¹ del Rosellón activos en Mallorca a principios del siglo XX,² el objeto central de este estudio se concreta en las figuras de Louis Codet, Louis Bausil y Gustave Fayet, quienes visitaron la isla entre 1911 y 1924. Un periodo en el cual desde París, como centro neurálgico del arte, se había consolidado el interés por el mediterráneo considerado como el Edén perdido o la Arcadia feliz. Dicha búsqueda se encuentra acompañada de una actitud basada en la renovación de valores y creencias, que en el campo del arte dio como resultado la búsqueda de unas formas de representación opuestas, explícitamente o no, a la cultura urbana.

Los mencionados artistas-viajeros adquirieron estos conceptos en el cambio de siglo en la capital francesa, y evolucionaron hacia la aplicación o encarnación de los mismos en el Rosellón, a modo de retorno al propio país, en una especie de viaje inmóvil. Por extensión, comprendieron que Mallorca era el verdadero objetivo del viaje, ya que se encontraban ante el reto de una auténtica insularidad en la cual buscaban el Edén primigenio. La isla como espacio cerrado a la vez que separado del continente se ha identificado a lo largo de los siglos como el ámbito paradisiaco destinado a los afortunados,³ un verdadero mito que alude a los autores clásicos. Es precisamente en estas dos premisas, paraíso y clasicismo donde se halla el verdadero motivo del viaje a Mallorca. El anhelo de felicidad y la nostalgia del pasado.

Por otra parte, no podemos obviar la importancia de los viajeros precedentes de la misma zona, ya que habían permitido la configuración de un imaginario de larga duración, que será revisitado en la modernidad. Desde principios del siglo XIX Mallorca había sido un destino permanente de artistas foráneos, al que Francia no dio la espalda, ya que disponemos de importantes testimonios traducidos en forma de libros de viajes, correspondencias, grabados, pinturas o grabados que así lo evidencian. Inicialmente, los viajeros se sintieron atraídos por el paisaje y el exotismo ofreciendo una visión articulada a partir de postulados arcaizantes e idílicos de Rousseau; pero, ya en el siglo XX, Mallorca se había convertido en uno de los mitos más duraderos, el de «La Isla de Oro»,⁴ argumentado por el poeta

¹ Según Eliseu Trenc el concepto de artistas-viajeros se consolida durante el Romanticismo como consecuencia del culto a la naturaleza y al exotismo. Unas pautas que perdurarán en el caso mallorquín en los albores del siglo XX. Véase TRENC, E.: "Les peintres-voyageurs européens et catalans à Majorque autor de 1900: La vision d'un paradis", en TRENC, E. (coord.): *Au Bout du voyage, L'île: Mythe et Réalité*, Reims, 2000, p. 177.

² En el Salón de Artistas Franceses de 1909, expuso entre otros, Emile Gaudissart. Originario de Collioure, en el mencionado Salón, presentó obras de temática mallorquina: *La Cala, Puerto de Sóller y Olivos de Sóller*. Posteriormente y procedente de Prades, en febrero de 1936 se ha localizado al pintor Martin Vivès en Pollença siguiendo los pasos del catalán Joaquim Mir. Entre sus obras destacan *Mañana en Palma*.

³ RIERA, C.: *Sobre un lugar parecido a la felicidad*, Madrid, 2013, p. 36.

⁴ Dicho epíteto es debido a la novela de Rubén Darío, *La isla de Oro*, la cual fue publicada por entregas en el periódico argentino *La Nación* los días 5 y 7 de abril; 8, 14, 23 y 25 de julio de 1907. Su segunda novela, inacabada, *El oro de Mallorca*, se publicó en el mismo periódico entre el 4 de diciembre de 1913 y el 13 de marzo de 1914. Véase ZANETI, S.: *Rubén Darío en "La Nación" de Buenos Aires*, Buenos Aires, 2004, p. 159.

nicaragüense Félix Rubén García Sarmiento, más conocido como Rubén Darío. Para éste, la isla era un lugar de elección, de ciencia y de paz, en medio de la ignorancia y agitación de un mundo profano,⁵ pautas que recogieron total o parcialmente los viajeros roselloneses.

Es una época marcada por el reclamo de la modernidad, la cual pasa por el reconocimiento de la identidad local, que se resuelve entre la búsqueda del paraíso de raigambre simbolista y los vínculos con una corriente racional asociada al mundo clásico. Circunstancia que nos lleva indefectiblemente a las propuestas del *Noucentisme*⁶ catalán con el cual tuvieron fuertes conexiones. Si bien se ha insistido en el eje París–Perpiñán–Barcelona⁷ como articulación de la modernidad, Mallorca significó un nexo entre las tres ciudades.

De aquí la importancia de los viajeros del siglo XIX, los cuales dejaron su peculiar visión sobre la experiencia del viaje. La lectura de sus textos y el análisis de sus itinerarios permiten afirmar que Mallorca ya era una noticia estética al margen de cualquier vinculación histórica. Pero, como en todo viaje, los procedentes del Rosellón tuvieron que enfrentarse con la incógnita de lo desconocido, del no saber qué encontrarán exactamente. En distintas ocasiones, los relatos corroboran que la isla significó un verdadero descubrimiento, hallando en el azar y en la aventura del viaje todas las posibles metáforas de la vida.⁸ En definitiva, los valores del romanticismo se prolongaron a lo largo del siglo XIX, y en buena medida los viajeros continuaron buscando un paisaje incontaminado, sin ser conscientes que encontrarán muchos elementos coincidentes con el lugar de partida.

En la nómina de dichos viajeros, del primero que tenemos constancia es François Arago,⁹ un científico que llegó a Ibiza, Formentera y Mallorca en 1807 para continuar los trabajos de triangulación del meridiano de París.¹⁰ Como consecuencia de estos motivos, de carácter profesional, no se detuvo en aspectos patrimoniales o culturales y sus escritos se limitan a la realización de informes geodésicos que fueron enviados al *Bureau des Latitudes de France*. En su obra autobiográfica, *Histoire de ma jeunesse*,¹¹ hace una referencia específica a su experiencia en Baleares. Tanto por su trayectoria científica como política, François Arago fue un rosellonés admirado por diversas generaciones que verán en el viaje del científico una experiencia a repetir.

5 CHEVALIER, J.: *Diccionario de símbolos*, Barcelona, 1986, p. 12.

6 Sobre el *Noucentisme* catalán, véase: VALLCORBA, J.: *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme. Apunts per a la història d'una estètica*, Barcelona, 1994; JAUME, M.; VALLCORBA, M. et alii: *El Noucentisme. Un projecte de modernitat*, Barcelona, 1994; FONTBONA, F.; MIRALLES, F.: "El desveltament de la Catalunya Nord", en *Història de l'art català*, 1985.

7 Entre el 20 de junio y el 13 de octubre de 2013 se realizó en el Musée de Beaux-Arts Hyacinthe Rigaud de Perpiñán la exposición *Paris-Perpignan-Barcelone. L'Appel de la modernité (1889-1925)*, donde las obras expuestas se encuentran en la línea argumental.

8 URIBE HANABERG, V.: *El pintor viajero. Exploración y pintura en la creación moderna*, Barcelona, 2013, p. 12.

9 Nacido en Estagel en 1786, François Arago pertenecía a una familia catalanoparlante. El conocimiento de la lengua catalana le permitió huir de Mallorca en mayo de 1808, coincidiendo con los momentos más virulentos de la «Guerra del francés». Ante dichos acontecimientos se produjo una verdadera animadversión hacia los franceses que vivían en Mallorca, por lo cual fue acusado de espía. Vestido con indumentaria mallorquina y hablando catalán consiguió abandonar la isla.

10 ORTEGA, E.: *François Arago y Mallorca*, Palma, 1999.

11 ARAGO, F.: *Histoire de ma jeunesse*, Paris, 1856.

El segundo es Joseph Tastu,¹² que, después de un fracasado intento empresarial en París, se dedicó de lleno a la investigación de las lenguas románicas, especialmente del catalán, coyuntura que lo convirtió en corresponsal de la Academia de Ciencias y Artes de Mallorca¹³ y de la Academia de Buenas Letras de Barcelona. Entre 1837 y 1838, viajó a Cataluña y Baleares con el propósito de completar su trabajo sobre las lenguas neo-latinas y si bien sus notas sobre Mallorca no llegaron a publicarse, su erudición fue aplicada por George Sand¹⁴ en su obra más mediática, *Un hiver à Majorque*. Siendo la propia autora, quien confirma la utilización de sus anotaciones: *Ce compatriote, qui est resté près de deux ans en Catalogne et à Majorque pour y faire des études sur la langue romane, m'a communiqué obligeamment ses notes, et m'a autorisé, avec une générosité bien rare chez les érudits, à y puiser à discrétion...*¹⁵

El viaje de Tastu, a pesar de haberse realizado en la época del romanticismo, debe analizarse bajo el prisma del enciclopedismo ya que lejos de buscar el exotismo o la evasión propios de la época, estudió sistemáticamente cuestiones filológicas y algunas patrimoniales ofreciendo una visión opuesta a la de George Sand. Un estudio de Antoni-Lluc Ferrer¹⁶ afirma que la colaboración del erudito llegó a ser tan decisiva que podría ser considerado como co-autor de la obra, ya que fue él quien corrigió algunos errores de la novelista.

Finalmente, debemos mencionar el viaje realizado en 1888 por Gaston Vuillier. Si bien nació en Perpiñán,¹⁷ fue en París donde afianzó su faceta de ilustrador en la editorial Hachette. Sus viajes a las Baleares fueron publicados en *Le Tour du Monde* bajo el título de «Voyage aux îles Baléares».¹⁸ Atraído por las islas, o bien como fruto de un proyecto editorial, se desplazó además a Córcega y Cerdeña, para dar cuerpo a una obra conjunta bajo el título de *Les îles oubliées*,¹⁹ la cual gozó de una amplia difusión internacional al ofrecer una visión generalista sobre las islas del mediterráneo occidental. Si bien su itinerario no difiere del que había sido usual desde principios del siglo XIX: la ciudad de Palma, la Serra de Tramontana y las cuevas del Drach y de Artà, destaca la descripción de los olivos, verdadero *leitmotiv*

12 Joseph Tastu nació en Perpiñán el 22 de agosto de 1787. Hijo de una familia de impresores, en 1814 se trasladó a París con la finalidad de ampliar sus conocimientos en la materia. Véase BONET, G.: "Pierre, Joseph et Antoinette Tastu. Une dynastie d'imprimeurs perpignanais 1804-1876", en *Entre édition et presse d'hier à aujourd'hui*, Perpignan, 2005, pp. 19-57.

13 Dicha información es dudable, ya que no se ha localizado dicha institución. Por otra parte, se debe considerar que la Academia de Nobles Artes (precedente de la Real Academia de Bellas Artes de San Sebastián) fue fundada por Isabel II en 1849, es decir, con posterioridad a la llegada de Tastu.

14 El primero de noviembre de 1938 George Sand y Frédéric Chopin embarcaron en Port-Vendres hacia Palma, vía Barcelona. A pesar que la escritora no se encontró a gusto en la isla, se documentó de las anotaciones de Joseph Bonaventure Laurens y Joseph Tastu para dar cuerpo a su obra.

15 SAND, G.: *Un hivern à Majorque*, Palma, 1968, pp. 78-79.

16 FERRER, A.L.: "Introducció", en SAND, G.: *Un hivern a Mallorca seguit de l'epistolari de la turista George Sand*, Barcelona, 2013, p. 14.

17 Hijo ilegítimo de una importante familia de juristas, nació el 7 de octubre de 1845 en Perpiñán y en 1860 adquirió el apellido paterno.

18 Bajo el título de *Voyage aux îles Baléares*, el viaje a las islas fue publicado en tres entregas; *Majorque* en el tomo 58 en el año 1888, y *Minorque et Cabrera* y *Les Pityuses: Ibiza et Formentera* en el tomo 59, dos años después.

19 VUILLIER, G.: *Les îles oubliées*, Paris, 1893.

de los libros de viajes, y que define como «monstruos», un epíteto que será utilizado por viajeros posteriores, tal como veremos oportunamente:

Ces arbres très vieux, pères nourriciers de Majorque, et que l'on dit plantés par les Maures, prennent des formes vraiment fantastiques. La plupart ont un tronc énorme terminé brusquement par des grèles plumets. D'autres s'enroulent sur eux-mêmes, comme une vrille gigantesque, ou, pareils à des serpents démesurés, luttent corps à corps. Certains sont des monstres hideux, avec des pattes géantes et des figures grimaçantes, enlaidies de loupes et d'excroissances sans nom.²⁰

Haciendo un análisis de su recorrido por Mallorca, podemos afirmar tal como apuntó Francesc de Borja Moll que no es la obra de un escritor que dibuja, sino la de un dibujante que escribe,²¹ es decir, como dibujante era un profesional pero como escritor un diletante. No obstante, su aportación fue significativa, ya que en general los libros de viaje eran relatos sentimentales antes que verídicos, pero en su caso las ilustraciones informan ampliamente sobre los tipos humanos, la arquitectura y el paisaje.

Entre el simbolismo y el mediterraneísmo

Ya en el siglo XX, los artistas del Rosellón, intentaron desde París asumir como propias las teorías que habían llevado a los viajeros a Mallorca, las cuales son equiparables al análisis de otros artistas franceses que se habían sentido atraídos por el sur de Francia²² donde buscaban unas sensaciones que actuasen como contrapunto a los excesos derivados de la época, para así situarse al margen de la civilización.²³ Pintores como Pierre Puvis de Chavannes, Maurice Denis, Pierre Bonnard o Jean-Édouard Vuillard optaron por invertir la hegemonía del simbolismo germánico, flamenco o británico e, incluso del impresionismo, que aun gravitaba en la capital, para substituirlo por las sugerencias y sensaciones que emanaban del mundo mediterráneo.²⁴ Coincidiendo con el apogeo de las denominadas vanguardias históricas, destacan dos centros importantes que así lo certifican: Collioure y Céret.²⁵ El primero fue la capital real del fovismo donde experimentaron Henri Matisse y André Derain. Por su parte, Céret, se convirtió durante unos años en la «meca del cubismo» para pintores como Pablo Picasso, Juan Gris, Georges Braque o Manolo Hugué, quienes se instalaron en la mencionada localidad a partir de 1909, probablemente siguiendo los consejos de Aristide Maillol.²⁶ En consecuencia, el Rosellón fue un enclave excepcional, donde los artistas locales y foráneos habrán de ofrecer su particular respuesta a partir del mediterraneísmo. Un concepto que asimilaban a una actitud y forma de vida vinculada a la

20 VUILLIER, G.: *Les îles...*, p. 38.

21 MOLL, F. de B.: "Pròleg", en VUILLIER, G.: *Les illes olvidades: Viatge a les Illes Balears*, Palma, 1990, p. 9.

22 Desde la segunda mitad del siglo XIX, los pintores franceses habían descubierto el mediterráneo, ayudados por la línea de ferrocarril París-Lyon-Marsella. Así, el sur de Francia se convirtió en el lugar donde redescubrir el mito del paraíso o lo que es lo mismo, una sociedad no contaminada. Véase ACHIN, F.: "C'est l'éden retrouvé", en ACHIN, F. (coord.): *Méditerranée. De Courbet à Matisse*, catálogo de la exposición, París, 2000, pp. 17-108.

23 ARGULLOL, R.: "La Fascinació del sud", en *Imatge romàntica d'Espanya*, Barcelona, 1982, pp. 7-11.

24 Sobre el concepto de mediterraneísmo, véase FONTBONA, F.: "Entorn del mediterranisme", en *Paris-Perpignan-Barcelone...*, p. 28.

25 FONTBONA, F.; MANENT, R.: *El paisatgisme a Catalunya*, Barcelona, 1979, pp. 230-241.

26 MATAMOROS, J.: "Céret: inscriptions dans un site historique et paysager, 1909-2009", en *Céret. Un siècle de paysages sublimés. 1909-2009*, Céret, 2009, pp. 7-14.

cultura catalana. Términos como meridional, latino, griego y mediterráneo se entremezclan en las revistas de la época, como podemos ver en las páginas de *La Clavellina* o *La Veu del Canigó: Il n'y a pas une terre en France qui inspire aujourd'hui plus d'artistes que le Roussillon. Les uns y son nés; les autres y passent plusieurs mois. Cette Renaissance méditerranéenne que Nietzsche a annoncée, c'est peut-être là que se produit.*²⁷ Una actitud opuesta a la de los artistas de vanguardia, quienes al proceder de la metrópolis buscaron en el sur de Francia un ambiente propicio para la especulación a la vez que para el hedonismo.

La formación de Codet²⁸ y Bausil²⁹ tuvo lugar en París en torno al cambio de siglo en la Academia Julian y en el Atelier Cormon. Aunque desconocemos las fechas de su formación, con toda probabilidad y a partir del análisis de algunas de sus obras, podemos pensar que coincidieron con el grupo de los *nabis*, como Maurice Denis,³⁰ Émile Bernard, Paul Serusier o Louis Anquetin. Todos ellos pertenecían a un sustrato específico de la cultura francesa que tenía sus raíces en la tradición cartesiana y clasicista. Resultan, en otro orden, destacables las influencias del decadentismo y decorativismo, como lo demuestran los vínculos con los pintores de *La Revue Blanche*, dirigida por Lucien Muhlfeld, Alexandre Natanson y Félix Fénéon. En el primer número de dicha revista, Louis Codet publicó el poema «Les prisoners»,³¹ en el cual a partir de una escritura de tintes sensoriales, exalta el apacible mundo rural que opone a la modernización de la vida urbana. Es éste uno de los primeros atisbos que cuajaron en la defensa de un arte telúrico, llegando a conciliar el amor entre la gran patria francesa y la pequeña patria catalana.³²

Dos novelas del mismo autor,³³ *Louis l'Indolgent*³⁴ y *La Petite Chiquete*,³⁵ de 1903 y 1908, respectivamente, nos proporcionan información sobre los años de formación. La primera es una obra autobiográfica en la que relata su infancia en Perpiñán hasta su viaje a París, escenario de *La Petite Chiquete*. En la capital se había liberado de encorsetamientos intelectuales gracias al contacto con los círculos artísticos alternativos, comprendiendo la necesidad de introducirse de lleno en una producción artística novedosa y original. A lo largo de dicha novela aparecen personajes reales como Louis Bausil o su hermano, el

27 LAFARGE, M.: "En Roussillon", *La Veu del Canigó*, 32, 1912, p. 66.

28 Louis Codet nació en Perpiñán el 8 de octubre de 1876 y murió en Le Havre en 1914, consecuencia de las heridas de guerra en Pont Stenstraate, Bélgica. Forma parte de un reducido grupo de artistas que ha sabido traducir con la palabra y la imagen el equilibrio entre el gusto por la razón y el simbolismo.

29 Louis Bausil nació en Carcassone el 22 de junio de 1876 y murió en Perpiñán el 15 de marzo de 1945. Pintor de naturalezas muertas y paisajes, forma parte del microcosmos artístico catalán de la *Belle Époque*.

30 Maurice Denis tuvo estrechos contactos con los artistas del Rosellón, especialmente con Aristide Maillol, a quien visitó en Banyuls en 1913. Del mencionado viaje queda un carnet de notas, cuyos croquis permiten ver los intereses específicos de un artista *nabi*, influenciado por el equilibrio del sur de Francia. Véase STAHL, F.: "Maurice Denis et la Catalogne", en *Paris-Perpignan-Barcelone...*, pp. 66-75.

31 CODET, L.: "Les Presioners", en *La Revue Blanche*, 1, 1891.

32 TRENC, E.: "La cultura i la identitat nordcatalanes a l'inici del segle XX, una doble pertinença", en *Paris-Perpignan-Barcelone...*, p. 53.

33 La mayor parte de la obra escrita de Codet fue publicada en 1925, ya que al haber muerto en el transcurso de la Primera Guerra Mundial, la Association des Écrivains Combattants, entre 1924 y 1926 publicó cinco volúmenes de obras inéditas de poetas muertos en la contienda.

34 CODET, L.: *Louis l'Indolgent*, Paris, 1925.

35 CODET, L.: *La petite Chiquete*, Paris, 1925.

escritor Albert Bausil y la bohemia de Montmartre, que les procuró la amistad con André Lothe, Picasso o Manolo Hugué,³⁶ a quienes reencontraron en Céret.³⁷

Los años de París no fueron únicamente de aprendizaje, sino también de experiencias vitales gracias a la coincidencia con Guillaume Apollinaire, André Salmon o Santiago Rusiñol. Este grupo realizó numerosos viajes entre París, Barcelona y el Rosellón, de modo que, en número, fueron creciendo hasta incluir otros escritores y artistas como Eugene de Montfort y Gustave Viollet. Respecto a este último, conocido popularmente como el «*terrisser de Sant Martí*», en 1903 había construido una casa en Prades en la que solía reunirse con Santiago Rusiñol, Miguel Utrillo, Guillaume Apollinaire, Aristide Maillol, Louis Codet, Louis Bausil o Gustave Fayet. Un círculo intelectual que llegó a posicionarse respecto a la concepción y defensa de un arte propio. Fruto de dichos lazos, en 1906 Santiago Rusiñol³⁸ y Gustave Violet expusieron conjuntamente en la sala George Petit de París, donde el artista catalán, considerado como un verdadero parisino por la prensa de la época,³⁹ presentó dieciséis telas de temática mallorquina entre las que destacan *El Jardín del Archiduque*, *El claustro de George Sand* o *Los pinos marinos*.⁴⁰ Esta circunstancia permite establecer una primera referencia a Mallorca y en consecuencia la elaboración de un imaginario plástico para los artistas de su entorno, ya que sus experiencias eran compartidas en las tertulias de Prades, con dos claras premisas éticas y estéticas: el arte debe ser regional y la defensa cultural de la tierra.⁴¹ El mediterráneo que presenta Rusiñol no es dulce ni azul, sino agreste e inquietante, las rocas y el agua ofrecen una fuerza verdaderamente enigmática que no dejó indiferentes a los espectadores. El componente de la naturaleza será el punto de encuentro entre los artistas del Rosellón y la visión mallorquina del artista catalán. Pero, debemos añadir además su propia definición de isla, una pura representación mental de aquello que denomina ideal,⁴² un lugar al margen del tiempo y un refugio para el alma atormentada. De ahí, que no sorprenda el interés manifiesto de los artistas estudiados hacia Mallorca.

Consecuencia de los intercambios entre París y el Rosellón, los encontramos indistintamente en uno y otro enclave llegando a ocupar un papel destacado en la pintura francesa de las primeras décadas del siglo XX. Dentro de este contexto, a finales de junio de 1901, se celebró en la Sala Arago de Perpiñán, el Primer Salón de artistas del Rosellón que contó con la participación de Louis Bausil, Emile Gaudissart, Aristide Maillol, George de Monfreid, Gustave Viollet y Etienne Terrus. Este acontecimiento marcó el nacimiento de una escena artística específica que pretendía la creación de un arte decorativo regional.⁴³ Fruto

36 RIFA, J.: *Des homes et le Roussillon*, Perpignan, 2004, p. 200.

37 DELONCLE SAINT-RAMON, C.: *1905-1954. Les pionners de l'art modern en Pays Catalan*, Amélie-les-Bains, 2005, p. 20.

38 Santiago Rusiñol viajó por primera vez a Mallorca en 1893, regresó ocho años después y a partir de 1901 realizó numerosos viajes a la vez que se incorporó a la vida artística e intelectual de la isla.

39 JAN, P.: "Santiago Rusiñol", en *Le Courrier Français*, 14 juin 1906, pp. 4-5.

40 PALAU-RIBES, M.: "Gustave Violet i els amics catalans: Santiago Rusiñol, Ramon Casas i Miquel Utrillo", en *Paris-Perpignan-Barcelone...*, p. 93

41 VALLS, M.: "Notes partielles et partiels sur la littérature", en *Perpignan au temps des Bausils*, catálogo de la exposición, Perpignan, 2006, p. 76.

42 CASACUBERTA, M.: "Introducció", en RUSIÑOL, S.: *Des de les Illes*, Barcelona, 1999, p. 8.

43 FORCADA, E.: "Le monument de Sidi Ferruch d'Emile Gaudissard. Ouvre de mémoires, mémoires d'une ouvre

de dicha exposición es el artículo de Louis Codet, «Quelques artistes de la Plastique, en Roussillon»,⁴⁴ que manifiesta su gusto por el clasicismo, comparando a Aristide Maillol con Praxiteles, Gustave Violet con Júpiter Olímpico y a Etienne Terrus con un fauno. Junto a esta visión metafórica, descollan otros aspectos como la consideración del artista a la manera de un artesano, una idea vinculada a los *nabis* así como a las tendencias decadentistas. Insiste, asimismo, en la necesidad de descentralizar el arte a la vez que revitalizar la región invocando el modelo griego:

*Quoi qu'il en sois, cette exposition, qu'un groupe d'artisans Rosusillonnais, applaudis avec enthousiasme, vient de réussir à Perpignan, se présente à nos yeux comme une plantation délicieuse: loin de serres parisiennes, où l'art plastique tend à devenir trop délicat et monstrueux, puisse-t-on planter, sur de points choisis de notre terroir, de tels bois sacrés!*⁴⁵

Del texto, se infiere una mirada estética que apuesta por una composición equilibrada y por una paleta marcada por la luz y los colores propios del simbolismo como son el violeta, el dorado o el verde. Elementos plásticos que se convertirán en definitorios de los paisajistas del Rosellón, los cuales comenzaban a vislumbrarse como un nuevo grupo dentro del panorama del arte francés. Un ideario que coincide con las propuestas *noucentistes* de Joaquim Torres García en Barcelona:

*(...) hem de tornar a la tradició de l'art propi de les terres mediterrànies (...) fugir de l'impressionisme francès, del pre-rafaelisme anglès, del simbolisme alemany... encara que estiguin de moda, ja que això no ha sortit d'aquí. (...) Tindria que tornar-se a l'art propi d'aquestes terres emmotllat en aquesta llum, nascut de la disposició i manera de ser dels seus fills.*⁴⁶

De modo que, a ambos lados de la frontera pirenaica, las premisas estéticas del mediterráneo y del retorno a un arte y a unas formas de vida tradicionales fueron coincidentes, y así lo corrobora la estrecha participación de los artistas estudiados en galerías barcelonesas y perpiñanesas. Tal vez el caso más paradigmático lo encontramos en el año 1905 en que tuvo lugar en la Sala Parés de Barcelona la Exposició dels artistes del Rosselló, circunstancia que nos permite aseverar que la crítica ya no cuestionaba las particularidades artísticas.

El viaje a Mallorca. Tema y estética

A partir de los preceptos enunciados, el viaje se convirtió en una alternativa perfecta tanto para la introspección como para establecer conexiones con el Otro, que, en el caso que nos ocupa, será Mallorca en si misma: el elementalismo de sus habitantes y la belleza del paisaje. Al margen de las razones históricas y del influjo de las visiones de los primeros viajeros, debemos buscar unas motivaciones mucho más cercanas y personales que se concretan en 1911 con el viaje Codet y Louis Bausil, y más tarde, en 1924, con el de Gustave Fayet. No obstante, son interesantes los artículos publicados en revistas ya reseñadas como *La Clavellina* y *La Veu del Canigó*, donde a través de sus páginas resultan numerosas las referencias insulares. En 1898 el poeta Henri Cabrens dedicó un poema a la ciudad de

(1930-2012)", *Miranda*, 2012, p. 78.

⁴⁴ CODET, L.: "Quelques artistes de la plastique, en Rousillon", *La Clavellina*, 1901, p. 55.

⁴⁵ CODET, L.: "Quelques artistes..."

⁴⁶ TORRES GARCÍA, J.: "La nostra ordinació i el nostre camí", *Empori*, 4 d'abril de 1907, pp. 188-191. Citado en FONTBONA, F.: "Entorn del mediterranisme", en *Paris-Perpignan-Barcelone...*, p. 30.

Palma, «Dans le patio»⁴⁷ donde recrea un patio señorial a modo de refugio, como un oasis en el cual la mujer es presentada como una virgen. En definitiva, el patio no es más que una isla dentro de la isla, el lugar idóneo donde saciar las necesidades físicas y emocionales. Es la metáfora del paraíso, o si se prefiere, la proyección del deseo.

Dos años más tarde, Paul D'Abbes, cuñado de Louis Bausil, viajó a Mallorca donde escribió un artículo sobre la Cartuja de Valldemossa.⁴⁸ Una vez más la referencia al viaje de George Sand actúa como un acicate, ya que desde la publicación de su libro, la Cartuja se había convertido en lugar de peregrinaje de posteriores viajeros e incipientes turistas. Para D'Abbes Mallorca es una exaltación de colores y aromas: *L'atmosphère qui entoure cette terre convenait à l'épanouissement de leur désir: entre leurs lèvres unies ils humaient l'odeur même du paysage, l'effluve grisarit exhalé des bois proches, qui sont d'orangers, de citronniers, de myrtes.*⁴⁹

Unas referencias que devienen significativas ya que son anteriores al viaje de Codet y Bausil, hecho que confirma la idea apuntada inicialmente: Mallorca era noticia estética y meta para muchos jóvenes artistas. A la vez, *La Clavellina* era una revista de referencia ya que Codet y Bausil eran colaboradores asiduos, además de ser seguida de cerca por Gustave Fayet desde su residencia en la antigua abadía de Fontfroide.

Como se ha indicado, el viaje de Louis Codet y Louis Bausil tuvo lugar a finales de 1911. Si bien no lo efectuaron conjuntamente, por fechas e itinerarios, podemos aventurarnos a indicar que coincidieron parcialmente durante su estancia. De ambos viajes surgió una importante y variada producción que se precisa en obra escrita, fotografías, dibujos, acuarelas y pinturas al óleo. Una creación realmente amplia que permite al lector y al espectador tener una visión certera de la isla y que confirma que el viaje ha estimulado la mirada de los artistas e incluso ha incentivado la necesidad de producir, pautas que nos llevan inevitablemente a la consideración de los viajes estéticos. Tanto en un caso como en el otro, los artistas no se enfrentan a lo desconocido, sino que corroboran *in situ* las teorías que ya habían perfilado sobre el mediterráneo.

Louis Codet llegó a Mallorca a finales de septiembre de 1911, a bordo del barco *Jaime I* y permaneció hasta mediados de noviembre. Por su parte Louis Bausil, viajó junto con su esposa Aline y regresó a Francia unos quince días antes de navidad.⁵⁰ El viaje del primero dio lugar a la publicación de *Images de Majorque*,⁵¹ veintidós páginas acompañadas de siete fotografías, tres del mallorquín Bestard y cuatro del francés Harlé. El punto de partida es un cuaderno de notas acompañado por dibujos realizados a pluma, que completó *a posteriori* con cuatro poemas,⁵² una novela y cinco acuarelas. Utiliza todos sus recursos para que las imágenes de Mallorca se materialicen y perduren más allá de su memoria e

47 CABRENS, H.: "Dans le patio", *La Clavellina*, 1898, p. 26.

48 D'ABBES, P.: "La chartreuse de Valldemossa", *La Clavellina*, 1898, p. 26.

49 D'ABBES, P.: "La chartreuse..."

50 CAHOURS D'ASPRY, J.B.: "La legende bausilienne", *Conflent* nº especial dedicado a Bausil, 1994, p. 51.

51 CODET, L.: "Images de Majorque", en *Extrait du Bulletin Trimestriel de la Section du Canigou du Club Alpin Français*, 1912.

52 Los poemas escritos por Louis Codet en 1911 sobre Mallorca son: *La Grotte marine, Le marché de Palma, Le Refresco y Le regret de Majorque*. Véase CODET, L.: *Poèmes et chansons*, Paris, 1925.

inciten a posteriores viajeros. Su texto no es una guía de viajes⁵³ al uso porque su estilo se aleja de criterios prácticos: escrito en primera persona combina la propia interpretación con algunas informaciones consultadas previamente. De su lectura se desprenden dos posiciones estéticas complementarias. Una vinculada a su carácter rosellonés, ligado a la visión mediterránea y grecolatina que busca el equilibrio, la proporción y la armonía que cree encontrar en la arquitectura. Mientras que la otra, relacionada con el simbolismo, presenta un mundo colmado de colores, olores y luces que le llevan a identificar la isla con un jardín. Respecto al primer punto, si aceptamos como válida la postura de Greenhalgh,⁵⁴ la pervivencia de la tradición clásica remite a una serie de características entre las que destacan la tipicidad, la sencillez, la universalidad o la razón como fundamento. Una percepción mediterránea y armoniosa que concreta en los patios de las casas señoriales de Palma, así como en edificios paradigmáticos del gótico como la Lonja. A modo de ejemplo, los patios son definidos de la siguiente manera: *Ces superbes cours, d'aspect fort varié, sont toutes faites des mêmes éléments, et ne différent que part la matière des colonnes et du puits. Elles son toutes harmonieuses; le théorème est toujours juste...*⁵⁵ La segunda postura, se desprende de una manera sugerente a modo de reacción contra el mundo exterior. Es la búsqueda del Otro, que ubica en el paisaje de la Serra de Tramontana, descrito a través de los sentidos. La isla es una «isla dorada», tonalidad que amplifica a través de una rica gama de azules, verdes, lilas y rosas:

*On voit dans les jardins les fermes minuscules, le haut panaché d'un palmier, la ligne du torrent poudreux. Alentour montent mollement les longues pentes des montagnes, demi-couvertes de bois pâles ou de bois sombres, ici blanches et mouchetées de pins vert tendre, là soumppteusement rouges et jaunes, et couronnées enfin de leurs crêtes rocheuses.*⁵⁶

Mallorca no es la Arcadia feliz, un concepto que asociaba a su tierra natal, sino un jardín, el microcosmos del paraíso, el lugar donde cumplir sus aspiraciones personales. El impacto es tal, que las palabras son insuficientes y la visión tiene que completarse con el auxilio de la acuarela, el dibujo a lápiz o de la fotografía. Concretamente realiza un cartón de una chumbera de la zona de Biniaraix (Sóller) (Fig. 1), donde el predominio de manchas de colores actúan como detonadoras de emociones y sentimientos. Literatura e imagen se complementan a la vez que ofrecen una idéntica traducción. Igualmente encontramos descripciones de olivos, que compara con los torsos de las esculturas de Auguste Rodin, así como con los «olivos monstruos» de Gaston Vuillier. En esta ocasión, tampoco se limita a la descripción literaria, y tal como él mismo señala, examina los olivos atentamente, los admira y, finalmente, los dibuja. Disponemos de un dibujo a pluma, con dos olivos en primer término que dan la impresión de moverse (Fig. 2), el cual nos remite a Vuillier, cuando señala: *Ces oliviers monstres, dressant vaguement dans la nuit leurs formes spectrales, et malgré moi, je frissonnai car ils paraissaient se mouvoir...*⁵⁷ Es evidente que conocía la obra del viajero decimonónico y, gracias a ella completa su percepción de los olivos, haciéndolos

53 Me refiero al texto de Codet como guía de viajes, ya que la primera edición de 1912 se publicó en el *Extrait du Bulletin Trimestriel de la Section du Canigou de Club Alpin Français*. Una institución dedicada a la organización de excursiones y viajes.

54 GREENHALGH, M.: *La tradición clásica del arte*, Madrid, 1987.

55 CODET, L.: *Images de Majorque*, París, 1925, p. 11.

56 CODET, L.: *Images...*, p. 29.

57 VUILLIER, G.: *Les Iles Oblidades...*, p. 41.

bailar. Sobre el mismo tema realizó otra acuarela en la que abandona la mancha para dar paso, antes que al color, al dibujo ya que le permite traducir la extravagancia de las formas. Su interés va más allá, y en la primera edición de *Images de Majorque* del año 1912 incorpora una fotografía de Bestard de los alrededores de Pollença donde puede observarse la plenitud del paisaje. De sus acuarelas resalta *Lavanderas en la albufera de Alcúdia* (Fig. 3), donde aúna el interés etnográfico con un paisaje para él novedoso, que expresa a través de una línea baja del horizonte con los colores dispuestos planimétricamente.

Para finalizar con la producción de este artista, cabe indicar que su interés por Mallorca le llevó a escribir entre junio y julio de 1914 la novela *César Cáperan ou la Tradition*,⁵⁸ cuyo protagonista es un gascón que después de vivir como un diletante en París, se traslada a Gers, donde trabajará como director del Museo de Saint-Moulcon. Si bien el contenido de la novela se basa en la defensa de sus raíces identitarias, el protagonista realiza un viaje introspectivo que le lleva geográficamente a Mallorca, concretamente a una casa en Deià. Sus intereses son los mismos que los de Codet: olivos, palmeras o mujeres llevando cántaros de agua. Podríamos decir que César Cáperan es su *alter ego* y así revive sus días pasados en la isla.

Por su parte Louis Bausil, desde el mes de octubre vivió en una casa de la calle Pastor nº 1 de Sóller.⁵⁹ Fruto de su viaje, son los óleos *Casas al sol*, *El puerto de Sóller en Baleares*, *Cactus y naranjos de Sóller*, *Olivos de Mallorca*, *Mas de Sóller o Jarrón* y *siurell de Mallorca*. Sin olvidar un dibujo de la Lonja (Fig. 4) publicado en la revista *La Veu del Canigó*.⁶⁰ Unas temáticas relacionadas con el paisaje tradicional al que aludían los jóvenes pintores franceses y que se concretan en la arquitectura y cerámica popular. Respecto a las cuestiones formales, se trata de obras marcadas por un tratamiento de naturaleza impresionista. Su técnica no difiere de las producciones anteriores, ya que desde el convencimiento de un arte catalán, aplica el mismo sistema de trabajo que le había dado prestigio dentro de la nueva pintura regional francesa. En esta línea, André Salmon, definió sus paisajes como equilibrados y capaces de transportar al espectador a la campiña primigenia: *Catalan de France (...) Louis Bausil peint des paysages des Baléares, et, d'abord, de son Roussillon, très loyalement vus, et qui font, par leur ordonnance, infailliblement songer aux paysages des primitifs*.⁶¹

Sus obras gozaron de una gran repercusión ya que fueron expuestas en 1912 en el Salón de los Independientes y en 1913 en el Salón de Otoño de París. Resulta interesante una crítica del poeta Pierre Camo⁶² sin datar, quien subraya de la exposición de Bausil los lienzos de Mallorca, aludiendo a la luz dorada de la isla propia de finales de verano. Unas obras que permiten al poeta recordar sus días en Mallorca, hecho que explica una vez más las estrechas relaciones con los Pirineos Orientales. Al margen de las conexiones

58 CODET, L.: *César Cáperan ou la Tradition*, Paris, 1918.

59 Erróneamente, en un artículo del *Correo de las Letras y las Artes* de Barcelona, de diciembre de 1912, se indica que vivió en Deyá, localidad ubicada igualmente en la Sierra de Tramontana.

60 La portada del 7 de julio de 1912 de la revista *La Veu del Canigó* fue ilustrada con un dibujo de la Lonja de Louis Bausil. Dicha revista de carácter bimensual, dirigida por Horace Chauvet, dedicó el presente número a Mallorca, contando además de la ilustración de Bausil, con fragmentos de *Images de Majorque* de Louis Codet.

61 SALMON, A.: *La jeune peinture française*, Paris, 1912, p. 108.

62 Crítica localizada en un archivo particular facilitada por Eric Forcada.

referenciadas, el conocimiento internacional de la isla es ya un hecho, desde el momento que sus obras fueron expuestas en París y contó con la crítica de personalidades relevantes como Guillaume Apollinaire, a raíz de la exposición realizada en 1913 en la Galería George Petit. Sus obras, según el poeta, se enmarcan en el encanto y misterio de las canciones populares, hecho que le otorgan una sensibilidad personal.⁶³ No obstante, y desde el punto de vista de la práctica pictórica, no optó por una ruptura de los lenguajes convencionales y continuó con uno de los estilos que habían denostado como es el impresionismo. Bausil coincide en uno de los postulados de Apollinaire,⁶⁴ al intentar conjugar lo moderno con lo clásico, de modo que el espíritu nuevo representa un retorno a lo clásico, de aquí que la belleza radique en la simplicidad. Gran viajero, es probable que regresara a Mallorca, ya que se ha localizado una tela titulada, *Cala de Baleares*⁶⁵ firmada en 1934, aunque no tenemos suficiente información para afirmarlo con certeza, ya que a partir de los dibujos previos, pudo haberla pintado con posterioridad.

Finalmente, en 1924, partiendo de su vivienda en la abadía de Fontfroide, Gustave Fayet⁶⁶ viajó a Mallorca con la intención de regresar al año siguiente, deseo que no pudo cumplir consecuencia de su inesperada muerte. Aunque originario del Languedoc,⁶⁷ este pintor, coleccionista y diletante, mantuvo un estrecho contacto con los artistas del Rosellón,⁶⁸ de allí que sea incorporado en este estudio. Conocedor de la evolución artística de los Pirineos Orientales, se relacionó asimismo con Paul Gauguin y Odilon Redon, figuras que lo acercaron a los preceptos simbolistas, que combinó con las nuevas tendencias artísticas de sus amigos. Desde las primeras exposiciones realizadas en 1889, encontramos obras cercanas a dicha propensión, donde el color es el gran protagonista de unos paisajes que oscilan entre sus emplazamientos habituales, que van desde la abadía de Fontfroide hasta Banyuls, pasando por Londres o París. Todos ellos, así como el color, serán abandonados después de su paso por Mallorca.

Si tenemos en cuenta su entorno intelectual, su viaje no fue casual aunque debemos añadir motivaciones personales después de separarse de su familia⁶⁹ y decidir buscar y encontrar nuevas fuentes de inspiración, por lo cual también lo podemos entender como un viaje interior. Su interés por Mallorca fue temprano y así lo corrobora una carta que desde la Abadía de Fontfroide le envió a Luis Bausil el 8 de octubre de 1911: *Merci de vos bonnes*

63 APOLLINAIRE, G.: "La vie artistique", *L'Intransigeant*, 23 de noviembre de 1913, p. 12.

64 Si bien Apollinaire fue uno de los poetas vinculados al arte de vanguardia, no deja de encontrarse en la encrucijada entre el progreso y la herencia del clasicismo. No debemos olvidar que buena parte de sus escritos traducen la influencia de sus amigos, entre los cuales se encuentra Louis Bausil. Sobre la modernidad de Apollinaire, véase YURKIEVICH, S.: *Modernidad de Apollinaire*, Buenos Aires, 1968.

65 Dicha pintura se encuentra depositada en el Musée des Beaux-Arts Hyacinthe Rigaud de Perpignan.

66 Hijo de una familia de propietarios vitivinícolas, artistas y coleccionistas, Gustave Fayet nació en Béziers en 1865 y murió en Carcassonne en 1925. Su residencia habitual fue la abadía de Fontfroide.

67 BAROU, J.P. (coord.): *Gustave Fayet "Vous, peintre..."*, Elne, 2006.

68 Según el estudio realizado por Magali Rougeot, son numerosas las postales escritas entre Gustave Fayet y Luis Bausil, especialmente entre 1911 y 1914 y a través de las cuales se detecta el seguimiento de ambas producciones. ROUGEOT, M.: "Gustave Fayet et la géographie catalane", en *Paris-Perpignan-Barcelone...*, p. 83.

69 ROUGEOT, M.: "Gustave Fayet...", p. 84.

*nouvelles. Arrivez-nous avec de beaux tableaux. Les sujets ne doivent pas manquer.*⁷⁰ Partiendo de dicho escrito, no sorprende que se instale en Sóller al igual que Bausil.

A partir de una serie de cartas enviadas al poeta André Suarès, constatamos que su primer destino fue Palma, alojándose en el mes de septiembre en el Grand Hotel, para pasar, ya en el mes de octubre, al Puerto de Sóller, destino obligado de los viajeros franceses de la época.⁷¹ Instalado en la casa de Francisco Vicens⁷² hasta finales de octubre, realizó más de un centenar de fotografías de olivos que definió como «monstruos», un término que indefectiblemente nos recuerda a la expresión de Gastón Vuillier. En una carta a Suarès describe el pueblo de Sóller y sus alrededores como un paraíso, concepto ya empleado por otros viajeros: *Sóller est un paradis! (...) Il y a autour du port des bois d'oliviers merveilleux, de belles cultures, des fermes paisibles (...) je travaille dans les oliviers toute la journée.*⁷³ Además, visitó Valldemossa, concretamente la celda número tres de la Cartuja donde supuestamente se habían alojado George Sand y Frédéric Chopin, Pollença y las cuevas del Drach. Sus carnets de notas posibilitan un seguimiento de su estancia, destacando los dibujos del llamado jardín de Chopin en Valldemossa (Fig. 6), el puerto de Sóller y su valle.

En todos los casos se aprecia un interés especial por el paisaje, que estructura a través de la vegetación, la cual es coincidente con la práctica totalidad de viajeros como son las chumberas, los olivos y los cipreses. Prescinde de la figura humana, ya que al igual que en casos anteriores, el objetivo es el paisaje autóctono. A partir de su colección de fotografías, en las que se observan los troncos contorsionados de los olivos (Fig. 7), a su regreso realizó una serie de acuarelas y dibujos negros, que, con el título de *Aquarelles et dessins noirs* (Fig. 8) fueron expuestos en la Galería Siot-Decauville en París el mismo año de su viaje, 1924. En ellos podemos ver la traducción de las notas tomadas en Mallorca y, si bien trabaja a partir del recuerdo y la memoria, los elementos que había interiorizado le permitieron ofrecer una visión de la isla reorganizada a través de la vegetación. La naturaleza en su máximo esplendor es captada por el ojo y reproducida por una mano ágil que genera dibujos y acuarelas simétricos al margen de criterios sensoriales propios del simbolismo que ya había abandonado.

70 Carta enviada a Louis Bausil, calle de Pastor, Soller, Illes Baléares. Material facilitado por Magali Rougeot.

71 Desde 1860 se había iniciado una fuerte emigración de los habitantes de Sóller al sur de Francia. Consecuencia de diversas crisis económicas, se establecieron esencialmente en Marseille y Montpellier dedicándose al comercio. A partir de dicho momento se produjo un flujo continuo que pervive en la arquitectura y el uso del lenguaje. QUETGLAS CIFRE, A.: "L'emigració de la vall de Sóller en el marc del fenomen migratori a la mediterrània", en PUIGSERVER, R.; RIPOLL, E.; SERRA, S. (coord.): *Cultura, Societat i Política a la Mediterrània contemporània*, Palma, 2013, pp. 203-218.

72 A través de una carta enviada a André Suarès el 8 de octubre de 1924 sabemos que la casa de Francisco Vicens se encontraba en la calle Santa Catalina nº 32 del Puerto de Sóller. Material facilitado por Magali Rougeot.

73 Carta enviada por Gustave Fayet a André Suarès el 12 de octubre de 1924. Véase ROUGEOT, M.: "Gustave Fayet et la géographie...", p. 84.

A manera de conclusiones

Del *corpus* de viajeros analizados, podemos indicar que si bien es cierto que la presencia de pintores y literatos viajeros permitió la difusión internacional de Mallorca, no es menos cierto que, a nivel personal, la isla actuó como un laboratorio en el que poder experimentar sus ideas iniciales. Aún cuando la crítica tiende a considerar el viaje como una experiencia individual del sujeto burgués moderno, y los viajeros estudiados se corresponden a dicho perfil, no por ello debemos obviar el hecho decisivo que es la aceptación del mediterráneo como forma de vida. De allí el impulso que les llevo a cerciorarse que tenían más puntos en común el Rosellón y una isla del mediterráneo, que con la ciudad de París en la cual se habían formado y dado a conocer sus obras. Tal vez por estos motivos, no encontramos grandes diferencias en el tratamiento plástico, sino una cierta persistencia formal consecuencia de la atracción por las zonas topográficas que ofrecían una visión de continuidad a través de los siglos como es la vegetación, especialmente los olivos. Los cuales reafirman la idea perenne de un mediterráneo que no se ve apremiado por la construcción de su propia memoria y no necesita buscar nuevos horizontes.

En definitiva, el mediterráneo y su estética implícita es el verdadero motivo del viaje, o lo que es lo mismo una consideración supranacional que pretenden corroborar y que se cierra a su regreso cuando algunas de sus preguntas iniciales encuentran respuestas.

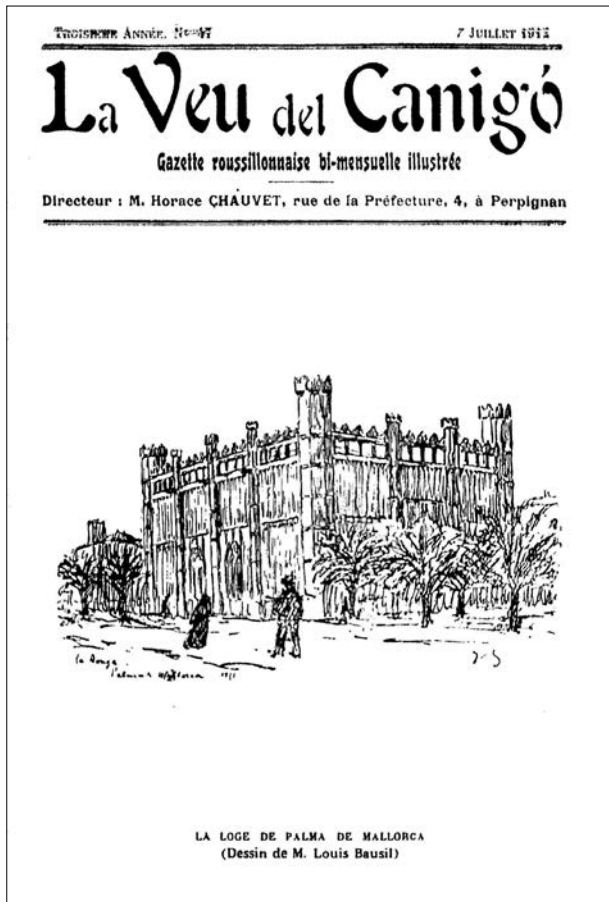
Fig. 1 Louis Codet: *Chumberas en Biniraix*, 1911. Acuarela sobre cartón, 17 x 25 cm. Colección Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales. Fotografía Pierre Sonrier

Fig. 2 Louis Codet: *Viejos olivos*, 1911. Fuente *Conflent* 84, p. 342

Fig. 3 Louis Codet: *Lavanderas en la albufera de Alcúdia*, 1911. Acuarela sobre cartón, 17 x 25 cm. Colección Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales. Fotografía Pierre Sonrier

Fig. 4 Portada de *La Veu del Canigó* del 7 de julio de 1912 con un dibujo de la Lonja realizado por Louis Bausil

Fig. 5 Gustave Fayet: *Jardín de Chopin en Valldemossa*, 1924. Tinta china sobre papel de calcar bistro, 28 x 42 cm. Número de inventario MAGFF.2013.475

Fig. 6 Gustave Fayet: *Fotografía de un olivo de Mallorca*, 1924.
Colección particular

Fig. 7 Gustave Fayet: *Olivier. Celui qui a vu passer le piano de Chopin.*
Tinta y aguada sobre papel, 32,2 x 24 cm. Número de inventario MAGFF.2013.462

LES LLEGENDES DE LES BALEARS D'ANDREU FERRER: TEMÀTICA I TIPOLOGIES NARRATIVES

Caterina Valriu

Universitat de les Illes Balears

Resum: El 1927, el folklorista Andreu Ferrer i Ginard (1887-1975) envià a la institució *Llegendari Popular Català* un extens recull inèdit de narracions populars de Mallorca i Menorca que ell havia arreglat fent treball de camp a diverses localitats. Aquest recull, per diverses peripècies històriques, va restar fora de l'abast del públic durant dècades. No va ser fins el 2009 que Josep Massot i Muntaner el va poder recuperar i editar, sota el títol de *Llegendes de les Balears*. Comprèn 210 textos classificats temàticament en 22 seccions que varen ser recollits de la tradició oral entre 1903 i 1927. En aquest article es revisen les característiques del recull amb una especial atenció a la temàtica. També es treballa la classificació dels materials, delimitant els que poden ser catalogats com a rondalles dels que considerariem pròpiament llegendes. Els materials rondallístics es cataloguen d'acord amb l'índex internacional ATU, per tal que puguin ser incorporats a l'índex tipològic català. També es reflexiona sobre els límits entre rondalla i llegenda.

Paraules clau: Llegenda, Andreu Ferrer, índex ATU, rondalla, *Llegendari Popular Català*.

Abstract: In 1927, the folklorist Andreu Ferrer i Ginard (1887-1975) sent to the Catalan Folk Legends institution an extensive unpublished compilation of folk tales from Majorca and Minorca which he had collected doing field work in several towns. This collection, due to various historical vicissitudes, remained outside the scope of the public for decades. It was not until 2009 that J. Massot i Muntaner was able to retrieve and edit it, under the title *Legends of the Balearic Islands*. It includes 210 texts classified by topic into 22 sections that were collected from the oral tradition between 1903 and 1927. This article reviews the characteristics of the collection with a special attention to the topics. It also works on the classification of materials, by distinguishing those which can be listed as tales from those that can be considered legends. Folk tales are catalogued according to the ATU international index, so that they can be incorporated into the Catalan index. It also reflects on the limits between folk tale and legend.

Key words: Legend, Andreu Ferrer, ATU index, folk tales, Catalan Folk Legends.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 10 de novembre.

Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE) / Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (GREIB)
Aquest article s'emmarca en una línia de recerca sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D FFI 2012-31808.

1. El recull *Llegendes de les Balears*: origen i peripècies

Andreu Ferrer i Ginard (1887-1975), fou un mestre i folklorista que al llarg de la seva vida dedicà molt de temps a la recollida i publicació de materials de literatura oral. El 1927 envià al “Llegendari Popular Català” un extens recull de més de dues-centes llegendes de Mallorca i Menorca per tal de participar en el segon concurs de recopilació de llegendes que bianualment convocava aquesta entitat amb la intenció d’estimular l’arreplega de materials. Es tractava d’un concurs impulsat pel folklorista Rossend Serra i Pagès i patrocinat pel mecenes Rafael Patxot i Jubert. A la convocatòria de 1927 aquest recull obtingué un dels guardons (concretament un dels quatre primers premis), però mai no es publicà i, de fet, ha restat desaparegut fins fa pocs anys i no s’ha editat fins l’any 2009. La peripècia d’aquest aplec és digna de ser explicada. Els materials presentats als concursos que organitzava el “Llegendari Popular Català” passaven a ésser propietat de la Institució Patxot. En general, la majoria d’originals que es presentaren a aquest concurs romangueren inèdits, atès que la Guerra Civil tallà d’arrel els treballs de recerca i els projectes d’edició del “Llegendari Popular Català”. Quan el 1991 arribà a la Biblioteca de l’Abadia de Montserrat gran part de l’arxiu de l’“Obra del Cançoner Popular de Catalunya” i també de l’arxiu del “Llegendari Popular Català” –materials que havien estat custodiats gairebé en la seva totalitat a Suïssa durant la guerra i el franquisme– hi faltaven quatre dels reculls premiats al segon concurs del “Llegendari Popular Català”, un d’ells era el d’Andreu Ferrer, el qual ja es donava per perdut de manera irremissible. Però, fa pocs anys, arribà a Montserrat una nova tramesa de materials folklòrics procedents de la biblioteca personal de Rafel Patxot a Suïssa i entre aquests documents hi havia el manuscrit de les *Llegendes de Balears* de Ferrer. Posteriorment, i atès el gran interès d’aquest recull per a enriquir i completar el llegendari propi de les illes Balears i del folklore català en general, l’investigador i folklorista Josep Massot en revisà l’original i el publicà el 2009 amb el títol de *Llegendes de les Balears*.

2. Descripció de l’aplec i del seu contingut

El recull es presentà amb el títol de *Llegendes de Balears*. Segons la descripció que en fa l’estudiós Josep Massot, es tracta d’un petit volum manuscrit amb 297 fulls numerats originàriament, tret dels corresponents a l’índex final.¹ L’aplec s’obre amb una “Presentació” en la qual s’exposen les motivacions de la recerca.

Les llegendes publicades en el volum provenen:

1. La majoria directament de fonts orals i són inèdites.
2. Altres són variants de llegendes ja publicades pels autors esmentats anteriorment.
3. Algunes, molt poques, ja havien estat publicades en revistes o llibres que apareixen deduïdament citats en el manuscrit.

L’autor remarca a la “Presentació” que la classificació és feta de manera poc detallada i no revisada: “No ens hem esmirats gaire en l’ordre o classificació, però, no obstant, hem procurat unir baix d’un mateix assumpte totes les que a ell se refereixen, procurant que vagin ben separades les que són referents a personatges reals i les de sers fantàstics, les de fets i les referents a algun nom topogràfic”.²

¹ A la portada hi consta: “Nº 16. Andreu Ferrer y Ginart (1927). Pts. 1000. Institució Patxot. Llegendari Popular Català (MASSOT i MUNTANER, J.: *Escriptors i erudits contemporanis (vuitena sèrie)*, Barcelona, 2008, p. 10).

² FERRER i GINART, A.: *Llegendes de les Balears*, Edició a cura de Josep Massot, Barcelona, 2009, p. 14.

El recull consta de 210 textos, cada un encapçalat per un senzill títol denotatiu del contingut. Aquests 210 textos es troben estructurats seguint un criteri temàtic en 22 apartats com es pot observar en el següent quadre:

Apartat	Quantitat documents
1. El rei En Jaume I	21
2. El comte Mal	17
3. L'ermità Macari	6
4. En Cocou	18
5. La beata Catalina Tomàs	5
6. En Tià de Sa Real	20
7. Pirates	25
8. Encantaments i tresors	19
9. Enfonsaments	3
10. Tòpiques*	8
11. Éssers fantàstics	7
12. Boiets	4
13. Gegants	3
14. Apareguts	4
15. Hidrologia	7
16. Pestes	8
17. Reconquesta	8
18. Petjades	7
19. Religioses	5
20. Monuments i edificis	4
21. Animals i plantes	8
22. Vàries	6

* Ferrer classifica sota aquest epígraf les llegendes que expliquen el perquè d'un nom de persona, un malnom, un lloc o una tradició vinculada a un espai concret (una casa, un camí, etc.)

A sota de cada text s'indica la procedència, oral o escrita, del document etnopoètic consignat. Quan es tracta d'informadors orals, el recol·lector generalment aporta les següents dades:

1. Lloc i data de recollida.
2. Nom, cognom i malnom.
3. Edat de l'informador.

Un cop d'ull als pobles de procedència dels textos ens permet copsar que Ferrer va fer una recollida molt parcial, atès que hi ha molt poca variació de localitats. La majoria de materials foren recollits a la zona Artà, d'on l'autor era nadiu, també destaca la presència de materials d'Es Capdellà –llogaret on passà uns dies amb la intenció de fer recerca folklòrica l'abril de

1927–.³ Les localitats de Menorca que apareixen al recull també es vinculen a la biografia de l'autor, atès que en aquesta illa hi va exercir com a mestre durant alguns anys. Vuit pobles dels citats en l'aplec corresponen a l'illa de Mallorca i només dos a Menorca. Hi apareixen:

MALLORCA: Capdellà, Petra, Artà, Lloseta, Felanitx, Son Carrió, Son Servera, Sant Llorenç, Santa Margalida, Maria de la Salut i Ariany, Lluçmajor, Lluc (Escorca) i Muro.

MENORCA: Migjorn Gran, Sant Lluís.

Pel que fa a la cronologia de recollida de materials, la recerca està datada entre 1903, la data més antiga i 1927, la més avançada. El gruix del material es troba, però, recollit entre 1926 (63 documents) i 1927 (67 documents), molt probablement perquè en aquestes dates Ferrer ja havia decidit presentar el seu recull al concurs i feia una recerca més intensiva. Alguns documents que no duen data solen correspondre a materials que provenen de l'experiència personal de l'autor.

Els pocs textos que provenen de fonts escrites corresponen a publicacions diverses, especialment de la revista *Tresor dels avis* (1922-1928) que el mateix Ferrer fundà i dirigí i a alguna publicació local o algun llibre. Com assenyala Massot⁴ com a cas singular podem citar una llegenda que aparegué en alemany en el volum de l'Arxiduc Lluís Salvador titulat *Märchen aus Mallorca* (Würzburg, 1895-96) i que Ferrer presenta en català.

És evident que Andreu Ferrer, com a bon folklorista, devia recollir tots els materials de literatura oral que li proporcionaven els seus informadors. Posteriorment, uns els publicava sota l'epígraf de *rondalles* i altres sota el de *llegendes*. Quin criteri usava per elegir una o altra denominació? Ferrer coneixia perfectament la bibliografia de la seva època que feia referència a temes de classificació de materials folklòrics, precisament era un aspecte que li interessava especialment i sobre el qual, en els mateixos anys que feia la recopilació de llegendes, havia publicat un assaig i diversos articles.⁵ Molt probablement, els criteris que aplicava eren el resultat de la seva intuïció i la seva experiència, atès que la qüestió dels límits entre *rondalla* i *llegenda* és encara avui un tema de debat obert entre els folkloristes. Com indica Hans-Jörg Uther:

“La distinció entre llegenda i rondalla no és sempre clara. Però hi ha diferències que tenen a veure amb llur morfologia, el contingut, la visió del món, la concepció del temps, la seva credibilitat, els nivells psicològics i les concepcions socials. Per a la llegenda, el seu arrelament a les creences i l'experiència són més importants que la composició narrativa.”⁶

3 El mateix Ferrer ens fa una crònica detallada d'aquests dies passats al llogaret d'Es Capdellà (Calvià) i aporta interessants explicacions sobre els seus informadors. FERRER, A.: “Excursió folklòrica a Es Capdellà”, *Tresor dels avis*, 7, 1927, p. 52-55.

4 MASSOT i MUNTANER, J.: *Escriptors...*, p. 10-11.

5 FERRER, A.: *Notes sobre aplicació del sistema decimal de classificació del folklore*, Ciutadella, 1924.

6 La cita reproduceix part d'una conferència titulada “Llegendes. Visió de conjunt sobre l'estat de la recerca” pronunciada en el 5è Encontre de GRENO (Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral) titulat “Entre conto e lenda” realitzat a Lisboa i Torre das Vargens (Portugal) els dies 9-11 de juny de 2010.

3. Tipologia temàtica del llegendari

Per a la classificació de les narracions farem servir la tipologia que estableix Ramona Violant i Simorra en la seva obra *La rondalla i la llegenda* (1980), atès que resulta molt adient al nostre propòsit d'aplicar una classificació senzilla i ben estructurada de les llegendes recollides per Ferrer. Trobem llegendes:

I. RELATIVES AL MÓN NATURAL

- Origen dels astres (de la Via Làctia)
- Origen dels fenòmens atmosfèrics (per què fa sol els dissabtes, etc.)
- Origen dels accidents topogràfics (petjades)
- Origen de les aigües (pous, fonts i llacs)
- Origen, forma i qualitats de les plantes (figueres, esbarzers, mata escrita)
- Origen, forma i qualitat de les bèsties (nius de cega, esterilitat de les mules, etc.)

II. RELATIVES AL MÓN SOBRENATURAL

- Fades (sirenes)
- Gegants (ensopegades, macolins, etc.)
- Bèsties fabuloses (serpotes, bous, galls de foc, animalots)
- Dimonis boiets
- Ànimes en pena (apareguts)

III. RELATIVES AL MÓN DE LA HISTÒRIA HUMANA

- Bruixes i bruixots (Tià de sa Real)
- Sants i imatges religioses (Jesús, Sant Cristòfol, Santa Catalina Tomàs, l'ermità Macari)
- Bandolers (malifetes de malfactors, etc.)
- Moros / pirates (incursions pirates, captius, enfrontaments, etc.)
- Fets i personatges llegendaris (enfonsaments, Noè)
- Fets i figures històriques (Jaume I, Comte Mal, Barba-rotja; Conquesta de Mallorca, epidèmies)

4. Un recull de llegendes amb algunes rondalles

Encara que una primera lectura del recull ens va fer pensar que un nombre remarcable de les narracions contingudes en aquest volum es podrien catalogar com a rondalles i, per tant, buscar la seva correspondència amb l'índex ATU,⁷ l'anàlisi en detall del corpus ens ha fet canviar d'opinió. A molts pocs dels arguments de l'aplec de Ferrer els podem assignar un lloc en aquest catàleg, encara que sí hi podem trobar nombrosos motius rondallístics que es recullen en el *Motif-index* de Thompson.⁸ Els relats que sí hem pogut catalogar –i que detallem a continuació– són únicament set, sobre un total de dos-cents deu, però tot i així –per la seva singularitat– són una contribució interessant a la classificació catalana de tipus rondallístics.

⁷ Es tracta d'un índex de tipus reconegut internacionalment per a la catalogació de materials rondallístics, tot i que inclou arguments que sovint apareixen sota la forma de llegendes ([ATU] UThER, H.: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, FFC 284-286, Helsinki, 2004).

⁸ Es tracta d'un extens índex de motius narratius que apareixen reiteradament en rondalles i llegendes de tot el món: THOMSON, S.: *The Motif-Index of Folk-Literature*, Bloomington, 1936.

ATU 326A* (Soul Released from Torment):

“N’Apol·lònia Maimó” (p. 231)⁹

“La mare d’en Sebastià Botó” (p. 232-233)¹⁰

Desenvolupen el conegut argument de l'ànima redimida per l'heroi sense por, un tipus catalogat entre les rondalles meravelloses i documentat a Catalunya i Mallorca amb onze narracions en la seva forma ATU 326, segons la base de dades RondCat. Però dins aquests tipus se'n troben subtipus amb una especificitat que els fa força diferents argumentalment, que es cataloguen com a ATU 326A* i ATU 326B*. Si atenem a aquesta subclassificació, només tenim un tipus ATU 326A* documentat a Catalunya¹¹ i les dues versions de Ferrer serien una contribució interessant a un tipus poc catalogat en el nostre entorn. Les versions de Ferrer són breus i sintètiques, narrades en un to de miracle o creença. En ambdós casos, es tracta de l'ànima d'una dona que és en el purgatori i que no pot entrar al cel per haver deixat una promesa sense complir. Quan els seus familiars compleixen la prometença, l'ànima és alliberada i puja al cel.

ATU 750B (Hospitality Rewarded):

“El Bon Jesuset captant” (p. 281-282)¹²

El tipus ATU 750 és el primer que trobem en la catalogació de rondalles religioses. És un tipus molt estès i força complex, que pot presentar moltes variants argumentals sota un denominador comú. Tant és així que el catàleg internacional contempla 13 subtipus, des de ATU 750A fins a ATU 750K** que despleguen un ventall argumental molt divers.

La versió que presenta Ferrer d'aquest argument és prou extensa i detallada, aportada per una dona del poble de Felanitx. Fins ara, en llengua catalana únicament s'havia catalogat una versió d'aquest tipus reportada per Joan Amades i recollida a Martorell.¹³ Són versions prou diferents, atès que a la catalana els protagonistes són Jesús –ja adult– i sant Pere, de manera que el relat pren l'estructura habitual de la confrontació entre un protagonista assenyat (en aquest cas Jesús) i un altre de babau (sant Pere) que obtenen resultats divergents d'actuacions en principi semblants. En canvi, a la mallorquina apareix únicament Jesús infant i el final té un marcat to llegendari, malgrat es pugui catalogar com una rondalla religiosa.

9 Una dona mor de part però no pot entrar al cel perquè havia promès dur el nin al santuari de Sant Salvador. De nit, s'apareix a la dida de l'infant. Aquesta decideix portar-lo al lloc sagrat indicat i tot d'una n'Apol·lònia pot entrar al cel i deixa d'aparèixer a la dida.

10 Una dona mor i s'apareix al seu fill perquè tenia una missa encarregada que no havien dita. El nin li demana què vol i ella ho explica. Van a Sant Salvador, fan dir la missa i el nin pot veure com sa mare es transfigura i entra al cel. Com a recordança, li deixa tres llàgrimes de rosari dins la pica d'aigua beneïda.

11 Es tracta de la rondalla “En Pere sense por” (MASPONS i LABRÓS, J.: “En Pere Sense Por”, *Lo rondallayre*, III, Barcelona, 1874, p. 120-127) que combina els tipus ATU 326 + ATU 326A*.

12 Maria envia Jesús a captar a casa d'una dona rica, la qual no li fa caritat. Després, uns nins pobres el duen a casa seva i la mare –una dona molt humil– li dóna el poc que té. En arribar a casa seva, Jesús diu a Maria que la dona rica no se salvarà, però la pobra sí. Diuen que aquesta dona caritativa era la mare dels set Macabeus.

13 Es tracta de la rondalla titulada “Nostre Senyor i sant Pere el dia de Nadal”. AMADES, J.: *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona, 1950, p. 1028-1029.

ATU 751E* (*Man in the Moon*):

“L'homo de sa lluna” (p. 216)¹⁴

Aquest tipus –també catalogat com a rondalla religiosa a l'índex ATU– té 9 subtipus (des de ATU 751A fins a ATU 751 G*). Es troba amplament documentat en català, atès que hi ha 10 versions consignades a la base de dades *on line* del RondCat. El més curiós d'aquesta versió mallorquina és la doble explicació que aporta el recol·lector per a justificar el càstig: haver jurat en fals, segons diuen a Mallorca, o haver anat a robar en diumenge, segons l'explicació de Menorca. Vegeu el text complet recollit a Migjorn Gran el 1912, ben il·lustratiu tot i la seva simplicitat:

*És creència (sic) general en les Balears, especialment entre infants, que les taques que sembla haver-hi dins la lluna són un homo penjat que allà hi està per càstig de Déu. Per haver jurat en fals quan se li preguntà si ell havia robat sarments, diuen a Mallorca; per haver anat a robar-ne en diumenge, diuen a Menorca.*¹⁵

ATU 752A: (*Christ and Peter in the Barn*):

“Cavant grava” (p. 74)¹⁶

És un tipus que presenta 4 subtipus al catàleg internacional. En l'índex català les 11 versions documentades sempre són rondalles religioses que fan referència al Bon Jesús i sant Pere i a la tasca de segar un camp de blat. En canvi, Ferrer aporta una versió molt singular d'aquest tipus, diríem que pràcticament inèdita. El protagonista és un ermità amb fama de sant que sembla no acomplir la tasca encomanada pel seu superior. Finalment, i encara que l'ermità ha ocupat el temps resant i no ha treballat, la tasca és feta amb escreix. La narració és presentada no com una rondalla religiosa sinó com un miracle de l'ermità Macari, inserida en un conjunt de breus narracions sobre aquest personatge de la petita història local. És un bon exemple de la liquiditat entre els gèneres narratius orals, entre la rondalla, la llegenda, el miracle i l'anècdota local:

...-Però ermità Macari, no veis que al punt tocarem la campana i no tendrem la grava que necessitam? Cavau-ne.

*El superior se n'anà i al tocar l'oració del migdia, davant la cova hi havia un caramull de grava tan gros que suposava una setmana de feina. Era un prodigi.*¹⁷

ATU 1183 (*Washing Black Cloth White*):

“Els boiets del comte Mal” (p. 49-50)¹⁸

“Els boiets demanen feina” (p. 221)¹⁹

14 Un home negà haver robat sarments, per la seva mentida quedà penjat a la lluna i des d'aleshores s'hi veu la taca que hi fa.

15 FERRER i GINART, A.: *Llegendes...*, p. 216.

16 Un matí, el superior mana a l'ermità Macari que cavi grava, però passen les hores i ell resa en lloc de cavar, el renyen i després en pocs minuts està enllestida la feina de tota una setmana.

17 FERRER i GINART, A.: *Llegendes...*, p. 74.

18 El comte Mal tenia una caixa plena de dimonis boiets. Prohibí a la dona que l'obris, però ella l'obrí i sortiren boiets tot demanant feina i si no els en donava amenaçaven que la matarien. Ella els va manar tancar amb marge de pedra tota la possessió i després els donà llana negra per tal que la rentessin fins que tornés blanca. Arribà el comte, s'adonà del que succeïa, llegí el llunari a l'inrevés i els boiets tornaren a la caixa.

19 Demanen feina a l'amo. Primer els mana fer marges a una muntanya, després rentar llana negra per fer-la tornar blanca.

El tipus ATU 1183 està amplament documentat arreu, no presenta subtipus, però sovint es troba combinat per formar una rondalla més extensa i completa. A la tradició catalana el solem trobar combinat amb l'ATU 1180 (*Catching Water in a Sieve*) en la qual el dimoni intenta omplir un safareig portant l'aigua amb un cistell. Les dues versions de Ferrer desenvolupen el motiu de l'ésser sobrenatural que es veu obligat a rentar una pell negra fins que torni blanca i –com és evident– fracassa en l'intent. És un tipus que pertany a les anomenades rondalles del gegant beneït (ATU 1000 a 1199) i que presenta nombroses versions a tots els Països Catalans, sempre relacionat amb follets o petits diables. La primera versió de Ferrer es vincula amb el llegendari del comte Mal,²⁰ un personatge maleït –amb un rerefons històric– que aglutina un gran nombre de llegendes mallorquines de caràcter demònic, la segona és més senzilla i no hi apareix el comte, sinó un pagès, encara que es tracta d'una llegenda recollida a la mateixa zona.

Narracions sense número ATU però sí catalogades al RondCat:

Com ja hem indicat, la base de dades RondCat cataloga les rondalles catalanes segons l'índex ATU, però per als materials que no tenen numeració ATU i en canvi són d'aparició freqüent en els rondallaris catalans, hi ha una classificació interna que s'indica amb la lletra C (de Català) i un número d'ordre. En l'aplec de Ferrer hi ha tres narracions que es troben en aquest cas, no tenen número ATU però són molt freqüents en el nostre domini lingüístic i per tant, compten amb una catalogació complementària. Són les següents:

C-023 “Per què fa sol tots els dissabtes” (p. 284).²¹

C-042 “Per què és que hi ha figueres que fan dos esplets de figues cada any?” (p. 302).²²

C-058 “Els moros volien la mare de Déu de Sant Salvador” (p. 146).²³

Es tracta de tres relats de caràcter clarament llegendari en la seva forma narrativa, dos són narracions sobre els orígens –el que anomenem llegendes etiològiques– i el tercer una llegenda sobre imatges trobades.

5. Hibridació entre rondalla i llegenda

D'altra banda –en el recull que estudiem– Ferrer inclou com a llegendes alguns relats que per a nosaltres són clarament rondalles, independentment o no que es trobin catalogades en l'índex internacional ATU. L'exemple més clar és el de la narració titulada “Es tresor des Barracar”:²⁴

El tresor del Barracar

Conten que una vegada un pobre pescador de la colònia de Sant Pere (Artà) durant la nit se n'anà a pescar de canya devers el Barracar i mentres, assegut damunt una penya, arreglava l'esca per a l'ham, s'adonà que per la mar s'acostava cap a ell un llum i, en ésser ja a prop, pogué veure que era d'una galiota plena de moros.

20 Sobre el llegendari del Comte Mal, un personatge amb un referent històric ben concret i documentat, vegeu VALRIU, C.; VIBOT, T.: *El Comte Mal: entre la història i la llegenda*, Palma, 2014.

21 És una gràcia de Déu, perquè Maria havia d'eixugar els drapets de Jesús i justament feia la bugada els dissabtes.

22 Noè s'engatà, passà el Bonjesús i sant Pere i li demanaren què tenia. Ell va dir que havia menjat figues i li havien fet mal. Jesús condemnà la figuera a fruitar dos cops a l'any. Després Noè es penedia de no haver dit la veritat.

23 Robaren la maredéu i pel camí la imatge es va fer tan feixuga que no la podien tragar de cap manera, en canvi si tornaven enrere tornava lleugera com una palla.

24 FERRER i GINART, A.: *Llegendes...*, p. 188-189.

—Ja estic perdut si m'afinen —digué ell.

I, tot rabent, tira la canya i, ben afuat, se n'anà cap a un pi molt alt que hi havia su allà a prop i s'enfilà, soca amunt, fins a amagar-se entre les branquetes més altes.

Des de dalt pogué veure com, d'aquell buc, en desembarcaren una partida de moros i ja són partits cap en el pi a on hi estava escondit el pescador, el qual se creia perdut perquè pensava que l'havien sentit.

Arribats baix del pi se posen a cavar, i hi feren un clot ben fondo i, quan el tengueren acabat, se'n tornaren cap a la barca i d'ella anaren traguent caixons plens de diners que després traginaren fins al clot i les buidaren a dintre. Quan los hagueren buidats tots, i eren moltíssims, de manera que feia un gros munt, hi menaren un camell, al qual donaren mort i escamparen la sang per sobre els diners i després hi ajagueren el cadavre (sic) del camell estès damunt i el principal dels moros digué, dirigint-se al camell mort:

—Mira, no dons aquest tresor a ningú que no te dugui un manadet de juavert de l'hort del Pabordo de Ciutadella de Menorca, un tassó d'aigua de totes les fonts del món i te pegui tres tocs amb una vergueta.

Ompliren altra volta aquell clot de terra i tornaren a la barca, partint tot d'una mar enllà fins a desaparèixer.

Aquell pescadoret davallà del pi i ja ho crec que començà a cavar de bon de veres a veure si recolliria el tresor amagat. Allà hi picà un dia i un altre dia, però per endins que se féu no va ésser capaç de trobar el tresor que ell mateix havia vist amagar-hi.

Cansat de picar inútilment, se n'anà a contar-ho a un sacerdot i aquest li digué:

—Saps què has de fer? Vés-te'n a Ciutadella i allà demana per l'hort del Pabordo, que és un hort tancat a on no hi habita ningú més que Elies i Enoc. Allà, per bé que cridis, ningú te respondrà, però tu entra i demana que te tirin un manadet de juavert i te'l tiraran. Allavors el dus i omplis un tassó d'aigua de la mar, que és allà on van a parar totes les fonts del món i ho dus tot cap en el clot que has fet davall el pi. Pegues tres cops amb una vergueta i després tirar-hi l'aigua i el juavert.

Així ho va fer. Se n'anà a Ciutadella i, en ser dins l'hort del Pabordo, cridà que li tirassen un manadet de juavert. L'hi tiraren i partí, altra volta, cap en el pi del Barracar. Tira el juavert dins el clot, hi tira també el tassó d'aigua de la mar i pega els tres tocs amb una vergueta diguent:

—Jas, vet aquí lo que em demanes.

El camell s'alça, surt del clot i diu:

—Malhaja qui t'ha aconsellat!

Fa tres voltes en redó, s'esclata en un tro fort i queda convertit en un caramull de monedes d'or que el pescador se donà pressa a recollir i va ésser ric per tota sa vida.

Artà, octubre de 1926. Madò Maria Llaneras (a) Gatova, de 65 anys, que diu que ho sap de la seua àvia, que morí de 93 anys.

A l'índex ATU no hi ha cap tipus catalogat que es correspongui exactament amb aquest relat, però és clar que presenta totes les característiques pròpies d'una rondalla i s'allunya del format habitual de les llegendes. Entre aquestes característiques que considerem més pròpies de les rondalles podem destacar accions i personatges:²⁵

25 Podem veure com els personatges s'adeqüen clarament a la tipologia de personatges que proposà l'estudiós rus Vladimir Propp per a la rondalla meravellosa en el seu estudi sobre la morfologia de la rondalla (PROPP, V.: *Morfologia del cuento*, Madrid, 1987).

- L'ús d'una fórmula inicial (“*Conten que una vegada...*”).
- L'aparició del protagonista (heroi) i dels potencials agressors (els moros) en un motiu propi de les rondalles meravelloses.
- La tipologia de l'objecte de la recerca (el tresor).
- El motiu inicial –present en diverses rondalles meravelloses– segons el qual un home amagat dalt d'un arbre observa com uns personatges d'aspecte sospitosos amaguen un tresor en un lloc recòndit.
- La triplicació de les condicions imposades per desencantar el tresor (obtenir el julivert, l'aigua i la vergueta).
- La figura del mandatari que l'empeny a la recerca dels objectes que necessita (el capellà que aconsella el protagonista).
- Les tres accions que executa correctament l'heroi i que fan possible el desencantament, amb l'ajut dels elements indicats (que actuen com a auxiliars).
- El final feliç de tot el procés.

Encara que tampoc no es correspon exactament amb cap dels tipus descrits a l'índex ATU, la narració titulada “Es tresor de la plaça d'Andratx” té també tota l'aparença d'una contarella que podríem considerar una variant del tipus ATU 1645 (*The treasure at Home*).²⁶ En aquest cas, seria la primera vegada que es documenta aquest tipus en llengua catalana, atès que el RondCat no en consigna cap.

El tresor de la plaça d'Andratx

Diuen que antigament, dins la plaça vella d'Andratx, hi havia una columna que suposaven feta dels moros i un dia dematí varen trobar-hi un homo extern, però vestit a la mallorquina. Aquell homo era moro i ningú ho sospitava, però no agradaren gaire les seues ombres, perquè estava dret, arribat a la columna, i d'allà no es mogué en tot lo dia, lo qual cridà l'atenció del públic.

Això va fer que, inspirant sospites, la gent l'espiava nit i dia i no el deixaven mai tot sol; fins que ell acabà els pocs doblers que duia, sense haver pogut complir la intenció que duia i que l'havia fet comparèixer a Andratx.

Ja apurat, una hora en què se li acostà un andritxol, el moro li demanà per favor si li volia deixar alguns duros per poder entornar-se'n, ja que ell havia acabats els diners que duia.

L'andritxol li donà els que necessitava i el moro li digué:

—Gràcies, germà. Voldria poder-vos pagar el favor; no són les muntanyes qui s'enquantren.

I el moro se'n tornà a la seva terra.

Al cap de molts anys, s'andritxol aquell se n'anà a fora Mallorca i va passar per Algèria a una població mora. Estava ell passejant-se pel mercat d'aquella població i s'hi acostà un moro que l'escometé diguent-li:

—Germà, no em coneixeu?

—No —contestà ell.

—Idò, just que us he vist, jo vos he conegut. No vos recordau que una vegada, fa ja molts d'anys, devora la columna antiga de la plaça vella d'Andratx, un homo foraster vos demanà doblers per poder-se embarcar i vós n'hi donàreu? Doncs aquell homo som jo, que havia anat

²⁶ En aquest tipus, un home somnia que hi ha un tresor en un pont d'una ciutat llunyana. Hi va, però no el troba. Mentre és allà, relata el seu somni a un desconegut, el qual li explica que ell ha tingut un somni similar i –per les indicacions que li dóna– el primer intueix que li descriu casa seva. Aquest retorna a casa, segueix les indicacions del somni del desconegut i troba el tresor.

a Andratx per veure si trauria un tresor que hi ha amagat i no vaig poder fer-ho. Però basta i prou me fésseu aquell favor, ara que tenc ocasió el vos vull pagar. En tornar-vos-en a Andratx, anau just su a baix de la columna de la plaça, feis-hi un clot fondet i trobareu prou moneda per no acabar-la-vos mai més, ni vós ni tota la vostra nissaga.

Així ho féu. Tornà a Andratx i demanà permís per picar allà a on aquell moro li digué i trobà un gran tresor fent-se ric per estona.

Es Capdellà, 11 d'abril de 1927.

Madò Maria Vich (a) des Carreter. Ho sap de petitona.

En aquesta narració els elements propis de les rondalles són ben evidents:

- L'ús d'una fórmula inicial ("Diuen que antigament...")
- La imposició d'una prova al protagonista (fer caritat a un desconegut).
- La superació de la prova.
- La recompensa al qui ha fet el bé (encara que l'obtingui anys més tard).
- El final feliç de tot el procés ("i trobà un gran tresor fent-se ric per estona").

De fet, aquestes dues narracions formen part de les que Ferrer agrupa sota l'epígraf "Encantaments i tresors" i dels molts relats que formen aquest conjunt, curiosament són les dues úniques que tenen un final feliç, fet que –sens dubte– les apropa a la rondalla, en comptes d'un final decebedor i de to moralista, com sol passar en els relats considerats llegendaris. Aquest tret ens pot fer pensar que l'absència del to edificant i la consegüent disminució del grau de veracitat és un dels motius que ens fa percebre aquesta història com una rondalla i no com una llegenda, atès que les rondalles no fan referència a alguna cosa *que podria haver passat*, sinó a allò que *hom voldria que passés*, sempre dins el context d'una visió utòpica de la vida.

6. A mode de cloenda

Ferrer, com ell mateix indica en les paraules preliminars citades pàgines enrere, no en va fer una classificació meticulosa. El seu objectiu era confegir un recull prou extens, variat i atractiu per ser presentat a un concurs de llegendaris. Però ara, una relectura pausada i una anàlisi més detallada ens ha permès veure que l'aplec conté un gran nombre de llegendes, però també algunes versions prou interessants de rondalles que s'han de tenir en compte a l'hora d'inventariar el patrimoni rondallístic en llengua catalana. Per la seva banda, les llegendes que aporta Ferrer també s'haurien d'estudiar i catalogar, tot prenent com a model les catalogacions realitzades per reconeguts especialistes en la matèria. Aquesta feina ens permetria prendre consciència de la vàlua del nostre llegendari i poder copsar la seva inserció en el mosaic llegendari europeu. Les nostres llegendes tracten els mateixos temes i els articulen en els mateixos arguments que les que trobem en un vast espai cultural comú indoeuropeu.

D'altra banda, tenen també la seva especificitat –sobretot d'espais i personatges– que les fa indubtablement nostrades. D'aquesta conjunció –d'allò comú, universal, amb allò local, nostrat– se'n deriva la seva capacitat de seduir-nos, d'alliçonar-nos, d'emmirallar-nos que encara conserven. En llegir-les, se'ns apropen veus atàviques que ens parlen d'allò que va ser, del que succeí, però que no deixen de parlar-nos –també– d'allò que som, d'allò que ens succeirà. Com una cartografia d'aparença misteriosa i simbòlica, cada llegenda ens porta a una descoberta i a una reflexió, esdevé una coordenada per entendre –una mica més– la complexitat de la dimensió humana, amb les seves llums i les seves ombres.

DOCUMENTS

INVENTARI DE L'ALQUERIA DE JAUME MASROIG (1491)

Maria Barceló Crespí / Carme Coll Font

Universitat de les Illes Balears / Arxiu del Regne de Mallorca

Resum: L'inventari de l'alqueria de Jaume Masroig, redactat l'any 1491, dona a conèixer les estances del casat, els estris agrícoles, l'aixovar domèstic així com els esclaus que hi habitaven i el bestiar que feia part de l'heretat. Tot plegat, ofereix el retrat d'una possessió mallorquina que, amb els anys, esdevindria una de les més emblemàtiques de la Serra de Tramuntana (Mallorca).

Paraules clau: Son Marroig, Deià, segle XV, inventari, possessió.

Abstract: The inventory of Jaume Masroig's hamlet was written in 1491. It details his inheritance, such as the houses' rooms, agricultural tools, household furnishings, as well as the slaves who lived there and the livestock included in the will. All in all, it is a portrait of a Majorcan manor house that has become over the years emblematic of the Tramuntana mountain range in Mallorca.

Key words: Son Marroig, Deià, fifteenth century, inventory, manor house.

A la segona meitat del segle XIX la possessió de son Marroig, a l'actual terme municipal de Deià, va ser adquirida per l'arxiduc Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena. De llavors ençà adquirí una imatge senyorívola admirada per milers de persones.

L'aspecte actual que ofereixen bona part dels casats de les possessions mallorquines són obra dels segles XVIII i XIX.

A l'edat mitjana no assoliren aquesta prestància amb què són reconegudes avui en dia. Efectivament, a la tardor medieval n'hi havia que tan sols disposaven dels espais per aixoplugar el bestiar i poca cosa més.

Gràcies als inventaris *post mortem* podem conèixer com eren les possessions d'antany.

De l'alqueria de Jaume Masroig (en el futur son Marroig) es conserva un inventari de 1491.

El casat constava de diverses estances com és ara entrada, celler, l'habitació de les dones que acudien a collir oliva, rebost, diverses cambres, cuina, tafona i altres. Tot ben fornit d'objectes propis de la vida quotidiana d'aleshores. Endemés no hi mancaven els esclaus ni el bestiar.

Transcripció

1491, març, 18.

Inventari dels béns de l'heretat de Jaume Masroig.

ARM, Prot. M-66, f. 196r-203r.

Die XVIII marcii anno a nativitate Domini MCCCCLXXXX primo.

In Dei nomine amen. Cum obdoli maculam evitandam omnemque fiandis suspicionem tollendam tutores curatores heredes fideicomissarii et omnes illi qui coram hereditatis alicuius vel bona aliqua gerere suscipiunt seu administrare inventarium seu reportorium de ipsis bonis et rebus conficere teneatur ne fraus videatur inesse vel eorum bona occultare. Idcirco ego Anthonius Masroig habitator parrochie Vallis de Muça in alqueria videlicet situata prope monasterium de Trinitat, filius Jacobi Masroig quondam senioris donatarius qui sum unacum Jacobo Masroig quondam, fratre meo, omnium bonorum dicti quondam Jacobi Masroig fratris mei volens predictam hereditatem dicti quondam patris nostri non est diu vita functi qui sibi usufructum retinnerat de vita sua non in consulte sed cum beneficio inventarii adhere et acceptare adeo ut tempore mee reddende rationis ultra vires hereditarias responderel non teneat nisi in quantum substantia eiusdem valeat et non ultra et ut etiam videatur que et qualia bona fuerunt inventa in hereditate dicti quondam patris noster comina ad huc michi et dicto pupillo heredi predicto et etiam ut beneficia inventarium conficientibus a jure indulta michi dicto curatori in integrum reserventur venerabili sante cru+cis signo precedente iuxta approbatam consuetudinem huius patrie Majoricarum facio presens inventarium seu reportorium de omnibus bonis et rebus predictae hereditatis dicti quondam patris nostri mobilibus et immobilibus michi et dicto heredi ut dictum est adhuc comunibus que ad stitum et manus meas pervenerunt in hunc qui sequitur modum.

E primerament atrobí en la dita heretat una alqueria ensemps ab los casals e terres e garrigas en aquella contíguas, vinya e ortals a hon lo dit difunt habitave ensemps ab mi dit Anthoni, infants e familia mia, situada en la parròquia de Vall de Muça prop lo monestir de Trinitat, tinguda sots alou del senyor abat de la Reyal ab los censals que aquella fa, confrontada e termenada segons en cartes² se conté. Dins la qual alqueria atrobí los béns mobles següents:

E primo atrobí en la entrada de la dita alqueria una taula larga de poll veyea e antiga ab sos petges ab dos banchs larchs ben usats e una cadira antiga e veyea.

Item hun lavemà de terra ab una cadena antich.

Item hun ymatge de nostra dona molt antich ab hun frontal listat dolent ab una lanta de vidra ab son gorniment.

Item hun plat gran de terra penjat a la³ paret de obra de Màlichà.

Item hun plat d'estany mitgenser penjat a la paret e hun bací de llautó poquet.

Item duas gerras de terra per tenir aygo e una sanayeta de portar peix.

Item quatre còvens de cullir olives entre bons e dolents.

1 Teneat, ratllat.

2 Segons en cartes, repetit.

3 Peret, ratllat.

Item en hun armari de la dita entrada tres ampollas de vidra mitgenses e quatre brocalls, tres ab peus e hun pla, quatre gots e una tassa e hun saler tot de vidra e hun satriy de vidra. Item hun pitxer d'estany e hun cadufó de aram ab broch.

Item una cuyera de argent ja usada.

Item una pala de forn ab alguns brujons.

Item atrobí en la dita entrade tres⁴ axades ja usades e una axada grossa ab brocha.

Item dos càvechs ja usats, dos gatzolls.

Item dos martells de paredar hun gros e hun poquet e unes tanalles de ferrer e hun martellet de ferrar.

Item una axa⁵ ben usada.

Item dues destrals una poqueta altra gran.

Item pos en inventari tres aradres dues de bous e una de bístias les quals yo dit Anthoni he fetes com les vellas sien disminuydes de la dita heretat e trencadas. És stat conegut són de la heretat.

Item dos jous per semblant que yo he fetes. És stat vist esser de la heretat.

Item hun dentalot⁶ tot trencat qui no val res.

Item dues axapetas de entrecavar.

Item tres reyas ja usades en què n-i ha una molt dolenta e dues aguyades dolentes ab sos restrells.

Item una podadora molt dolenta sens restrell e hun xorrach molt dolent.

Item una altra podadora gran vey e antiga molt dolenta.

Item hun banch larch vey adolador de uyastre.

Item dues trasegues e hun axenguer novenchas que yo dit Anthoni he fetes. És stat vist són de comú.

Item una scaleta de portar cayrats.

Item una scala molt vey e ab alguns scalons.

Item una altra scaleta vey e ab sis scalons.

Item una gerra oliera⁷ poqueta morischa fesa.

Item una gerrota foradada grossa per tenir aygo.

Item tres carebassetas per tenir vi.

Item una gaveta gran xapada per lo mig.

Item una perxa larga ab hun scasso per cassar perdius dolenta.

Item una taula de ciprés de que m fem post de pestar.

Item una altra post ample curta e podrida de pochavalor.

Item hun bast de bístia mular vey molt dolent ab dues sàries molt dolentas e duas cordas de garrotar e dues cadenas de bístia sotils.

Item dos paners veys de cullir olives.

Item hun morter de pedra mitgenser.

Item hun perell de tisoires de tondre vellas.

Item dues armellas de aradra ab hun pedrer de tirar pedra de fust vell.

Item una fitora de pascar morenes ab hun sachot de lana molt dolent e podrit.

⁴ Anyades, ratllat.

⁵ La síl·laba da d'axada, ratllat.

⁶ Tot, ratllat.

⁷ Altra, ratllat.

Item tres faus molt usades.

Item tres scarpres, una barrina poqueta e una aguya spardanyera ab hun mànech de fust.

Item hun ganxo de ferro per trencar lenya ab son mànech.

Item una alfàbia de tenor de sinch odres o aquen per tenir murques al sol.

En lo celler après.

Item atrobí en lo celler après lo pati les cozes següents:

Primo hun cup ab tres congregens de tenor de LX somades o aquen ab son follador e axeta.

Item una bota ab quatre congregens de olivera buyda de tenor de [en blanc] somades.

Item una altra botha encercolada ab cadira molt antiga de tenor de C quarters buyda.

Item una bota desfonada molt podrida e dolenta.

Item hun carratell de tenor de XXV quarters molt vey ab ayguades.

Item hun quartí de sis quarters vey.

Item hun librell de pestar blanch gran mitgenser.

Item dues portadores esgavellades e dolentas.

Item dues celles de bístia molt sotils e ben usades ab hun fre e hun speró tot usat.

Item una romana de ferro mitgenseira ab son piló.

Item hun picarolet sens batay ab son collar.

Item una alfabieta sens sol ben dolenta per fer bugada.

Item tres forques de ventar que diu lo dit Anthoni ell ha fetes matex. És stat vist són de comú.

Item una pala de molra olives molt dolenta e de poch valor.

Item hun arer ab ses aredores de canya ja usat.

Item una cadena de ferro de catius ab son collar de ferro.

Item una alfabieta de tenor de XXV quarters ab olives verdes.

Item una storota molt antiga pintada de spart morischa.

Item una alfàbia per tenir vi de tenor de L quarters o aquen mitge de vi de remost e altres vins. Diu lo dit Anthoni que lo vi és del delma que ell ha comprat del abat. És stat vist lo vi esser del dit Anthoni.

Item hun spiador per spiar stam, una gerreta⁸ per trascolar vi, una riscla de torn ab sa aguya de ferro molt dolenta e de poch valor.

Item dos carretells vinblanquers de tenor la hun de XV quarters l'altre de XXV o aquen la hun plen l'altre mig de vinblanch lo qual vinblanch diu lo dit Anthoni ell ha comprat del delma del abat com no sie de cuyta. És stat vist és del dit Anthoni.

Item una taya per pujar verema al cub.

Item una alfàbia per tenir vi de tenor de L quarters buyda.

Item dues alfabetas de tenor de XXV quarters cascuna o aquen buydes.

En la casa de las olivadores après.

Item atrobí en una casa après dita de las olivadores les cozes següents:

Primo una taulota molt vey redona sclafadota.

Item hun litot de posts per dites dones molt dolent.

Item XII simals de pell molt sotils⁹ qui no han servit.

Item hun litet de repòs encaxat desgornit molt sotil e de poch valor.

⁸ Gerre, ratllat.

⁹ E de poch valor, ratllat.

En una caseta après o rebost.

Item atrobí en una caseta o rebost après so qui-s segueix:

Primo una panera gran ab quatre peus per tenir pa antiga e molt vey a de dues cases ab unes debanadors veyas de canya.

Item hun puat vey e una olla per fer fogasses poqueta de terra.

Item una librella de terra mitgensera envernissade.

En la cambra après dels fadrins.

Item atrobí en una cambreta après dels fadrins so qui-s segueix:

Primo una alfàbia oliera axepada qui no és per tenir oli com totes les altres cosas fossen de mi dit Anthoni Masroig e dels fadrins qui hi dormen. És stat vist e conegut no haver-hi altre de comú.

En una cambreta dalt menys d'escala après.

Item atrobí en una cambreta dalt menys d'escala assò qui-segueix:

Primo una mitge quartera de fust feta a quatre cayres e hun almut e hun gabell (sic) vell e una barcella molt dolenta.

En la cambra après baixa a hon jeya lo prom e morí.

Item atrobí en la cambra après baixa a hon lo dit defunt jeya e finí sos dies açò qui-s segueix:

Primo hun litot encaxat molt vell de pi e corcquat blanch ab sa màrrega ab palla molt sotil ab hun trevesser de sach ple de palla de roba de li. No n-i havem trobade per quant jeya ab roba propera del dit Anthoni com no tenia nigun qui li fe-las.

Item devant lo dit lit hun artibanch molt vey de una caixa buyda.

Item atrobí una caixa après de alber vella ab algun poch de legum.

Item hun artibanch molt larch e corquat de una caixa ab una tassa de vidra ample e hun paner de canyes vell menys de ansa.

Item una castanya de verduchs de vidra trencada.

Item dues bototes desfonades e menys de sércols podrides e de molt poca valor per tenir civada.

Item una berenguera sbrecade molt dolenta.

Item hun cadafet per tenir oli ab una lanta de vidra en hun armari ab una ampollota de vidra per tenir oli/ rosat menys de (...) coll.

Item unes manillas de ferro de catius.

Item hun banch de olivera curtet.

Item hun barral de vidra de tenor de III quarters ab serpayera de verduchs que comprà lo dit mon pare del encant del dit mon frare lo qual nom ha encara pagat. És stat conegut sie del dit Anthoni perquè no era pagat.

En la cuyna e pressora.

Item atrobí en la cuyna e pressora après la entrade assò qui-s segueix:

Primo atrobí una post prop la lar ample per seure e hun banch ab petges al hun cap.

Item dues storas fetas de carxull qui stan a la paret.

Item huns ferros grans ja usats per cuynar.

Item huns altres ferros petits molt dolents ab dos peus.

Item duas olles de coure la una de tenor de dos quarters de moltó l'altre de hun quarter de moltó o aquen fessa.

Item dues altres ollas de coure de tenor la una ab altre de VIII en VIII scudelles.

Item hun morter de coure ab sa mà poquet.

Item una caldera gran de fer bugada de tenor de set en vuyt quarteres ab sa ansa.

Item una altra caldera poqueta ab sa ansa ja usada.

Item hun caderonet (sic) foredat sens ansas e una casola poqueta de aram.

Item una pella ab sa giredora ab la part del mànech trencat.

Item quatre lumaners entre bons e sotils.

Item en hun scudeller entorn de una dotzena de scudellas entro bonas e dolentas.

Item quatre plats de terra ja ben usats comuns e una librelleta de terra.

Item hun morter de terra ab sa mà.

Item una olleta de terra e una cadufa de terra per traure vi.

Item pos en inventari una pastera ab sos petges la qual yo he feta fer de mon temps com la vella qui hi era sie destroyda. Ffonch conegut que no és de la heretat.

Item hun altra morteret de terra ab sa mà.

Item¹⁰ huns lavadors de ferro e hun forroy de ferro e hun sadàs ab hun sernador.

Item hun cossi plantat trencat, una carebassa per tenir sal.

Item una sanalla de palma per tenir farina de tenor de una barcella ja usada.

Item hun torn de canya e dues cuyeres de fust per cuynar.

Item una cullera de argent la qual se havie aturada lo dit mon pare.

Item una tasse plana de argent antiga la qual se havie aturada lo dit defunt en son testament e la qual m'a donada a mi dit Anthoni per mitjà del sényer en Pastor son cosin germà. Fonch conetgut fos del dit Anthoni per quant ja jurat que son pare le-y havie dada per certs diners havie pagats per aquell.

Item atrobí en la pressora après la cuyna una caldera de fer oli plantade de tenor de XXV quartans o aquen.

Item una portadora ben sotil per fer oli e una pela de sportins tots sclatats e molt veys.

Item¹¹ la viga ab tots sos arreus e truy e rotlo.

Item hun sach de cànycem ben usat.

Item hun coxí molt dolent per molra e unas clucalas e hun¹² collar.

Item duas sarriotas molt dolentes e hun covenot per dar paya.

Item en una payssa après lo truy algun poch de paya de forment.

En la botiga après la pressora.

Item atrobí en la botiga après la pressora les cozes següents:

Primo sinch alfàbies grans olieres les quatre de tenor de cent encorta o aquen en què hi ha una fesa e l'altre de tenor de CXXV quartans o aquen en la una de las quals ha circha de una mesura de oli.

Item tres alfàbies de tenor de sinch en sis odres cascuna buydas.

Item deu alfàbies de tenor so és les VIII de VI en VII en odra cascuna e la una de XXV quartans o aquen en les quals havie circha de CLXXX quartans de oli entre totas del qual

10 Una, ratllat.

11 Vi, ratllat.

12 E hun covenot ple dar paya, ratllat.

oli na haver en Pere Ripoll LXXX quartans de oli que acomena en casa en vida de mon pare segons sab lo sényer en Jacme Gayart més ni la una somada de oli que vení a mn gendre en Johan Soler que presta per pagar les donas del cullir de aquest any. És stat vist que no ha a dar compte sinó de LXXXVI quartans com hage jurat que la resta era dels demunt dits. Item pos en inventari LXVIII quartans de oli he trets de la botiga e venut en Ciutat après mort del defunt so és de mon pare.

Item hun barrill ab hun poch de sardina.

Item pos en inventari la roba que tenia lo dit mon pare axí per son empriu com de vestir. Primo una flassada de lana cardada complida ja ben usada de Barcelona.

Item una vànova de obre comuna ja ben usada.

Item tovalles taulars largues ab listas blaves ja usades.

Item atrobí una¹³ capota negra molt sotil e dolenta e pel rases e veyá.

Item una altra capa de drap negra covinent quasi mitge capa.

Item hun barret doble de drap negra ben dolent lo qual no havie encare pagat a la heretat de hon lo havie comprat. És stat conegut non ha a dar rahó.

Item hun altre barret molt pus dolent negra e tot foredat de poca valor.

Item unas calsas de blanquet molt dolentes e apedassades.

Item unas sabates de moltó grossas ab hun parell de pahuchs de drap blanch tot ben usat e una camisa de bri e stopa oldana e huns panyos usats com l'altre camisa e panyos se'n hage aportat lo defunt.

Item una corretge de cuyro ab hun ganivet dolent spuntat.

Item hun gonell de drap negra ja ben usat faldat.

Item hun altre gipó gonell ab trinxá de drap negra de pochá valor.

Item hun gonell de drap burell ja ben usat feldat.¹⁴

Item pos en inventari les cartes en pregamí devall scrites que atrobí en la dita heretat.

Primo lo testament de'n Jaume Masroig pare del dit hereu fet en poder del discret en Berthomeu dez Puig, notari.

Item una carta de concambi feta entre lo dit quondam mon pare e en Johan Ferrer de una vinya ab la que tenia de la alqueria que nos possehim.

Item una altra carta de concambi feta entre en Pere Ferran menor e en Pere Rubert de una alqueria del dit Ferrà ab vinyas e hun tros de armàs del dit Pere Rubert.

Item una carta de venda de una alqueria situada a Dayà feta per en Pere Rubert e sa muller Vicensa an en Ffrancesch Morey per CLXX lliures.

Item altra carta de venda de una alqueria situada en Dayà ffeta pen Ffrancesch Morey an en Jacme Masroig d ela dita vall per CLXXX lliures.

Item lo spoli de la dona Anthonina muller mia ab mi dit Anthoni.

Item la donació feta per lo dit defunt nostro pare al dit quondam Jacme Masroig nostro frare de la meytat dels béns.

Item l'altra donació feta per lo dit mon pare de la altra meytat a mi dit Anthoni en contemplació del meu matrimoni.

Item quatre altres cartes en pregamí molt antigues.

¹³ Capa, ratllat.

¹⁴ Item, ratllat.

Die martis XXVI mensis aprilis anno predicto MCCCCLXXX primo.

Los die et any demunt dits los honrats en Bernat Claret de la parròquia de Vall de Muça avi maternal d'en Johan Masroig fill e hereu d'en Jaume¹⁵ Masroig menor de dies quondam per lo qual promet de¹⁶ haberi sots obligació de sos béns propis e del dit hereu de una part e n'Anthoni Masroig oncle paternal e curador testamentari de aquell dit Johan Masroig de la part altre, constituïts personalment ensemps ab los devall scrits en la alcharia de la dita heretat e del dit Anthoni Masroig per dar compliment e acabament al inventari demunt dit dels béns comuns de la dita heretat comensat per lo dit curador de grat en los dits noms per concòrdia entre ells feta de consentiment e voluntat dels honrats en Jordi Claret oncle maternal del dit pubil e d'en Johan Rotlan¹⁷ sogre del dit Anthoni Masroig hoc e d'en Jaume Pastor de Luchmajor de parentela e consanguinitat de las dites parts e ab decret del honorable en Ramon Rotlan, loctinent del batle del reverent abat de la Reyal de la dita vall de Dayà, donaren e atribuiren poder e facultat en los dits noms als demunt dits honrats en Jordi Claret e Johan Rotlan que ells abdosos puxen divisir tots aquells restants béns mobles de la heretat del prom en Jacme Masroig quondam pare lur los quals lo dit Anthoni havie cessats e recussats/ posar e metre en lo demunt dit inventari per ell principiat com pretengués aquells esser seus propis e no de la comunitat e lo dit hereu no haver-hi dret algú e açò mitgensant jurament evangelical per aquells prestador en poder del dit honrat batle de haver-se bé e diligentment iuxta lurs constièntias en fer la dita divisió per so que aquells divisits lo dit¹⁸ Anthoni puxe metre aquells en lo dit inventari permatent haver per ferm e agreuable tot so e quant per aquells serà fet e no contravenir-hi sots obligació so és lo dit en Bernat Claret de sos béns propis e del dit hereu e lo dit curador de sos béns propis. E per açò se imposaren pena de C liures aplicadores la meytat al fisch del senyor rey e l'altre meytat a la part obtemperant e obedient les dites cozes dels béns dels contrafahents havedores etc. largament renunciant e foren testimonis de les dites coses en Miquel Ripoll del rachó de Dayà e en Jacme Gayard e Barthomeu Rotlan de Luchalcari pus jove, habitants del dit loch.

E quasi aquí en continent los demunt dits divisidors prestaren lo demunt dit jurament evangelical en poder del dit honorable batle que se hauran bé e diligentment en fer la dita divisió segons demunt és dit iuxta lurs conscièntias.

E per semblant la dita hora matexa lo dit Anthoni Masroig curador demunt dit e la dona Anthònia sa muller prestaren semblant jurament evangelical en poder del dit honorable batle sots virtut del qual promateren que denunciaran en poder dels dits divisidors tots los béns e robes que ells tindran ne sebran qui sien de la dita heretat e per semblant si-s són pagats de diners lurs propis o de la dita heretat.

E quasi poch après los dits pròmens partidors continuant en fer la dita divisió dels béns a ells manifestats e denunciats per los dits marit e muller mitgensant lo dit jurament per aquells prestat divisiren e adjudicaren esser de la dita heretat del dit en Jacme Masroig quondam pus vell, los béns mobles e bestiar devall scrits e aquells esser mesos e posats

15 Claret, ratllat.

16 Rahó, ratllat.

17 Rotlan, ratllat.

18 An, ratllat.

en lo demunt dit inventari per aquell dit curador comensat tots los quals béns divisits de continent lo dit curador afegí e mes en lo dit inventari se segons se segueix:

E primo atrobí més avant yo dit curador en la dita heretat dos plats de stany hun poquet e hun altre mitgenser.

Item dos còvens de cullir olives ja usats.

Item un saler de vidra.

Item una axada mitgensera.

Item unas tanyelas molt dolentas qui no valen res.

Item una destral molt dolent (?) e strebacade grossa menys de mànech.

Item dos paners de bonetas ja usats.

Item una conqeta tota sclafada e foredada per fer segó de molt pocha valor tota forats.

Item unas tisoires de tondre veyas de pocha valor ultra les que són ja demunt.

Item hun berral de vidra sens serpayera de tenor de hun quarter e mig o aquen.

Item duas salseras de terra verdas per tenir arrop.

Item una alfabieta de tenor de XVI fins en XVII quarters en la caseta o rebostet.

Item hun altre barral de vidra de tenor de hun quarter o aquen.

Item hun \peu/ de debanedores ab sa verga de ferro.

Item VIII quarteres de xexa devall lo lit de la mia cambra a hon jo jech.

Item atrobí en una cambre o sotol per tenir blat menys de scala entorn XII quarteres de xexa poch més o menys.

Item atrobí en una cambra après prop la cuyna les cozes següents:

Primo hun artibanquet vey de una caixa de pocha valor.

Item hun sadàs de serras vey.

Item hun paneret vey ab diversos trossos de ferramenta vey de pocha valor ab dos corns per¹⁹ cornar grans.

Item XVI torchabocas qui-s són fets de hun plech de tovallons qui s'és desfet qui era de la dita heretat.

Item unas stovalles listades veyas pisaneschas ab hun pedàs.

Item hun alembí ab sa cuberta.

Item atrobí més avant en la cuyna una caldera de tenor de tres quarters o aquen ab la ansa desfeta ja ben \usada e apedessada/.

Item atrobí més avant en la pressora una cassa de aram ben dolenta e sotil apedessada.

Item una coltellmenta beya de pocha valor que aportave lo prom.

Item una pell de cabra per cobrir odres dolenta.

Item dos cobribanchots tots scaxats e foredats de molt pocha valor com fossen tots sbrecats.

Item més atrobí en la botiga dos odres veys ben usats e hun cadaf de aram molt dolent.

Item atrobí hun axugamà de mitge cana listat ja ben usat e antich.

Lo bestiar.

Item atrobí en la dita²⁰ heretat lo bestiar següent:

Primo hun bou fumat de edat de XII fins en XIII anys.

Item hun altre bou fumat e stornat de edat de nou en X anys o aquen.

¹⁹ Conrar, ratllat.

²⁰ Botiga dos odres, ratllat.

Item hun altre bou per semblant fumat de edat de sinch fins en sis anys.

Item una vaca de pèl ros de edat de X en XII anys.

Item una altra vaca²¹ vaca de pèl lor ab hun vadell d ehun any de pèl vermell.

Item hun brau de pèl²² lor de edat de tres anys.

Item ventorn/ XII picarols entre bons e dolents entre los que aporten lo bestiar e los qui van per casa.

Item pos en inventari totes aquelles VII lliures o VIII o so que rebrà vera serà que deu l'honrat en Jaume de Canals a la heretat segons tenor de hun albarà scrit de sa mà les quals devia en hun sclau qui morí de dita heretat.

Hec et non alia bona inveni in dicta hereditate predicti quondam patris nostri protestar tamen et promito quod cum plura alia bona invenero in dicta hereditate vel ad scitu et manus meas pervenerunt illa incontinenti in hoc publico instrumento vel in alio redigi et scribi faciam omnibus dolo et fraude cessantibus et expulsis. Actum est hoc inventarium in predicta alqueria dicti quondam Jacobi Masroig die veneris decima octava mensis marcii anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo primo. Sig+num meum Anthonii Masroig curatoris predicti qui hec predictis omnibus laudo et firmo.

Testes huius rei sunt Jacobus Gayard habitator alquerie de Trinitat et Bartholomeus Rotlan de Luchalchari eius vicinus habitatores prope monasterium de Trinitat qui ad confectionem predicti inventarii fuerunt presentes convocati et appellati.

En après a XXVI de juny any sobrevingud MCCCCLXXXVI comparech devant mi demunt dit notari lo demunt dit honrat n'Anthoni Masroig, curador demunt dit, e ha request per mi dit notari esser continuat al peu del dit inventari com ell denuncia que ha trobades més avant en la dita heretat nou liures censals que fa cascun any a la dita heretat del dit quondam en Jacme Masroig lur pare en Gabriel Soler de la parròquia de Sóller en la festa de sant Bres per hun sclau comprà del dit son pare apellat Barthomeu de nació de moros.

21 Una altra, repetit.

22 Vermell, ratllat

RELACIÓ CRONOLÒGICA DELS MOSTASSAFS DE LA CIUTAT DE MALLORCA (1455-1718)

Miguel Gabriel Garí Pallicer

Universitat de les Illes Balears

Resum: En aquest article es dona una nòmina completa dels donzells i ciutadans que ocuparen el càrrec de mostassaf entre l'any 1455 i 1718, any en què l'ofici es transformà arran de la creació del nou Ajuntament borbònic.

Paraules clau: Palma, Mostassaf, Època Moderna, poder local.

Abstract: This article provides a complete list of the people who held the magistracy of the *mostassaf* in Palma between 1455 and 1718 when the function was transformed due to the creation of the Borbonic city council.

Key words: Palma, Mostassaf, Early Modern Age, local power.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 31 d'octubre de 2015.

Becari de Formació de Personal Investigador concedida per la Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats de les Illes Balears amb Fons Europeus.

Abreviatures per ordre d'aparició: Dip = Diputació, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, EO = Extracció d'Oficis, RP = Reial Patrimoni, SS = Sac i Sort.

Introducció

Un dels problemes per la investigació de l'època medieval i moderna balear és la manca de materials de suport i de publicació de fonts. Un exemple d'això és la pràctica absència de relacions nominals ordenades cronològicament amb els ocupants de càrrecs de l'administració durant els segles medievals i moderns.¹ Encara que siguin un tipus de texts considerats de caire menor, poden ésser d'utilitat per estudis històrics d'orientació diversa.

El present document té com a objectiu donar els noms dels donzells i ciutadans que ocuparen el càrrec de mostassaf de la Ciutat de Mallorca entre la segona meitat del segle XV, concretament a partir de l'any 1455, i el 1718.

L'ofici de mostassaf era una institució clau en el desenvolupament de la vida municipal. Les prerrogatives legals que teòricament corresponien al càrrec i d'altres aspectes que ordenaven el seu exercici ens són coneguts gràcies als anomenats *Llibres del Mostassaf*.² A pesar de la seva importància dins la ciutat medieval i moderna i de l'edició dels llibres d'ordenances, el grau de coneixement que tenim sobre aquesta institució és, a hores d'ara, baix. Les seves funcions, relacionades especialment amb el control de pesos i mesures, amb la venda de productes a les places i la neteja dels espais públics al conjunt de la corona d'Aragó, el converteixen en un ofici difícil de dur a terme. Entre altres problemàtiques podem citar la responsabilitat de representar quotidianament a l'administració davant tots els habitants de la ciutat, els conflictes jurisdiccionals en els quals es veia immers, l'actuació com intermediari entre els interessos de venedors i consumidors, la falta de personal subaltern a la seva disposició o la dependència envers les multes imposades per obtenir una remuneració a la seva tasca. Aquests aspectes ajuden a entendre el perfil dels candidats i elects. Així, l'ofici de mostassaf a la ciutat de València, des d'on es va estendre el càrrec, i a Palma era exercit per membres dels estaments privilegiats, generosos i ciutadans al cas valencià, donzells i ciutadans al palmèsà, mentre que a Barcelona el càrrec estava també obert a altres condicions com mercaders i doctors en lleis.³

¹ Hem de citar l'excepció dels procuradors reials, el llistat dels quals apareix a CONRADO DE VILLALONGA, J.F.: *La procuración real en el Reino de Mallorca*, Palma, 1991. També disposem d'una relació cronològica dels membres de la Reial Audiència a PLANAS ROSSELLÓ, A.: *La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias (1571-1715)*, Barcelona, 2010, p. 303-306. Dins el *Cronicón Mayoricense*, Álvaro Campaner Fuertes va incloure els llistats dels jurats entre el segle XIV al XVIII. Les nòmimes de síndics clavaris de la Part Forana estan recollides a: BONET FERRER, M.: "Síndicos Clavarios forenses en Mallorca", *BSAL*, 4, 1891-1892, p. 185, 221, 233 i 274, *BSAL*, 5, 1893-1894, p. 112, 206, 244, 264, 336, 356 i 376 i, finalment, *BSAL*, 6, 1895-1896, p. 16, 32, 47, 61, 81 i 98. A més, algunes històries locals inclouen llistats dels batles i mostassafs de cada vila. L'autor Ramon Rosselló Vaquer va editar quatre separates amb llistats de batles i mostassafs, confeccionats a partir dels llibres d'Extraccions d'Oficis, de Rebudes i de Comptes del Reial Patrimoni dipositats a l'ARM, de quatre viles mallorquines, concretament Santanyí, Manacor, Felanitx i Campos entre inicis del segle XIV i l'any 1606: ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Batles i Mostassafs de Santanyí*, 1972; ROSSELLÓ VAQUER, R.: "Batles i Mostassafs de Manacor (XIV-XVI)", *Perlas y Cuevas*, 273-274, 1972; ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Batles i Mostassafs de Felanitx (XIV-XVI)*, Felanitx, 1972 i ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Batles i Mostassaf de Campos*, Mallorca, 1974.

² Per una relació exhaustiva vegis CHALMETA GENDRÓN, P.: "El almotacén a través de los Llibre del Mustaçaf", *Aragón en la Edad Media*, 20, 2008, p. 203-223. Sobre el cas de Palma ens remetem a l'obra clàssica: PONS PASTOR, A.: *El llibre del Mostassaf de Mallorca*, Madrid, 1949.

³ SEVILLANO COLOM, F.: "De la institució de Mustaçaf de Barcelona, de Mallorca y de Valencia", *Anuario del Derecho Español*, 22, 1953, p. 531 i 532 i BAJET ROYO, M.: *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI*. Edició del *Llibre de les Ordinacions*, Barcelona, 1994, p. 60-62 i apèndixs.

El sistema d'elecció va ser modificat a partir amb la Sentència de Tívoli de l'any 1447. A partir d'aquell moment el mostassaf passà a ser elegit, com altres càrrecs, amb el sistema de sac i sort.⁴ Així doncs, el dia de Quinquagèsima es triava qui exerciria l'ofici alternant entre els estaments de militars i ciutadans. El mateix dia juraven el seu càrrec davant el lloctinent o virrei. Per tant, per dur a terme la confecció d'aquesta nòmina dels mostassafs de la Ciutat de Mallorca durant aquest període s'han consultat els volums de la sèrie Extraccions d'Oficis, complementada amb els de la sèrie Sac i Sort, ambdues conservades a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Aquests documents marquen la data d'inici del text, doncs no se conserven els llibres dels anys 1447 al 1454.⁵ Aquests també proporcionen altres informacions relacionades amb els insaculats.⁶

Entre els que foren triats s'indiquen els útils o deutors a la Universitat, en aquest cas, mitjançant dispensa o ordre del virrei per a què pagués, el candidat podia concórrer i ésser nomenat igualment. La informació de l'exercici del càrrec en aquesta font és molt minsa i se redueix a dos tipus de notícies. Per una banda, podem conèixer casos en que la persona va morir ocupant el càrrec i, per altra, l'elecció d'un mostassaf extraordinari en cas de necessitat. D'aquesta darrera casuística, tenim constància de tres exemples, el primer de 1595 quan es van triar dos mostassafs per ajudar en les tasques extraordinàries de repartir pa, el segon de 1596, quan va ser triat un altre mostassaf pel mateix motiu i, el tercer, l'any 1652 en relació amb el brot de pesta.

Aquest esquema es va mantenir fins el final de la Guerra de Successió i la implantació de les disposicions del Decret de Nova Planta de la Reial Audiència de Mallorca. Encara que no s'ordenés directament la supressió del càrrec, aquest es va veure afectat. En 1716 i 1717, al document corresponent de la sèrie sac i sort no apareix l'elecció de mostassaf però s'han conservat els llibres de bans i multes que es varen imposar en nom de l'ofici. Mitjançant aquesta font sabem que el donzell Pere Pax i Nét exercí el càrrec entre 1715, darrer any en què fou elegida aquesta magistratura mitjançant el sistema de sac i sort, i el 1718, moment en què les seves atribucions passaren al Regidor de mes del nou ajuntament borbònic.⁷

Incloem com exemple el jurament del mostassaf de 1633, la fórmula es manté gairebé inalterada durant tot el segle XVII:⁸

Per vostre poder i saber vos haureu bé i lealment en lo regiment i exercici de vostre ofici a honor i servey de Nostre Senyor Déu i del Rey Senyor Nostre, benefici i utilitat de la cosa

4 Sobre la significació d'aquest sistema ens remetem a TORRAS RIBÉ, J.M.: "El procedimiento insaculatorio en los municipios de los reinos de la Corona de Aragón. Entre la renovación institucional y el sometimiento a la Monarquía (1427-1714)", *Jerónimo Zurita: su época y su escuela*, Zaragoza, 1986, p. 341-352 i PASSOLA TEJEDOR, A.: "Las tensiones en torno al control electoral urbano en la Corona de Aragón (siglos XVI-XVII)", en FORTEA PÉREZ, J.I.; GELABERT GONZÁLEZ, J.E. (coord.): *Ciudades en conflicto (siglos XVI-XVIII)*, Valladolid, 2008, p. 13-36. Pel cas mallorquí: JUAN VIDAL, J.: "Injerencias del poder real en el poder territorial y municipal en Mallorca durante la época de Fernando el Católico", *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Zaragoza, 1994, p. 237-254.

5 Per completar la nòmina amb els mostassafs de dates anteriors a aquest 1455 es podrien fer servir documents del Reial Patrimoni.

6 Un dels pocs articles que ha tractat aquesta documentació en profunditat és: CABELLO PÉREZ, F.: "La participación de los diferentes estamentos en el régimen de Sac e Sort en la segunda mitad del siglo XV (1468-1478)", *BSAL*, 48, 1992, p. 67-74.

7 ÁLVAREZ NOVOA, C.: *La justicia en el antiguo reino de Mallorca*, Palma, 1971, p. 72.

8 ARM, EO 37, f. 11v-12r.

pública de la present universitat. Tindreu i tenir fareu pesos, mesures iustes de les coses vendables, servareu e servir fareu los capitols del dit vostro ofici e tindreu taula i pagareu cosa jutjada, e, un mes après que sareu fora del dit ofici, dareu e retreu bo, just, leal i vertader compte dels emoluments d'aquell en poder del noble Procurador Real e, en les composicions que excediran 100 sous, sens aquell i lo entreveniment de vostro escrivà, no fareu composició alguna e restituireu les relíquies i no allegareu corona en cas que delinquisseu en dit ofici sots pena de 200 lliures al fisc real. E si dins lo dit mes no havereu donat compte i restituïdes les relíquies vaquereu en qualsevol ofici així reals com universals tants anys quants mesos haureu tardat donar dits comptes e restituir les relíquies en la forma de la pragmàtica real del catòlic rei don Fernando publicada en lo present regne e generalment tindreu i servareu tenir e servir fareu totes les altres coses que a vostro ofici tenir i servir se pretengueren e per çó obligau les persones i béns ab les renunciacions acostumades i necessàries i donau per fermances J. Rossinyol, Joan Antoni Rossinyol sargento mayor i Joanot Mut.

En definitiva, es pretén aportar un document que pugui ser d'utilitat per a la realització d'altres treballs sobre la història mallorquina. La continuació d'aquest text amb els d'altres càrrecs reials i universals, com consellers, batles, veguers, clavaris, mestres de guaita o d'altres, podria permetre una anàlisi més acurada de l'exercici del poder i les relacions socials durant l'època del naixement de l'estat modern.

Nòmina de Mostassafs de la Ciutat de Mallorca (1455-1718)

Segle XV

- 1455-1456. Joan Torrella, donzell.⁹
 1456-1457. Jaume Rossinyol, ciutadà.
 1457-1458. Pere Albertí, militar.
 1458-1459. Felip Fuster, ciutadà.
 1459-1460. Pelai Unís, militar.
 1460-1461. Pere Borrassà, ciutadà.
 1461-1462. Galceran Quint, militar.
 1462-1463. Francesc Morell, ciutadà.
 1463-1464. Macià Safortesa, militar.
 1464-1465. Pere Espanyol, ciutadà.
 1465-1466. Gabriel de Loscos, militar.
 1466-1467. Cristòfol Colom, ciutadà.
 1467-1468. Pere de Sant Joan, militar.
 1468-1469.¹⁰ Mateu Nét, ciutadà.
 1469-1470. Antoni de Puigdorfila, militar.
 1470-1471. Joan de Sales, ciutadà.
 1471-1472. Hug de Sant Joan, militar.
 1472-1473. Francí Desbrull, ciutadà.
 1473-1474. Lluís Desledó, militar.
 1474-1475. Bernat Olesa, ciutadà.
 1475-1476. Mateu Sanglada, militar.
 1476-1477. Bernat Cotoner, ciutadà.
 1477-1478. Antoni de Puigdorfila, militar.¹¹
 1478-1479. Ramon de Moyà, ciutadà.
 1479-1480. Pere Descallar menor, militar.
 1480-1481. Antoni Colom, ciutadà.
 1481-1482. Pere de Sant Joan, militar.
 1482-1483. Joan Valero, ciutadà.
 1483-1484. Salvador Sureda, militar.
 1484-1485. Jordi Burguet, ciutadà.
 1485-1486. Macià Safortesa, militar.
 1486-1487. Lluís Umbert, ciutadà.¹²
 1487-1488. Joan de Galiana, militar.
 1488-1489. Arnau Burguet, ciutadà.

9 Els mostassafs elets entre 1454 i 1467 apareixen a ARM, EO 15, f. 19r, 37r, 51r, 67v, 80r, 98v, 110r, 127r, 143r, 160r, 175r, 186r i 201v.

10 A ARM, EO 16 es troben el mostassafs triats entre 1468 i 1476, concretament als f.: 8r, 29r, 37v, 48r, 64r, 80r, 91v, 106v, 119r i 130r.

11 L'elecció dels mostassafs que varen exercir entre 1477 i 1485 és a: ARM, EO 18, f. 8r, 24r, 38r, 51v, 70r, 112r, 149r, 186r, 222r i 213r.

12 Els mostassafs triats entre 1486 i 1490 apareixen a ARM, EO 20, f. 15r, 43r, 80r i 104r.

MIGUEL GABRIEL GARÍ PALLICER

- 1489-1490. Bernat Safortesa, militar.
1490-1491. Gabriel Gual, ciutadà. Morí i fou substituït per Joan Nicolau, ciutadà.¹³
1491-1492. Hug de Sant Joan, militar.¹⁴
1492-1493. Joan Nicolau, ciutadà.
1493-1494. Tomàs Desbach, militar.
1494-1495. Francí Desbrull, ciutadà.
1495-1496. Salvador Sureda, militar.¹⁵
1496-1497. Francesc de Caulelles, ciutadà.
1497-1498. Joanot de Pax, militar.
1498-1499. Francí Bartomeu, ciutadà.¹⁶
1499-1500. Nicolau de Quint, militar.

Segle XVI

- 1500-1501. Lluís de Soldevila, ciutadà.¹⁷
1501-1502. Tomàs Desbach, militar.¹⁸
1502-1503. Joan Rossinyol, ciutadà.
1503-1504. Jordi Santacília, militar.
1504-1505. Bonifaci de Pax, ciutadà.¹⁹
1505-1506. Pere Joan Santacília, donzell.²⁰ Va ser substituït per Pere Joan Albertí, donzell.
1506-1507. Lluís Umbert, ciutadà.
1507-1508. Pere Joan Albertí, militar.
1508-1509. Gaspar Bordils, ciutadà.
1509-1510. Pere Descallar, militar.
1510-1511. Domingo Nicolau, ciutadà.
1511-1512. Jordi Santacília, militar.²¹
1512-1513. Guillem Desmàs major, ciutadà.²²
1513-1514. Ramon Joan Safortesa, militar.
1514-1515. Mateu Bartomeu, ciutadà.
1515-1516. Bernardí de Puigdorfilà, militar.

13 ARM, EO 21, f. 5v.

14 L'elecció de mostassafs a partir de 1490 fins 1494 es troben a ARM, EO 21, f. 5v, 80r, 112v i 135v.

15 Els mostassafs elegits entre 1495 i 1499 es poden consultar a ARM, EO 23, f. 55r, 73r i 114r.

16 ARM, EO 23, f. 85v. Era deutor per haver estat fiança de Gabriel Martí. Va pagar i fou admès.

17 Els mostassaf de la primera dècada del segle XVI apareixen a ARM, EO 24, f. 60r, 87v, 115r, 140r, 172r, 197r, 228r, 262r, 285r, 295v, 308r i 333r.

18 ARM, EO 24, f. 88v. Era deutor i no volia pagar. Després va anar al consell Gaspar Bordils i va dir que volia pagar, ho va fer i fou admès.

19 ARM, EO 24, f. 173r. Era deutor.

20 SANCHO, P.: "Choque entre los bandos de la Almudaina y del Borne. 1505", *BSAL*, 8, 1899-1900, 114. El mostassaf va ser assassinat a casa del seu germà amb un cop de llança a l'ull esquerra. ARM, EO 24, f. 204v. Albertí va ser elegit el 16 de juliol de 1505.

21 ARM, RP 3906, s.f. Lluís Sanglada, militar, és qui presentà els comptes al Reial Patrimoni.

22 L'elecció de mostassafs entre 1511 i 1519 apareix a ARM, EO 26, f. 27r, 54r, 90r, 118r, 143v, 168v, 189r, 215v i 233v.

- 1516-1517. Joanot de Sales, ciutadà.
 1517-1518. Joan Moix, militar.
 1518-1519. Sebastià Armadans, ciutadà.
 1519-1520. Huguet de Sant Joan, militar.
 1520-1521. Bernat de Juny, ciutadà.²³
 1521-1522. Nicolau de Pax, militar.²⁴
 1522-1523. No hi hagué elecció a causa de les Germanies.
 1523-1524. Albertí Dameto, militar.
 1524-1525. Santmartí Despuig, ciutadà.
 1525-1526. Alfons Torrella, militar.
 1526-1527. Joanot de Soldevila, ciutadà.
 1527-1528. Pere de Sant Joan menor, militar.
 1528-1529. Jaume de Juny, ciutadà.²⁵
 1529-1530. Joan Miquel Ballester de Togores, militar.²⁶
 1530-1531. Nicolau Berga, ciutadà.²⁷
 1531-1532. Nicolau Dameto, militar.
 1532-1533. Joanot de Sales de Solanda, ciutadà.²⁸
 1533-1534. Pere Nicolau Descallar, militar.²⁹
 1534-1535. Miquel Angelats, ciutadà.³⁰
 1535-1536. Ramon Albertí, militar.
 1536-1537. Nicolau Espanyol, ciutadà.³¹
 1537-1538. Perot de Puigdorfilà, militar.³²
 1538-1539. Bartomeu Cors, ciutadà.³³
 1539-1540. Pere Ramon Safortesa, militar.

23 Els mostassafs dels anys 1520 a 1537 es troben a ARM, EO 29, f. 15r, 39r, 50r, 69r, 93r, 110r, 154r, 177v, 196v, 212r, 227v, 250r, 269v i 288r.

24 Va ser assassinat durant les Germanies. ARM, RP 3935.

25 ARM, SS 18, f. 6v. Apareix la nota: "*És debitor, fonch-li dit si pa(ga)ria e dix que si e pagà*".

26 ARM, SS 18, f. 34v. Era deutor i pagà.

27 ARM, EO 28, f. 154r. Era deutor. Pagà per ell mossèn Miquel Sureda Sanglada.

28 Els mostassafs de 1532 i 1533 apareixen a ARM, SS 19, f. 37v i 62v.

29 ARM, EO 28, f.211v. Era deutor i pagaren per ell, no indica qui va fer el pagament.

30 L'elecció de mostassafs de 1534 i 1535 apareix a ARM, SS 20, f. 10r i 34r.

31 ARM, SS 20, f. 53r. Era deutor a la Universitat però va ser admès després de pagar.

32 ARM, EO 28, f. 289r. La Universitat al·legava que no podia concórrer per esser un dels batles de la ciutat i encara no s'havia fet l'elecció dels nous batles. A més, no havia donat compte del seu sindicat a Barcelona, on va anar en ocasió de la presència de la cort en aquella ciutat. El virrei va intervenir i, després de pagar 60 lliures per les comptes de la seva sindicatura, va esser elegit com mostassaf.

33 Els mostassafs de 1538 a 1543 a 1549 apareixen a ARM, EO 30, f. 16v, 41r, 67v, 74r, 88r, 109r, 129r, 149r, 172r, 184r i 233r.

MIGUEL GABRIEL GARÍ PALLICER

- 1540-1541. Bernat de Juny, ciutadà. Va traspassar durant l'exercici del càrrec. Fou substituït per Guillem Valentí, ciutadà.³⁴
- 1541-1542. Pere Joan de Santacília, donzell.³⁵
- 1542-1543. Miquel Bartomeu, ciutadà.
- 1543-1544. Pere de Pax, militar.
- 1544-1545. Joanot de Soldevila, ciutadà. Va morir als quatre mesos d'exercir el càrrec. El va substituir Pere Espanyol, ciutadà.³⁶
- 1545-1546. Ramon de Vivot, militar.
- 1546-1547. Bernat Cotoner, ciutadà.
- 1547-1548. Nicolau Descallar, militar.
- 1548-1549. Joan Antoni Bartomeu, ciutadà.
- 1549-1550. Felip Pax Fuster, militar.
- 1550-1551. Pere Nét, ciutadà.
- 1551-1552. Perellós de Pax, militar.³⁷
- 1552-1553. Francesc Serralta, ciutadà.
- 1553-1554. Ferrando Malferit, militar.
- 1554-1555. Pere Nét, ciutadà.
- 1555-1556. Baptista Brondo, militar.
- 1556-1557. Agustí Serralta, ciutadà.
- 1557-1558. Arnau Albertí, militar.
- 1558-1559. Ramon Safortesa menor, ciutadà.
- 1559-1560. Pere Ramon Safortesa, militar.
- 1560-1561. Gabriel Axertell major, ciutadà.
- 1561-1562. Jaume de Puigdorfil, militar.
- 1562-1563. Mateu Espanyol, ciutadà.
- 1563-1564. Jordi Fortuny, militar.
- 1564-1565. Francesc Brull, ciutadà.
- 1565-1566. Perellós de Pax, militar.
- 1566-1567. Felip Valentí, ciutadà.
- 1567-1568. Joanot Anglada, militar.
- 1568-1569. Baltasar Rossinyol Sagranada, ciutadà.³⁸
- 1569-1570. Joanot Fuster, militar.³⁹
- 1570-1571. Francesc Serralta, ciutadà.
- 1571-1572. Jordi Fortuny, militar.
- 1572-1573. Francesc Serra, ciutadà.
- 1573-1574. Pere Sureda Sanglada, militar.

34 A ARM SS 22, f. 8v l'elegit va ser Bernat Juny el 20 de maig de 1540. Valentí era deutor però va pagar el deute i fou admès. La nominació de Guillem Valentí el 5 d'agost de 1540 és al mateix document foli 12.

35 Els mostassafs triats entre 1540 i 1543 es troben a ARM, SS 22, f. 8v, 35v i 53v.

36 Va ser elegit el 18 de setembre de 1544.

37 L'elecció dels mostassafs entre 1551 i 1567 apareix a ARM, EO 31, f. 16v, 51r, 73r, 95r, 118v, 130r, 143r, 167r, 191r, 210r, 233r, 250r, 273r, 288r, 308r, 327r, 346r i 367r.

38 ARM, EO 32, f. 29r. Era deutor però va concórrer per ordre virregnal i fou nomenat mostassaf.

39 A ARM, EO 32 apareixen els mostassafs triats entre 1568 i 1581. Folis: 29r, 37v, 69v, 88r, 115r, 122r, 131v, 149r, 190r, 200r, 232r, 261r, 290r, 298r i 311r.

1574-1575. Pere Espanyol, ciutadà.
 1575-1576. Joanot Anglada, militar.
 1576-1577. Oliver de Termens, ciutadà. Va morir exercint el càrrec.
 Entre març i juny de 1577 el va ocupar Baltasar Rossinyol Sagranada.
 1577-1578. Pere Antoni Safortesa, cavaller.
 1578-1579. Pere Espanyol, ciutadà.⁴⁰
 1579-1580. Domingo Bonapart, militar.⁴¹
 1580-1581. Basili Morell, ciutadà.
 1581-1582. Joanot de Puigdorfila, militar.⁴²
 1582-1583. Miquel Morell, ciutadà.
 1583-1584. Pere Onofre Anglada, militar.
 1584-1585. Gabriel Gual de Canet, ciutadà.
 1585-1586. Antoni Gual, militar.
 1586-1587. Antoni Gual de la Portella, ciutadà.
 1587-1588. Jeroni Berard, militar.
 1588-1589. Gaspar Serralta, ciutadà.
 1589-1590. Pere Lluís Berard, militar.
 1590-1591. Martí Rossinyol, ciutadà.
 1591-1592. Lleonard Safortesa, militar.⁴³
 1592-1593. Antoni Gual major, ciutadà.
 1593-1594. Jeroni Pau Puigdorfila, militar.
 1594-1595. Berenguer Vida, ciutadà. L'11 de maig de 1595 es remunerava la tasca de Guillem de Puigdorfila i de Joanot Sureda com mostassafs extraordinaris.⁴⁴
 1595-1596. Jeroni de Sales, militar.
 1596-1597. Jaume Morell, ciutadà. El mateix any Lleonard Safortesa fou elegit mostassaf extraordinari.⁴⁵
 1597-1598. Nicolau Quint i Valls, militar.⁴⁶ Per causa de la seva defunció, entre el 27 de juliol de 1597 i la Quinquagèsima de 1598 exercí Ferrando de la Cavalleria, militar.⁴⁷
 1598-1599. Miquel Morell, ciutadà. Va abandonar el regne el dia 9 de setembre. Els Jurats enviaren una terna de quatre noms al virrei que elegí a Jaume Morell de Pastorig.⁴⁸
 1599-1600. Jeroni Descallar, militar.

40 ARM, EO 32, f. 232v. Tenia deutes amb la Universitat però va pagar per poder exercir.

41 ARM, EO 32, f. 256r. Era deutor a la Universitat però el virrei va proveir que pagués i fou l'elegit.

42 Els mostassafs elegits entre 1582 i 1593 apareixen a ARM, EO 34, f. 29r, 49r, 68r, 83r, 117r, 200r, 138r, 155r, 217v i 235r.

43 ARM, EO 34, f. 199v. Era deutor a la Universitat.

44 ARM, EU 52, f. 358v.

45 ARM, Suplicacions 58, f. 246r.

46 Al document ARM, AH 5998, 13/10 apareix com Nicolau Quint dit *d'Ivisa*.

47 ARM, RP 2771, f. 204r.

48 ARM, EU 54, f. 349v.

Segle XVII

- 1600-1601. Nicolau Peretó, ciutadà.
1601-1602. Guillem Safortesa Tagamanent, militar.
1602-1603. Mateu Nét Valero, ciutadà.⁴⁹
1603-1604. Ramon Desclapés, militar.
1604-1605. Genís Font, ciutadà.
1605-1606. Joan de Puigdorfila menor, militar.
1606-1607. Onofre Font i Montornès, ciutadà.
1607-1608. Ramon Burgues Safortesa, militar.
1608-1609. Ramon Castell i Moyà, ciutadà.
1609-1610. Lleonard Safortesa, militar.
1610-1611. Mateu Nét Valero, ciutadà.
1611-1612. Jordi de Caulelles, militar.
1612-1613. Pere Cabrer, ciutadà.⁵⁰
1613-1614. Jeroni Doms, donzell.
1614 -1615. Gaspar Mir, ciutadà.⁵¹
1615-1616. Ferrando de la Cavalleria, militar.⁵²
1616-1617. Miquel Joan Espanyol, ciutadà.⁵³
1617-1618. Pere de la Cavalleria, militar.
1618-1619. Martí Rossinyol, ciutadà.
1619-1620. Jordi Sureda, militar.
1620-1621. Joan Moll, ciutadà.⁵⁴
1621-1622. Joan Torrella, militar.⁵⁵
1622-1623. Onofre Font i Montornès, ciutadà.
1623-1624. Nicolau Boix de Berard, donzell.
1624-1625. Mateu Nét Valero, ciutadà.
1625-1626. Nicolau Togores Montanyans, militar.⁵⁶
1626-1627. Mateu Nét menor, ciutadà.
1627-1628. Nicolau Boix Berard, militar.⁵⁷
1628-1629. Onofre Cotoner Sala, ciutadà.
1629-1630. Joan Antoni de Puigdorfila, militar.

49 Els mostassafs elegits entre 1602 i 1614 apareixen a ARM, EO 36, f. 16r, 45r, 71r, 97v, 122r, 150r, 169r, 190r, 196v, 214r, 222r, 256v, 265r, 282r i 301r.

50 Va ser elegit mostassaf però tenia deutes amb Jordi Sureda i la Universitat per valor de 3.000 lliures, per la qual cosa la Universitat s'oposà al nomenament. ARM, Suplicacions 61.

51 Va exercir el càrrec encara que es va triar en primer lloc a Jaume Morell Desbach. ARM, EO 36, f. 301r.

52 ARM, Suplicacions 61. Va ser elegit però els jurats al·legaren que com a fiador que havia estat del claviari de Guillem Descallar en 4.000 lliures no podia exercir. El virrei el va recolzar per exercir l'ofici. A ARM SS 47, f. 26 on apareix l'elecció de Cavalleria, no consta aquesta informació. El seu fill Pere de la Cavalleria va exercir com lloctinent en setembre de 1615.

53 L'elecció de mostassafs entre 1615 i 1616 apareix a ARM, SS 47, f. 26r i 53r.

54 A ARM, RP 2361, f. 161r, es cita a Salvador Armengol ciutadà com el mostassaf que va entregar el terç de les multes imposades que tocaven al reial patrimoni.

55 Els mostassafs entre 1621 i 1623 apareixen a ARM, EO 48, f. 18r, 51r, 62r i 88r.

56 L'elecció de mostassafs de 1625 i 1626 surten a ARM, SS 49, f. 41v i 68v.

57 Els mostassafs de 1627 a 1629 s'han extret de ARM, SS 50, f. 12r, 15r i 69v.

- 1630-1631. Tomàs de Bordils, ciutadà.
 1631-1632. Jordi Sureda, militar.
 1632-1633. Joanot Mut menor, ciutadà.
 1633-1634. Francesc de Villalonga menor, militar.⁵⁸
 1634-1635. Agustí Palou, ciutadà.
 1635-1636. Francesc de Villalonga, militar.
 1636-1637. Hugo Morell, ciutadà. Va morir i va ser substituït per Joan Antoni Dureta.⁵⁹
 1637-1638. Pere Ferrer, donzell.
 1638-1639. Arnau Burguet, ciutadà.
 1639-1640. Joan Torrella, donzell.
 1640-1641. Francesc Morell, ciutadà.
 1641-1642. Pere Joan Desclapés, donzell.
 1642-1643. Nicolau Rossinyol de Canet, ciutadà.
 1643-1644. Pelay de Berard, militar. Va morir i fou substituït per Jeroni Boix de Berard.⁶⁰
 1644-1645. Joan Antoni Dureta, ciutadà.
 1645-1646. Ignasi Torrella, donzell.
 1646-1647. Miquel Espanyol, ciutadà.
 1647-1648. Francesc Nét, donzell.
 1648-1649. Francesc Garriga, ciutadà.
 1649-1650. Jordi Descallar Dameto, donzell.
 1650-1651. Joan Garriga, ciutadà.
 1651-1652. Carles Desbach, donzell.
 1652-1653. Mateu Nét, ciutadà.⁶¹
 1653-1654. Jordi Descallar Dameto, donzell.
 1654-1655. Pere Angelats Moranta, ciutadà.⁶²
 1655-1656. Ramon Torrella, donzell.
 1656-1657. Francesc Vanrell, ciutadà.
 1657-1658. Francesc de Villalonga menor, militar.⁶³
 1658-1659. Miquel Espanyol, ciutadà.
 1659-1660. Jeroni Doms, militar.
 1660-1661. Joan Antoni Nadal, ciutadà.⁶⁴
 1661-1662. Jordi Cal·lar Dameto, militar.⁶⁵
 1662-1663. Francesc Vanrell, ciutadà.1663-1664. Miquel Joan Fuster, militar.⁶⁶

58 L'elecció dels mostassafs entre 1633 i 1655 s'inclouen a ARM, EO 37, f. 11v, 26v, 38r, 55r, 67r, 83r, 96v, 112v, 129v, 132v, 146v, 157r, 168v, 182v, 198r, 209r, 223r, 236r, 249r, 262r, 276r, 276r, 287r, 298r i 310r.

59 ARM, EO 37, f. 55r. Jurà el càrrec el 3 d'agost de 1636.

60 ARM, EO 37, f. 157r. Jurà el càrrec el 28 de març de 1644.

61 En el seu nom jurà Jaume Morell de Pastorig. Ell mateix i Pere Angelats Moranta juraren el càrrec de mostassafs elegits "per la bona direcció i administració de la Universitat i Regne" el 24 de maig de 1652. ARM, EO 37, f. 276r.

62 Els mostassafs de 1654 i 1656 apareixen en ARM, SS 58, f. 17v i 62r.

63 Els mostassafs de 1657 i 1659 es troben a ARM, SS 59, f. 20v, 43v i 65v.

64 El mostassaf de 1660 apareix a ARM, SS 60, f. 15r.

65 L'elecció dels mostassafs entre 1661 i 1663 apareixen a ARM, SS 61, f. 9v, 28v i 46r.

66 La tria dels mostassafs entre 1664 i 1677 es troba a ARM, SS 62, f. 12r, 29r, 45r, 82r, 101r, 118v, 137r, 156r, 174r, 192r, 214r, 231r i 249r.

MIGUEL GABRIEL GARÍ PALLICER

- 1664-1665. Jeroni Pont Desmur, ciutadà.
1665-1666. Jeroni Doms, militar.
1666-1667. Antoni Julià, ciutadà.
1667-1668. Jordi Abrí Descallar, militar.
1668-1669. Pere Joan Font, ciutadà.
1669-1670. Jeroni Doms Sanglada, militar.
1670-1671. Antoni Garriga Trobat, ciutadà.⁶⁷
1671-1672. Josep de Santacília, militar.
1672-1673. Pere Joan Andreu, ciutadà.
1673-1674. Agustí Gual, militar.
1674-1675. Antoni Julià, ciutadà.⁶⁸
1675-1676. Francesc Brondo, militar.
1676-1677. Gaspar Dureta, ciutadà.
1677-1678. Nicolau de Sala menor, militar.
1678-1679. Antoni Julià, ciutadà.⁶⁹
1679-1680. Joan Berard, militar.
1680-1681. Jaume Garriga de Joan, ciutadà.
1681-1682. Nicolau Rossinyol SAGRANADA, militar.
1682-1683. Bartomeu Fornari, ciutadà.
1683-1684. Gabriel Fuster, militar.
1684-1685. Gaspar Dureta, ciutadà.
1685-1686. Marc Antoni Nét, militar.
1686-1687. Pere Jordi Armengol, ciutadà.
1687-1688. Joan Baptista Brondo de Francesc, militar.
1688-1689. Joan Font, ciutadà.
1689-1690. Francesc de Villalonga de Francesc, militar.
1690-1691. Pere Joan Andreu, ciutadà.⁷⁰
1691-1692. Joan Baptista Brondo de Francesc, militar.⁷¹
1692-1693. Antoni Custurer, ciutadà.
1693-1694. Salvador d'Olesa, militar.
1694-1695. Nicolau Julià, ciutadà.
1695-1696. Mateu Gual de Talapí, militar.
1696-1697. Miquel Santandreu Truyols, ciutadà.
1697-1698. Joan Baptista Brondo de Francesc, militar.
1698-1699. Joan Antoni Llabrés, ciutadà.
1699-1700. Antoni Berard, militar.

67 El mostassafs de 1670 i 1671 apareixen a ARM, EO 37, f. 126r i 132r.

68 ARM, SS 62, f. 192r. Era bollador però va obtenir dispensa del virrei.

69 L'elecció dels mostassafs entre 1678 i 1690 apareix a ARM, SS 63, f. 18r, 40r, 63v, 84r, 103r, 145r, 167v, 191v, 210v, 231v, 253r i 271r.

70 ARM, SS 64, f. 271r. Per decret del virrei de 28 d'abril de 1690 s'elegiren l'executor i el mostassaf. Els triats varen ser Nicolau Rossinyol SAGRANADA i Jeroni Doms Sanglada.

71 Entre 1690 i 1708 els mostassafs apareixen a ARM, SS 64, f. 14v, 44r, 75r, 127r, 150r, 151r, 171v, 190r, 212r, 255r, 277r, 296r, 300r, 342r, 346v, 384v, 411r, 433r, 460r i 488r.

Segle XVIII

- 1700-1701. Miquel Santandreu Truyols, ciutadà.
1701-1702. Mateu Gual de Talapí, militar.
1702-1703. Tomàs Garriga, ciutadà.
1703-1704. Baltasar Rossinyol Safortesa, militar.⁷²
1704-1705. Jeroni Alemany, ciutadà.⁷³
1705-1706. Felip Fuster Safortesa, donzell.
1706-1707. Garau Pont, ciutadà.
1707-1708. Mateu Gual de Talapí, militar.⁷⁴
1708-1709. Tomàs Garriga, ciutadà.⁷⁵
1709-1710. Felip Fuster Vida, militar.⁷⁶
1710-1711. Miquel Santandreu Truyols, ciutadà.
1711-1712. Mateu Gual Desmur, militar.
1712-1713. Joan Andrés Conrado, ciutadà.
1713-1714. Ramon Sanglada, militar.
1714-1715. Tomàs Garriga, ciutadà.
1715-1716. Pere Pax Nét, militar.
1716-1717. Pere Pax Nét, militar.
1717-1718. Pere Pax Nét, militar.⁷⁷

72 ARM, Dip. 911, f. 96r. Felip Fuster Safortesa actuà com a lloctinent.

73 ARM, SS 64, f. 385v. Impedit per ser bollandor, va obtenir dispensa del virrei.

74 Apareix també com Mateu Gual Desmur, donzell.

75 ARM, Dip. 1147, s.f. Antoni Amengual, ciutadà, actuà com el seu lloctinent.

76 Els electes entre 1709 i 1717 apareixen a ARM, SS 64, f. 13v, 38r, 62v, 91v, 116v, 137r, 138r i 161v.

77 ARM, Dip. 1163, s.f. El 26 juny 1717 Pere Descallar era lloctinent de mostassaf.

RECENSIONS

CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel: *Ars Vitraria: Mallorca (1300-1700)*, Palma, Edicions UIB, 248 p. + CDRROM

M. Magdalena Riera Frau

Ajuntament de Palma

Fragilitat: qualitat de fràgil.

Fràgil: que es trenca fàcilment.

El vidre és sens dubte el millor exemple d'una matèria fràgil. No només es trenquen els objectes, se'n trenca la memòria amb la mateixa facilitat. Qualsevol estudiós de la ceràmica coneix la resistència d'aquest material i les seves decoracions, els grans testars de les gerrerries, el rastre de les peces mal cuites i, fins i tot, l'existència del gremi de gerrers i el recorregut dels circuits comercials en qualsevol època històrica.

El món del vidre és un altre món. Són fràgils els objectes, el vidre trencat es reutilitza, els tallers són pocs i deixen restes mínimes i, impossible de concebre per als ceramòlegs, no existeixen anàlisis de pastes per tal de determinar el lloc de producció dels objectes.

Fins i tot, a un nivell purament manual prou conegut pels arqueòlegs, el vidre és mal de reintegrar i dibuixar, literalment, pot esclatar a les mans.

Entre els molts mèrits de l'obra de M. À. Capellà destaca aquesta lluita constant contra la fragilitat. Reconstruir el món de la vidrieria a Mallorca entre 1300 i 1700 és una tasca lenta, pacient i constant per tal d'acumular dades, fragments d'objectes, pintures i informacions externes amb la finalitat d'articular una completa anàlisi que parteix d'un objecte de treball, el vidre, i que incorpora tot tipus d'informació a l'abast. A partir d'aquesta anàlisi neix el coneixement sobre el sistema productiu del vidre, la condició social dels vidriers i la inserció del vidre mallorquí dins el món de les arts decoratives al Mediterrani.

Tot i confirmar la innegable qualitat del tractament d'aquests temes, cal no oblidar que estam parlant del primer estudi regional sobre producció de vidre d'un ample marc cronològic a tot l'àmbit geogràfic proper. Això converteix aquesta obra en base i model per als estudis posteriors relatius al tema. Endemés del sòlid plantejament metodològic i la validesa científica del seu contingut, aporta el nom i la forma dels objectes, en altres paraules, la tipologia dels objectes, que, sens dubte, es convertirà en un clàssic insubstituïble per a qualsevol estudi posterior.

Finalment, cal prendre en consideració la decisió d'acabar l'estudi amb la irrupció del cristall de Bohèmia i no haver entrat en la temàtica del que avui dia es considera la vidrieria tradicional mallorquina. Tot i la quantitat d'informació que hauria tingut al seu abast, seria impossible una anàlisi coherent com la de les èpoques precedents, donades les inclinacions historicistes del disseny del vidre mallorquí dels segles XIX i XX.

En qualsevol cas, és suficient revisar el catàleg de peces, les taules informatives i l'aportació documental annexes al text per tal d'arribar a entendre que aquesta obra és una lluita constant contra la fragilitat per convertir la matèria vítria, els vidriers i el consum del producte en objectes d'anàlisi artística i històrica.

FULLANA PUIGSERVER, Pere: *El bisbe arquitecte. Pere Joan Campins Barceló (1859-1915)*, Palma, Catedral de Mallorca, 2015, 628 p.

Albert Cassanyes Roig

Universitat de Lleida

El Capítol de la catedral de Mallorca ha commemorat, entre els anys 2014 i 2015, el centenari de la mort del bisbe Pere Joan Campins i Barceló, que és considerat a escala popular el millor prelat que hi ha hagut a la Diòcesi de Mallorca. Al llarg dels dotze mesos de celebració, s'han dut a terme nombroses activitats dirigides a diversos perfils, des d'aquelles més científiques (conferències, jornades, exposicions) fins a d'altres de caràcter més lúdic (concerts, visites). Així mateix, la figura de Campins s'ha unit a la d'Antoni Gaudí, artífexs de la restauració i la modernització de la Diòcesi de Mallorca, simbolitzant-ho en la reforma de la Seu.

El llibre *El bisbe arquitecte. Pere Joan Campins i Barceló (1859-1915)*, de Pere Fullana Puigserver, constitueix el digne colofó a l'any d'homenatge a Campins. Es tracta d'una biografia de l'homenajat que es desenvolupa al llarg de més de sis-cents pàgines i de trenta capítols, distribuïts en dues parts clarament diferenciades. La primera part engloba un total de nou seccions, a través de les quals es recorre la biografia de Campins des del seu naixement fins a la seva elecció com a bisbe de Mallorca el 1898. La segona part, que acull els vint-i-un capítols restants, se centra en el pontificat de Campins, presentant les seves accions al capdavant de la Diòcesi mallorquina, una tasca gens senzilla a causa de la divisió existent dins el propi clergat (integristes, carlins, possibilistes) i de la politització típica de la societat de la Restauració. Campins va haver de saber-se moure en un pla equidistant dels diferents sectors, que no dubtaren en pressionar la Cúria Diocesana en la seva peculiar lluita pel poder eclesiàstic, com es posà de manifest en el cas del diari *Gaceta de Mallorca*, al qual Fullana dedica un apartat.

Sembla que escriure una biografia de Campins en aquests moments és un exercici de divulgació, de donar a conèixer el personatge en el marc de la commemoració del centenari de la seva defunció, i que no té més pretensió que la difusió de la seva trajectòria vital. Des del primer moment Pere Fullana deixa clar que no es tracta d'això, que *El bisbe arquitecte* és més que una biografia ordinària, i més si es té en compte que Campins ha comptat amb diversos biògrafs ja des del moment de la seva mort: Antoni Maria Alcover, que fou vicari general de Campins, en redactà una el mateix 1915, publicada pocs mesos després del traspàs del prelat; el 1922 era el secretari de Cambra de Campins, Bartomeu Pascual, qui n'elaborava una altra; el 2010 mossèn Pere Fiol Tornila aprofundia en la biografia de Campins, ja des del segle XXI. Per tant, què pot aportar el llibre de Pere Fullana? En primer lloc, una nova perspectiva de la biografia, que l'autor ja cerca de justificar des de les primeres pàgines de l'obra. Les dues parts del llibre no responen únicament a una divisió de la vida de Campins a partir d'un punt de canvi integral (el nomenament com a bisbe), sinó que també reflecteixen una diversitat metodològica en el desenvolupament de la seva biografia. Així doncs, la primera part segueix, a grans trets, els postulats de la biografia tradicional, ja que

s'hi presenten els diferents episodis de la vida de Pere Joan Campins de forma cronològica, començant pel seu naixement, continuant en la seva formació en el Seminari Conciliar de Sant Pere, i acabant en les seves primeres tasques clericals, primer a l'església parroquial de Santa Eulàlia (1882-1887), després la seva (encara avui recordada) estada com a responsable de la Rectoria de Porreres (1887-1893) i, finalment, el seu exercici com a canonge magistral del Capítol de la Seu de Mallorca (1893-1898) i vicari capitular Seu vacant després de la mort del bisbe Cervera (1898). A partir del seu nomenament al capdavant de la Diòcesi, Fullana abandona l'estructura cronològica seguida fins aleshores per adoptar-ne una altra de sincrònica que respon, a més, a una divisió temàtica. Així doncs, l'autor analitza l'acció de Campins com a bisbe de Mallorca, però ho fa a partir de les grans qüestions que va abordar com a diocesà, com puguin ser l'obra de la Seu (juntament amb Gaudí), la reforma de les parròquies de la Diòcesi (el denominat "*arreglo parroquial*"), les innovacions en el Seminari Conciliar, les relacions amb altres institucions eclesiàstiques (des del Capítol a les congregacions religioses), la sempre complicada qüestió social, la protecció del patrimoni artístic i documental, la premsa (instrument formador de l'opinió pública i escenari habitual de polèmiques i controvèrsies), la promoció de Lull en el marc de la commemoració del VI Centenari de la seva mort, etc. Així mateix, Pere Fullana no cerca de presentar què va fer Campins, sinó per què ho va fer. Vol aprofundir en la psicologia del personatge, explicar els motius que el portaren a ser un bisbe tan actiu durant els seus quasi desset anys de pontificat, sempre relacionant-lo també amb el complex context social en què va viure i que l'autor tan bé coneix, com queda acreditat per les seves nombroses publicacions. Aquest fet diferencia el llibre de les biografies més tradicionals, limitades generalment a la presentació de l'obra del personatge, a vegades descontextualitzada del seu període històric. L'aposta de Fullana de centrar-se en explicar més que en descriure provoca que algunes accions cabdals quedin gairebé reduïdes a pinzellades, com el jubileu de Pius X de 1919, tot i que es poden fàcilment desenvolupar recurrent a la bibliografia que es presenta contínuament a peu de pàgina. De fet, el propi autor reconeix que Campins és una figura que desborda els historiadors a causa de la magnitud de la seva obra i de les seves accions.

Per assolir l'objectiu de retornar Campins a la seva realitat, Pere Fullana treballa de forma molt acurada les fonts. Quines són aquestes? En primer lloc, l'autor utilitza la bibliografia ja publicada sobre Campins, especialment les biografies sobre el prelat. Com ja s'ha indicat, poc després de la mort de Campins aparegueren semblances biogràfiques escrites per dos dels seus col·laboradors més íntims, el vicari general Antoni Maria Alcover i el secretari de Cambra Bartomeu Pascual, a més de les abundants necrologies aperegudes en les principals publicacions periòdiques. Evidentment, Fullana no deixa de banda aquestes biografies, ja que els seus autors havien conegut directament la persona objecte de la seva obra i, per tant, ofereixen un matís a tenir en compte. La biografia de Pere Fiol Tornila constitueix la tercera obra fonamental. Això no obstant, la bibliografia emprada per Pere Fullana és molt més ampla, com es manifesta en l'apartat final de vint-i-quatre pàgines destinat a recopilar les diferents obres citades al llarg del llibre. A part de les secundàries, Fullana també recorre a altres tipus de fonts, principalment de dues classes: fonts epistolars i fonts periodístiques. Sobre les primeres, l'autor ha pogut accedir a diferents epistolaris de gran interès, com puguin ser el d'Antoni Maria Alcover (publicat per Maria Pilar Perea), el d'Antoni Maura (custodiat a l'Archivo Antonio Maura) o el de la Nunciatura Apostòlica de Madrid (conservat a l'Arxiu Secret Vaticà). Les cartes poden ser personals de Campins, el que constitueix una font imprescindible per conèixer el caràcter del personatge, i més en

el cas de Campins, refractari a l'hora d'expressar els seus sentiments i les seves opinions. Però les lletres poden fer referència també a Campins, tot i que aquest no hi figuri ni com a remitent ni com a destinatari. Aquestes fonts permeten aproximar-se a com era percebut el personatge pels seus contemporanis, un aspecte que, a vegades, roman amagat en les biografies. Aquest fet també es pot deduir a partir de la lectura de la segona classe de fonts, les publicacions periòdiques, tan abundants en la Mallorca de la Restauració. A través dels diaris es poden resseguir les principals accions del bisbe Campins, així com una valoració d'aquestes, d'acord amb la ideologia de cada publicació: des de l'integrisme d'*El Àncora* fins al progressisme de *La Unión Republicana*. Un esment a part mereix el *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca* (BOOM), altaveu ordinari de les actuacions de la Cúria Diocesana i font fonamental per al seguiment del dia a dia del desenvolupament del pontificat de Campins. Evidentment, la tasca de l'historiador es completa amb l'ús de les fonts primàries, les més destacables de les quals són les actes capitulars, conservades a l'Arxiu Capitular de Mallorca. A través d'aquesta sèrie documental es pot conèixer el dia a dia del Capítol, que tan present estigué en la vida de Campins, tant en la seva etapa de canonge com durant la seva prelatura. A partir de les actes capitulars és possible reconstruir la reforma gaudiniana de la Seu, que constitueix una de les deixes visibles més importants del pontificat de Campins. També cal mencionar la consulta de la correspondència capitular, també custodiada a l'Arxiu Capitular de Mallorca, a més d'altra documentació, bàsicament de caràcter administratiu, procedent dels fons de l'Arxiu Diocesà de Mallorca.

En qualsevol cas, no es pot considerar que la commemoració del centenari de la mort del bisbe i la present biografia elaborada per Pere Fullana suposin un punt i final a la recerca sobre l'episcopat de Campins. Ans el contrari, l'autor va ressaltant al llarg del llibre aquells temes que necessitarien un major aprofundiment, aspectes poc estudiats però l'anàlisi dels quals permetria un millor coneixement, no només de la figura de Campins, sinó també de la dinàmica Església de la seva època. És a dir, no es tracta d'una obra acabada, sinó d'una nova fita des de la qual continuar generant nous sabers referents a un dels pontificats més fecunds de la història de Mallorca.

JUAN VICENS, Antònia: *Lapiscida vel ymaginarius. L'art de la pedra a Mallorca a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014, 368 p.

Amadeo Serra Desfilis

Universitat de València

Mallorca fou un gran escenari de la renovació de l'art de la pedra en l'Europa dels segles XIV i XV. La construcció gòtica, nascuda en el Domini Reial francès, va arrelar i adaptar-se a l'entorn i les tradicions de l'àrea mediterrània ben aviat, donant pas a un conjunt d'experiències que prenen forma monumental en els edificis de temps del Regne privatiu i en grans obres successives com la Seu i la Llonja de Mallorca. La història d'aquests monuments és ben coneguda com també s'ha estudiat –i continua aprofundint-se en el seu coneixement– la trajectòria del grans mestres, en particular de Guillem Sagrera, però el context social, humà i professional de les obres i els seus artífexs mereixia una anàlisi exhaustiva i sistemàtica com la que ofereix aquest llibre.

L'autora va dedicar la seua tesi doctoral, dirigida per la professora Tina Sabater, a les figures del mestres, oficials i aprenents de l'art de la pedra a Mallorca, incloent-hi picapedrers, constructors, mestres d'obra que avui nomenariem arquitectes, trencadors i escultors, tots units pel material de treball i una tradició artesana abans que artística. S'ha triat el terme llatí *lapiscida*, comú en les fonts de l'època, per aplegar-hi sota un ventall d'oficis i categories professionals, però l'atenció de l'autora es dirigeix preferentment a la decoració monumental. L'estudi es basa en les fonts abundants i variades dels arxius mallorquins i en l'apreciació de les obres conservades a Ciutat i la part forana de l'illa al llarg d'un període que abasta des de finals del segle XIV al primer quart del XVI. Aquest enfocament deixa al marge altres illes i altres vessants del treball escultòric i arquitectònic, en primer lloc, tot allò lligat a la fusta com a matèria primera. El mètode d'estudi és el propi d'una història social de l'art, que partint d'una lectura atenta i crítica de les fonts escrites, s'acosta tot seguit als problemes d'atribució i de definició de trajectòries i relacions entre mestres picapedrers i escultors en l'àmbit social i professional dels oficis a través de les prosopografies d'individus i famílies artesanes.

Després d'una introducció on l'autora revisa, a la manera clàssica, l'estat de la qüestió, les fonts documentals i els objectius del treball, es dediquen els primers capítols a les qüestions majors: els termes emprats per a distingir els oficis i les feines, la capacitat dels artífexs per moure's en diferents activitats que van des de la decoració monumental a les grans obres públiques. D'aquesta forma s'elabora un qüestionari de recerca desplegat en els capítols que tracten l'aspecte social i econòmic de la vida dels artesans de la pedra i l'organització i activitats dels obradors mallorquins. Aquests capítols porten a la pràctica un programa d'investigació actualitzat i exhaustiu que naix de les propostes del professor Joaquín Yarza dels anys 90 del passat segle, tot plantejant inquietuds noves i difícils de tractar com ara el prestigi assolit pels mestres, la transmissió del coneixement, la mobilitat dels artífexs i els vincles socials i professionals entre ells.

Certs aspectes criden l'atenció per la claredat i novetat del seu estudi, malgrat les limitacions que hi imposen les fonts escrites a l'abast. La versatilitat de l'artista medieval es fa palesa no sols en passar la mateixa persona d'un ofici a un altre afí, sinó també en les diverses activitats que es duguin a terme dins d'un mateix ofici. L'autora mai no s'esmuny davant les qüestions més difícils de respondre, es fa ressò de les opinions de la historiografia i argumenta el seu parer reflexiu i ponderat, a partir de l'estudi comparatiu i sobretot de la lectura d'abundants notícies d'arxiu, pròpies i verificades a partir de les publicacions sobre el tema. En aquest aspecte és d'admirar com analitza la reputació professional i el prestigi social dels *lapiscidae* mallorquins, després d'haver considerat la seua situació econòmica, o com planteja preguntes més subtils al voltant de la pròpia consciència de la vàlua del treball i de pertànyer a un grup amb certa identitat o sobre la formació intel·lectual dels artífexs, un tema al qual és incòmode acostar-se en els segles XIV i XV, més enllà dels tòpics.

Després d'exposar les formes d'organització dels tallers, la composició dels equips d'artesans de la pedra, els sistemes de treball i les diverses vies de col·laboració dels obradors, la formació de companyies i la subcontractació d'obres que ajuden a enfocar les figures d'artistes-empresaris, ben caracteritzades en el món de la pedra, es passa a revisar i cartografiar el panorama dels mestres i obradors actius entre 1390 i 1520 a Mallorca. En tres capítols, Antònia Juan reuneix primer el grup de mestres i col·laboradors que treballaren al voltant de la Seu a partir de l'empresa del portal del Mirador fins a principis del segle XVI, després recull les principals nissagues i obradors mallorquins tot distingint la participació dels sengles personatges a l'illa i en altres terres, sobretot a Sardenya, Sicília i el sud de la península italiana; per últim, s'estudien els mestres, oficials i aprenents que arribaren des d'altres territoris de la Corona d'Aragó i del món mediterrani, amb una particular atenció a les motivacions que tingueren per arribar a Mallorca. El panorama resulta clarificat i enriquit tant per l'abundància i qualitat de la informació històrica disponible com per la revisió que en fa l'autora del llibre. Tot plegat, cal observar els límits del mètode de la prosopografia, familiars per aquells que treballen amb documentació de l'època: l'extensió de l'homonímia, la grafia variable dels cognoms, la dificultat d'esbrinar els llinatges i els gentilicis i, al capdavant, l'ampla zona d'ombra que s'amaga darrere la documentació notarial, els llibres d'obra o la vida de les corporacions d'ofici.

Les breus conclusions de l'autora obren un espai per a reflexions ulteriors. D'una part es confirma el paper de Mallorca en l'arribada de les novetats tardogòtiques del nord d'Europa en l'àmbit hispànic, per mediació dels estrangers que vingueren a l'illa entre finals del segle XIV i principis del XV: Jean de Valenciennes, Rich Alamant, Pere de Sant Joan, Pere Auttur i Vicenç de Montpeller són els més destacats. Es pot considerar aquesta una tendència que reprèn la capdavantera que la Corona d'Aragó tingué Mallorca en temps del Regne privatiu, sobretot en l'arquitectura palatina. D'altra part, l'illa tingué atractiu amb la seua tradició de treball de la pedra, amb l'activitat del gran taller de la Seu i una obra com la Llotja per pedrapiquers que volien formar-se a Mallorca al costat dels mestres locals. De la seua reputació i de l'activitat dels obradors mallorquins potser havien tingut notícia en altres escales i ports de la Mediterrània els nombrosos *lapiscidae* sards, sicilians o ibèrics com ara Joan Oliver, Bernat Asquillaix, Andreu lo Castellà, Joan Biscaí o Francesc de Valladolid, als que seguim en la seua arribada, aprenentatge i inserció en el món laboral. Aqueixa atracció fou compatible amb les dificultats de Mallorca per a retenir els bons mestres, començant

pel mateix Guillem Sagrera, i també alguns forans que continuaren viatge després d'haver acomplit la seua etapa de formació a l'illa.

Alguns lectors per ventura trobaran a faltar fotografies de les obres, un mapa de Mallorca o un plànol de Ciutat que ajuden a situar pedreres, edificis i intervencions en el territori a aquelles persones no familiaritzades amb la toponímia i el paisatge illenc. Cal recordar que l'activitat del picapedres de Mallorca en aquesta època interessa qualsevol persona estudiosa de l'arquitectura gòtica mediterrània i que la biografia d'alguns mestres travessa fronteres i mars. A alguns haguera agradat potser un aprofundiment major en qüestions tècniques d'escultura i sobretot de construcció, que han ocupat més altres estudis en el camp de l'arquitectura. Aquest ha estat un aspecte ja considerat per d'altres autors mentre que l'enfocament històric, social i humanista del llibre –que torna a posar al centre d'atenció els artífexs– constitueix la principal aportació d'Antònia Juan Vicens. Doctora en Història de l'Art i professora de la Universitat de les Illes Balears, ja coneguda per algunes valuoses publicacions sobre el tema en revistes sobre Huguet Barxa, la mobilitat dels picapedrers entre Sicília, Sardenya i Mallorca o d'altres aspectes amplament desenvolupats en aquest llibre, d'ella esperem continuïtat en aquesta línia de treball i en el rigor de les seues investigacions per contribuir al coneixement d'experiències artístiques de la baixa edat mitjana a Mallorca i el món mediterrani.

SECCIÓ OFICIAL I
DE NOTÍCIES

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA DEL DIA 25 DE FEBRER DE 2014

Essent les 19,30 hores del dia abans indicat, es reuneixen a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana els socis següents, Sr.:

Alemany Mir, Joan / Alomar Garau, Gabriel / Antich Guasp, Jerónima / Barceló Adrover, Pep / Barceló Crespí, Maria / Boada Salom, Jaume / Capellà Galmés, Miquel Àngel / Carbonell Buades, Marià / Carreras Escalas, Joan / Cerdà Garriga, Magdalena / Cerdà Martín, Mateu / Claret Blasco, Alfredo / Coll Font, M. Carme / Colom Arenas, Carme / Cortès Forteza, Santiago / Cotoner Cerdó, Luisa / Danús Burguera, Miquela / Deyà Bauzà, Miquel J. / Ferrer Vanrell, M. Pilar / Font Jaume, Alexandre / Fortesa-Rei Borralleres, Dolors / Frau Camacho, Faust / Fuster Sureda, Gabriel / Garí Pallicer, Miquel / Gómez Ballester, Juana / Javaloyas Molina, David / Juan Horrach, Antoni / Juan Vicens, Antònia / Maíz Chacón, Jordi / Mas Adrover, Joan / Molina Bergas, Francisco / Moll Marquès, Francesc / Muntaner Darder, Andreu / Obrador Colom, Miquel / Ortega Villoslada, Antonio / Pastor Sureda, Bartomeu / Payeras Coll, Antoni / Pérez-Villegas Ordovás, Pablo / Picornell i Galeote, Bernat / Pieras Salom, Gabriel / Pieras Villalonga, Miquel / Planas Rosselló, Antoni / Puente, Antonio / Riera Frau, M. Magdalena / Riutort Taberner, Sebastià / Rojas Cincunegui, Isabel de / Rosselló Bordoy, Guillem / Sancho Moragues, Ferran / Segura Bonnín, Maria Antònia / Tous Escoubet, Nicolau / Urbiztondo Perdices. M. Cruz / Vallespir Bonet, Antoni / Vaquer Bennasser, Onofre / Villalonga Morell, José / Villalonga Morell, José Francisco de / Villalonga Villalonga, Felipe de

El president, Sr. Antoni Planas Rosselló, dóna la benvinguda i agraeix l'assistència dels socis a aquesta assemblea i a la missa prèvia a la capella de la Puritat de Nostra Dona de Sant Francesc oficiada per fra Pere Vallespir Escandell.

1. Lectura i aprovació de l'acta de l'assemblea del 2013

La secretària, Sra. M. Carme Coll Font, llegeix l'acta de l'assemblea general ordinària i l'acta de l'assemblea general extraordinària de 26 de febrer del 2013 que és aprovada per assentiment.

2. Informació de la presidència

El Sr. Planas fa un breu repàs de la situació econòmica, caracteritzada per la precarietat agreujada per la manca de subvencions en aquest curs passat de 2013. Fa referència a què els socis que s'han donat de baixa voluntària han explicat que es deu a motius econòmics.

Com ja es va dir en la passada assemblea, a partir del mes d'octubre del 2012 i per motius econòmics, només s'ha obert els dimarts i els dijous, aquest curs 2013 ha continuat essent així. S'ha afegit que els becaris coticzen a la Seguretat Social i per a fer això s'ha contractat una gestoria, fet que suposa una nova despesa.

A part de la sortida del número 69 del *Bolletí* de la SAL, s'ha de destacar que s'han fet 7 presentacions de llibres i 5 conferències de joves investigadors amb col·loquis posteriors molt interessants i participatius.

També s'ha fet el cicle de visites del mes de maig dedicat a museus i cases museu de la Part Forana i també la pròpia seu de la SAL ha estat objecte de visites.

S'ha rebut una donació de peces de J. Llabrés Mulet.

El Museu de Mallorca ha restaurat 12 peces de pedra de propietat de la Societat.

Pel que fa a la descripció i conservació de les peces i col·leccions de la casa s'ha de remarcar el treball voluntari de socis que contribueix a la conservació de les peces com Francisca Jaén Pareja que ha restaurat un quadre.

3. Memòria de les activitats realitzades durant l'any 2013 i activitats programades per al 2014

A continuació el Sr. Antoni Planas explica les activitats realitzades al llarg de 2013:

Presentació de llibres

El 2013 ha estat un any de nombroses presentacions de publicacions a la nostra seu: Dia 22 de febrer es va presentar el llibre *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'Illa de Mallorca, 1400-1660*, del qual són autors els doctors Gabriel Jover Avellà i Jerònia Pons Pons, professors d'Història Econòmica de les Universitats de Girona i Sevilla, respectivament. La presentació va anar a càrrec dels autors i de Miquel Deyà, director General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement.

Dimarts, dia 19 de març, va tenir lloc la presentació del llibre *Liber operum cathedralis. Els llibres de fàbrica de la Seu de Mallorca (1600-1602)*, original de Bartomeu Martínez Oliver i Francesc Molina Bergas. La presentació fou a càrrec del Dr. Marià Carbonell Buades, catedràtic d'Història de l'Art de la UAB. El llibre, editat per Leonard Muntaner, Editor, va ser el guanyador del V Premi Estanislaw de Kotska Aguiló convocat per la SAL i la citada editorial.

Dimarts, dia 16 d'abril, es presentaren a la nostra seu social les dues darreres publicacions de la Catedral de Mallorca: El llibre de Jaume Sastre Moll, *El Llibre Gros de la Seu*, núm. 4 de la sèrie La Seu de Mallorca i el CD: Arxiu Capítular de Mallorca, Catàleg (edició digital a

cura de Pep Barceló Adrover), Col·lecció Josep Miralles Sbert, 1. Intervengueren l'autor del Llibre, el Sr. Bernat Joan i Pere Fullana, director de l'Arxiu Capitular.

Dimecres, dia 8 de maig, es presentà el llibre *Els homes infames. Parcialitats i guerra privada a la Mallorca del sis-cents*, original d'Antoni Domingo i Pere Salas, i editat pel Gall Editor. La presentació fou a càrrec de Jaume Serra Barceló, historiador.

Dimecres, 15 de maig, es va presentar *Memorias histórico-artísticas de arquitectura (1805-1808)*, de Gaspar Melchor de Jovellanos. Edició crítica i estudi a càrrec de Joan Domenge i Daniel Crespo. Editat per AKAL. La presentació fou a càrrec de Pere Fullana Puigserver, historiador.

Dimecres, dia 22 de maig, fou la presentació del *Llibre dels feits del rei En Jaume*. Edició facsímil del manuscrit regalat a la Ciutat de Mallorca per Pere el Cerimoniós l'any 1380 i transcripció filològica a càrrec d'Antoni Ferrando (UV) i Vicent J. Escartí (AVL). El llibre, editat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, fou presentat per Gabriel Ensenyat i els autors de l'edició crítica.

Dimarts, 18 de juny, es va presentar la publicació *Els catàlegs municipals. La protecció del patrimoni immoble de Mallorca*. La presentació fou a càrrec de Miquel Deyà, director General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement; Antoni Planas, president de la Societat Arqueològica Lul·liana; Àngel Llull i Francesca Tugores, coordinadors de la publicació.

Conferències

Dia 12 de febrer de 2013, la Dra. Inés Calderón Medina, professora ajudant d'Història Medieval de la UIB, va impartir la conferència "Pedro de Portugal: La itinerancia del poder".

Dimarts, dia 1 d'octubre, l'investigador Miquel Garí Pallicer, becarí FPI adscrit a la UIB, impartí una conferència amb el títol "Forns i forners a la Ciutat de Mallorca (1450-1650)".

Dimarts, 15 d'octubre, hi va haver a la SAL una conferència sobre Sant Vicenç Ferrer i la presència a les rondalles de mossèn Alcover impartida pel Dr. Josep Grimalt.

Dimarts, dia 12 de novembre, la Sra. Cristina Ortiz Moreno, llicenciada en Història de l'Art i en Història, va parlar sobre "L'art funerari medieval a Mallorca".

Dimarts, 3 de desembre, David Javaloyas Molina, professor ajudant de Prehistòria de la UIB, va pronunciar una conferència amb el títol "Història de l'arqueologia prehistòrica a Espanya (1955-2010). Mallorca com a cas d'estudi".

Visites culturals

Enguany continuarem el cicle començat l'any passat sobre museus i cases-museu de la Part Forana. Programa:

Dia 7 de maig: Petra. Es va visitar el Museu, casa natal de fra Juníper Serra, l'església parroquial i el convent dels franciscans.

Dia 14 de maig: Pollença. Consistí en una visita al Museu de Pollença i recorregut urbà per la vila, a càrrec el nostre consoci Pere Salas Vives, arxiver municipal de Pollença.

Dia 21 de maig: Sant Joan. Visita a la Casa Museu del P. Rafel Ginard (autor del *Cançoner Popular de Mallorca*), a càrrec de Joana Maria Serra Figuerola. També es visità el Santuari de Consolació.

Dia 28 de maig: Santuari de Lluc. Amb les visites al seu Museu, Arxiu i Biblioteca.

A més del cicle de visites del mes de maig, el dia 14 de novembre es va fer una visita literària al cementiri de Sa Vileta. Intervengueren l'escriptora Rosa Planas amb una introducció sobre els cementiris rurals. Francesc Lladó parlà sobre els germans Bartomeu i Miquel Ferrà i Maria Antònia Segura va dissertar sobre els germans Forteza (Guillem, Miquel i Bartomeu).

Visites a la seu de la SAL

El dia 23 de març el professor Pere Salas visità la SAL, juntament amb Margalida Bernat per parlar del Call Jueu de Palma, dins un cicle d'activitats organitzat per l'Ajuntament de Pollença.

El mes de juny el professor Antoni Marimon, va fer una visita a la SAL amb els seus alumnes, visita que va ser guiada pel becari de la SAL, Sr. Jaume de Mata.

El mes de novembre va visitar la nostra seu social i biblioteca el President del Tribunal Constitucional, Dr. Francisco Pérez de los Cobos Orihuel.

Donació

El nostre soci Jaume Llabrés Mulet ens ha fet donació de dues peces, que s'han integrat a les col·leccions de la SAL. La primera és una composició amb el retrat i escut del bisbe Mateu Jaume Garau, que va signar el decret de constitució de la SAL el 1880. És obra de Francesc Siquier i està datada el 1875. La segona és una fotografia de l'estàtua de Ramon Llull de la capella rodona de Miramar, datada el 1882 i firmada per la Casa Editrice Giacomo Brogi (Firenze-Napoli).

Reproduccions de peces

El mes de setembre es van aprovar diverses peticions de reproducció de fotografies del fons Virenque per part del Museu des Baluard i que han de formar part d'una exposició itinerant.

A continuació el president anuncia les activitats previstes per l'any 2014:

Es preveu pel 2014 la publicació del *Bolletí*, que serà el número 70. A més, es farà realitat la publicació del segon seminari de patrimoni: *Els catàlegs municipals. La protecció del patrimoni immoble de Mallorca*. Que ha pogut ser gràcies a la col·laboració econòmica de la Direcció General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement. Una altra de les tasques que està prevista és l'edició en DVD del *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus* i la *Gesta Triumphalia per pisanos facta* per posar-la a l'abast dels la comunitat científica perquè fa temps que es troba exhaurida.

El proper curs s'organitzaran conferències que encara no estan previstes i també es faran presentacions de llibres. El mes de maig se celebrarà l'habitual cicle de visites del mes de maig organitzat per Maria Barceló Crespí que serà a jaciments arqueològics.

També és probable que s'iniciïn tasques de restauració d'una imatge de guix que farà Emmanuelle Gloaguen i també la digitalització de plaques de vidre.

La restauració del retaule de la capella del Carrer dels botons és molt costosa perquè és molt gran i es deixa pendent per quan estigui en funcionament el taller del Consell de Mallorca.

El Sr. Miquel Àngel Capella, secretari del BSAL, procedeix a la presentació del número 69. Enguany consta de 350 pàgines. Agraïeix la feina feta i la col·laboració del director de publicacions, Miquel Deyà, i dels membres del Consell de Redacció, Consell Assessor i avaluadors de la revista. Comenta que la portada que és una fotografia de ceràmica romana

de la col·lecció Eusebio Pascual y de Orrios. També fa referència a l'índex d'articles i els seus autors dels quals destaca la presència d'autors novells, novells consolidats i autors consolidats més habituals. Finalment apunta que pel *BSAL* 70 ja es compta amb quatre articles entregats i recorda que hi ha de termini fins al 31 de maig per entregar els originals.

4. Moviment de socis

La secretària llegeix el moviment de socis:

Nous socis

1346 Rosa Maria Aguiló Fiol / 1347 Josep Villalonga Morell / 1348 Jaume Ripoll Janer / 1349 Joana Comas Ballester / 1350 M. Cruz Urbiztondo Perdices / 1351 Pere Vallespir Escandell / 1352 Ferran Sancho Moragues

Baixes per defunció

Baltasar Morey Carbonell / Vicenç Furió Deyà / Miquel Barceló Perelló

Baixes voluntàries

Catalina Aguiló Torres / Carme Manera Roca / Aleix Reinés Corbella / Antelm Ferretjans Llompart / Memòria del Carrer / Francesca Cardona López / Fernando Moreno Moreno / Sebastià Sansó Barceló / Jaume Font Samsó

5. Balanç econòmic, estat de comptes i pressupost pel proper exercici

El tresorer, Sr. Vallespir, informa dels comptes de l'exercici 2013.

Cobraments	
Quotes socis	15.660
Pagaments	
Aigua	250
Electricitat	700
Telèfon	1.050
Beques	2.500
Despeses oficina	2.050
Despeses neteja	1.700
Seguretat social	720
Impremta	5.100
Impostos	1.700
Existències inicials	
Sa Nostra (25)	19.839,70
La Caixa (53)	17.881,01
Caixa Ofic	141
	37.720,71
Existències finals	
Sa Nostra (25)	18.652,69
La Caixa (53)	22.146,48
Caixa Ofic	103,10
	40.902,27

L'existència total de tresoreria a l'inici de l'any era de 37.720,71 € i a finals d'any de 40.902,27 €, destaca que s'han estalviat 3.181,56 €. Aclareix que la despesa més important és d'impremta i ascendeix a 5.100 € que fa referència a una factura antiga que estava pendent de pagament.

6. Assumptes de tràmit

No hi ha assumptes de tràmit.

7. Precs i preguntes

El consoci Marià Carbonell pregunta si els autors dels articles del *BSAL* poden disposar de separates en format digital. Des de la secretaria del *BSAL* se li respon que sí.

També Miquela Danús s'interessa per si el seminari de patrimoni s'editarà en forma de llibre, se li respon que dependrà dels recursos econòmics.

Essent les 20.15 hores, sense més temes per tractar, el president agraeix la presència de tots els socis assistents a aquesta assemblea i aixeca la sessió, de la qual com a secretària, estenc aquesta acta.

VIDA DE LA SOCIETAT. ANY 2015

Moviment de socis

Altes

1361 Andreu Seguí Beltran / 1362 Agustí Buades Mayol / 1363 Guillem Canals Ripoll / 1364 Catalina Valriu Llinàs / 1365 Francesc Vicens Gomila / 1366 José Francisco Sagristà Moner / 1367 Miquel Àngel Cau Ontiveros / 1368 Bartomeu Vallori Márquez / 1369 Isabel Vidal Munar / 1370 Almudena Cotoner Cerdó

Baixes

Causa baixa per defunció:

Pere Xamena Fiol / Climent Garau Arbona / Santiago Alemany Fuster / Mn. Josep Estelrich Costa

Baixes voluntàries:

Francesc Sáez Isern / Mabel López Méndez / Amador Marí Puig

Assemblea General de socis

L'any 2015 se celebrà a la nostra seu el dimarts 17 de febrer a les 19.30 hores. Prèviament, a les 18.00 els socis pogueren assistir a la tradicional missa a la Capella de la Puritat de l'Església del Convent de Sant Francesc. La missa va ser oficiada per Mn. Nadal Bernat i Salas.

BSAL 70 (2014)

Com és costum, el mateix dia de l'assemblea es presentà el nou volum del *BSAL* aquest any 2014 és el 70. S'han editat 550 exemplars. A la portada s'hi poden admirar panells decoratius i làpides islàmiques de les col·leccions de la casa.

Presentacions de llibres

L'any 2015 a la societat Arqueològica Lul·liana s'han fet les següents presentacions, per ordre cronològic:

Dia 12 de febrer es va fer la presentació de *Lapiscida vel ymaginarius. L'art de la pedra a Mallorca a la baixa edat mitjana* original de la Dra. Antònia Juan Vicens, professora d'Història de l'Art de la UIB. El llibre ha estat editat per Publicacions de l'Abadia de Montserrat. La presentació fou a càrrec de la Dra. Tina Sabater, professora titular d'universitat d'Història de l'Art de la UIB, i de l'autora.

Dia 2 de juny es va presentar el llibre *Els escuts d'Alcúdia. Heràldica històrica i artística*, original de Francesca Serra Cifre, Carme Suárez, Antoni Domingo i Gaspar Valero, i editat per Publicacions de l'Arxiu Municipal d'Alcúdia. La presentació va anar a càrrec de Bartomeu Bestard Cladera, cronista de la Ciutat de Palma, i els mateixos autors.

Dia 28 de setembre va ser el torn de presentació de *l'Art de Conró, Mallorca 1747*, original de Monserrat Fontanet, en edició a cura d'Antoni Ginard Bujosa i Andreu Ramis Puigrós, publicada per El Gall Editor. La presentació fou a càrrec dels coordinadors de l'edició i de Gracià Sánchez, editor.

Dia 20 d'octubre es va fer la presentació del llibre *Història de la moneda de la Corona Catalano-aragonesa medieval*, original del Dr. Miquel de Crusafont i Sabater, editat per la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, de l'Institut d'Estudis Catalans. El llibre va ser presentat pel Dr. Lluís Tudela i Villalonga i l'autor.

Conferències

També aquest any 2015 ha resultat molt prolífic en conferències i xerrades a la nostra seu, especialment les impartides per part de joves investigadors.

Dia 13 de gener poguérem assistir a la conferència "L'expedició del cavaller d'Asfeld (1713-1715); preparatius i desenvolupament", impartida per Tomeu Caimari Calafat, llicenciat en Història.

Dia 27 de gener, Bartomeu Lluï Estarellas, arqueòleg especialista en arqueometal·lúrgia, va parlar de "La producció metal·lúrgica a l'edat del bronze balear. Investigació i darrers avenços".

Dia 24 de març, Maria Sebastián Sebastián, arquitecta i becària FPI d'Història de l'Art de la UIB va impartir la conferència "Fotografia i representació de l'arquitectura per al turisme de masses a Mallorca". Va ser presentada per la Dra. M. José Mulet, directora del Departament de Ciències Històriques de la UIB.

Dia 28 d'abril poguérem assistir a la conferència "Catalina Homar. Història d'una passió", impartida per Mateu Colom Palmer, professor associat d'Història Moderna de la UIB i familiar de la biografiada. Amb aquest acte la SAL va voler contribuir a l'any Arxiduc.

Dia 20 de maig va tenir lloc la conferència del Dr. Gonçal López Nadal, professor titular d'Història Econòmica de la UIB amb el títol "L'empresa del cors a Mallorca, 1652-1684".

El 9 de juny la conferència va ser de la professora Apol·lònia Nadal Mut, llicenciada en Història, que va parlar de "L'arxiduc i les persones del seu entorn a les exposicions universals". Amb aquest acte la SAL va voler fer una segona contribució a l'any Arxiduc.

Dia 6 d'octubre Francesc Bergas Pastor, llicenciat en Història va dissertar sobre "L'emigració de Santa Margalida entre 1880 i 1940".

Visites Culturals

Fa molts d'anys que la SAL organitza un cicle de visites culturals durant el mes de maig, coordinat per la Dra. Maria Barceló Crespí. Els anys 2014 i 2015 han estat dedicats a la visita de distints jaciments arqueològics. En aquesta segona edició de visites a jaciments hem visitat els següents:

Dia 5 de maig es va fer la primera visita del cicle del 2015 al Dolmen de Son Bauló i a la Necròpolis de Son Real, guiats pel nostre consoci i professor Antoni Mas i Forners.

Dia 12 de maig visitàrem el poblat talaiòtic emmurallat dels Rossells (Cas Concos, Felanitx). El jaciment es troba dins la possessió Els Rossells, de propietat privada, la visita va ser possible gràcies a la gentilesa del nostre consoci Miquel Obrador de Rossells i Colom. Les explicacions foren a càrrec del nostre consoci Dr. Bartomeu Salvà Simonet, director de l'equip que ha intervingut en la neteja i alliberament de la seva murada.

Dia 19 de maig visitarem el Santuari de Son Corró (Costitx) i la Cova del camp del Bisbe i el Talaiot de Son Fred (Sencelles).

Dia 26 de maig visitarem el jaciment i poblat talaiòtic de l'Hospitalet Vell (Manacor). La visita fou guiada per l'arqueòloga Magdalena Salas Burguera, directora del Museu de Manacor.

El 2015 s'ha celebrat un Cicle de Tardor sobre els Centres d'Ensenyament a Palma. Edats Moderna i Contemporània, coordinat per Maria Antònia Segura Bonnín i Antònia Juan Vicens. Al llarg de cinc dimarts des del 27 d'octubre fins al 24 de novembre visitarem diferents centres d'ensenyament històrics amb una explicació prèvia i la guia de destacats especialistes. El programa va ser el següent:

Dia 27 d'octubre es va fer una visita a "La Criança, una institució educativa femenina a l'alba dels temps moderns". Van parlar d'aquesta institució Maria Barceló Crespi i Dolors Fortesa-Rei Borralleres.

Dia 3 de novembre la visita va ser a "L'Estudi General Lul·lià de Mallorca (1483-1692)". Va dissertar sobre la mateixa Rafael Ramis Barceló.

Dia 10 de novembre es va dedicar a l'Institut Ramon Llull amb una presentació de Gabriel Alomar i Serra sobre "L'Institut Balear (1835) a l'IES "Ramon Llull (2015)".

Dia 17 de novembre va ser el torn del Col·legi Lul·lià de la Sapiència i la seva biblioteca, presentat per Francesc Vicens Gomila i Almudena Cotoner Cerdó.

Dia 24 de novembre Pere Salas va parlar de "Guillem Cifre de Colonya i la ILE a Mallorca".

Conservació

Al llarg de 2015, diferents persones han col·laborat en el manteniment del nostre patrimoni:

El Sr. Pau Pérez-Villegas, vocal de la Junta de Govern, ha continuat el treball d'escanejar les plaques de vidre que estaven pendents pel seu mal estat de conservació.

La restauradora Francisca Jaén Pareja ha finalitzat la restauració d'un petit quadre.

La Sra. Emmanuelle Gloaguen ha culminat la restauració d'una figura de Ramon Llull.

El Sr. Carles Taberner ha iniciat una feina de reorganització de l'hemeroteca històrica de l'entitat.

Representacions en comissions

En aquest any 2015, la Societat Arqueològica Lul·liana ha continuat estant representada en la comissió que l'Ajuntament de Palma ha creat per al projecte de presentar la candidatura per a Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO per a la ciutat. També tenim un representant en la Comissió diocesana per coordinar els actes del VII centenari de la mort de Ramon Llull i de l'Any Ramon Llull convocat per la Diòcesi de novembre de 2015 a novembre de 2016.

El 2015 ha estat designada Antònia Juan Vicens com a representant de la Societat a la Ponència Tècnica de Patrimoni del Consell.

Reproduccions i peticions dels fons

El 2015 els doctors en Geografia Vicenç Rosselló i Verger i Werner-F. Bär demanen la reproducció fotogràfica de mapes inclosos en la *Historia de Mallorca, y Islas adjacentes* de J. B. Binimelis, llibre propietat de la Societat Arqueològica Lul·liana i que es troba dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

En el mes de maig de 2015, la Societat Arqueològica Lul·liana ha prestat el núm. 183 volum VI any XI (1895) del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, en el qual apareix l'article "Hallazgos arqueológicos en Costig" de Bartomeu Ferrà Perelló que aleshores era director del Museu Arqueològic Lul·lià per a formar part de l'exposició sobre els Caps de bou de Costitx del jaciment de Son Corró, organitzada en aquesta localitat.

El Museu de Mallorca, en el darrer trimestre de 2015, ha fet la petició de préstec del mascaró de proa del vapor Lulio, de fusta, que representa Ramon Llull per a una exposició al Museu Diocesà de Mallorca. El préstec se sol·licita pels mesos de setembre 2015 a febrer de 2016.

I a finals d'any, el Museu de Manacor ha sol·licitat autorització per exposar el manuscrit de Joan Binimelis dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Nou becari

Des del mes de setembre Marc Salom Rullan, estudiant del grau d'Història a la UIB, és el nou becari de la SAL.

NECROLÒGIQUES

CLIMENT GARAU I ARBONA (1924-2015)

Isabel Moll Blanes

La figura de Climent Garau i Arbona constitueix, sense cap dubte, una figura cabdal del context de la cultura mallorquina, de 1960 fins a la seva mort. A l'hora de mostrar els trets més significatius de la seva personalitat, cal tenir en compte tot una sèrie d'activitats que no es poden aïllar entre sí, ja que totes i cada una responen a la mateixa preocupació: impulsar la construcció de la identitat del poble mallorquí, procurant proporcionar els arguments culturals i científics per aquesta construcció. És per aquest motiu que la seva vessant més coneguda, la que correspon a la implicació política (és a dir, pública) resulta incomprendible sense tenir en compte la seva activitat privada, ambdues estretament vinculades a la seva formació.

Fill de pare gabellí i mare sollerica va néixer en el far de la Riba de Palma, va estudiar el batxiller a l'institut Ramon Llull, a on va ver el seu ingrés l'any 1936. Es va llicenciar en farmàcia a la Universitat de Barcelona l'any 1951, un any més tard va aprovar les oposicions al cos d'inspectors farmacèutics municipals, i el mateix any va adquirir l'apotecaria de Bunyola que va mantenir fins a la seva mort. Amb aquests trets com a punt de partida podem establir tres àmbits que marquen la trajectòria vital de Climent Garau.

En primer lloc l'àmbit científic a on va desenvolupar la seva pràctica professional. L'any 1961 es va especialitzar en bromatologia i microbiologia a la Universitat Complutense de Madrid, i el juny de 1962 va fundar el Laboratori d'Anàlisis Biològiques. L'interès per una formació continuada dins aquest àmbit el va dur a fer un curs de perfeccionament sobre tècniques microbiològiques a la ciutat de Lille (França), l'any 1975, i el 1982 un curs intensiu de Micologia mèdica per a postgraduats; aquest mateix any fou anomenat coordinador dels laboratoris de la Direcció de Salut de Palma. El 1983 va fer una estada al centre d'anàlisi de Majadahonda per aprendre la tècnica de diagnosi de la legionel·losi per immunofluorescència indirecta. L'any següent va fer un curs teòric sobre malalties de transmissió sexual a l'hospital de sant Llàtzer de Terrassa, i el 1987 va obtenir el títol de farmacèutic especialista en anàlisis clíniques.

Mentrestant, la seva activitat a l'àmbit cultural anava desenvolupant-se de forma paral·lela a la seva professionalització a l'àmbit científic. De 1970 a 1976 va ser president de l'Obra Cultural Balear a on va dur a terme una tasca per tots reconeguda, especialment per les dificultats del moment, i se'n va sortir de manera digna i brillant. El 1986 fundà el Grup Blanquerna, entitat dedicada a l'estudi de la realitat cultural i nacional de Mallorca que en l'actualitat continua vigent. Com a darrera referència cal citar el seu compromís polític en el marc del nacionalisme d'esquerres: fundació de l'Aliança Nacional Mallorquina (ANAM) el 1975, i el Grup Autonomista i Socialista de les Illes el 1976, i més tard es va afiliar al PSM.

Per la seva activitat pública va obtenir una sèrie de premis i guardons, entre els que podem citar el premi de la Fundació Jaume I, i el premi d'Actuació Cívica, ambdós l'any 1989. O el premi Ramon Llull del Govern Balear l'any 2000, la creu de Sant Jordi el 2003, i el premi memorial Jaume Rafart i Massot que concedeix l'Opinió Catalana per la seva tasca desinteressada al servei del catalanisme social i polític.

Els darrers anys de la seva vida va participar activament a les "Converses de Son Pastor"; era (i és) un col·lectiu de gent de Bunyola que es reunien a la seva casa per tractar temes d'actualitat, amb un convidat especialitzat en els temes que es discutien. Aquesta tasca amb un cert caire il·lustrat resumeix la figura i la personalitat de Climent Garau i Arbona. Fou un bon professional, un gran dinamitzador cultural i una persona preocupada i compromesa amb el seu entorn.

PERE XAMENA FIOL (1918-2015)

Santiago Cortès i Forteza

Dia 23 de maig, a la seva ciutat nadiua, moria el prevere historiador i consorci de la Societat Arqueològica Lul·liana Mossèn Pere Xamena Fiol.

Mn. Xamena havia nascut el 14 de maig de 1918, els seus primers estudis els realitzà a les monges del seu poble per passar a estudiar al seminari diocesà de Mallorca. Dia 30 de maig de 1942 fou ordenat prevere i fou a Els Llombards on exercí el seu ministeri per primera vegada, ja que el bisbe el nomenà vicari *in capite* d'aquest poble, però poc temps després, l'any 1945, el bisbe el cridà perquè passàs a residir al seminari Diocesà on exercí els càrrecs de professor i prefecte de disciplina, eren temps difícils però la seva joventut l'ajudà a estar molt a prop dels estudiants donant, moltes vegades, solucions a situacions engorroses. Entre altres coses, en el seminari fou professor de literatura. Entre 1951 i 1962 fou delegat eclesiàstic del Centre Missional de Nra. Sra. del Carme, Censor d'ofici en el Sínode Diocesà, Consiliari del Consell Diocesà de Joventut Femenina d'Acció Catòlica.

L'any 1962 fou nomenat vicari *in capite* de son Valls i rector de l'església de sant Agustí de Felanitx i a partir de l'any 1974 fou vicari cooperador de la parròquia de sant Miquel de Felanitx i durant el trienni comprés entre 1977 i 1980 fou l'arxipreste de la zona.

Passar a viure a la seva ciutat nadiua li donà l'oportunitat de dedicar el seu temps lliure a posar amb ordre, ordenant i catalogant, els arxius parroquial i municipal de Felanitx i després dedicar-se a la investigació. Fruit d'aquesta dedicació foren les variades publicacions que presentà des de la història de la ciutat de Felanitx a un resum de la història de Mallorca que serví a molts professors per començar a donar a conèixer la nostra història, aquesta obreta fou traduïda a l'alemany, publicà diverses obres de tema felanitxer: *Els malnoms de Felanitx*, *Anys enrera Felanitx*, *Esteva Bordoy Colom. Consueta Parroquial*, *Felanitx-segle XVIII* i la *Història de l'Església de Mallorca*. Darrerament el Centre Cultural de Felanitx li edità en fascicles una *Miscel·lània Històrica*.

La seva ciutat li concedí la medalla d'or i el nomenà el Cronista Oficial.

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA INSTRUCCIONS PER ALS AUTORS

I. Definició i àmbit de la revista

El *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* té per objectiu la publicació de treballs científics relatius a la Història de les Illes Balears en qualsevol dels seus períodes o àmbits temàtics. Pot incloure estudis monogràfics, edicions crítiques de fonts i memòries d'excavacions arqueològiques. Va dirigit no solament a un públic d'especialistes en les distintes matèries sinó també a totes les persones interessades en les ciències socials, arts i humanitats.

II. Normes de publicació

- 1) Els treballs susceptibles de ser publicats hauran de ser originals i inèdits, escrits en llengua catalana o castellana.
- 2) En el primer full del treball, davall el títol, es reproduirà el nom complet de l'autor, adreça, telèfon, correu electrònic i la seva afiliació institucional (lloc de treball actual o quan l'autor es trobava en actiu en cas d'estar jubilat, projecte d'investigació oficial o esment de l'entitat científica a la qual pertany).
- 3) Els originals destinats a la secció monografies no podran excedir els 20 folis, amb un màxim de 50.000 caràcters inclosos els espais, presentats amb tipus de lletra Arial 12. En aquest límit s'inclouen les notes, taules, gràfics, fotografies i apèndix documental de tota mena. Excepcionalment el Consell de Redacció podrà acordar l'admissió de treballs de major extensió.
- 4) Els originals destinats a la secció documents no podran superar els 12 folis, amb un màxim de 30.000 caràcters. Els originals destinats a la secció notes no podran superar els 5 folis, amb un màxim de 12.500 caràcters.
- 5) Les recensions no podran superar els 4 folis, amb un màxim de 10.000 caràcters inclosos els espais.
- 6) Els treballs aniran acompanyats de dos resums, un en la llengua en la qual s'ha escrit el treball i l'altre en anglès. L'extensió mínima de cada resum és de 300 caràcters (espais inclosos) i la màxima és de 700. També s'adjuntarà un mínim de tres i un màxim de sis paraules clau en ambdós idiomes.
- 7) Els originals s'han de trametre a la redacció en dues còpies: una en paper i l'altra en suport informàtic (programa de tractament de textos Word o similar). A tots els efectes l'adreça del Consell Editorial del Bolletí és:

Societat Arqueològica Lul·liana
C. de Monti-Sion, 9
07001 Palma de Mallorca
Tel. 971.713.912
e-mail: bolletisal@gmail.com

8) El període de recepció d'originals acaba anualment el 31 de maig. El Consell de Redacció notificarà als autors la seva acceptació o no abans del 31 d'octubre.

9) Per tal de seleccionar els originals a publicar, el Consell de Redacció tindrà en compte la qualificació emesa per dos experts externs en la matèria tractada, als qui es lliurarà el treball sense indicació de les dades de l'autor. Els informes podran ser positius, negatius o amb indicació de les millores necessàries per a la seva publicació. En cas que siguin discordants el Consell de Redacció podrà requerir un tercer informe.

10) Els autors rebran un exemplar del volum en el qual s'hagi publicat la seva col·laboració. Les separates en paper han estat substituïdes per l'article maquetat en format pdf.

11) Només es retornaran els originals dels articles si ho demana expressament l'autor en fer-ne el lliurament.

12) El Consell de Redacció del Bolletí es reserva el dret de retornar als autors els originals enviats que no compleixin escrupolosament les normes d'estil.

13) La revista està allotjada a e-Dialnet i a la Biblioteca Digital de les Illes Balears (UIB) per a una major difusió de les investigacions. S'entén que tots els autors que remeten els seus treballs per a publicar a la revista han cedit a la Societat Arqueològica Lul·liana els drets d'exploatació per a la seva difusió a través d'Internet, una vegada que l'article ha estat acceptat i publicat.

III. Normes d'estil

1) Les notes han d'anar numerades correlativament al peu de la pàgina i s'han de referenciar en el text amb números volats immediatament després de la paraula que provoca la nota o del signe de puntuació en el seu cas.

2) Quan es tracti d'un llibre que se citi per primera vegada se seguirà el següent criteri: LLINATGES (en majúscula), inicial del nom seguida d'un punt: *Títol del llibre* (en cursiva), tom o volum (si s'escau), lloc d'edició, any, número d'edició (si s'escau), p. seguida de la pàgina concreta a la que es fa referència (si s'escau). Per exemple:

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M.: *Corpus Documental de Carlos V*, II, Salamanca, 1975, p. 237.

3) Quan es tracti d'un article de revista que se citi per primera vegada s'haurà de seguir el següent criteri LLINATGES (en majúscula), inicial del nom seguida d'un punt: "Títol de l'article" (entre cometes), *nom de la revista* (en cursiva), número o volum de la revista, p. seguida de la pàgina concreta a la que es fa referència (si s'escau). Per exemple:

ROSSELLÓ BOVER, P.: "El canvi de segle a la literatura de Mallorca", *BSAL*, 58, 2002, p. 16.

FONT JAUME, A.; LLABRÉS RIPOLL, R.: "La publicació de "l'Heròdot" del P. Bartomeu Pou, una llarga odissea", *BSAL*, 66, 2010, p. 173.

4) Quan es tracti d'un capítol de llibre o actes de congrés que se citi per primera vegada s'haurà de seguir el següent criteri: LLINATGES (en majúscula), inicial del nom seguida d'un punt: "Títol del treball" (entre cometes), a LLINATGES de l'editor, coordinador o director del volum, inicial del nom seguida d'un punt, entre parèntesis les abreviatures (ed.), (coord.) o (dir.) segons el cas: *Títol del llibre o actes de Congrés*, tom o volum (si s'escau), lloc d'edició, any, número d'edició (si s'escau), p. seguida de la pàgina concreta a la que es fa referència (si s'escau):

NARBONA VIZCAÍNO, R.: "La Corona d'Aragó al segle XV: la monarquia i els regnes", a BELENGUER CEBRIÀ, E. (dir.): *Història de la Corona d'Aragó*, I, Barcelona, 2007, p. 351.

Si es tracta d'un capítol de llibre o aportació a congrés sense editor, coordinador o director se seguirà el mateix criteri emprat pels articles de revista:

SERRA PUIG, E.: "Els Països Catalans a l'època dels Àustries", *La cultura catalana del Renaixement a la Il·lustració*, Barcelona, 1997, p. 18.

RUZAFÀ GARCIA, M.: "Valencia, Granada y el Norte de África en la Baja Edad Media: relaciones de frontera en la Baja Edad Media", *Actes del XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, II, València, 2005, p. 928.

6) Si el treball té més de tres autors es posarà el primer seguit de *et alii*:

MOLAS RIBALTA, P. *et alii*: *Manual de Historia Moderna*, Barcelona, 1993, p. 217.

7) A partir de la segona cita d'un mateix treball se seguirà el següent criteri: LLINATGES (en majúscula), inicial del nom seguida d'un punt: dues o tres primers paraules del títol seguides de punts suspensius, p. seguida de la pàgina concreta (si s'escau); per exemple:

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M.: *Corpus Documental...*, II, p. 237 (si es tracta d'un llibre)

ROSSELLÓ BOVER, P.: "El canvi...", p. 16 (si es tracta d'un article o capítol de llibre).

No s'utilitzaren abreviatures del tipus *op. cit.*, *ibid* o *ibidem*, *passim*, etc.

8) Les abreviatures emprades en el treball i el seu significat *in extenso* s'esmentaran en una primera nota al principi del treball.

9) A la citació de documents s'haurà d'incloure abreviatura referida a l'arxiu on es conservi, nom de la secció, número de la caixa o del lligall, foli/is amb indicació de recte o voltat o pàgina/es:

ACA, Reial Cancelleria, Reg. 4333, f. 68r-77v.

10) Les citacions textuais curtes (manco de cinc línies de text per a la prosa o un sol vers) s'han d'inserir en el cos del text, en cursiva. Les citacions textuais més llargues han d'anar fora de text, sense cometes, en cursiva, formant un bloc a part, el qual s'ha de sagnar a l'esquerra.

11) Tret dels casos que s'acaba d'esmentar, dins el text només s'ha d'emprar la cursiva en els casos dels mots i modismes estrangers. No s'utilitzaran paraules subratllades i la negreta s'emprarà exclusivament per als títols i subtítols. Per al títols dels treballs s'usarà la lletra Arial 16 i pels subtítols, si n'hi ha, el mateix tipus de lletra cos 12 en negreta.

12) Les taules i els gràfics s'han de presentar inserits en el text a més de per separat i numerats.

13) El número màxim d'il·lustracions serà de 10. Caldrà lliurar les imatges numerades en funció de l'ordre d'aparició en el text al final de l'article, acompanyades d'un llistat de peus amb una numeració que ha de coincidir amb la de les fotografies. Les imatges han de tenir una resolució de 300 ppp i lliurar-se en format JPG o TIFF i una dimensió màxima del costat major de 15 cm, essent proporcional el menor.

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA INSTRUCCIONES PARA LOS AUTORES

I. Definición y ámbito de la revista

El *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* tiene por objetivo la publicación de trabajos científicos relativos a la Historia de las Baleares en cualquiera de sus períodos o ámbitos temáticos. Está compuesto por monografías, ediciones críticas de fuentes y memorias de excavaciones arqueológicas. Va dirigido no sólo a especialistas, sino también a toda persona interesada en las ciencias sociales, arte y humanidades.

II. Normas de publicación

1) Los trabajos presentados para su publicación deberán ser originales e inéditos, escritos en catalán o castellano.

2) En la primera página del trabajo, por debajo del título, se especificará el nombre completo del autor, dirección, teléfono, correo electrónico y su filiación institucional (lugar de trabajo actual o en la época en que se encontraba en activo si se trata de persona jubilada, proyecto de investigación oficial o entidad científica a la que pertenezca).

3) Los originales destinados a la sección monografías no podrán superar los 20 folios, con un total de 50.000 caracteres incluyendo los espacios en blanco. Estos límites comprenden notas, tablas, gráficos, fotografías y apéndices documentales de cualquier naturaleza. Excepcionalmente y a criterio del Consejo de Redacción se admitirán trabajos de mayor extensión.

4) Los originales destinados a la sección documentos no podrán superar los 12 folios, con un total de 30.000 caracteres. Los originales destinados a la sección notas no podrán superar los 5 folios, con un máximo de 12.500 caracteres.

5) Las recensiones no podrán superar los 4 folios, con un total de 10.000 caracteres incluidos los espacios.

6) Los trabajos originales irán acompañados de dos resúmenes, uno en la lengua en que esté el trabajo y otro en inglés. La extensión mínima de cada resumen será de 300 caracteres (espacios en blanco incluidos) y la máxima de 700. También se adjuntarán un mínimo de tres y un máximo de seis palabras clave en ambos idiomas.

7) Los originales se remitirán en dos copias: una en papel y otra en formato informático (Word o similar). A todos los efectos la sede del Consejo Editorial del *Bolletí* es:

Societat Arqueològica Lul·liana
C. de Monti-Sion, 9
07001 Palma de Mallorca
Tel. 971.713.912
e-mail: bolletisal@gmail.com

- 8) El período de recepción de originales finaliza anualmente el 31 de Mayo. El Consejo de Redacción notificará a los autores su aceptación o no antes del 31 de Octubre.
- 9) La selección de los originales susceptibles de ser publicados se hará por el Consejo de Redacción, el cual tendrá en consideración los informes emitidos por dos expertos en la materia de que se trate, a los cuales se remitirá el trabajo sin los datos del autor. Dichos expertos serán externos al Consejo de Redacción. Los informes podrán ser positivos, negativos o/y indicativos de las mejoras a llevar a cabo para la publicación del original. En caso de que estos dos informes sean discordantes el Consejo de Redacción podrán solicitar un tercero.
- 10) Los autores recibirán un ejemplar del volumen en que se inserte su aportación. Las separatas en papel han sido sustituidas por el original maquetado en formato pdf.
- 11) Sólo se devolverán los originales de los trabajos si así lo solicita expresamente el autor en el momento de su entrega.
- 12) El Consejo de Redacción del Bolletí se reserva el derecho de devolver a los autores los originales enviados que no cumplan escrupulosamente con las normas de estilo.
- 13) La revista está alojada en e-Dialnet y en la Biblioteca Digital de les Illes Balears (UIB) para una mayor difusión de las investigaciones. Se entiende que todos los autores que remiten sus trabajos para ser publicados en la revista ceden a la Societat Arqueològica Lul·liana los derechos de explotación para su difusión a través de Internet, una vez que su aportación ha sido aceptada y publicada.

III. Normas de estilo

1) Las notas, siempre a pie de página, irán numeradas correlativamente e indicadas dentro del texto con números superíndices inmediatamente después de la palabra que provoca la nota o del signo de puntuación en su caso.

2) Los libros que se citen por primer vez se referenciarán de acuerdo con el siguiente criterio: APELLIDOS (en mayúscula), inicial del nombre seguida de un punto: *Título del libro* (en cursiva), tomo o volumen (si procede), lugar de edición, año, número de edición (si procede), p. seguida de la página concreta a la que se hace referencia (si procede). Por ejemplo:

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M.: *Corpus Documental de Carlos V*, II, Salamanca, 1975, p. 237.

3) Si se trata de un artículo de revista que se cite por primera vez se seguirá el siguiente criterio: APELLIDOS (en mayúscula), inicial del nombre seguida de un punto: "Título del artículo" (entre comillas), *nombre de la revista* (en cursiva), número o volumen de la revista, p. seguida de la página concreta a la que se hace referencia (si procede). Por ejemplo:

ROSSELLÓ BOVER, P.: "El canvi de segle a la literatura de Mallorca", *BSAL*, 58, 2002, p. 16.

FONT JAUME, A.; LLABRÉS RIPOLL, R.: "La publicació de "l'Heròdot" del P. Bartomeu Pou, una llarga odissea", *BSAL*, 66, 2010, p. 173.

4) Si se trata de un capítulo de libro o actas de congreso que se cite por primera vez se seguirá el siguiente criterio: APELLIDOS (en mayúscula), inicial del nombre seguida de un punto: "Título del trabajo" (entre comillas), en APELLIDOS del editor, coordinador o director del volumen, inicial del nombre seguida de un punto, entre paréntesis las abreviaturas (ed.), (coord.) o (dir.) según el caso: *Título del libro o Actas de Congreso*, tomo o volumen (si procede), lugar de edición, año, número de edición (si procede), p. seguida de la página

concreta a la que se hace referencia (si procede):

NARBONA VIZCAÍNO, R.: "La Corona d'Aragó al segle XV: la monarquia i els regnes", en BELENGUER CEBRIÀ, E. (dir.): *Història de la Corona d'Aragó*, I, Barcelona, 2007, p. 351.

Si se trata de un capítulo de libro o aportación a congreso sin editor, coordinador o director se seguirá el mismo criterio empleado para los artículos de revista:

SERRA PUIG, E.: "Els Països Catalans a l'època dels Àustries", *La cultura catalana del Renaixement a la Il·lustració*, Barcelona, 1997, p. 18.

RUZAFÀ GARCIA, M.: "Valencia, Granada y el Norte de África en la Baja Edad Media: relaciones de frontera en la Baja Edad Media", *Actes del XVIIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, II, Valencia, 2005, p. 928.

6) Si el trabajo tiene más de tres autores se especificará el primero seguido de *et alii*:

MOLAS RIBALTA, P. *et alii*: *Manual de Historia Moderna*, Barcelona, 1993, p. 217.

7) A partir de la segunda cita de un mismo trabajo se seguirá el siguiente criterio: APELLIDOS (en mayúscula), inicial del nombre seguida de un punto: dos o tres primeras palabras del título seguidas de puntos suspensivos, p. seguida de la página concreta (si procede); per ejemplo:

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M.: *Corpus Documental...*, II, p. 237 (si se trata de un libro).

ROSSELLÓ BOVER, P.: "El canvi...", p. 16 (si se trata de un artículo o capítulo de libro).

No se utilizarán abreviaturas como *op. cit.*, *ibid* o *ibidem*, *passim*, etc.

8) Las abreviaturas empleadas en el trabajo y su desarrollo *in extenso* se especificarán en una primera nota al principio del trabajo.

9) En la cita de documentos se ha de incluir abreviatura del archivo en que se custodia, sección, número de la caja o legajo, folios (con indicación de recto o verso) o página/as:

ACA, Real Cancillería, Reg. 4333, ff. 68v-77v.

10) Las citas textuales cortas (menos de cinco líneas para un texto en prosa o un solo verso) se colocarán en el mismo cuerpo del texto y en cursiva. Las citas textuales más largas irán fuera del texto, sin comillas, en cursiva, formando un párrafo aparte sangrado a la izquierda.

11) Excepto en los casos en que se acaba de especificar, en el cuerpo del texto se emplearán cursivas exclusivamente para palabras y expresiones en la lengua distinta a la del trabajo. No se emplearán palabras subrayadas y la negrita se reserva exclusivamente para los títulos y subtítulos. El título del trabajo se presentará en letra Arial 16 y los subtítulos, en su caso, en el mismo tipo de letra, cuerpo 12 y en negrita.

12) Tablas y gráficos se presentarán insertos en el texto, además de por separado y numerados.

13) El número máximo de fotografías será de 10. Las imágenes se entregarán numeradas según el orden de aparición en el texto al final del artículo, acompañadas de un listado de pies de ilustración numerados de manera que coincida su número con el de las ilustraciones correspondientes. La resolución de las imágenes deberá ser de 300 ppp, su formato JPG o TIFF y de dimensión máxima por su lado mayor de 15 cm, siendo proporcional el menor.

